

Журнал основан в 1918 г.

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

ТАВРИЧЕСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА им. В. И. ВЕРНАДСКОГО

Научный журнал

Серия “Юридические науки”

Том 20 (59). № 1

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского
Симферополь, 2007

Редакционная коллегия:

Багров Н. В. - главный редактор
Бержанский В. Н. - заместитель главного редактора
Ена В. Г. - ответственный секретарь

Постановлением Президиума ВАК Украины № 1-05/7 от 04.07.2006 г. журнал внесен в список специализированных изданий (юридические науки)

Печатается по решению Ученого совета Таврического национального университета им. В. И. Вернадского от 2005 г., протокол № 8 от 05.04.2005 г.

Редакционный совет серии «Юридические науки»

Тимошук А. В., доктор юридических наук, профессор (редактор серии)

Ротань В. Г., доктор юридических наук, профессор

Дубко Ю. В., доктор юридических наук, доцент

Гуренко М. М., доктор юридических наук, доцент

Скакун О. Ф., доктор юридических наук, профессор

Анохин А. Н., кандидат юридических наук, доцент

Редькина Е.Н., кандидат юридических наук (редактор номера)

Макет Буракова М.А., Ильина А.Ю.

Подписано в печать 29.09.2007. Формат 70x100 1/16
27 усл. п. л. Тираж 500. Заказ № 297-УЗ.

Отпечатано в информационно-издательском отделе ТНУ.
пр. Академика Вернадского, 4, г. Симферополь, 95007

«Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського»

Науковий журнал. Серія «Юридичні науки». Том 20 (59). № 1.

Сімферополь, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2007

Журнал заснований у 1918 р.

Адреса редакції: пр. Академіка Вернадського, 4, м. Сімферополь, 95007

Надруковано в інформаційно-видавничому відділі Таврійського національного університету
ім. В. І. Вернадського. Пр. Академіка Вернадського, 4, м. Сімферополь, 95007

ИСТОРИЯ И ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

УДК 340.05

Скакун О.Ф.

ПРИНЦИП ЕДИНСТВА ЛОГИЧЕСКОГО И ИСТОРИЧЕСКОГО МЕТОДОВ В СРАВНИТЕЛЬНОМ ПРАВОВЕДЕНИИ

Методология сравнительного правоведения^{*}, будучи явлением интегральным, в процессе исследования использует ряд методов, подходов, принципов и средств, которыми определяется стратегия научного познания правовых систем мира. Ведь результаты научной и практической деятельности людей зависят не только от того, кто действует (субъект) или на что направлена познавательная деятельность (объект), но и от того, каким методологическим инструментарием осуществляется сам познавательный процесс.

В данной лекции предлагается вначале раскрыть соотношение метода и методологического подхода в исследовании, поскольку это выводит нас на рассмотрение вопроса о корректности заглавия данной лекции. Правильно ли заявлять о сочетании исторического (конкретно-исторического) и логического (логико-теоретического) методов? Возможно, следует говорить не о единстве методов, а о единстве методологических подходов, или квалифицировать это единство подходом? Другой вопрос, который требует ответа — можно ли считать принцип составной частью метода. И если да, то какое место среди методов сравнительного правоведения занимает единство логического и исторического методов, обозначенное в заглавии как принцип. Общеизвестно, что основным, ведущим методом сравнительного правоведения является компаративистский. А каково назначение принципиального сочетания исторического и логического методов? При ответе на поставленный вопрос возникает необходимость в определении роли наук истории права (доминирующий метод — конкретно-исторический) и теории

---

* Сравнительное правоведение мы считаем самостоятельной отраслью научных знаний и учебной дисциплиной — со своими предметом, методами, системой, сферой приложения, которая выполняет собственную роль в системе юридических знаний и юридического образования и имеет свое особое социальное назначение. Сравнительное правоведение — это не дополнение к юридическим наукам. Это часть глобального учения о праве, в значительной мере часть человековедения, конкретнее — часть теоретической юриспруденции (как и философия права, социология права, этнология права и др.), дающая возможность познать в комплексе многообразные аспекты государства и права стран мира. См.: Скакун О.Ф. Место общего сравнительного правоведения в системе юридических наук и его официальный статус / Порівняльне правознавство. Сучасний стан і перспективи розвитку. Збірник наукових статей. — К., 2006. — С. 6-15.

права (ведущий метод — логико-теоретический) в становлении научной дисциплины общего сравнительного правоведения. Оговорим, что речь идет не об отраслевом, межотраслевом либо предметном сравнительном правоведении, а о его общей части*.

С помощью определения места принципа единства логического и исторического в системе методов сравнительного правоведения можно проследить то общее и то особенное, что позволяет разграничивать предметы изучения сравнительного правоведения, истории права, теории права. Такое разграничение поможет дать ответ на более фундаментальный вопрос, выступает ли сравнительное правоведение самостоятельной (отделенной от них, но сопредельной с ними) научной дисциплиной или служит лишь методом либо методологическим подходом данных наук.

О соотношении метода и методологического подхода

Отечественные компаративисты выделяют в структуре методологии исследования сравнительного правоведения несколько компонентов: сравнительно-типологический подход, теорию сравнительно-правового метода, методы и средства сравнительно-правового исследования, методику сравнительно-правового анализа [1, стр. 8] Здесь методы и средства сравнительного правоведения находятся в связке между собой, а подход и метод разделены и пребывают в состоянии самостоятельных элементов структуры методологии. Между тем в юридической литературе нередко метод и подход рассматриваются как взаимозаменяемые термины. Многие диссертационные работы, даже посвященные проблемам философии права, не разграничивают методы и подходы: в них в одном месте текста говорится о системном методе, а в другом о системном подходе, функциональном методе и функциональном подходе, сравнительно-правовом методе и сравнительно-правовом подходе, герменевтическом методе и герменевтическом подходе и т.д.

Действительно, иногда сложно сориентироваться, какой из множества методологических элементов в конкретном исследовании служит методом, а какой — подходом. В словарях «подход» определяется как «совокупность приемов отношения к чему-либо» [2, стр.536]. «Способ» (как и «подход») выражается через слово «прием», а «метод» и «прием» — через термин «способ»**. В итоге — замкнутый круг. Такая трактовка метода, способа, приема стимулирует включение подхода в широкое понимание метода, то есть позволяет употреблять метод и подход в качестве синонимов. Но не будем строить общих выводов на основе анализа текстов словарей. Неспроста же в определении методологии познания юриспруденции (включая сравнительное правоведение) называются и метод, и подход как понятия, обозначенные взаимно незаменимыми

---

* Внутренняя классификация сравнительного правоведения проведена нами соответственно принципу соотношения общего, особенного и единичного: общая часть — теория правовых систем (общее сравнительное правоведение); особенная — отраслевое и внутриотраслевое сравнительное правоведение; специальная — предметное.

** Метод — «способ теоретического исследования или практического осуществления чего-либо». Прием — «способ в осуществлении чего-либо». Ожegov С.И. Словарь русского языка. Изд. Шестое, стереотипное. — М., 1964. — С.536.

терминами. Следовательно, нужно «улавливать» разницу между ними, искать методологический смысл каждого из них.

Обратимся к методологической литературе, в частности к исследованиям системного подхода [3], например, выполненным еще в СССР. Прочтение этой литературы на предмет поиска в ней дефиниции «подход» не даст ожидаемых результатов, поскольку этот термин употребляется без установления границ и оснований для его применения. В изложении авторов названных трудов «подход» можно понимать и как исследование вопроса с определенной точки зрения, и как оценку предмета познания с отдельных позиций, и как анализ с привлечением категориально-понятийного аппарата конкретной науки либо метанаучной области и др.

Что касается исследований о методологии юриспруденции, то в них, как правило, дается толкование метода [4], а методологический подход остается не раскрытым. Лишь в некоторых из них к методологическому подходу обращаются в связи с определением понятия метода [5, стр. 29-33]. Правда, имеются некоторые научные работы, в которых специально ставится этот вопрос, однако они редки [6, стр.31-50]. Их особенностью является категорическое различие метода и подхода в познании права. Хотя в них нет единства в толковании методологического подхода, однако несомненной является близость интерпретаций. Методологическим подходом называют исходные начала, определяющие основной путь, стратегию решения поставленной задачи [7, стр.88], стратегию развития [1, стр. 9]; принципиальную методологическую ориентацию исследования; точку зрения, с которой рассматривается объект изучения (способ определения объекта); понятие или принцип, руководящий общей стратегией исследования [8, стр.74].

Среди множества определений понятия «метод»^{*} в словарях можно назвать такие: способ познания или система приемов; способ достижения цели; совокупность приемов и операций; способ познания действительности и др.; в философских и юридических публикациях — способ исследования; система приемов исследования; комплекс конкретных способов и принципов исследования и др.; система средств познавательной деятельности. Так, А.Я. Баксаков и Н.В. Туленков указывают, что методы исследования представляют собой различные способы, приемы и процедуры, которыми должен владеть и уметь пользоваться субъект познания в процессе научного исследования [9, стр. 8].

Наиболее функциональным, как в абстрактном, так и в научном смысле, является двоякое понимание метода: 1) система конкретных способов и принципов по достижению поставленной цели исследования; 2) система инструментов (средств). Чтобы уточнить первое понимание метода, следует сказать, что способы представляют собой систему приемов, помогающих достичь определенных результатов (дедукция и индук-

---

^{*} Слово «метод» происходит от греческого «metodos» (прием, способ, образ действия, путь), указывает на путь, способ достижения определенных целей (практических и теоретических). В науке термином «метод» обозначается упорядоченная последовательность инструментально обеспеченных действий.

ция, анализ и синтез, обобщение и др.). А принципы (историзма, восхождения от абстрактного к конкретному, единства логического и исторического, конкретного и абстрактного и др.) призваны обеспечить концептуальность исследования своей непререкаемостью, своим императивным характером. Они, как правило, формируются на уровне методов или методологических подходов — философских и общенаучных, а не частнонаучных*. Принципы присущи методологии исследований так же, как и любым явлениям. Они утверждают, что исследование должно проводиться именно по таким, а не по другим законам, то есть по законам связи, единства, сочетания, системности соответствующих способов (системы приемов) между собой. Что касается средств (второе понимание метода), то они выступают как инструмент, орудие действия стру [10, стр. 343] — от системы и комбинации используемых средств, а также способов их сочетания, зависит направленность и уровень познавательной деятельности.

В чем же состоят тонкости различий между методом и методологическим подходом? Метод сравнительного правоведения — это процесс постоянного расширения и усложнения системы способов, принципов (то есть инструментов – средств) познавательной деятельности. Ведь сравнительное правоведение, как и юриспруденция в целом, не является абсолютно замкнутой системой. Если бы она была таковой, то не смогла бы развиваться. Ее развитие как системного образования осуществляется за счет факторов: а) материальных (обмен субстанций, веществ); б) информационных (обмен информацией между взаимодействующими правовыми системами). Это требует соответствующей открытости познания правовых систем мира.

Известно, что возможности метода зависят, прежде всего, не столько от него самого, сколько от предметной сферы, которая задает и определяет метод. Одной из принципиальных методологических установок является рассмотрение науки (а также научного исследования) в неразрывной связи ее предмета и метода. Так, Р. Лукич утверждает: «Относительно методов познания — общепринятое и адекватное утверждение, что предмет определяет метод, и это выглядит абсолютно правильным. Однако столь же правильным является и противоположное утверждение, что метод определяет предмет» [11, стр. 36]. Поскольку познание есть всегда познание определенных предметов, предметно не обусловленный метод является фикцией [12, стр. 81]. Отсюда следует вывод, что метод одной науки (научного исследования) не может быть перенесен в сферу предмета другой. Соглашаясь в принципе с этим утверждением, нельзя не учесть того, что вместе с развитием предмета исследования (на базе расширяющихся и углубляющихся знаний окружающего мира) происходит развитие метода, который так же является открытой системой. Метод не есть однажды данная «отмычка» к решению разнообразных исследовательских задач, он обогащается в процессе познания все новых и новых областей действительности [13, стр. 7], получает соответствующую методологическую оценку, цель которой уяснить его предметную обусловленность,

---

* О разделении методов на указанные уровни (типы) пишут многие правоведы. См.: Лукич Р. Методология права. — М., 1981. — С. 59 и др.; Сырых В.М. Метод правовой науки (основные элементы, структура). — М., 1980. — С.10 и др.

ПРИНЦИП ЕДИНСТВА ЛОГИЧЕСКОГО И ИСТОРИЧЕСКОГО МЕТОДОВ В СРАВНИТЕЛЬНОМ ПРАВОВЕДЕНИИ

пределы его применения и возможности развития, что выражается через особый состав понятий. Следовательно, метод науки (научного исследования) пребывает в процессе постоянного расширения и усложнения своей системы, он динамичен и может обогащаться за счет элементов методов других наук, их критического заимствования.

В целях выявления динамики методов научной дисциплины «сравнительное правоведение» прибегнем к использованию достижений в области методологии научных исследований. Соответственно им в исследованиях в области сравнительного правоведения (как и в других научных исследованиях) возможны два пути динамики методов как открытых систем: 1) через комбинации существующих элементов компаративистского метода — ведущего в сравнительном правоведении и создания таким путем новых исследовательских моделей и конструкций (реализуется в основном при решении научных задач); 2) через освоение новых моделей, привлечения новых методологических средств и процедур (реализуется при возникновении научных проблем). Различение научной задачи и научной проблемы производится в контексте способов, принципов и средств познавательной деятельности. Если для достижения поставленных исследовательских целей существующие компоненты метода сравнительного правоведения и юриспруденции в целом являются адекватными и достаточными, то исследовательская ситуация должна расцениваться как задачная. Если же исследовательская ситуация характеризуется недостаточностью существующих методологических средств юридических наук и требует иной модели, привлечения дополнительных инструментов научного исследования, в том числе и из иных наук, то она рассматривается как проблемная [14, стр. 170].

Выходит, что необходимость сравнительного правоведения в обращении к исследовательским средствам других наук возникает только в тех случаях, когда поставленные цели исследования, требуемые его результаты, не могут быть получены инструментарием его собственного метода. Методологический подход обнаруживает себя именно тогда, когда необходимо привлечь в юриспруденцию, в нашем случае — в сравнительное правоведение, методологические средства как философского и метанаучного плана (общая теория систем, теория моделирования, общая теория деятельности и др.), так и других наук, «работающих» на принципиальную методологическую ориентацию научного исследования.

При этом подход выступает в науке и научном исследовании в несколько различных качествах. В науке методологический подход редуцированно (упрощенно) представляет метод в виде принципиальных категорий, устанавливающих ее (науки) предметную ориентацию. В конкретном исследовании подход выполняет не столь производную роль. Он служит функциональным элементом метода, транслируемым из других наук. Отличительными признаками подхода в проблемном исследовании можно назвать следующие: применяется функционально — учитывает цели и задачи изучения, соответствие средств иных наук предмету исследования; не оформлен в виде теории, как это свойственно методу; включает элемент метода иных наук (метанаучное знание), причем это знание является методологическим, то есть знанием не об объекте, а о стратегии организации исследования объекта или способах (схемах) мышления о нем [15, стр. 46, 48-49].

Наиболее популярными можно считать следующие подходы научного исследования: антропологический, аксиологический, генетический, сравнительно-типологический, социокультурный, психологический и др. Выделяют подходы — деятельностный, структурно-функциональный [16] и др. Определяющим методологическим подходом при исследовании любых правовых явлений выступает антропологический подход (греч. *anthrōpos* — человек). Соответственно ему человек как биосоциальный индивид служит «мерой всех вещей», в том числе сравниваемых правовых систем. Такой подход ставит человека в центр правовой реальности, изучает его роль в создании этой реальности, жизнедеятельность внутри нее, взаимное влияние (включая деструктивное) человека и правовой реальности [17, стр. 31]. В каждом исследовании обычно используются различные подходы, если они не исключают друг друга, что, как правило, происходит путем обращения к соответствующему категориально-понятийному ряду*.

Выходит, что исследовательские подходы общенаучного масштаба конкретно реализуются с помощью самых различных (и по содержанию, и по методологическому статусу) методов исследования, с которыми у них существуют неуклонно укрепляющиеся интеграционные связи. Однако первоначальная роль в этом смысле принадлежит общенаучным методам нефилософского характера [18, стр. 157].

В наши дни традиционный для юриспруденции (в том числе для сравнительного правоведения) исследовательский инструментарий на уровне разрешения научных проблем претерпевает существенные изменения за счет расширения таких сфер исследовательской деятельности правоведов, как социологическая, экономическая, информационная и другие. Это требует знаний математики, экономики, техники эмпирических исследований и иных научных проблем. Научная методология юриспруденции начинает четко различать два уровня познания — эмпирический и теоретический, тогда как относительно недавно юристы вполне довольствовались теоретическим (философско-спекулятивным) обеспечением своей методологии со стороны философии права [19, стр. 14].

Действительно, юриспруденция связана с обществом вообще, а не только с его теоретически выделенной сферой жизни. Будучи институциональным явлением, право пронизывает все социальные сферы. Различные ракурсы юридических исследований, ориентированные на достижения иных (теоретических и эмпирических) наук закономерно требуют не ограничиваться собственными методами юриспруденции и выходить за ее пределы, привлекая к исследованиям методологические подходы, которые выражают связь с общественной практикой, с другими науками, задействовать их возможности. Благодаря «методологической трансляции» между науками в процессе исследования их проблем происходит обновление, усовершенствование собственных методов за счет освоения элементов методов иных наук. Транслируемые элементы методов философии, социологии, экономической теории и других наук служат подходами

---

* Взаимодействие между науками и взаимное использование достижений не должно приводить к терминологическому «переодеванию», использованию «чужой» терминологии, которая утрачивает свой смысл при переносе на почву иной науки.

ПРИНЦИП ЕДИНСТВА ЛОГИЧЕСКОГО И ИСТОРИЧЕСКОГО МЕТОДОВ В СРАВНИТЕЛЬНОМ ПРАВОВЕДЕНИИ

в исследованиях проблем юридических наук, которые обогащают их собственно научные методы. Они также помогают «уйти» от господствующей долгие годы в СССР догматообразной методологии.

Междисциплинарная методологическая трансляция проявляет себя, прежде всего, в ходе исследования комплексных научных проблем, когда для их анализа и решения объективно требуется привлечение идей и методов многих отдельных наук или научных дисциплин.

Наличие двух познавательных уровней (теоретического и эмпирического) в юриспруденции (включая сравнительное правоведение) заставляет по-иному осмысливать методы, отграничивать от них методологические подходы как способы научного исследования, учитывать принципы как ценностно-нормативные ориентиры методов. При этом модели сочетания различных способов, принципов либо средств в исследованиях в пределах каждой юридической науки и научной дисциплины имеют свои особенности. В формировании этих особенностей принимают участие и исследовательские подходы: не нормируя само исследование, как это делает метод, они (подходы) тем не менее задают соответствующие программы его методологического обеспечения. Привлечение различных исследовательских подходов как результата методологической трансляции между юридическими и иными науками не является механическим и беспредельным. Было бы неверным переоценивать ее возможности. Сами подходы имеют и исследовательские возможности, и методологические ограничения, поскольку генетические методы иных наук, прежде чем их элементы приобретут статус исследовательских подходов в юриспруденции вообще и сравнительном правоведении в частности, требуют адаптации и созидательного переосмысления. Они не могут конкурировать с предметной содержательностью специальных юридических методов, подкрепленной методологической ролью юридических теоретических понятий [20, стр. 59], методологическим статусом юридических конструкций [21, стр. 151]. Сочетание их возможно и часто плодотворно, но только до того момента, когда юридическая наука перестает различать себя в общем «пространстве» научного познания. Основой методологии любого юридического исследования является метод самой юриспруденции как система философских, общенаучных и собственно юридических способов, принципов и средств правопознания.

Даже философия права не может претендовать на исключительность своих методов в проблемных исследованиях юриспруденции, подменять общенаучные методы последней, хотя своими исследовательскими способами, принципами или средствами она задает стратегию развития юриспруденции, способствуют отшлифовке ее понятийного аппарата, более того, формирует базовые идеи, раскрывающие сущность явлений.

Юридические науки и научные дисциплины (к ним мы относим и сравнительное правоведение) сохраняют собственную методологическую (а значит и исследовательскую) самостоятельность. Расширяя сферы освоения действительности, они способны корректировать элементы методологических заимствований из других наук и вносить свой вклад в разработку понятий и категорий этих наук. Примером вклада юридической науки в исследования проблемных вопросов философии являются научные разработки ученых-юристов о таких философских категориях, как «справедливость», «свобода», «гуманизация», «личность», «ответственность» и др.

Осмотрительными должны быть «методологические трансляции» из исследований в сфере политологии в сферу юриспруденции. Некорректностям (предвзятости, тенденциозности) интерпретаций законодательных и правоприменительных актов со стороны политических элит юриспруденция обязана противопоставить методологические средства защиты. В юридической науке вряд ли возможно прямое использование методов социологии и психологии, однако целесообразно (в зависимости от объекта и предмета исследования, его цели и задач) включать элементы этих методов в качестве исследовательских подходов.

Таким образом, исследовательские средства иных наук важны для юриспруденции, если они актуализируются целями и задачами конкретных проблем, возникающих в ее пределах, и испытывают недостаточность собственных средств для их решения. Межнаучная методологическая трансляция не может осуществляться путем простого переноса исследовательских способов и принципов, тем более быть навязанной со стороны. Исследовательский подход возникает как продукт внутренних процессов, совершаемых в самой юридической науке, проверяется на соответствие ее предмету и базируется на рефлексивном осмыслении собственного исследовательского опыта, прежде чем стать своеобразной формой адаптации элементов общенаучных методов других наук к юридическим наукам и научным дисциплинам (включая сравнительное правоведение).

Отсюда следует, что подход, при всей его важности для научного познания и широте по сфере применения, не является достаточным для изучения любого объекта. Будучи специальным, специфическим, он определяется одной категорией, в которой отражена только одна (хотя и важная) сторона объекта исследования. Подход лишь намечает ракурс исследования объекта, определяет общую особенность определенного используемого метода, часто включается в исследовательский процесс не прямо, а через исследовательскую практику. В связи с этим актуально звучит вывод российского ученого Н.Н. Тарасова о том, что изучение используемых в юридической науке подходов к исследованию права должно перерасти в специальное направление юридической методологии [22, стр. 33]. Особенно это касается статуса и содержательных потенциалов подходов к исследованию правовых систем современности.

О единстве логического и исторического методов

Общее сравнительное правоведение выступает как специфическая теория правовых систем мира в их сравнении. В своем содержательном плане теория не может являться методологическим средством научного исследования, поскольку обращена к предмету исследования, а не к исследовательским процедурам по поводу данного предмета [23, стр. 81]. Но в любой теории может быть выделен методологический аспект и реконструирована ее методологическая система. Не вдаваясь в анализ системы методов и подходов сравнительного правоведения, рассмотрим методы логического и исторического в единстве, так как установление их функционального назначения в сравнительном правоведении служит ответом на второй поставленный вопрос.

В результате проведенного выше анализа соотношения метода и подхода можно констатировать, что логико-теоретический и конкретно-исторический методы не могут быть квалифицированы как отдельные методологические подходы. Имеется точка зрения о том, что конкретизация названных методов в их сочетании на специально-научном методологическом уровне представляет собой единый подход [24]. Считаем,

ПРИНЦИП ЕДИНСТВА ЛОГИЧЕСКОГО И ИСТОРИЧЕСКОГО МЕТОДОВ В СРАВНИТЕЛЬНОМ ПРАВОВЕДЕНИИ

что это особый подход — императивно-нормативный, который вследствие непрерывности действия в научных исследованиях имеет статус методологического принципа.

Некоторые историки права считают, что категории «историческое» и «логическое» правильно понимать как конкретизацию принципа историзма, где историчность имманентно присуща логическому, а логичность — историческому [25, стр. 212]. Вероятно в исторических исследованиях, где использование логического метода — непременное условие исторического познания права, можно ограничиться указанным термином (принцип историзма). Но в научных исследованиях общетеоретического плана, где превалирует теоретико-логический метод (теория права, сравнительное правоведение), этот принцип важно употреблять в полном развернутом виде как принцип единства логического и исторического. В таком же выражении он проявляет себя не только в сфере познания правовых систем и их типов (семей), но и иных юридических наук, является универсальным. Он выполняет методологические функции и в неюридических науках, сохраняет свою методологическую «идентичность» во всех условиях и сферах познания [26].

В систему подобных методологических принципов входит единство конкретного и абстрактного, эмпирического и теоретического, и др.

Из единства исторического и логического методов вытекает понимание исторического метода как историко-теоретического, а логического — как теоретико-исторического. Логика мышления исторична в той же мере, в какой история логична. Именно поэтому любое исследование в своей методологической основе должно исходить из единства исторического и логического. Без исторического воспроизведения действительности исключается возможность логического осознания ее закономерностей, но и без логического осмысления хода истории невозможно вскрыть внутренние причины и механизмы ее закономерного функционирования. Это в равной мере относится к исследованиям в области истории права, теории права, сравнительного правоведения, требующих анализа исторически развивающейся эмпирической действительности, логической обработки накопленных знаний о государстве, праве, правовых системах, их теоретической систематизации, классификации, типологизации. Речь идет о таком сочетании логического и исторического, благодаря которому становится возможным в самом теоретическом (логическом) воссоздании конкретной целостности развитого объекта исследования выразить реальное значение исторического развития, в теоретико-логическом — удержать и отразить смысл историко-генетического [27, стр. 42].

Постановка на первое место в названии лекции логического метода, а не исторического, призвана подчеркнуть, что в исследованиях сравнительному правоведению просматривается именно такая последовательность в их сочетании. Показательно, что правоведы утверждают о том, что не историческое выводится из логического, а логическое строится на основе конкретного исторического опыта в той или иной сфере общественной жизни. Когда же речь заходит о теории права, они стремятся добавить и обратное — логический метод, в свою очередь, может служить предпосылкой исторического метода [28, стр. 14-15]. Также могут рассуждать и правоведы, занимающиеся исследованием проблем сравнительного правоведения (общей части). Несомненно, что характер «сотрудничества» указанных методов (при соответствующем доминировании

одного из них) определяется не только научной направленностью исследования — историко-правовой, теоретико-правовой, сравнительно-правовой. Он зависит от объекта и предмета изучения, целей и задач, поставленных субъектом познания.

Соответственно единство исторического и логического «диалектически соединяет историко-сравнительный и сравнительный методы» [29, стр. 104], поскольку всякое историческое исследование необходимо предполагает сравнение исследуемого объекта в разные периоды (диахронное сравнение), а теоретическое исследование не обходится без одновременного сравнения двух или более объектов (синхронное сравнение). Так, в теории права выведение понятий, классификация, систематизация правового материала обязательно связаны со сравнением — при соблюдении четкого соответствия уровней и форм сравнения. Гармонизация национальных законодательств, унификация правовых норм в областях экономического, научно-технического и иного сотрудничества различных правовых систем, формирование единого мирового правового пространства происходят на базе сравнительно-правовых исследований, взаимных консультаций.

Ценность конкретно-исторического метода, используемого в сравнительном правоведении, состоит в том, что он дает возможность воспроизвести правовые средства любой национальной (и межгосударственной) правовой системы во всей полноте — со всеми случайностями, зигзагами, частностями, нередко искажающими объективную логику развития. Достоинства логико-теоретического метода выражаются в том, что он позволяет отвлечься от отдельных фактов, особенностей, всего несущественного, определить смысл правовых суждений и проследить связь между различными элементами права, между правотворчеством и правоприменением в правовых системах мира и т.д. То есть этот метод помогает теоретически воссоздать объект в существенных, закономерных связях, где логическое является действительной сущностью, а историческое — его формой, которая определена конкретным содержанием. Ключевая роль логического метода определяется тем, что правила мышления устанавливаются на основании сравнения результатов соответствующего способа мышления с опытом.

В целом же принцип единства логического и исторического методов раскрывается через два принципа: принцип проспективности (историзма) и принцип познавательной ретроспекции. Согласно первому принципу, сегодняшнее (развитое) состояние объекта невозможно хорошо выучить и понять без изучения его исторического становления. Согласно принципу ретроспекции (принципа обратного анализа), к прошлому состоянию нужно подходить со знанием зрелых, «ставших» состояний объекта. В сравнительном правоведении он ярко проявляется в том, что исследование современного состояния каждого типа (семьи) правовых систем не обходится без выявления истоков [30] и источников формирования национального права.

Так, при постижении общего права Англии необходимо обратиться к его историческим корням, связанным с появлением судебного прецедента в качестве ведущего источника (формы) права. Когда же исследуется китайское право невозможно не учитывать, что в его основании находились философско-нравственные концепции даосизма, конфуцианства, легизма, которые ныне уживаются с законом, ставшим популярным. Анализ правовой системы современного Израиля требует изучения иудейского (еврейского) права, этапов его развития, выяснения влияния на него ислам-

ского, французского, английского, американского права. Таких примеров можно привести множество. Их можно почерпнуть не только из исторической практики формирования национальных правовых систем, их структуры (институциональной, нормативной, идеологической, функциональной, коммуникативной), институтов права и др., но и из истории институционализации сравнительного правоведения как самостоятельного научного направления. Например, создание обществ, кафедр, проведение конгрессов, выпуск периодических изданий, формирование школ, разработка концепций и др. Влияние исторического метода в принципиальном сочетании логического и исторического настолько существенно, что у некоторых ученых нередко происходило смешение сравнительного права со сравнительной историей права (Й. Колер [31], А. Пост [32]).

Постоянное присутствие логико-теоретического и конкретно-исторического методов в исследованиях по сравнительному правоведению выступает как выражение закономерной связи теории права и истории права (зарубежной и отечественной) в его предметном содержании. Благодаря конкретно-историческому методу сравнительное правоведение обретает возможность построить логико-теоретические выводы на прочном фундаменте фактов. Причем оно в большей степени, чем теория права, в которой доминирует логический метод, вникает в историю возникновения и развития правовых систем. И это понятно. Если теория права изучает в основном их современное состояние в обобщенном виде, то сравнительное правоведение не может раскрыть типы (семьи) современных правовых систем мира, не обращаясь к характеристике специфики их генезиса. Поэтому многие ученые справедливо подчеркивают тесную связь истории права и сравнительного правоведения.

Так, немецкие компаративисты К. Цвайгерт и Х. Кётц отмечают: «Во-первых, история права использует сравнительный метод: историк права не может не привести в изучаемую им систему (например, римское право) различные элементы концептуального подхода, который он применяет к собственной современной правовой системе. Таким образом, он неосознанно или чаще всего сознательно осуществляет свое исследование на основе сравнительно-правового метода. Во-вторых, широкое толкование «сравнительное право» включает в себя и сравнительную историю права» [33, стр. 18]. Более того, указанные немецкие ученые квалифицируют историю права как «вертикальное сравнительное право», а сравнение современных правовых систем — как «горизонтальное сравнительное право» [34], тем самым разграничивают эти две научные дисциплины.

Близкой к мнению немецких ученых является точка зрения французского правоведа Ж.-Л. Бержеля: «история должна войти одной из составных частей в сравнительный юридический метод». Указанный метод оценивается ним как «метод соединения друг с другом различных юридических систем», ибо «сравнение прежних правовых систем и современного права обладает теми же ценностями, что и сравнение между собой различных действующих ныне юридических систем» [35, стр. 211].

Действительно, исторический метод подразумевает сравнение правовых систем прошлых и «ставших» и выступает как историко-сравнительный. Но это не означает, что история права и сравнительное правоведение поглощают друг друга: у них разные предметы исследования и ведущие (определяющие) методы. Различие этих научных

дисциплин состоит в том, что история права изучает право в его развитии, а сравнительное правоведение имеет предметом сравнения основные правовые системы современности. В сравнительном правоведении ведущим методом служит сравнительный, а не историко-сравнительный, что соответствует первенству логического относительно исторического, как это прослеживается в теории права.

Подчеркивание доминирования логического метода познания в теории права, а конкретно-исторического – в истории права, не свидетельствует о том, что происходит недооценка логического в истории права, а исторического — в теории права*. Нельзя игнорировать как теоретический (абстрактный) компонент в истории права, как и исторический (конкретный) элемент в теории права. Это относится и к исследованиям по сравнительному правоведению. Недопустимо разрывать эти два метода, поскольку в таком случае принцип их единства не проявляется, отсутствует. Если происходит гипертролизация логического метода — за «общими закономерностями» исчезает живая история. Односторонняя абсолютизация исторического метода может вызвать иллюзии о том, что хронологически более поздние элементы правовой системы — результат простого порождения более ранними, их механического перенесения во времени и т.д.

В сравнительном правоведении благодаря конкретно-историческому методу осуществляется познавательный охват различных ступеней эволюции правовых систем, устанавливаются качественно-определенные этапы исторического развития объекта, дается его научная периодизация. Логико-теоретический метод (статический, структурный) служит способом воспроизведения объекта — сущности правовых систем и их структурных составляющих — на каждом из этапов, как результатов предшествующих исторических процессов. Он представляет собой исторический итог «работы» мышления над предметом исследования, общий концептуальный взгляд на процесс развития и функционирования сложных системных объектов, каким является правовая система, и тем самым на процесс их понятийного отображения. Соотношение этих методов выражается в том, что исторический метод раскрывает историю исследуемого во всем многообразии событий, фактов, сменяющих друг друга в исторической последовательности. А логический метод оставляет в стороне моменты, имеющие лишь конкретно-историческое значение, более или менее случайные обстоятельства [36, стр. 30], и отражает исторический процесс в абстрактной, теоретически-обобщенной последовательной форме [37, стр. 208] — это отчетливо обнаруживается на собственно теоретическом уровне познания. На эмпирическом уровне компаративист, как и теоретик права, обращается к соответствующим конкретно-социологическим исследованиям, в

---

* Вряд ли справедливо распространять на всю историко-правовую науку методологические «погрешности» отдельных исследований и утверждать о том, что теоретический уровень «недооценивается и не выделяется ввиду недостаточно ясного понимания соотношения исторического и логического, конкретного и абстрактного в историко-правовом познании». См.: Дамирли Мехман Л. Право и История: эпистемологические проблемы. ... — С.199. Историческое и логическое настолько переплетены, что иногда не представляется возможным дифференцировать их в процессе историко-правового исследования. Да и не всегда есть необходимость это делать.

которых изучаемые им процессы и явления так или иначе индивидуализируются. В итоге собранные разрозненные сведения связываются в системно-целостную совокупность теоретического знания о правовых системах мира. В этом отношении сравнительное правоведение (общая часть) находится ближе к теории права, представляет собой особую научную дисциплину, отпочковавшуюся от нее и оформившуюся в сравнительную теорию правовых систем и их типов (семей). Этим, вероятно, объясняется то, что некоторые правоведы вначале были склонны считать его частью теории права [38, стр. 25-28].

И все же если ограничиться лишь указанием на сходство в теории права и сравнительном правоведении, которое проявляется в доминировании логического относительно исторического, то решение вопроса о соотношении этих сопредельных наук будет несколько упрощенным.

Во-первых, исторический и логический методы, как в теории права, так и в сравнительном правоведении, имеют свои особенности, что обусловлено спецификой предметов данных отраслей знаний. Предмет теории права составляют основные закономерности возникновения, развития, функционирования правовых явлений, выраженные в обобщенном виде в понятиях, категориях, принципах, теоретических конструкциях, через которые раскрываются их объективные свойства. Предметом сравнительного правоведения являются закономерности (общие и частные, глобальные и внутриглобальные) возникновения, развития и функционирования правовых систем мира, которые познаются через выявление между ними сходства и различия на микро- и макро-уровнях. Сравнительное правоведение призвано охватить сравнением правовые системы, представить современную правовую карту мира, где, по возможности, право каждой страны отнесено к определенному типу (семьи) правовых систем.

В рамках теории права освещаются основные типы (семьи) правовых систем современности, однако без их углубленного сравнительного анализа, поскольку целью такого познания в основном служит раскрытие теоретического понятия «правовая система» с указанием основных правовых средств, специфически действующих в разных правопорядках. По сути, характеристика правовых систем в теории права — это иллюстративный теоретико-эмпирический материал, который ей предоставляет сравнительное правоведение: без этого материала общетеоретические выводы о правовой системе в теории права не могут претендовать на универсальный и обобщающий характер.

Приоритетной целью сравнительного правоведения является типологизация основных правовых систем, то есть процесс группирования правовых систем на основе теоретической модели (типа). Здесь типология правовых систем, понимаемая как работа представлений об органическом единстве системы наиболее существенных признаков одного типа, является результатом типологизационного процесса, включающего знание о его протекании, то есть о том, как создаются соответствующие типы, как приводятся в систему.

Выходит, что теория права и сравнительное правоведение при характеристике категории «правовая система» обращаются к одним и тем же юридическим категориям и понятиям, акцентируют внимание на источниках (формах) права, кодификации, правотворчестве, применении права, толковании права и т.д. Только в теории права указанные понятия и категории являются основными объектами изучения в обобщенном виде

при опоре, как правило, на национальный материал. А в сравнительном правоведении главным является исследование правовой карты мира через функционирующие правовые системы в их сходствах и различиях между собой и определение на этой основе характера, тенденций и перспектив их развития — здесь материал, как правило, иностранный, хотя привлекается и национальный. В теории права использование иностранного материала подается на высоком уровне логических обобщений, воплощенных в правовых понятиях и категориях. В сравнительном правоведении постижение иностранного правового материала (на уровне макросравнения — правовых систем, отраслей права, основных правовых институтов) происходит в масштабах географии и является главной задачей, выполняемой, однако, без целенаправленного углубления в правовую природу применяемых правовых категорий, как это делает теория права.

Уместно прислушаться к мнению В.А. Туманова о том, что сравнительное правоведение имеет самостоятельный предмет — «специализированное изучение зарубежного (иностранного) права» [39, стр. 44]. Добавим, что специализация такого изучения исключает создание наднационального сравнительного права, выведение общего, объединяющего национальные правовые системы, а учитывает их особенное, типологическое. То есть она предполагает выявление сходных и отличительных признаков национальных правовых систем, создание на их основании классификационных, типологических групп.

Во-вторых, в результате использования исторического и логического в рамках теории права и в рамках сравнительного правоведения складываются специфические для каждой из них конкретно-исторические и теоретические знания. Концентрируя внимание на современной жизнедеятельности правовых систем общества, сравнительное правоведение обращается к прошлому как к познавательному ключу их настоящего. Изучение истории становления национальных правовых систем помогает извлечь уроки прошлого и использовать их в теоретико-познавательных и практических целях, в целях усовершенствования современного правового инструментария. При единении указанных методов сравнительное правоведение выглядит куда менее абстрактно отвлеченным. Становится ясным, что современное состояние функционирования правовых систем мира — не просто система логически взаимосвязанных источников права, иных правовых средств и явлений (правового инструментария), а закономерный результат исторического развития правопорядков мира во всем их разнообразии. Уже поэтому координационные связи между теорией права и сравнительным правоведением не сводятся лишь к таким взаимоотношениям, когда теоретик черпает данные из истории права, а компаративист опирается на логические обобщения теоретика права. Теоретик тоже опирается на логические обобщения как историка права, так и компаративиста, а компаративист — на конкретно-исторические положения и выводы общей теории.

При этом компаративисту необходимо исследовать национальную (либо межгосударственную) правовую систему не только как систему составляющих ее элементов — подсистем, но и как элемент метасистемы (общества). Тогда правовая система выступает не сама по себе и не только в многочисленных связях и опосредованиях ее элементов, а и под воздействием общества (целого) для достижения общей цели. Но это уже

ПРИНЦИП ЕДИНСТВА ЛОГИЧЕСКОГО И ИСТОРИЧЕСКОГО МЕТОДОВ В СРАВНИТЕЛЬНОМ ПРАВОВЕДЕНИИ

иной (системный) аспект методологии сравнительного правоведения, который не является предметом данной лекции, хотя и связан с ним. Возвратимся к поставленному вопросу.

Как известно, сравнения в юридической компаративистике могут производиться на макро- и микро-уровнях. На макро-уровне объектами сравнения служат типы (семьи) и группы правовых систем, сами правовые системы и их подсистемы; на микро-уровне — нормы, институты материального и процессуального права, законодательная техника, способы толкования законодательных актов, методики подготовки судебных решений и др. Исследование правовых средств (институтов права, актов правотворчества и др.) в правовых системах различных типов дает возможность установить не только изменяющуюся роль права, но и установить динамику этой роли. Собственное прошлое служит определенному рода эталоном для составляемых сегодня концепций законов, для предпочтения тех или иных форм права, для построения судебной системы и осуществления судопроизводства. Можно утверждать, что не только современность диктует необходимость типологического моделирования национальных правовых систем, которым на методологическом уровне занимаются ученые в наши дни. Дифференциация национальных правовых систем объективно заложена в истории их познания. Логико-теоретический анализ закономерностей функционирования правовых систем в итоговых, «ставших» состояниях осуществляется сравнительным правоведением на основе исторических знаний о причинах такой дифференциации, о факторах, вызвавших к жизни те или иные источники права, особенности их использования и т.п. Специфика (тип, группа) правовых систем выводится с помощью логических обобщений конкретно-исторических данных о праве каждого общества, обнаружении как «однородности», так и «непохожести» их черт.

Однако закономерный результат (итог) развития национального права (китайского, японского, индийского и др.), как ядра соответствующих правовых систем, качественно отличается от своего генезиса. Знание об объекте в его закономерно «ставшем», развитии, системном состоянии, поданное через сравнение (диахронное и синхронное), — главная предметная задача сравнительного правоведения, его общей части. Здесь исследуемые объекты представляются как системы, а их структурные элементы — как области знаний об отдельных аспектах системы. Применение же исторического и логического методов в их единстве служит одним из основных принципов, которые упорядочивают построение системного анализа объекта исследования.

Определенная упорядоченность рассматриваемых двух методов выражается в том, что они дополняют друг друга, а не противостоят один другому. Исторический метод ориентирует на изучение фактической предыстории, истории, зрелого состояния и перспектив развития правовой системы от одного качественного состояния к другому, а теоретический — на глубокое проникновение в сущность права (внутренние законы его развития), обусловившего особенности современных правопорядков мира. Другое дело, что в отличие от историко-правового познания (истории права), в центре которого находится постижение процесса (существования) правового явления, в сравнительном правоведении первенствует изучение его статики (теоретического аспекта), опирающееся на обобщение практики этого явления, но непременно учитывающее его динамику (ретроспективную и перспективную).

Отдельные части правовой системы могут изучаться в сравнительном правоведении в том виде, в котором они реально существуют, без учета их генетической обусловленности. Однако исследование правовой системы не может ограничиться только ее теоретическим анализом, поскольку в расчлененном виде реально система не существует. Для восстановления действительного состояния правовой системы необходима мыслительная операция по синтезу уже изученных ее частей в органическую целостность. Эту мыслительную операцию невозможно осуществить без знания истории правовой системы, без генетического осмысления внутренних связей и взаимодействия ее частей, обуславливающих направление жизнедеятельности данной системы. Следовательно, анализ, требуемый для детального исследования структуры и механизма действия каждой части (подсистемы) правовой системы, является вместе с тем предпосылкой обнаружения генетической природы данной системы. К этому выводу подводит нас принцип единства логического и исторического методов. В намеченной плоскости актуально совершенствование структуры сравнительного правоведения.

Проведенный анализ принципа единства логического и исторического методов позволяет заключить, что предмет сравнительного правоведения содержит в себе общее и конкретное, статическое и динамическое; отдает предпочтение разбору «ставшего» права, статике, описывает ее, сверяя с сущностью структурных элементов действующей правовой системы, со связями и отношениями внутри и вовне нее. Чтобы объяснить, почему настоящее состояние правовой системы стало таким, а не иным, исследователь-компаративист обязан учитывать видоизменение этих связей и отношений, то есть охватывать прошлое в необходимой для этого форме. При соблюдении координационных связей между историей права, теорией права и сравнительным правоведением появляется возможность полнее раскрыть сложнейшую причинную детерминацию в развитии правовых систем мира, выявить юридическое мировоззрение наций, достигших сходного уровня развития.

Определенную помощь в этом процессе призвана оказать история правовых учений: концепции, теории, учения прошлого, которые она исследует, служат интеллектуальным историко-правовым резервуаром, из которого современное сравнительное правоведение черпает обоснования причин разнообразия вариантов юридического мышления, традиций правовых культур, оказавших влияние на многообразное формирование правовых систем и их современное типовое моделирование. Представляется значимым решение задачи о взаимосвязи сравнительной истории правовых учений и сравнительного правоведения в контексте соотношения логического и исторического методов. Интерес к их сопоставлению обусловлен и тем, что и та, и другая имеет «каскадный» предмет изучения*, что, однако, не мешает большинству ученых признавать историю правовых учений научной дисциплиной, а некоторым из них отказывать в этом сравнительному правоведению [40, стр. 16-21].

---

* В сравнительном правоведении каскадный предмет определяется сравниваемой отраслью права, а в истории правовых учений — сравниваемыми направлениями в праве, правовыми теориями.

ПРИНЦИП ЕДИНСТВА ЛОГИЧЕСКОГО И ИСТОРИЧЕСКОГО МЕТОДОВ В СРАВНИТЕЛЬНОМ ПРАВОВЕДЕНИИ

В силу сложности организации предмета сравнительного правоведения приемы его исследования также сложны и разнообразны. Однако они не столь специфичны как его предмет. Охватить всю множественность, разноплановость, сложность методов, подходов при исследовании проблем сравнительного правоведения невозможно в одной отдельной лекции. Мы ограничили себя теми рамками их рассмотрения, которые необходимы для избранного аспекта, обозначенного в ее названии.

Ключевая роль принципа единства логического и исторического методов в сравнительном правоведении определяется природой правовых систем мира, логикой их исследования. Было бы невозможно, да и не нужно перечислять все аспекты и проблемы сравнительного правоведения, разработка которых на теоретическом и эмпирическом уровнях неразрывно связана с использованием методологического принципа единства логического и исторического методов. Можно назвать лишь ключевые проблемы: система и структура сравнительного правоведения, его понятийный аппарат, логика становления и развития, современное состояние во взаимосвязи с историей развития, место в системе юридических наук и др. Особую актуальность приобретает разработка понятий «правовая система», «структура правовой системы», «тип (семья) правовой системы» и др.

Для сравнительного правоведения требуется наличие хорошо осознаваемого методологического базиса, который позволяет оценивать эффективность используемых методов для решения различных научно-теоретических и научно-практических задач. Необходимо выстраивать четкие зависимости и закономерности, позволяющие с высокой степенью точности объяснять и прогнозировать развитие конкретных правовых порядков мира.

Ошибочно противопоставлять один метод или исследовательский подход другому, исходя из идеологической приверженности (например, естественно-правовой и формально-догматической). Богатство и разнообразие методологического инструментария теории права, истории права должно находить адекватное отражение в сравнительном правоведении, а последнее призвано, кроме прочего, помогать этим сопредельным наукам в постижении разнообразия юридической терминологии различных правовых систем современности, их типов (семей).

Нельзя ограничивать сравнительное правоведение одним компаративистским методом, чтобы отказать в предметности, самостоятельности этой научной дисциплины на том основании, что один метод не может конструировать науку [41, стр. 48-49]. Ошибочно отождествлять сравнительное правоведение со сравнительным методом и не учитывать того, что оно использует весь инструментарий правовой науки. На уровне системы методов, применяемых в сравнительном правоведении, выступают логический и исторический методы, которые в сочетании служат принципом познания правовых систем мира, одним из «высших» методологических подходов.

С помощью совокупности методов и подходов (сравнительно-правовой, сравнительно-правовой; логико-теоретический; системный; структурно-функциональный; формально-юридический или нормативно-догматический; конкретно-исторический; конкретно-социологический; статистический; метод правового моделирования; математический и кибернетический; электронно-вычислительной техники и др.) предмет сравнительного правоведения конкретизируется и оформляется в соответствующую

единую систему теоретико-исторических сравнительных научных знаний о закономерностях формирования, современного функционирования и перспективах дальнейшего развития правовых систем мира (национальных и межгосударственных).

Список использованных источников и литература:

1. Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології. Монографія. За ред. Ю.С. Шемшученка. — К., 2006.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. Шестое, стереотипное. — М., 1964.
3. Системные исследования. Ежегодник. — М., 1971; Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. — М., 1973; Садовский В.Н. Основания общей теории систем. — М., 1974.
4. Казимирчук В.П. Право и методы его изучения. — М., 1965; Фельдман Д.И., Кудюков Г.И., Лазарев В.В. Теоретические проблемы исследования государства и права. — Казань, 1975; Керимов Д.А. Философские проблемы права. — М., 1972; его же. Философские основания политико-правовых исследований. — М., 1986;
5. Лукич Р. Методология права. — М., 1981.
6. Козлов В.А. Проблемы предмета и методологии общей теории права. Л., 1989; Тарасов Н.Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа) // Правоведение. — 2001. — № 1. — С. 31-50. В последней работе обстоятельно анализируется метод через три аспекта его исследования: инструментальный, системно-структурный, предметно-категориальный.
7. Козлов В.А. Проблемы предмета и методологии общей теории права. — Л., 1989.
8. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. — М., 1973.
9. Баксаков А.Я., Туленков Н.В. Методология научного исследования. — К., 2002. — С.8.
10. О разделении методов на указанные уровни (типы) пишут многие правоведы. См.: Лукич Р. Методология права. — М., 1981. — С. 59 и др.; Сырых В.М. Метод правовой науки (основные элементы, структура). — М., 1980. — С.10 и др.
11. Новий тлумачний словник української мови. — К., 1998. — Т.2. — С.96; — Т.4.
12. Лукич Р. Методология права. — М., 1981.
13. Жоль К.К. Методы научного познания и логика (для юристов). Учебное пособие. — К.: Аттика, 2001.
14. Сачков Ю.В. Научный метод: вопросы и развитие. — М., 2003.
15. Тарасов Н.Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа)...; Юридический научно-практический словарь-справочник. Основные термины и понятия. Под общ. ред. проф. Скакун О.Ф. — Х.: Эспада, 2007.
16. Тарасов Н.Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа)...
17. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. М., 1978; Ткаченко Ю.Г. Методологические вопросы теории взаимоотношений. — М., 1980.
18. Скакун О.Ф. Теория государства и права. — Х.: Эспада, 2005.
19. Готт В.С., Семенов Э.П., Урсул А.Д. Категории современной науки. — М.: Мысль, 1984.
20. Жоль К.К. Методы научного познания и логика (для юристов)...— С.14.
21. Нерсесянц В.С. Юриспруденция. — М., 1998. С.59 и др.
22. Черданцев А.Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике. — Екатеринбург, 1993.
23. Тарасов Н.Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа) ...
24. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода.
25. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). — М., 2000.; История политических и правовых учений. — М., 1983.
26. Дамирли Мехман Л. Право и История: эпистемологические проблемы (Опыт комплексного исследования проблем предмета и структуры историко-правового познания). — Спб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2002.
27. Токарев Б.Я. Логический и исторический методы в теоретическом исследовании права. — Ростов н/Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1986. ; См. также: Буниятов Ариф Рустам оглы. О соотношении исторического и логического в развитии науки. — Фрунзе: ЭЛМ, 1988;

ПРИНЦИП ЕДИНСТВА ЛОГИЧЕСКОГО И ИСТОРИЧЕСКОГО МЕТОДОВ
В СРАВНИТЕЛЬНОМ ПРАВОВЕДЕНИИ

- Прохоров М.М. Историческое и логическое (философско-методологический анализ). — Н.Новгород: Изд-во ВГИПА, 2004.
28. Нерсесянц В.С. История и современность (Об укреплении взаимосвязей юридических дисциплин исторического и теоретического профиля) Методология историко-правовых исследований. — М., 1980.
  29. Историческое и логическое в познании государства и права / А.И.Королев, Д.И. Луковская, Л.С. Явич и др.; Под ред. А.И. Королева. — Л., 1988.
  30. Тилле А.А., Швеков Г.В. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. — М., 1973.
  31. Исток и источник — термины-понятия не тождественные. См. об этом: Истоки и источники права. Очерки. Под ред. Р.А. Ромашова, Н.С. Нижник. — Санкт-Петербург, 2006.
  32. Колер Й. Право как элемент культуры. — М., 1896.
  33. Пост А. Зачатки государственных и правовых отношений. Очерки по всеобщей сравнительной истории государства и права. Предисловие М. Ковалевского. — М., 1901.
  34. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х т. — Т. I. Основы / Пер. с нем. — М., 1998.
  35. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Пер. с фр. — М., 2000.
  36. Токарев Б.Я. Логический и исторический методы в теоретическом исследовании права. — Ростов н/Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1986.
  37. Самошенко И.С., Сырых В.М. Диалектика и специальные методы правовой науки / Методологические проблемы советской юридической науки (Сборник статей) / Ред. колл. Васильев А.М. и др. — М., 1980.
  38. Марченко М.Н. Общая теория государства и права. — М., 1998. — Т.1.
  39. Туманов В.А. О развитии сравнительного правоведения // Советское государство и право. — 1982. — № 11.
  40. Осаке Кристофер. Размышления над природой сравнительного правоведения: наука или метод? / Порівняльне правознавство. Сучасний стан і перспективи розвитку. Збірник наукових статей. — К., 2006.
  41. Зивс С.Л. Источники права / Отв. ред. В.П. Казимирчук. — М., 1981.

Пост упила в редакцию 27.05.2007 г.

УДК 340.134

Погорелов Є.В.

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ПРО ФОРМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Реформування законодавства України, створення його якісної системи є однією з умов ефективності правового регулювання, досягнення правопорядку в суспільстві. Проте якість чинних нормативно-правових актів не залишається незмінною. З розвитком, зміною і виникненням нових суспільних відносин вони можуть втрачати певні якісні властивості. У зв'язку з цим виникає потреба у постійному їх удосконаленні, яке здійснюється у певних формах. Все це зумовлює актуальність дослідження означеної проблеми.

На нашу думку, удосконалення законодавства – це діяльність компетентних органів держави по підтриманню якісного стану законодавства (якості його змісту і форми) у відповідності з потребами розвитку суспільних відносин, яка спрямована на забезпечення ефективності правового регулювання. Така діяльність охоплює створення нових якісних нормативно-правових актів, а також “усунення” або “пом'якшення” неякісних властивостей чинного законодавства. Разом з тим необхідно встановити, які саме види юридичної діяльності є формами удосконалення законодавства.

На нашу думку, критеріями визначення форм удосконалення законодавства слід вважати:

по-перше, безпосередній (прямий) або опосередкований (непрямий) вплив певних видів діяльності на якісний стан законодавства;

по-друге, об'єкт удосконалення, в якості якого можуть виступати: 1) зміст і форма проектів нормативно-правових актів; 2) зміст і форма нормативно-правових актів, які були прийняті, але ще не вступили в юридичну силу (тобто ще не набрали чинності); 3) зміст і форма чинних нормативно-правових актів.

Виходячи з цих критеріїв, до форм удосконалення сучасного законодавства України можна віднести:

- обговорення проектів нормативно-правових актів;
- узгодження проектів нормативно-правових актів;
- експертизу нормопроектів;
- підписання законів Президентом України;
- державну реєстрацію підзаконних нормативно-правових актів відповідними органами юстиції;
- новелізацію та ревізію чинних нормативно-правових актів;
- скасування незаконних чинних нормативно-правових актів;
- офіційне нормативне тлумачення чинних нормативно-правових актів;
- припинення чинності неконституційних та незаконних нормативно-правових актів судовими рішеннями;

систематизацію нормативно-правових актів.

Охарактеризуємо зазначені форми обговорення проектів нормативно-правових актів. Таке обговорення може відбуватися на різних етапах правотворчості; як на етапі підготовки проекту нормативно-правового акта, так і на етапі розгляду і прийняття нормативно-правового акта в правотворчому органі (видання нормативно-правового акта) [22, с.318-321]. Попереднє обговорення проекту може відбуватися в різноманітних формах з участю відповідних органів держави, місцевого самоврядування, наукових установ тощо. В необхідних випадках проект може бути опублікований у засобах масової інформації для публічного обговорення. В юридичній літературі підкреслюється необхідність повернення до практики всенародного обговорення найбільш важливих законопроектів [23, с.130-131]. Досить цікавою є практика обговорення законопроектів з використанням «Інтернету».

В Україні таке обговорення стало можливим завдяки комп'ютерному сайту «Обговорення законопроектів в Інтернеті» (www.zakon.com.ua) [25, с. 3], що безумовно, сприятиме їх удосконаленню за наявності відповідних конструктивних коментарів вчених, політиків, суддів, адвокатів, державних службовців тощо.

Найбільш вагомим є обговорення нормпроектів у правотворчому органі на другому етапі правотворчості, зокрема, при розгляді законопроектів у Верховній Раді України. Таке обговорення є обов'язковим і супроводжується внесенням передбачених Регламентом Верховної Ради України пропозицій, поправок до законопроектів [27] в процесі їх 1-го, 2-го, 3-го читання. В першому читанні законопроект обговорюється і приймається як основа майбутнього закону. В другому читанні обговорюються всі внесені пропозиції до законопроекту у вигляді поправок. В другому читанні проект може бути прийнятий як закон. В третьому читанні дороблений (із врахуванням поправок) і редакційне відпрацьований закон приймається остаточно. Таке офіційне обговорення проектів є однією з важливих форм удосконалення законодавства, яка безпосередньо впливає на якість його змісту і форми.

Узгодження проектів нормативно-правових актів з зацікавленими органами та організаціями відбувається, як правило, у формі візування проектів і супроводжується також внесенням зауважень та пропозицій.

Слід зазначити, що є підстави розрізняти такі види узгодження проекту нормативного акта як внутрішнє узгодження (між відповідними «структурними підрозділами певного правотворчого органу») та зовнішнє узгодження (між певними правотворчими та іншими органами).

Для забезпечення реалізації майбутніх законів, пов'язаних з матеріальними витратами, економічними гарантіями передбачено згоду уряду на такі законопроекти. Згода (або незгода) Кабінету Міністрів на «витратні» законопроекти оформлюється у вигляді висновків уряду щодо даного проекту. Дача таких висновків також може розглядатися як узгодження нормпроектів.

Експертиза проектів нормативно-правових актів, як правило, здійснюється після завершення роботи над підготовкою проекту. Як справедливо підкреслюється в юридичній літературі, розробникам нормпроектів «важко розраховувати на позитивний результат, якщо підготовлений ними документ не пройшов жорсткої професійної експертизи» [33,с.65].

Зрозуміло, що будь-який проект повинен піддаватися юридичній експертизі і в залежності від предмету нормативного акта – іншій спеціалізованій експертизі (економічній, фінансовій, технічній, екологічній, кримінологічній тощо). Всі майбутні нормативні акти, реалізація яких буде залежати від наявності економічних гарантій, повинні обов'язково піддаватися фінансово-економічній експертизі. Слід також зазначити про необхідність проведення лінгвістичної експертизи всіх законопроектів і, по можливості, інших проектів нормативних актів.

В якості експертів можуть виступати висококваліфіковані спеціалісти (вчені і практики), які не приймали участі у підготовці відповідного нормопроекту. Це забезпечить незалежність проведення експертизи.

Оскільки юридичну експертизу, на наш погляд, мають проходити всі проекти нормативно-правових актів, зазначимо, що серед питань, на які повинні дати відповіді експерти-юристи, більшість стосується оцінки якості їх змісту і форми. Так, проект оцінюється з точки зору необхідності його прийняття; його відповідності законодавчим актам з більш високою юридичною силою; зв'язків проекту з чинними нормативними актами (в тому числі на предмет виявлення колізій); забезпеченості встановлених проектом прав і обов'язків суб'єктів юридичними процедурами, юридичними засобами охорони і захисту та іншими гарантіями; його структури, юридичної форми (назва), відповідності правилам правотворчої техніки тощо. Головним є те, що експертиза дозволяє до прийняття нормативно-правового акту виявити його недоліки і усунути їх у подальшій роботі над проектом.

Ревізія та новелізація здійснюється з метою внесення змін і доповнень у чинні нормативно-правові акти.

Що стосується новелізації, то її не треба розуміти тільки як встановлення абсолютно нових норм з метою заповнення прогалін у праві. До новелізації необхідно відносити виклад певної статті нормативного акту в новій редакції [37], виклад нормативного акта в новій редакції в цілому [38]. Видання нормативних актів, що вносять у законодавство зміни і доповнення – звичайна справа поточного правотворчого процесу. Як справедливо вказує В. Шаповал, є характерним те, «що у вітчизняній юридичній практиці ревізія звичайних законів здійснюється шляхом прийняття, по суті, нового за змістом закону, поіменованого «Закон про внесення змін» до попереднього» [39, с.5].

Підписання законів Президентом України – це санкціонування главою держави прийнятого парламентом закону. Це одне з важливих прав Президента, яке дає йому можливість активно впливати на законотворчість.

У випадку застосування Президентом України відповідно до п. 30 ст.106 Конституції України права вето, прийнятий Верховною Радою України закон, переданий для підпису й оприлюднення Президенту України, повертається на , повторний розгляд парламентом, супроводжуваний пропозиціями Президента України спрямованими на його доробку. Згідно позиції В.І. Головатенка «вето Президента» слід розглядати не тільки як елемент системи «стримувань» та противаг» або інструмент удосконалення: законів, але й як «важіль забезпечення державно-правової реформи в Україні» [47,с.135-138].

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ПРО ФОРМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Державна реєстрація підзаконних нормативно-правових актів відповідними органами юстиції є, на нашу думку, новою прогресивною формою удосконалення законодавства, спрямованою на запобігання, і недопущення входження у систему законодавства незаконних нормативно-правових актів, а значить - і на усунення неякісних нормативних актів.

Державна реєстрація нормативного акту – необхідна умова для набрання чинності цілої низки підзаконних нормативно-правових актів.

Нормативні акти центральних органів державної виконавчої влади реєструються Мінюстом України. Нормативні акти місцевих державних адміністрацій реєструються у відповідних управліннях юстиції. Тільки після реєстрації, якщо законодавством не передбачено їх офіційне опублікування, такі акти набирають чинності, тобто вступають в юридичну силу.

Зрозуміло, що нормативні акти, які надійшли на державну реєстрацію піддаються відповідними органами юстиції юридичній експертизі на предмет встановлення їх законності (відповідності чинному законодавству; компетентності правотворчого органу, що їх прийняв тощо).

Наслідком такої експертизи (перевірки) є їх: а) реєстрація; б) відмова в реєстрації (через невідповідність чинному законодавству, його порушення); в) відправлення нормативного акту на доробку.

Таким чином, державна реєстрація даного роду актів виконує не тільки статистичну функцію (пасивну функцію) але і функцію їхнього удосконалення (активну функцію). Вона сприяє забезпеченню верховенства закону, як ознаки правової держави, через зняття проблем незаконної відомчої нормотворчості, правові акти якої, прийняті не на основі закону, можуть спотворювати зміст закону [53, с.507].

Скасування нормативно-правових актів також може розглядатися як форма удосконалення законодавства в тому випадку, коли чинний нормативно-правовий акт скасовується за умов його необґрунтованості, «застарілості» або невідповідності актам з більш високою юридичною силою тощо.

Таке скасування здійснює як орган, що видав нормативний акт, так і вищестоящий компетентний орган. Наприклад, незаконні розпорядження і голів місцевих державних адміністрацій у відповідності зі, ст.43 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» можуть бути скасовані Президентом України, Кабінетом Міністрів України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Офіційне нормативне тлумачення нормативно-правових актів і являє собою діяльність компетентних державних органів по роз'ясненню змісту нормативних актів, що є загальнообов'язковим. Такому тлумаченню піддаються ті акти, які потребують їх роз'яснення в силу неясності їх тексту, труднощів практики їх застосування тощо [56, с.68-69]. Воно має об'єктивований вираз у формі нормативних інтерпретаційно-правових актів, Ці акти сприяють однаковому і правильному розумінню термінологічне «невдалих» положень тих або інших нормативно-правових актів, мають допоміжно-роз'яснювальний характер стосовно останніх, як би текстуальне «доповнюють» їх із тим, щоб вирішити проблему їх правильного розуміння.

Разом з тим, значення актів офіційного нормативного тлумачення в правовому регулюванні дає можливість зробити висновок про те, що вони «пом'якшують» неякісність нормативно-правових актів і є однією з форм удосконалення законодавства.

Формою удосконалення законодавства такі акти є тому, що вони полегшують застосування юридичних норм, знімають протиріччя між ними, ліквідують незрозумілість нормативних положень, а іноді забезпечують подолання прогалин у праві тощо.

Припинення чинності неконституційних та незаконних нормативно-правових актів судовими рішеннями можна розглядати як форму удосконалення законодавства, котра «усуває» неякісні, дефектні, з точки зору законності, нормативно-правові акти з системи законодавства.

Припинення чинності нормативно-правових актів може відбуватися за рішенням Конституційного Суду України, за рішеннями адміністративних судів, внаслідок офіційного визнання таких актів неконституційними або незаконними у судовому порядку.

Конституційний Суд України може приймати рішення про конституційність (або неконституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Підставами для прийняття рішення щодо неконституційності зазначених актів згідно зі ст.15 Закону України «Про Конституційний Суд України» є їх невідповідність Конституції України; порушення встановленої Конституцією процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності; перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті. Ці акти можуть визнаватися неконституційними повністю або в їх окремих частинах. В такому випадку у відповідності зі ст.73 вказаного Закону, вони оголошуються нечинними і втрачають чинність від дня прийняття Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Адміністративні суди можуть визначати незаконними та недійсними нормативно-правові акти, зазначені у ст.171 Кодекса адміністративного судочинства України. Такі акти, на наш погляд, мають припиняти свою чинність з моменту вступу в законну силу відповідної постанови адміністративного суду.

Систематизація нормативно-правових актів в юридичній літературі пов'язується з удосконаленням законодавства, зокрема з такими її формами як інкорпорація, консолідація, кодифікація [84, с.84].

Слід зазначити, що великих розбіжностей у розумінні систематизації в юридичній науці немає. Як правило, її визначають як діяльність органів держави та інших суб'єктів по впорядкуванню й удосконаленню законодавства, приведенню його у певну систему шляхом упорядкування збірників або створення єдиних нормативних актів.

Аналіз юридичної літератури дозволяє зробити висновок про наявність двох видів систематизації:

- а) внутрішньої,
- б) зовнішньої.

Критерієм відмінності між цими видами систематизації є її спрямованість та мета. Так, метою внутрішньої систематизації є змістовна переробка нормативно-правових актів, що спрямована на досягнення внутрішньої єдності юридичних норм,

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ПРО ФОРМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

на усунення колізій та прогалин у праві. В свою чергу, усунення колізій та прогалин сприяє досягненню внутрішньої узгодженості норм права. Метою зовнішньої систематизації є впорядкування форми нормативно-правових актів, зокрема їх об'єднання за певними критеріями.

В цілому можна визначити систематизацію законодавства як діяльність щодо його удосконалення шляхом впорядкування змісту і форми законодавства та зведення всіх чинних нормативно-правових актів у цілісну, внутрішньо і зовнішньо узгоджену систему.

Вона дозволяє оглянути весь масив чинного законодавства; виявляє й усуває не узгодженості, протиріччя, прогалини в праві (дефекти законодавства); підвищує ефективність законодавства; робить законодавство більш доступним інформаційно (більш зручним для користування, полегшує пошук потрібної норми); робить законодавство більш доступним інтелектуально (полегшує з'ясування змісту норм).

Усі зазначені форми удосконалення законодавства спрямовані на підтримання його якісного стану.

Проте, деякі з них: державна реєстрація підзаконних нормативно-правових актів, скасування незаконних чинних нормативно-правових актів та припинення чинності неконституційних та незаконних нормативно-правових актів судовими рішеннями не тільки усувають дефектні, неякісні з точки зору закону нормативні акти, а й забезпечують його верховенство.

Це дає можливість зробити висновок про наявність в Україні процедурно-процесуального юридичного механізму забезпечення верховенства закону у системі нормативно-правових актів, складовими елементами якого є вказані форми.

Список використаних джерел та література:

1. Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов. – М., 1999.
2. Викентьев И. Не проходите мимо. // Юридическая практика. – 2000. - № 12.
3. Законодательная техника: Научно-практическое пособие. – М., 2000.
4. Закон України «Про внесення зміни до статті 56 Конституції (Основного закону) України» від 31.10.1995 р. № 405.
5. Закон України «Про захист прав споживачів».
6. Шаповал В. Основний Закон України і референдум: до питання про «стабільність» Конституції. // Право України. – 2000. - № 2.
7. Головатенко В.І. Вето Президента як важіль забезпечення державно-правової реформи в Україні. В кн.: Державно-правова реформа в Україні. Матеріали науково-практичної конференції. Листопад 1997 року. – К., 1997.
8. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Т.2. – М., 1998.
9. Закон: создание и толкование. / под ред. А.С.Пиголкина. – М., 1998.
10. Гришук В.К. Совершенствование законодательства – предпосылка повышения качества правового регулирования. // Вестник Львовского ун-та. Серия юрид. Вып. 23. – Львов. 1985.

Надійшла до редакції 12.06.2007 р.

УДК 34(477.75)(091)

Редькіна О.М.

КРИМСЬКИЙ КРАЙОВИЙ УРЯД С. СУЛЬКЕВИЧА У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА (ЧЕРВЕНЬ-ЛИСТОПАД 1918 Р.)

Проблеми, пов'язані зі зовнішньою політикою Кримського уряду генерала Сулькевича цікаві, насамперед, тим, що це був перший досвід дипломатичних відносин між новоствореними державами й урядами на території колишньої Російської імперії, із якого можна зробити корисні висновки, як позитивні, так і негативні для сучасного періоду політичного життя.

За короткий період свого існування Кримський крайовий уряд, якщо судити за діяльністю апарату іноземних справ (на відміну від Радянської Соціалістичної республіки Тавриди, що майже не розпочинала зовнішньополітичних кроків [1, с. 164]), розгорнув або намагався розгорнути активну діяльність щодо встановлення контактів на міжнародному рівні, насамперед, із тими державами, які меншою чи більшою мірою були причетні до його появи – Німеччиною й Туреччиною. Проте в той же час, контакти з найближчим сусідом – Україною, що могли бути більш стабільні й вигідні уряду, на початковому етапі його діяльності ігнорувалися.

Уряд генерал-лейтенанта С. Сулькевича було створено в надзвичайно складній міжнародній обстановці. 18 квітня 1918 р. німецькі війська, які ввійшли на територію України відповідно до Брест-Литовської угоди з урядом Центральної Ради, також увійшли на територію Кримського півострова. Це суперечило умовам Брестського договору між Німеччиною й Радянською Росією, згідно з якими, області, що не належали Україні, не підлягали окупації. Проте, оскільки німецькому уряду необхідно було забезпечити безпеку південного флангу армії від дій Чорноморського флоту й збройних формувань Радянської Республіки Тавриди, [2, с. 283] то, використовуючи стратегічні помилки делегації Л. Троцького на переговорах, німецьке командування ввело свої війська на територію півострова.

Таким чином, розглядати Крим як суб'єкт міжнародного права в цей період не доводиться. Перебування іноземних військ на території без державного статусу та законно обраного уряду не слід оцінювати інакше, як її окупацію. Тільки зі створенням Крайового уряду можна розглядати німецькі війська як „військову присутність” на території Криму.

Звичайно, вторгнення німецьких військ у Крим викликало різко негативну реакцію з боку Радянської Росії. У заявах Наркомату іноземних справ у квітні-травні 1918 р. вказувалося на те, що „навіть за односторонньою заявою Українського уряду (це був III Універсал Центральної Ради, що визначав межі Української держави) Крим не ввійшов у межі УНР. Просування в Крим є вторгненням у межі Радянської Республіки”. [3, с. 254]

Парадоксальність тогочасної ситуації полягала у тому, що Крим в якості суб'єкта міжнародного права намагалися представити відразу дві держави – Україна й Ра-

дянська Росія. Німці ж, використовуючи як формальний привід положення III Універсалу Центральної Ради про не залучення Криму до складу України, продовжували курс на відділення півострова від останньої.

30 травня 1918 р. Міністерство іноземних справ Української Держави звернулося з нотою до німецької сторони, яка містила офіційне тлумачення III Універсалу й пропозиції приєднати Крим на правах автономії. У ноті, зокрема, говорилося: „Насамперед, Універсал позначив тільки основні частини Української території, маючи на увазі те, що ті землі, де українське населення не має абсолютної більшості приєднуються пізніше. Такий спосіб установки кордонів, спочатку тільки загальною, пояснюється також і тим, що тоді Українська Народна Республіка розглядалася лише як федеративна частина Росії. Точно так і Крим, якби він не приєднався добровільно до України, мав бути федеративною одиницею Росії і, таким чином, зв'язку з Кримом, економічним форпостом України, Українська Держава не втрачає. Сьогодні ж, коли остаточно Україна стала на шлях повної політичної незалежності, зв'язок із Кримом, як федеративною одиницею, може обірватися зовсім”.[4, с. 168]

Німецька сторона, оскільки мала власні таємні плани використовувати Крим у своїх геополітичних цілях, активно протидіяла планам України, перетворення яких у життя могло б позитивно позначитися на державно-правовому статусі й міжнародних-правових перспективах і України, і Криму, Саме небажання передавати Крим Україні й одночасно побоювання загострень відносин з урядом П. Скоропадського призвело до висунення німецьким командуванням на посаду прем'єр-міністра Кримського уряду С. Сулькевича. Його погляди на статус Криму були добре відомі німцям. Сулькевич наприкінці квітня підписав від імені Одеської організації звільнення Криму (що об'єднувала мусульманських діячів колишньої Російської імперії) протест проти приєднання Криму до України. [5, с. 89] А в липні, чи не першим своїм актом Сулькевич зробив розпорядження адміністративним органам Криму „ні в які зносини з урядом України не вступати, а у випадку одержання вимог від уряду України, такі не виконувати і мені доносити”.[6]

Одночасно на ім'я глави Ради Міністрів України була відправлена дуже різка телеграма Сулькевича: „Зі згоди німецького командування я прийняв на себе управління Кримом і формування уряду. Будьте ласкаві, усі телеграми й папери адресувати мені, причому через незнайомство моє й членів уряду з українською мовою, прошу Вашого розпорядження вести листування російською мовою”.[7]

Уже цей документ ставить під питання про спроможність або легітимність уряду і його голови, який сам підкреслив свою неспроможність, визнаючи себе цілком залежним від волевиявлення німецького командування.

Отримання телеграми було сприйнято в Києві як „поганий початок” у відносинах із крайовим урядом. Гетьман Скоропадський згадував: „Усе

листування й узагалі всі офіційні зносини здійснювалися українською мовою. Нам відповідали на своїй мові, це було так прийнято. На Україні офіційною мовою була українська, і не генералу Сулькевичу було змінювати заведений порядок. Через якийсь час ми дізналися, що новий Кримський уряд повів нову політику, далеко не дружню Україні, і мав на меті самостійної держави, причому весь напрямок... ясно дихав якимось антагонізмом”.[8, с. 493]

Цей результат і розраховувала одержати німецька адміністрація, тому що формування нейтрального уряду, і головне – без міжнародного статусу, „крайового”, а не „державного”, давало можливість політичного маневру при розв’язанні кримського питання між РРФСР і Українською Державою. При цьому німці зберігали повний контроль над політичною і воєнною сферами Криму, що давало їм можливість при сприятливих обставинах ліквідувати Крайовий уряд і повернутися до проекту створення Чорноморської області або розіграти будь-яку іншу політичну комбінацію.

І все-таки німецька сторона визнала Кримський крайовий уряд навіть де-факто (де-юре його ніколи не визнали) не відразу. Він був сформований 15 червня, і генерал Кош обіцяв затвердити Декларацію протягом двох діб, але німецький уряд це зробив тільки 25 червня.

Із наведеного фактичного матеріалу можна зробити висновок про те, що, по-перше, державно-правовий статус Криму, як суб’єкта міжнародного права, цілком був відсутнім. Щирі творці цього уряду – німці, розглядали його як тимчасове територіальне утворення, без зовнішнього суверенітету. По-друге, міжнародна легітимність Крайового уряду була невивіреною, насамперед, німцям. Кабінет Сулькевича був усього лише механізмом, важелі управління якого знаходилися не в Сімферополі, а в Берліні. Цей факт змусив Скоропадського звернутися не до кабінету Сулькевича, що зробив він, якби почував у ньому легітимний орган державного управління, а до німецького посла барона фон Мумма з нотою, де викладалася позиція Української Держави стосовно Криму. [9, с. 23]

Затримка у визнанні німцями Крайового уряду і була пов’язана із позицією, яку зайняв гетьман Скоропадський. Останній пред’явив ультиматум, де оголосив, що залишить свою посаду, якщо „із Кримом буде не так, як ми хочемо”. Виконання умов цього ультиматуму створило б серйозні труднощі для Німецької імперії, оскільки дестабілізувало б ситуацію на Сході Європи, могло зашкодити постачанню продовольства з України до Німеччини, і змусило б уводити в Україну новий військовий контингент. Але німці переконали Скоропадського, що „повинні тепер кокетувати з більшовиками, тому не хочуть віддати (Україні) Крим.., але прийде час, Крим віддадуть”. [10, с. 239]

Проте німецьке командування все більше схилилося до варіанту, який би не давав Криму залежності від України. У зв’язку з цим на території Криму серед населення розповсюджувалися чутки: “1. Про анексію Криму Німеччиною (німецька колонія). 2. Про анексію тільки прибережної частини Південного берега, і повернення іншої частини Україні. 3. Про створення татарської держави з німецьким управлінням і економічним інтересом”.

Відзначалося при цьому, що „німці, звільнюючи Севастополь від присутності українського елемента, потрохи виселяють його, відправляючи на Україну”. [11] Гетьман Скоропадський постійно намагався через німців впливати на ситуацію в Криму, тим більше що губернський з’їзд землевласників і хліборобів 12 липня 1918 р., ознайомившись із позицією України, підтримав приєднання Криму до України. Голова з’їзду Закеров послав у Київ телеграму: „Партія вітає цей крок уряду”. [12]

Взагалі слід відзначити, що остаточно ввівши свої війська в Крим, німці зіткнулися зі складною дипломатичною проблемою. 3 травня 1918 р. у спеціальній ноті німецького посланника у Москві графа Мірбаха була зроблена спроба її розв’язання.

Мірбах повідомив: „Німецький уряд не має наміру нав'язувати Криму визначену форму правління. У всякому разі імператорський уряд вважає себе змушеним, через напади флоту проти Херсона й Миколаєва просунути туди війська та зайняти Севастополь. Цей акт має лише чисто воєнне значення. Що ж стосується політичної державної організації, то імперський уряд дає силу праву на самовизначення, проголошене російським урядом, і припускає, що питання щодо Криму, який дотепер належить Таврійській губернії, буде предметом російсько-українського договору”.[13, с. 283]

Таким чином, німецьке командування й уряд у кримському питанні прагнули зберегти повний контроль за воєнною та політичною ситуацією, по можливості перекласти відповідальність за його вирішення на інші зацікавлені сторони, зробити кримське питання предметом російсько-українських відносин, а з іншого боку – результатом „волевиявлення громадян Криму”, вираженого в політиці його громадянської влади.

У цьому зв'язку одним із найделікатніших питань було питання про ставлення німецького командування й уряду до цієї влади, ставлення, яке в будь-який момент із боку Радянської Росії могло бути розцінене, як заохочення регіону до сепаратизму й призвести до нових ускладнень позиції Німеччини на Сході. Вихід німецьке командування вбачало в підтримці формування на півострові самостійного уряду, який, проте, як говорилося вище, не мав б ніякого міжнародного статусу і не спирався б на офіційне визнання Німеччини.

Як показали подальші події, створення саме такого уряду, очолюваного генералом Сулькевичем, ні якою мірою не зменшило проблему, а навіть загострило її, вивівши на політичну арену нову зацікавлену особу. Крім того, наполягаючи на крайовому, а не на державному характері уряду, німецьке командування зробило ставку на ті кола кримського суспільства, політичною метою яких було досягнення незалежності півострова. У цілому ж зовнішньополітична активність була помітною рисою діяльності уряду, який відіграв суттєву роль у міжнародних відносинах у відповідному регіоні.

Таким чином, зовнішня політика Кримського крайового уряду проходила в центрі трикутника, сторонами якого були Німеччина, РРФСР, уряд України. Кожна зі сторін бачила свій інтерес у розв'язанні цього питання і прагнула з максимальною ефективністю досягти своєї мети.

Спільним було те, що жодна зі сторін не розглядала Кримський крайовий уряд як легітимний орган і самостійний суб'єкт міжнародних відносин. Для усіх Крим був або „тимчасово відірваною територією, яку необхідно повернути” (Україна), або складовою частиною, віддаленою, й тому такою, яка тимчасово не входила до складу держави (РРФСР), або майбутньою колонією з маріонетковим урядом (Німеччина). Усі сторони намагалися вирішувати питання поміж себе, при цьому постійно здійснюючи тиск, а іноді й просто шантажуючи один одного, не беручи до уваги, а часто й ігноруючи Крайовий уряд, вважаючи його незаконним (РРФСР); тимчасовою адміністрацією, яка не має ніякого права на вираження власної думки, не є легітимною і такою, що виражає інтереси основної маси народонаселення (Україна);

адміністрацією, що допомагає в управлінні територією, зайнятої німецькими військами (Німеччина).

Своєрідність тогочасної ситуації полягала у тому, що Крим в якості суб'єкта міжнародних відносин намагалися представити відразу дві держави – Україна й Радянська Росія. Німеччина ж, використовуючи як формальний привід положення Ш Універсалу Центральної Ради по незалучення Криму до складу України, проводила курс на відділення півострова від останньої. Адже політика гетьмана П.Скоропадського була спрямована на включення Кримського півострову в межі Української Держави. Таким чином, в червні-листопаді 1918 р. зовнішня політика Кримського крайового уряду проходила виключно в центрі трикутника, сторонами якого були Німеччина, РСФСР, Українська Держава. Кожна зі сторін бачила свій інтерес у розв'язанні кримського питання і прагнула з максимальною ефективністю досягнути своєї мети.

Список використаних джерел та література:

1. Дубко Ю.В. Советская Республика Тавриды. – Симферополь, 1999. – С. 164.
2. Документи внешней политики СССР. – С. 283.
3. Там само, С. 254.
4. Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К., 1994. – С. 168.
5. Вопросы развития Крыма. Научно-практический дискуссионно-аналитический сборник. – Симферополь, 1996. – Вып 3. – С. 89
6. ДА АРК. – Ф.Р. 999, оп. 2, спр. 408, арк. 1.
7. Там само. - оп. 2, спр. 408, арк. 1.
8. Скоропадський П. Спогади. – С. 493.
9. Копиленко О.Л. Конституція Автономної Республіки Крим. – С. 23.
10. Іванець А. Вказ. твір. – С. 238 – 239.
11. ЦДАВО України. – Ф. 3766, оп. 1, спр. 132, арк. 2 – 3.
12. Там само. – спр. 186, арк. 38.
13. Документи внешней политики СССР. – С. 283.

Надійшла до редакції 12.06.2007 р.

УДК 347.1 „03”

Анохин А.Н.

ХАДИСЫ ИМАМА АЛЬ-БУХАРИ О ЗАКОННОСТИ ДОГОВОРА КУПЛИ-ПРОДАЖИ

Торговля как вид деятельности мусульманина поощряется особо, поскольку дает материальное благополучие и общую социальную стабильность, богатство и процветание исламской общины в целом. В Коране сказано: «О вы, кто верует! Свое добро на тещу меж собой не расточайте, расходуйте его в торговых сделках лишь по взаимной воле» (Коран, 4; 29) [1].

Как пишет Шейх Юсуф Кардави, Всевышний Аллах создал людей в равной степени зависимыми друг от друга. Нет человека, который бы мог обладать всем тем, что ему необходимо. Один человек имеет излишки того, что нужно другим, у других есть то, что нужно ему. Аллах сделал так, чтобы люди занимались выгодным для себя взаимобменом товаров и вещей посредством покупки и продаж. Все это необходимо для поддержания производства и процветания жизни. Различные виды сделок и обменов товара были распространены у арабов на заре миссии Пророка, который одобрил и утвердил законность тех из них, что соответствовали принципам шариата, и осудил, запретив, то, что не соответствовало этим принципам [2;с.238].

Учитывая важность торговых сделок в системе жизнеобеспечения людей, в сборнике хадисов «Сахих» исламского богослова и правоведа Аль-Бухари (810-870), особое место занимают предписания направленные на урегулирование данных сделок с позиций общих дозволений и запретов [3]. При этом законность договоров купли-продажи выступает в качестве требования принципиального характера.

Дозволения и запреты являются универсальными положениями определяющими не только форму взаимодействия продавца и покупателя, но и условия, предмет договора, его правовые последствия и др. Наличие перечня сформулированных правил (дозволений и запретов) призвано изначально ориентировать субъектов сделки на реализацию их взаимного интереса без возможных нарушений и произвола каждой из сторон. В хадисе 934 сообщается, что: « пророк сказал: «Дозволенное очевидно, и запретное очевидно и между ними находится сомнительное. Отказавшийся от того, что может (только) показаться ему греховным, станет еще решительнее отказываться от того, греховность чего будет для него очевидной, а осмеливающийся на то, что может внушить ему подозрение в своей греховности, близок и к тому, чтобы совершить явно (греховное). Прегрешения являются заповедным местом Аллаха, а тот, кто пасет (свой скот) вокруг заповедника, (всегда близок к тому, чтобы оказаться (на его земле))».

Сфера «сомнительного» и есть предпосылка возможных нарушений договора. Указание на «очевидность» дозволенного и запретного свидетельствует о необходимости четкой и конкретной формулировки правил, предотвращения двусмысленности и неоднозначности в их понимании. Все это призвано настолько

ограничить «сомнительное», чтобы продавец и покупатель были защищены от потенциального ущемления их интересов.

Забота пророка о способе приобретения богатства (дозволенном или запретном) и его содержания проявляется в хадисе 937. В нем сообщается: «что пророк сказал: «Настанет для людей (такое) время, когда человек перестанет заботиться о том, дозволенным или запретным является то (богатство) которое он станет приобретать». То есть пророк акцентирует внимание не только на том как приобретается богатство, но и подчеркивает важность того, что приобретается (предмета договора купли-продажи).

Дозволенность в торговле отождествляется пророком с использованием результатов собственного труда. И соответственно полученная прибыль должна быть следствием не обмана в сделке, а честной купли-продажи. «... посланник Аллаха сказал: «Никто и никогда не ел лучше той еды (на которую от заработал) трудом своих рук, и, поистине, пророк Аллаха Дауд, мир ему, питался тем, на что он зарабатывал, трудом своих рук [хадис 942].

Установка общего характера о нежелательности обмана в торговых делах сформулирована в хадисе 957: «...один человек сказал пророку, что его обманывают в торговых делах, (и пророк) сказал (ему): «Когда будешь заключать сделки, говори: «Без обмана! /Ля хиляба!/. «Хиляба» - это такой обман, когда обманывают в том, в чем обычно люди друг друга не обманывают. Эта установка пророка в более категоричной форме развивается в хадисе 948. «... посланник Аллаха сказал: «Клятва способствует сбыту товара но уничтожает благодать (барака)». Имеется в виду клятва продавца как о качестве товара, так и об иных условиях осуществления договора купли-продажи. Пророк осуждает ложную клятву как запретную и незаконную и одобряет правдивую. Ложная клятва даже если и принесет продавцу прибыль не позволит в будущем распорядиться ею во блага и повлечет за собой неизбежное наказание.

Указания пророка в хадисе 942 на необходимость получения прибыли как результата собственного труда продавца, исключает возможность ростовщичества. Причем пророк запрещает ростовщичество во всех его разновидностях. Из эпизода изложенного в хадисе 946 узнаем: «... что Абу Са'ид ... сказал: «Обычно нам выдавали финики вперемишку а мы отдавали по два са' (этих фиников) за один са' (более хороших), но (потом) пророк сказал: «Не (следует отдавать) по два са' за один и не (следует отдавать) по два дирхема за один». Еще более содержательно позиция пророка показана в хадисе 968: «... посланник Аллаха сказал: «(Обмен) золота на золото является ростовщичеством, если только (золото не передается из рук в руки в равных количествах), и (обмен) пшеницы на пшеницу является ростовщичеством, если только (пшеница не передается из рук в руки в равных количествах), и (обмен) фиников на финики является ростовщичеством, если только (финики не передаются из рук в руки в равных количествах), и (обмен) ячменя на ячмень является ростовщичеством, если только (ячмень не передается из рук в руки в равных количествах).»

Указанная в хадисе 968 установка пророка подтверждается и в хадисе 977: «(Обмен) золота на золото является ростовщичеством, если только (золото не

передается из рук в руки в равных количествах), и (обмен) пшеницы на пшеницу является ростовщичеством, если только (пшеница не передается из рук в руки в равных количествах), и (обмен) фиников на финики является ростовщичеством, если только (финики не передаются из рук в руки в равных количествах), и (обмен) ячменя на ячмень является ростовщичеством, если только (ячмень не передается из рук в руки в равных количествах)».

Далее в хадисах 978 и 979 развивается позиция пророка в отношении продажи золота и серебра. Так, из хадиса 978 следует: «... что посланник Аллаха сказал: «Не продавайте ни золота за золото, если только равное (количество не обменивается) на равное, ни серебра за серебро, если только равное (количество не обменивается) на равное, что же касается (продажи) золота за серебро и серебра за золото, то (можете) продавать (одно за другое) как хотите». А в хадисе 979 сообщается: «... что посланник Аллаха сказал: «Не продавайте золото за золото, если только подобное (количество не обменивается) на подобное, и не (продавайте) меньшего его количества за большее и наоборот, и не продавайте серебра за серебро, если только подобное (количество не обменивается) на подобное, и не (продавайте) меньшего его количества за большее и наоборот, и не продавайте (ни золота, ни серебра), не имеющегося в наличии, за то, что в наличии имеется».

В подтверждение последнего запрета в хадисе 981 подчеркивается: «... Посланник Аллаха запретил продавать золото за серебро в долг». И еще более категорична фраза пророка в хадисе 980: «... Суть ростовщичества только в отсрочке и состоит».

Таким образом, рассмотренные выше хадисы указывают на наличие нескольких видов ростовщичества:

- получение процентов, под которые ссудили деньги;
- получение прибыли, когда продукты питания (товары) одного вида обмениваются друг на друга не в равных количествах;
- получение прибыли, когда драгоценные металлы, одного вида обмениваются друг на друга не в равных количествах;
- получение прибыли, когда что-либо дается человеку в долг с условием, что через определенное время он вернет больше, или же когда ему предоставляется отсрочка по выплате долга на таких же условиях.

В отдельный перечень включены запреты связанные с осуществлением отдельных видов торговой деятельности. В хадисе 989 указываются запреты пророка в отношении определенных видов торговли, в основе которых содержится отсутствие товара, либо сведений о его качестве. «... Посланник Аллаха запретил такие виды торговли, как «мухакаля», «мухадара», «музабана». Так, «Мухакаля» - продажа зерна еще необходимого урожая. «Мухадара» - продажа урожая до того как пригодность фиников или зерна становится очевидной.

Причем данные запреты формировались поэтапно, поскольку ранее допускалась возможность предварительной оплаты за еще не собранный урожай подлежащий последующей продаже.

В хадисе 999 сообщается, что: «... При жизни посланника Аллаха, а также при Абу Бакре и ' Умаре мы обычно заранее расплачивались за пшеницу, ячмень, изюм и

сушеные финики». В другой версии этого хадиса (2244, 2245) сказано: «... что Ибн Абу Ауфа сказал: «Обычно мы заранее расплачивались с крестьянами Шама за известные меры пшеницы, ячменя и (оливкового) масла договариваясь с ними о поставках на очередной срок»...» Из хадиса 998 узнаем, что: «...» Когда посланник Аллаха прибыл в Медину, среди людей было принято за финики расплачиваться за год (или: за два) вперед, и он сказал: « Пусть тот кто станет платить за финики заранее, платит за известную меру и известный вес».

Однако последующая практика показала неэффективность предварительной оплаты, так как качество будущего урожая нельзя предвидеть в полной мере. В хадисе 985: «Сообщается...: « При жизни посланника Аллаха многие люди занимались торговлей финиками, и, когда они срывали их и за ними (приходили те, кто купил их заранее), покупатель часто говорил: «Финики гниют, болеют разными другими болезнями и не поспевают», выдвигая это в качестве довода (против продавца); когда же количество (связанных с этим) тяжб увеличилось посланник Аллаха сказал: «В таком случае не продавайте финики, пока не станет ясно, что они пригодны (к употреблению)!» - что (должно было) послужить указанием на то, что они слишком много спорили». Такая же позиция пророка подтверждается и в хадисах 986, 987. Из хадиса 986 следует, что: «Пророк запрещал продавать финики, пока они не покраснели или не желтели, когда их уже можно было есть». И в хадисе 987: «Сообщается... «Посланник Аллаха запретил продавать финики, пока они не поспеют /тузхйа/». Его спросили: «что значит «поспеют»?». Он сказал: «(это значит) пока они не покраснеют». (Кроме того,) посланник Аллаха сказал: «Скажи мне, если по воле Аллаха плоды испортятся, то за что же любой из вас будет брать деньги своего брата?»».

Аналогично с этими запретами, в хадисе 976: «... посланник Аллаха запретил то, что именуется «музабана». «Музабана» - это продажа несобранных фиников за сухие, которые отмеряются мерами и продажа отмеряющегося мерами за несобранный виноград». В хадисах 983 и 984 уточняется и разъясняется приведенный запрет и оговаривается упомянутое выше исключение из него на определенных условиях. Сообщается, что: «пророк запрещал продавать финики, пока они не созреют, и никакие из них не должны были продаваться иначе, как за динары и дирхемы, кроме необходимых фиников, которые нуждающимся разрешалось покупать за сушенное». Причем: «... пророк разрешил нуждающимся покупать необходимые финики за сушенные, если речь шла о количествах по весу не превышающих пяти васков». (Один васк равняется 194,3 килограмма пшеницы).

Отношение пророка к продаже именуемой «музабана» развивается в хадисе 982, где: «... посланник Аллаха сказал: не продавайте не собранные финики, пока не будет ясно, что они пригодны для еды, и не продавайте не собранные финики за сухие». Кроме того: «... после этого посланник Аллаха разрешил продавать еще несобранные финики за свежие собранные или сушенные финики, не разрешив это делать в иных случаях».

В хадисе 233: «Сообщается, что Абу Хурайра... сказал: «Пророк запретил два вида торговых сделок, а именно сделки, совершенные путем ощупывания и сделки, совершенные путем бросания». В первом случае сделки называются - «Лимас» -

перед заключением которых покупатель только ощупывал товар, не осматривая и не проверяя его должным образом. Во-втором – «Нибаз» - перед заключением которых продавец бросал свой товар покупателю, после чего тот обязательно должен был купить его. При этом, продавец не давал покупателю возможности осмотреть, ощупать или как-нибудь иначе проверить его должным образом.

Особо выделяется запрет на скупку товаров оптом с целью их последующей перепродажи. Из хадиса 961 узнаем «... что при жизни пророка люди обычно покупали продукты (у тех, кто доставлял их в Медину) караванами, что же касается пророка, то он посылал к ним тех, кто не давал перекупщикам продавать купленные там же, где они его купили (, заставляя их ждать), пока (караванщики) не доставят (свой товар на тот рынок), где торговали съестным ... (Кроме того,) пророк запретил тем, кто скупал съестное, перепродавать его до получения ими (купленного) полностью.»

Этот же запрет фрагментарно формулируется в хадисе 975: «... посланник Аллаха сказал: ... не встречайте (караваны с) товарами, (а ждите) пока (товары) не доставят на рынок.»

Самостоятельную группу составляют запреты касающиеся взаимоотношений продавцов друг с другом при осуществлении торговых сделок. В названии главы 31 категорично указывается, что: «(человеку) не следует ни перебивать торговлю своему брату, ни вмешиваться в его торговые дела до тех пор, пока ему не позволит или сам не откажется (от заключения сделки).» Эти запреты предполагают, что нельзя стараться вынудить кого либо отказаться от уже заключенной торговой сделки в ущерб тому, с кем он ее заключил. И нельзя вмешиваться в переговоры на предмет заключения торговой сделки, предлагая более выгодные условия, или понуждать кого либо уже после заключения сделки вернуть товар продавцу, чтобы продать свой собственный товар, и т.д.

В хадисе 969 содержащемся в главе 31 закреплены и иные запреты: «...Посланник Аллаха запретил оседлому жителю продавать (что-либо) за бедуина, и (он говорил): «не взвинчивайте цены, и пусть человек не вмешивается в торговые дела своего брата (в исламе) ...»

Здесь опять же формулируется запрет на перекупку оптом товаров у бедуинов с целью их следующей перепродажи, что могло привести к повышению цен и обману покупателей. Запрет на взвинчивание цен осуждает получение прибыли от сделки явно несоответствующей качеству и количеству проданного товара. И запрет на вмешательство в торговые дела является достаточно широким по своему содержанию, охватывая все возможные случаи нарушения волеизъявления субъектов торговых сделок посредством тех или иных недозволенных действий (в отношении мусульман).

Кроме того, перечисляются предметы запрещенные для продажи. Из хадиса 947 следует, что: «...Пророк запретил брать деньги за собаку... и он проклял создающих изображения.» В хадисе 997 также сообщается, что: «...посланник Аллаха запретил (брать) деньги за собаку...».

Проклятие пророком лиц создающих изображения подчеркивает также и то, что предметы с изображениями живых существ являются запретными для продажи.

Последний запрет находит свое развитие в хадисе 955. В нем сообщается, что Аиша: «... однажды купила себе небольшую подушечку, украшенную изображениями... Когда эту подушечку увидел посланник Аллаха, он... сказал: «Поистине, создатели этих изображений в День воскресения будут подвергнуты мучениям и им скажут: «Оживите то, что вы создали». И пророк также сказал: «Поистине, в тот дом, где есть изображения, ангелы не заходят». Еще более категоричная фраза пророка приводится в хадисе 994: «Того, кто создает (какое-либо) изображение, Аллах станет подвергать мучениям до тех пор, пока он не вдохнет в него дух, а он не сможет этого сделать никогда!» Это было сказано в адрес человека, который зарабатывал на жизнь делая подобные изображения.

Из содержания хадиса 996 следует, что: «... посланник Аллаха...сказал: «Поистине, Аллах и посланник его запретили продавать вино, и падаль, и свинину, и идолов». (Его) спросили: «О посланник Аллаха, а что ты скажешь о жире мертвых животных, которым покрываются (борта и днища) кораблей и смазываются кожи и который используется для освещения?» Он сказал: «Нет, это запрещено». В хадисе 995 приводятся слова пророка: «... Аллах сказал: «В день воскресения я буду противником... человеку, продавшему (в рабство) свободного и проевшему (полученные) за него деньги...».

Таким образом, исследование проблемы законности договоров купли-продажи свидетельствует о комплексном подходе в ее решении. Через систему дозволений и запретов осуществляется регулирование вопросов взаимодействия продавца и покупателя, допустимости либо недопустимости тех или иных видов торговли и собственно предмета сделки. Требования, изложенные в хадисах, призваны утверждать справедливость во взаимоотношениях и обеспечивать режим защиты и благоприятствования для сторон договора.

Список использованных источников и литература:

1. Коран. Перевод смыслов и комментариев Иман Валерии Пороховой. - 8-е изд. - М, 2006.
2. Шейх Юсуф Кардави Дозволенное и запретное в исламе /Перевод М. Саляхетдина. М, 2005.
3. Сахих Аль-Бухари /Перевод с арабского А. Нирша. М, 2005.

Пост упила в редакцию 10.06.2007 г.

УДК 341.43 (477.75)

Хаваджи Д.Р.

ПРИМУСОВІ ВИСЕЛЕННЯ ОКРЕМИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ З ТЕРИТОРІЇ КРИМСЬКОЇ АРСР В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ОБ'ЄКТ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю дотримання прав людини та соціальних (етнічних) груп, що закріплені міжнародними актами, встановлення меж примусового втручання держави у зміну території поселення національно-етнічних груп. В зв'язку з цим об'єктивно постає ретроспективна проблема правового регулювання національних депортацій народів з України (в сучасних її територіальних межах), зокрема з Криму. В немалій мірі зростанню науковому інтересу до питань депортації, національно-етнічних груп населення, яке проживало на Кримському півострові, посприяло «відкриття» для широкого наукового використання архівних документів, що зберігалися довгі роки під грифом таємності.

В останнє десятиліття ХХ ст. проблема примусових переселень народів з території Кримської АРСР у роки Другої світової війни стає об'єктом уваги й кримських дослідників, які зосереджуються здебільшого на процесах заселення території Криму німцями, татарами, болгарами, греками, вірменами, а також примусових переселеннях громадян цих національностей з територій інших республік.

Певна кількість публікацій кримських та українських дослідників присвячена проблемам правового та матеріального забезпечення процесу репатріації, господарській облаштованості раніше депортованих народів, а також вплив цих процесів на соціально-економічний розвиток Криму (Вишан М.А., Габриелян О.А., Петров В.П., Єфимов С.А., Гарагуля В.К., Гайворонська О.Б., Фіногеев Б. Л., Червона С.М., Брошеван В.М., Тигліянц П.К. та ін.).

Авторка ставить перед собою завдання на підставі документів Державного архіву Російської Федерації, Державного архіву при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим дослідити примусові виселення окремих груп населення з території Кримської АРСР в роки Другої світової війни.

Після виселення кримських татар у Криму тривала робота з вилучення і виселення органами НКВС СРСР інших так званих „антирадянських елементів”. 29 травня 1944 р. Л.Берія доповів Й.Сталіну про діяльність таких з числа болгар, греків і вірменів, які проживали на території Кримської АРСР: „Пораховано проживаючих на той час болгар 12 075 осіб, греків – 14 300 осіб, вірменів – 9 919 осіб. Болгарське населення проживає здебільшого в населених пунктах району між Сімферополем і Феодосією, а також у районі Джанкоя. Наявні десять сільрад з населенням у кожній від 80 до 100 жителів болгар.

У період німецької окупації значна частина болгарського населення брала активну участь у проведених німцями заходах щодо заготівлі хліба й продуктів

харчування для німецької армії, сприяла німецькій військовій владі у виявленні й затримці військовослужбовців Червоної Армії та радянських партизанів, одержувала „охоронне посвідчення” від німецького командування. Німцями організовувалися поліцейські загони з болгар, а також серед болгарського населення проводилося вербування для відправлення до Німеччини.

Грецьке населення проживало в більшості районів Криму. Значна частина греків, особливо в приморських містах, з приходом окупантів займалася торгівлею й дрібною промисловістю. Німецька влада сприяла грекам у торгівлі, транспортуванні товарів.

Вірменське населення проживало в більшості районів Криму. Великих населених пунктів з вірменським населенням немає. Організований німцями вірменський комітет активно співпрацював з німцями і проводив велику антирадянську роботу. У м. Сімферополі існувала німецька розвідувальна організація „Дромедар”, очолювана колишнім дашнаком генералом Дро, який керував розвідувальною роботою проти Червоної Армії та з цією метою створив кілька вірменських комітетів для шпигунської і підривної роботи в тилу Червоної армії та для сприяння організації добровольчих вірменських легіонів.

Вірменські національні комітети при активній участі прибулих з Берліна й Стамбула емігрантів проводили роботу з пропаганди „незалежної Вірменії”. Існували так звані „вірменські релігійні громади”, які, крім релігійних і політичних питань, займалися організацією серед вірменів торгівлі й дрібною промисловістю. Ці організації надавали німцям допомогу, особливо „шляхом збору коштів”, на військові потреби Німеччини. Вірменськими організаціями було сформовано так званий „вірменський легіон”, що утримувався за рахунок коштів вірменських громад.

НКВС вважає за доцільне провести виселення з території Криму всіх болгар, греків і вірменів” [1, оп. 2, спр. 65, арк. 162-163].

У Державному архіві Російської Федерації зберігається Справа з орієнтуваннями про організації та діяльність вірменських, болгарських і татарських націоналістів у Криму в період окупації 1941–1944 рр. Так, з доповідної записки Наркома внутрішніх справ Кримської республіки В.Сергієнка та начальника Відділу з боротьби з бандитизмом Криму В.Карліна від 30 серпня 1944 р. відомо, що: „антирадянські елементи серед болгар Криму спрямували зусилля на створення болгарського національного комітету й втягували болгарське населення в орбіту антирадянської боротьби на боці фашистської Німеччини” [2, оп. 1, спр. 284, арк. 10].

Становище греків у Криму в офіційних документах оцінюється наступним чином. Так, у зв’язку з тим, що в ході перших мобілізацій, греки фактично не залучалися до служби в Червоній Армії, вони, звичайно, залишалися в Криму, проявляючи пасивність до нового режиму. І це не випадково, тому що провокаційні дії фашистської влади в грецьких населених пунктах викривалися у свідомості народу політичною роботою партійних, радянських кадрів, які залишилися в грецьких населених пунктах у результаті того, що на початку грецьке населення не було мобілізоване до Червоної Армії [3, с. 199].

Таких висновків виявилось досить, щоб не тільки переконати Й.Сталіна у доцільності проведення спецоперації з виселення цих етносів за межі Криму, а й на довгі роки сформувані уявлення про їхнє зрадництво серед широкого радянського загалу.

ПРИМУСОВІ ВИСЕЛЕННЯ ОКРЕМИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ
З ТЕРИТОРІЇ КРИМСЬКОЇ АРСР В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
ЯК ОБ'ЄКТ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Наприклад, А.В.Басов у своїй монографії „Крим у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.” так описує політику, що здійснювалася окупантами щодо населення Криму: „У Криму нацисти проводили більш витончену, ніж в інших районах, політику. Вони планували використати цей благодатний край для колонізації фашистською і військовою знаттю. Посіявши ворожнечу між представниками різних національностей, вони мали намір знищити одних і використати у своїх цілях інших. Ставку робили на німців, татар, певні групи болгар і вірменів. Крим став базою для підготовки розвідників і диверсантів, осередком антирадянської шпигунської та підірвної діяльності. Увесь Крим було оповито мережею націоналістичних, релігійних і агентурних організацій” [4, с. 207].

Отже, постановою № 5984 цт від 2 червня 1944 р. Державний Комітет Оборони ухвалив рішення щодо виселення з території Кримської АРСР 37000 осіб німецьких пособників з-поміж болгар, греків і вірменів.

Відповідно до постанови виселення планувалося здійснити в термін з 1 до 5 липня 1944 р. для розселення в сільському господарстві, у підсобних господарствах і на промислових підприємствах наступних областей і республік: Гур'євської області Казахської РСР, Свердловської, Молотовської, Кемеровської областей, а також Башкирської АРСР.

5 липня 1944 р. Л. Берія надіслав Й.Сталіну так званий підсумковий лист наступного змісту: „На виконання Вашої вказівки НКВС-НКДБ СРСР у період з квітня по липень 1944 р. було проведено звільнення території Криму від антирадянських шпигунських елементів, а також виселені до східних районів Радянського Союзу кримські татари, болгар, греки, вірмени. У результаті заходів вилучено: а) антирадянських елементів – 7883 осіб., б) шпигунів – 998, в) виселено спецконтингенту – 225009, г) вилучено зброї, що нелегально зберігається в населення, у кількості 15990 одиниць, зокрема – 716 кулеметів, боєприпасів – 5 млн. шт.

В операціях по Криму брали участь 23000 бійців і офіцерів військ НКВС і до 9000 осіб оперативного складу органів НКВС-НКДБ” [1, оп. 2, спр. 65, арк. 276].

Один з тодішніх грецьких виселенців Т. Михо так згадує про ті події: „До 24 липня 1944 р. наша родина жила в передмісті Сімферополя – Бор-Чокрак* – на вул. Сімферопольській (тепер Тополева). Про те, коли будуть виселяти, мої батьки довідалися від розквартированих у нас НКВС-тів. У ніч перед висилкою всі ми лягли спати одягненими. Серед ночі нас розбудили озброєні люди, які ввійшли до нас у будинок і світили на обличчя ліхтариками. На збори нам було дано 15 хв. Дозволили взяти з собою тільки те, що можемо понести. У вагони нас вантажили на станції Сарабуз**, куди звозили людей з багатьох куточків Криму. Везли нас 12 днів і ночей, після чого ми опинилися на Уралі (станція Лобва, Новолялинського р-ну).

Вивантажилися люди на великій галявині й почався розподіл родин. Частина залишилася в Лобві, інших відправили в ліспромгоспи Шайтанка, Червоний Яр,

---

* Бор Чокрак – п. Заводське

** Сарабуз – смт Гвардійське

Чорний Яр. Оселили нас по кілька родин у кімнаті на „жилплощадках”. Так називали три побудовані триповерхові будинки, що стояли на узліссі. З вікон дому виднілися завод і зона. На завод пішли працювати мої батьки й сестра. Усі дорослі були на обліку в комендатурі та

щомісяця відмічалися в коменданта. За 12 років з нами не раз проводили збори й завжди нагадували: „Ви прислані сюди навечно!” [5, 2002, сентябрь].

Для організації прийому і розподілу майна, худоби, зерна та сільськогосподарської продукції, залишених спецпереселенцями в місцях виселення, до Криму була відряджена комісія РНК СРСР у складі голови комісії т. Гриценка (заст. голови РНК РРФСР) і членів комісії (представників окремих наркоматів). Комісією РНК СРСР ще до початку спеціальної операції в райони й міста республіканського підпорядкування було відряджено близько тридцяти керівників як голів районних і міських комісій. Уповноважені комісії РНК СРСР прибули до району за два дні до виселення кримських татар. Для того, щоб не розголошувати характер майбутньої операції, зазначені працівники направлялися до районів під приводом обліку збитків завданих господарству Криму за період німецької окупації.

Напередодні комісією було розроблено механізм обліку майна спецпереселенців, а саме надруковано бланки „актів про прийом худоби, сільськогосподарських продуктів та іншого майна”, а також надрукована “Інструкція про порядок прийому худоби, сільськогосподарської продукції та іншого майна від спецпереселенців”. Відповідно до Інструкції “Спецпереселенці могли взяти з собою особисті речі, одяг, побутовий інвентар, посуд і продовольство в кількості до 500 кг на родину.

Прийняті від спецпереселенців худоба та зерно мали повертатися в першу чергу на покриття державних поставок. Вся інша частина худоби, зерна й інших видів сільськогосподарської продукції приймалася по обмінних квитанціях, які склалися в двох екземплярах. Перший екземпляр квитанції через органи НКВС повинен був надсилатися в місця розселення спецпереселенців. Органи місцевої влади, районні (міські) і місцеві комісії відповідали за проведення своєчасного та повного збору, обліку й оформлення відповідними документами худоби, сільськогосподарських продуктів та іншого майна, яке залишилося від спецпереселенців. За безнарядну витрату, розкрадання або присвоєння, винні підлягали притягненню до кримінальної відповідальності” [6, с. 40, 129].

До роботи з обліку й опису майна було притягнуто партійний, радянський і комсомольський актив, трудящих установ і підприємств.

Описане та враховане майно на місцях здавалося під охоронну розписку на зберігання уповноваженому двору або найближчому сусідові, частина була вивезена на склади, частину передано по актах мешканцям, які вселилися. Враховану худобу було передано за актом Наркомату м'ясомолочної промисловості СРСР [7, оп. 1, спр. 274, арк. 4].

30 травня 1944 р. заступник голови Раднаркому Криму П.Ямпольський і секретар обкому ВКП (б) В.Березкін надіслали головам міськрайвиконкомів листа, у якому „відповідно до „Інструкції про порядок реалізації майна спецпереселенців”, пропонувалося в першу чергу забезпечити потреби готелів, будинків колгоспників, дитячих садків, майданчиків, лікувальних і адміністративних установ району. Усі швейні машини передавалися місцевій промисловості й промкооперації для створення майстерень. Виконкомам міськрайрад пропонувалося розглянути заяви всіх

ПРИМУСОВІ ВИСЕЛЕННЯ ОКРЕМИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ
З ТЕРИТОРІЇ КРИМСЬКОЇ АРСР В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
ЯК ОБ'ЄКТ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

реевакуйованих і знову прибулих працівників, партизанів, а також осіб, які постраждали від німецьких окупантів про повну відсутність у них меблів, і відповідно задовольнити їхні мінімальні потреби. Відпуск усього майна мав здійснюватися тільки після оцінки й визначення вартості фінансовими органами.

Для оцінки майна, що залишилося від спецпереселенців, було підготовлено приблизний перелік і цінник на предмети домашнього побуту. Цей документ, відтворений друкованим способом, було підписано наркомом торгівлі й наркомом фінансів республіки. Реалізація майна спецпереселенців здійснювалася в містах через склади й магазини місцевих торгів, а в сільській місцевості через сільпо та райспоживспілки у встановленому Обкомом ВКП (б) і Раднаркомом Криму порядку” [8, оп. 2058, спр. 1, арк. 53-54].

Згідно з розпорядженням заступника голови РНК Криму С.Грачова „Про облік держфондів та їхню оцінку” від 10 липня 1944 р., надісланого в усі рай міськвиконкоми, виявлялося, що „робота з обліку, оцінки й вилучення майна, залишеного спецпереселенцями, у ряді міст, у тому числі в Сімферополі, була проведена незадовільно. Оцінювання описаного майна здійснювалося несвоєчасно. Охорона описаного майна в переважній більшості районів організована не була, що призвело до його розкрадання. Майно, передане окремим організаціям, вивозилося останніми без санкції фінорганів і без складання актів оцінки. Керівники окремих установ, а також окремі працівники, використовуючи своє службове становище, завозили у свої кабінети й квартири велику кількість предметів домашньої обстановки, ухилялися врешті не тільки від оцінки та сплати зазначеного держфондівського майна, але навіть від його обліку” [6, с. 73].

Такі „порушення” з боку керівного складу органів влади в Криму були не випадковими, оскільки їм було добре відомо, що колишні його господарі вже ніколи не зможуть висунути позови щодо повернення майна. Адже вожді ВКП(б) вирішили навіть назви населених пунктів, які б нагадували про їхніх колишніх мешканців, викреслити з історичної пам’яті.

Як відомо, зміна топоніміки Криму почалася практично відразу ж після депортації кримських татар, болгар, греків і вірменів. Списки з обґрунтуванням нових назв надавалися райвиконкомами. Узагальненням даних займалася комісія з перейменування населених пунктів, у яку входили представники партії, облвиконкому, Таврійського військового округу, історичного музею, обласного управління сільського господарства.

У Державному архіві Автономної Республіки Крим зберігається робота І.І.Бобкова на тему „Перейменування населених пунктів Кримської області”. Автор стверджує, що „післявоєнний Крим значно змінив склад свого населення. Російські люди, які заселили півострів, звичайно, дали й російські назви для місць свого нового проживання. Спеціальними актами радянського уряду було узаконено нові найменування для населених пунктів Криму й ці назви узвичаїлися в адміністративному житті Криму й частково розміщені на нових географічних картах” [9, оп. 4, спр. 1, арк. 10-12].

Вже 16 серпня 1944 р. відбулося засідання бюро Кримського обкому ВКП (б), на якому було обговорено питання: „Про перейменування населених пунктів”. Згідно

з додатком до протоколу засідання, перейменуванню підлягали 995 населених пунктів, зокрема ті, що мають назву: татарську – 911, грецьку – 34, вірменську – 3, болгарську – 1.

Перейменуванню підлягали й 46 населених пунктів, що мали німецькі назви, у тому числі в районах республіки: Тельманському (Красногвардійський район) – 12, Фрайдорфському (Новоселівський район) – 9, Лориндорфському (Первомайський район) – 8, Зуйському – 6, Ічкінському (Советський район) – 3, Бінок-Онларському (Октябрьський район) й Ак-Шейхському (Роздольненський район) – по 2, Євпаторійському, Кіровському, Калайському (Азовський район), Судакському – по одному [10, с. 134].

До перетворення Кримської АРСР у Кримську область у складі РРФСР відповідно до Указу Президії Верховної Ради РРФСР № 621/8 від 14 грудня 1944 р. з 26 районів Кримської АРСР було перейменовано 11 районів і районних центрів [12, оп. 3, спр. 232, арк. 28]. Указом Президії Верховної Ради РРФСР від 21 серпня 1945 р. було перейменовано сільські Ради й населені пункти Кримської області. Усього було перейменовано 333 сільських Ради.

Питання про перейменування інших населених пунктів виникло пізніше. У 1947 р. „з огляду на зміни, що відбулися у складі населення Криму, а також ідучи назустріч побажанням трудящих і громадських організацій, виконком Кримської обласної Ради депутатів трудящих, вирішив просити Раду Міністрів РРФСР про перейменування населених пунктів Криму”. Указом Президії Верховної Ради РРФСР від 18 травня 1948 р. було перейменовано ще 1062 населених пунктів Кримської області [11, с. 12 – 13].

Отже, примусове виселення осіб з Криму в 1944 р., що здійснювалося за національною ознакою, не мало тимчасового характеру, відбувалося в руслі ретельно спланованої політики вождістської верхівки ВКП(б), яка нормативно забезпечувалася таємними підзаконними актами силових відомств радянського державно-правового апарату.

Список використаних джерел та література:

1. ДА РФ. – Ф. Р-9401 тч – Секретаріат НКВС-МВС СРСР.
2. ДА РФ. – Ф. Р-9478 – Головне управління з боротьби з бандитизмом.
3. Бугай Н. Ф. Л. Берия – И. Сталину: Согласно Вашему указанию... – М., 1995. – 320 с.
4. Басов А.В. Крым в годы ВОВ 1941-1945 гг. – М., 1987. – 335 с.
5. Михо Т. “Езжай в Сибирь, там тебя пропишут!” // Извор. – 2002. – сентябрь. – С. 6.
6. Брошеван В., Тыглиянц П. Изгнание и возвращение. – Симферополь, 1994. – 160 с.
7. ДА АРК. – Ф. 8 – Симферопольський міський комітет ВКП(б). Оргінструкторський відділ.
8. ДА АРК. – Ф. Р-2058 – Виконавчий Комітет Ялтинської районної Ради депутатів трудящих.
9. ДА АРК. – Ф. Р-3299 – Обласна планова комісія (облплан) Виконавчого комітету Кримської області Ради депутатів трудящих.
10. Брошеван В.М., Ренпенінг В.К. Боль и память крымских немцев (1941-2001 гг.). – Симферополь, 2002. – 158 с.
11. Административно-территориальные преобразования в Крыму. 1783-1998 гг. : справочник. – Симферополь: Таврия –Плюс, 1999. – 464 с.
12. ДА АРК. – Ф. Р-2055 – Укази Президії Верховної Ради Кримської АРСР.

ПРИМУСОВІ ВИСЕЛЕННЯ ОКРЕМИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ
З ТЕРИТОРІЇ КРИМСЬКОЇ АРСР В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
ЯК ОБ'ЄКТ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Надійшла до редакції 27.06.2007 р

УДК (477) «1349/1569»

Бойко І.Й.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ САМОВРЯДУВАННЯ У СІЛЬСЬКИХ ГРОМАДАХ ГАЛИЧИНИ В СКЛАДІ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА (1349–1569 РР.)

Становлення громадянського суспільства в Україні, об'єктивна потреба її входження в європейський простір зумовлює становлення тісних стосунків з найближчими сусідами, зокрема з Польщею. Формування та розвиток українсько-польських відносин неможливі без вивчення їх історичних закономірностей, що потребують об'єктивного наукового аналізу та формування відповідних висновків.

Особливе місце серед проблем, які вимагають такого дослідження займає питання розвитку самоврядування у сільських громадах Галичини в період її перебування у складі Польського королівства (1349–1569 рр.). Такий аналіз є важливим для вибору оптимальних способів захисту інтересів окремих етнічних територій та національних меншин в будь-якій сучасній державі, в тому числі в Україні.

Князівські міжусобиці, сваволя заможного боярства, татаро-монгольське нашествя послабили Галицько-Волинську державу. В 1340 р. помер останній князь галицько-волинської династії Романовичів Юрій II, що, у свою чергу, створило складну політичну ситуацію у державі. Галицько-Волинська держава, яка була могутньою європейською державою, особливо за правління князя Данила Романовича (Галицького), стає об'єктом посягань Польщі і Литви.

Перша спроба захопити Галичину була зроблена Польщею у 1340 р. Проте тоді, зустрівши патріотичний опір галицьких українців, польські загарбники відступили. Другий раз польські війська під керівництвом короля Казимира III захопили Галичину в 1349 р. і володіли нею до 1370 р., коли Галичина “відійшла” до Угорщини. У 1387 р. Польща знову захопила Галичину, якою володіла до 1772 р.

Самоврядування у селах Галичини формувалося з представників дворищ, а у волостях – з представників сіл. Самоврядні функції у галицьких селах до 1434 р. здійснювали десятники, отамани, тіуни, котрі представляли села у волостях і перед шляхтою. У волостях самоврядування здійснювали “старійшини”. Вони були представниками волості перед шляхтою, а також перед воєводами або перед королем. Схід сільської громади, на якому обирали виконавчу владу і вирішували важливі питання, називався “копою”, “великою громадою”, а збори цього сходу – віче. Це була давня традиція місцевого самоврядування, створена ще в Київській Русі. Демократичні традиції, зокрема, сільського самоврядного устрою перейшли до українських сіл доби Середньовіччя. Проте цьому розвитку перешкодила, зокрема, анексія галицьких земель Польським королівством.

Поступова інкорпорація Галичини до складу Польського королівства, приводить до того, що самоврядування у сільських громадах Галичини все більше здійснюється українською і польською шляхтою. Цим пояснюється і той факт, що

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ САМОВРЯДУВАННЯ У СІЛЬСЬКИХ
ГРОМАДАХ ГАЛИЧИНИ В СКЛАДІ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА
(1349–1569 РР.)

наприкінці XIV ст., а особливо у XV ст. представники виконавчої влади сіл і волостей – десятники, отамани, тіуни, незважаючи на активну непокору українських селян, усе частіше призначалися польською шляхтою, причому нерідко – з їхнього середовища.

Окремим селам Галичини, у яких проживали німецькі переселенці (колоністи), надавалося магдебурзьке право, яке передбачало спрощену систему управління та суду. Керівником села ставав відповідно солтис (Schulties). Першими солтисами у Галичині були німецькі колоністи. З часом солтисами ставали поляки й українці. За Статутом Казимира Великого посаду солтиса мала право обіймати шляхта. При наданні магдебурзького права німецьким селам у Галичині у королівських привілеях зазначалося, що “жителі сіл звільняються від влади і юрисдикції воєвод, каштелянів, старост, суддів і підсуддів солтисом”, а він, у свою чергу, “відповідав перед власником села” [1, с.125]. Солтис був представником села. До повноважень солтисів належали адміністративні, поліцейські та судові функції. Перелік цих повноважень визначався у локаційних привілеях при наданні німецьким селам Галичини магдебурзького права. Найважливішою функцією солтиса, а пізніше вїйта було здійснення судочинства. Судова влада солтиса поширювалася на всіх жителів села та його територію. До юрисдикції солтиса входили і цивільні та кримінальні справи. Солтис здійснював судочинство разом з “лавою”, тобто з сімома “лавниками”, яких він сам вибирав з числа колоністів. Лише три рази в рік приїжджав власник села (або його замісник) на так звані “великі гайонні суди” [4, с.32].

Апеляції на судові рішення спрямовувались до власника села. У випадку частих конфліктів між солтисом і поміщиком Вартський статут 1423 р. надавав останньому право солтисові продати посаду (вона купувалась і передавалась у спадок) іншій особі, найчастіше тій, котру називав поміщик [6, с.46].

Судочинство вважалось найважливішою функцією солтиса чи вїйта, про що зазначалось у всіх королівських привілеях. Судова влада солтиса (вїйта) поширювалася на всіх жителів села та його територію. Це зазначалось у привілеях для с.Малковичі (1408 р.), сіл Горожани і Підвисоке (1464 р.) та ін. До юрисдикції солтиса належали всі цивільні та кримінальні справи відповідного села. У випадку вчинення правопорушення жителями села за межами населеного пункту вони підлягали юрисдикції гродських судів. Зокрема, Віцент Лапка з с. Гонятич обвинувачував через гродський суд селян із с. Вербіж за самовільне захоплення його землі [10, с.794]. До юрисдикції гродських судів відносились злочини, вчинені на міжміських і загальнодержавних шляхах. Жителі села, які володіли магдебурзьким правом, не підлягали юрисдикції солтиско-лавничого суду лише у випадку вчинення злочину проти особи іншого права або стану та вчинення злочину за межами свого села. Власник с.Малехова 1455 р. через свого прокуратора (за магдебурзьким правом прокуратор виконував функції адвоката) звернувся до гродського суду із скаргою на солтиса та 24 селян із с. Збоїська за самовільне захоплення спірної землі. Водночас у селах Малехові та Збоїську діяли солтиства [10, с.2862]. У цих випадках солтис мав право брати участь у судовому засіданні як асессор. У документах XV ст. у судових засіданнях асессорами виступали солтиси сіл Сокільник, Лесньович

[10, s.180] (1456 р.), Пікулович (1452 р.), Зимної Води (1492 р.), Зубри (1443 р.) та ін. [10, с.279].

Після реформи апеляційного судочинства Казимира Великого 1356 р. було створено Вищий суд німецького права у Кракові. Апеляційним судом другої інстанції, за рішенням короля Владислава Ягайла, 1444 р. для українських міст і містечок стала Львівська міська рада [10, с.137]. Вона розглядала апеляції на рішення війтівсько-лавничих судів у королівських містечках. Для приватних сіл апеляційною інстанцією міг бути і власник села. Здебільшого апеляція надходила до ленських судів [3, с.123]. Власник отримував апеляцію у тому випадку, коли він володів лише одним містечком, а жителі оскаржували рішення солтиса або вїта. Найчастіше апеляція надходила до окремого суду, який створювали у центрі маєтків шляхтича. У маєтку Станіслава із містечка Хоча апеляція надходила до війтівсько-лавничого суду в м.Комарно, якому належало 12 містечок. У селах Самбірської економії, що перебували у власності короля, апеляційні суди розташовувались у містечках Чуква та Нагуєвичі. Зміни в апеляційному провадженні відбувалися після ліквідації спадкових вїтів і солтисів.

Крім ведення судочинства, до повноважень вїтів і солтисів входили адміністративні та поліцейські функції. Коло цих повноважень встановлювалося у локаційних привілеях. Солтиси розподіляли земельні ділянки, займалися заселенням села, збирали податки, контролювали правопорядок. Адміністративні функції солтис виконував самостійно або з допомогою спеціальних службовців. До найважливіших функцій солтиса належали збирання податків і зборів на користь держави та власника села за допомогою спеціально визначених осіб “поборців”. Перед збиранням податків солтис і двоє селян “поборців” складали присягу. Обов’язком солтиса була також і охорона лісів, що прилягали до села.

У селах “на польському праві” діяли так звані гайонні суди, в яких судив поміщик села або призначений ним урядник разом з присяжними (їх зазвичай підбирав той самий поміщик). Апелювати на рішення цих судів можна було до поміщика села.

У селах “на українському (руському) праві” діяли копні суди. Це суд сільської громади, що сформувався ще в Київській Русі, а відтак діяв у Галицько-Волинській державі [5, с.69]. Їх ще називали “вервні суди” (від назви сільської громади – верв). У Галичині в складі Польського королівства на основі вервних судів сформувалися копні суди. Особливістю копного судочинства було те, що воно сформувалося на основі демократичного звичаєвого права і функціонувало на всіх українських землях, які перебували у складі Великого Князівства Литовського, Польського королівства, а відтак і Речі Посполитої. Назва копного суду походить від давньоруського слова “копа” і є своєрідним словом “копити”, “копитись”, тобто збирати, збиратися. Копний суд здійснювали копні “мужі”-судді (10–20 осіб), які обиралися відповідним населенням. Засідання копного суду відбувалися на заздалегідь визначеному відкритому місті, яке називали “коповищем”. На судовому засіданні був присутній представник державного управління – возний, котрий складав протокол і донесення до міського суду для запису рішення у міські актові книги [9, с.87]. Актіві книги були формою діловедення, в яких записувалися судові рішення, скарги, показання свідків, свідчення возних, заяви, протести тощо.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ САМОВРЯДУВАННЯ У СІЛЬСЬКИХ
ГРОМАДАХ ГАЛИЧИНИ В СКЛАДІ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА
(1349–1569 РР.)

До компетенції копного суду входило вирішення спірних питань щодо земельних меж, розгляд скарг про заподіяння шкоди польовим і лісовим угіддям власників, карні справи. Копне судочинство починалося слідчою “гарячою копою” і закінчувалося “остаточною (генеральною, завитою, присяжною) копою” на коповищах.

Якщо в межах копи було виявлено злочин, група осіб могла вжити заходи, спрямовані на розшук злочинця, тобто “гнати слід”, вчиняти обшук, допитувати потерпілих і свідків. Ці особи називались “гарячою копою”. Після того, як гаряча копа закінчувалася, попереднє слідство збирала “велика копа”. Сюди сходились представники дворів – “мужі копні”, “судді копні” [7, с.32]. Копні суди відбувалися в присутності представника влади (“возного”), який складав реляції (протокол) і подавав її у гродський суд для запису в актові книги. Якщо велика копа виносила смертний вирок, то для приведення його до виконання збиралася третя – “завита копа”. Спочатку до компетенції копного суду входило розгляд і вирішення багатьох питань: земельних спорів, справ про майнові права, про крадіжку худоби, побої та ін. У деяких випадках копний суд мав право вирішувати справи, які стосувалися і шляхти. Отже з часом шляхта звільнилась від підпорядкування цього суду, що перетворився на суд виключно над селянами. Копний суд присуджував штраф, відшкодування збитків, тілесні покарання, смертну кару.

У гірських районах Галичини виникали нові села, які зазнавали впливу так званого волоського права – звичаєвого молдовського права, що сформувалося у XIV–XV ст. з утворенням Молдовського князівства. Назва пішла від слова “волох”^{*} – так у той час у Карпатах називали незалежно від національного походження селян, котрі займалися пастушим тваринництвом. Волоське право поширювалося на вільних селян, регулювало внутрішні відносини у сільських громадах у галузі місцевого самоврядування, порядок здійснення судочинства. За цим правом керівником села був представник місцевої знаті (сільський староста), якого називали “кнез” (ватажок) (лат. *index* – суддя, арбітр, глава), “жуде”, “ватаман” [2, с.512–513], поноваження якого відповідали солтису. Спочатку кнез обирався сільською громадою та наділявся адміністративними та судовими повноваженнями. Проте згодом кнези привласнили собі владні повноваження у військовій, економічній і суспільно-політичній сфері [8, с.142]. Кнез розглядав спірні справи спільно з громадою, зокрема і питання опіки, сімейних поділів, примирення боржника і кредитора, укладення договору купівлі-продажу землі, худоби, реманенту тощо.

Подекуди керівниками більшої групи сіл, які складали “окраїну”, були “крайники”. Ці села були пристосовані до здійснення господарства у гірських місцевостях і зайняті не обробкою землі, а скотарством. Крім чиншу, волоські селяни платили податок худобою, переважно у формі десятини від овець. Управління у гірських селах вони здійснювали за звичаєвим волоським правом. У цих селах насе-

---

^{*} Волохи – середньовічна назва населення (предків румунів і молдаван), яке жило в Придунайських князівствах і в Трансільванії. Нині – західна та східна частини Австрії.

лення, перебуваючи у контрактних відносинах до власника, користувалося тією ж свободою пересування, що і “кметі” сіл, які виникли шляхом локації на німецькому праві [12, с.69].

В селах “на волоському праві” спори у громаді вирішували старійшини села в присутності всіх мешканців [11, с.106–107]. Волоське право знало інститут співприсяжництва. У випадку судового позову, відповідач мав право виправдатися, представивши свідків, які склали присягу щодо його невинуватості. Однак друга сторона могла спростувати свідчення співприсяжників, представивши подвійну кількість свідків, готових скласти присягу (допустиме число співприсяжників не повинна було перевищувати 48 осіб). Існував обов’язок жителів “гнати слід”, тобто колективно розшукувати “зłodів” або “розбійників”, виявлених на території сільської громади. Коли переслідуваний утік на територію іншої громади, то мешканці першої повинні були лише “голосними криками” повідомити сусідів, що до них перебіг злочинець, і переслідування продовжували вже члени сусідньої громади. Коли громада губила слід утікача, то вона несла відповідальність за його злочин (наприклад, за вбивство передбачався штраф, який називався “душогубиною”, а коли вбивця не був виявлений, то “душогубину” платило все село). Судові штрафи були настільки високими, що мало хто з селян мав можливість їх виплатити [2, с.512–513].

Отже, в початковий період перебування Галичини під владою польського короля діяли органи самоврядування, створені ще в період Київської Русі та у Галицько-Волинській державі. Проте згодом, в результаті інкорпорації Галичини у складі Польського королівства поширилися польські органи самоврядування, які мали становий характер і остаточно не були відокремлені від адміністративних органів.

Список використаних джерел та література:

1. Бойко І. Й. Державний лад і право в Галичині у складі Середньовічної Польщі (1349–1569 рр.) // Право України. – 2005. – № 11.
2. Гончаренко В.Д. Волоське право // Юридична енциклопедія: У 6 т. – К., 1998. – Т.1.
3. Кобилецький М. Магдебурзьке право в селах Галичини // Право України. – 2003. – № 8.
4. Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши. – С.-Петербург, 1907.
5. Российское законодательство X–XX веков. – М., 1985. – Т.2.
6. Тищик Б.Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) – Львів, 2003.
7. Учреждения Западной Украины за воссоединение ее в единое Украинское Советское Социалистическое государство. Справочник. – Львов, 1955.
8. Шандра Р. Кнез та його правовий статус за Волоським правом // проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції (8–9 лютого 2007 р.). – Львів, 2007.
9. Юридична енциклопедія: В 6 т. – К., 1998. – Т.1: А–Г.
10. Akta Grodzkie i Ziemskie. – Lwów, 1875. – Т.5.
11. Dąbkowski P. Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce. – Krakow, 1938.
12. Kutrzeba S. Przywilej jedlneński z 1430 a nadanie prawa oilekiego Rusi. – Kraków, 1911.

Надійшла до редакції 25.08.2007 р.

УДК 340.15: 321. 72

Присяжнюк А.И.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА У ГАЛУЗІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЗА ПРОЕКТОМ КОНСТИТУЦІЇ УНР О. ЕЙХЕЛЬМАНА

Побудова демократичної правової держави і формування громадянського суспільства в Україні вимагає високого рівня конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин. Прийняттям Конституції України 28 червня 1996 р. конституційне будівництво в нашій державі не завершилось. На деталізацію й уточнення норм Основного закону приймаються конституційні закони, та й сама Конституція не є "мертвою" догмою на всі часи. У той же час удосконалення і розвиток конституційно-правових норм повинно спиратися, як підкреслюється в чинній Конституції, на "багатовікову історію українського державотворення" [1]. Конституційне право України має свою історію виникнення, розвитку і становлення, пов'язану з боротьбою українського народу за незалежність.

При підготовці Конституції України 1996 р. використовувалися не тільки західноєвропейська наукова доктрина конституційного права і конституції найбільш демократичних держав світу, а й власні досягнення в конституційному будівництві, в тому числі ті, які мали місце під час існування Директорії.

Відтак вивчення найбільш значущих проектів Конституції УНР має важливе теоретичне і практичне значення і є актуальним завданням української історико-правової науки.

Звернення до досвіду Директорії дає також можливість уникнути в сучасному конституційному будівництві деяких помилок і хиб, які тоді мали місце.

Приступаючи до розгляду зазначеного питання, насамперед, слід зазначити, що в цілому, конституційне будівництво доби Директорії вже знайшло певне висвітлення в українській радянській, українській зарубіжній і сучасній вітчизняній історико-правовій літературі.

Однак, в радянський час в Україні не було достатніх умов для об'єктивного вивчення цієї проблеми. Головним чинником цього було те, що воно штучно пов'язувалось з теорією класової боротьби, було обмежено чіткими ідеологічними забобонами. Мало місце і замовчування проблеми. Окремі винятки з цього мали місце лише на початку радянського періоду. В 1926-1927 рр., наприклад, в офіційних виданнях ще передбачалось "об'єктивно дослідити події, пов'язані з діяльністю Директорії" [2, с.228-229].

Однак, більш-менш ґрунтовно історія конституційного будівництва в УНР доби Директорії почала розглядатися в Україні лише в 90-ті роки ХІХ ст. Процеси державотворення, в тому числі й конституційного будівництва в УНР доби Директорії, стали висвітлюватись і в узагальнюючих працях з історії держави і права України [3, 4, 5, 6, 7].

Слід зазначити, що значний внесок у вивчення державотворення доби Директорії внесли О.Л. Копиленко і М.Л. Копиленко. В їх студіях приділяється певна, але не спеціальна, увага і конституційному процесові, в тому числі й найбільш значущим проектам Конституції УНР [8, 9, 10].

Спроба охарактеризувати конституційні акти доби Директорії зроблена також Д.Б. Яневським і В.І. Крюковим [11, с.8-37]. Є з цього питання і окрема публікація Д.Б. Яневського [12, с.3-41].

Окремо, серед наукових праць з даної тематики слід виділити дисертацію В.М. Яблонського, в якій розглядаються особливості державотворчої діяльності Директорії, у тому числі питання створення конституційно-правових засад розбудови української державності [13, с.13].

Фундаментальний характер також має докторська дисертація В.О. Румянцева "Українська державність у 1917-1922 рр: національно-демократична і радянська альтернатива". В ній є окремий розділ, присвячений основним процесам державотворення в УНР під проводом Директорії. Порушуються в ньому і деякі питання щодо його конституційного забезпечення [14].

Однак, незважаючи на наявність певної кількості наукових праць та публікацій, які поклали початок дослідженню проблем конституційного будівництва в УНР доби Директорії, окремі питання з даної тематики потребують подальшого вивчення та аналізу. Саме з цього й випливає мета нашого дослідження, для досягнення якої ми намагаємося вирішити наступне завдання: провести історико-юридичний аналіз проекту Конституції УНР О. Ейхельмана та визначити його місце і значення для подальшого розвитку вітчизняного конституційного права як галузі права і науки.

Приступаючи до розгляду авторського проекту Конституції УНР професора Київського університету О.О. Ейхельмана слід зазначити, що над своїм конституційним проектом він почав працювати на початку 1918 р. Цей документ, природно, став своєрідним підсумком конституційно-правових поглядів О. Ейхельмана. Метою розробки та введення конституції, на його переконання, було встановити такий державний устрій, який "цілком відповідатиме потребам всіх народних мас і вищій духовній та економічній культурі в країні" [15, арк.1,2]. Принципового значення надавав О. Ейхельман питанням конституційно-правового регулювання здійснення безпосередньої демократії.

В сучасному конституційному праві безпосереднє волевиявлення народу на референдумі передбачається лише для вирішення найбільш важливих питань державного життя, насамперед для вирішення питання про зміни в території України (ст.73 Конституції України 1996 р.). О.Ейхельман вважав, що безпосереднє народне голосування на референдумі повинно вживатися і "для вирішення питань звичайного законодавства, а також деяких питань з обсягу державного управління".

Конституційно-державницькі погляди професора містили в собі принципове положення про обов'язковий розподіл державної влади, що в наш час притаманне усякій демократичній країні. Але він відмовився від загально визнаного поділу державної влади - на законодавчу, виконавчу й судову. Він вважав, що такого поділу державної влади недостатньо і що вона має поділятися на п'ять гілок - на установчу, законодавчу, виконавчу (управління) судову й фінансову (фінансово-контрольну).

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА У ГАЛУЗІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЗА ПРОЕКТОМ КОНСТИТУЦІЇ УНР О.
ЕЙХЕЛЬМАНА

О.О. Ейхельман був певен, що виконавча влада повинна була будуватись на демократичних засадах, які поєднували в собі досягнення сучасного на той час і західноєвропейського, і північноамериканського конституційного права. До них він відносив зокрема формування органів управління лише на правовій основі, забезпечення для них самостійності та незалежності "від прямих партійних та начальства", судову відповідальність державних органів управління. Незалежна від інших гілок судова влада повинна була виконувати не тільки звичайні притаманні їй функції правосуддя, а й забезпечувати конституційність актів держави, тобто спеціальних органів конституційної юстиції не створювалось. О. Ейхельман був прибічником принципу, який вживається в країнах загального права. Згідно з ним суди загальної юрисдикції мають право визначати відповідність законів та інших нормативних актів конституції при розгляді конкретних судових справ [16, с.7].

Конституційно-державницькі погляди О.Ейхельмана в значній мірі не втратили свого значення до сьогодні. Деякі з них використано в конституційній нормотворчості сучасної України. Прикладом може слугувати висловлювання професора про те, що не можна розглядати державну владу "як упривілейоване володіння однієї або декількох осіб в державі", держава існує і функціонує для людей, а не навпаки, що держава має над ними владу "з метою всебічного задоволення інтересів населення", що державне управління повинно бути справедливим, розумним і моральним [16, с. 9-10].

О.Ейхельман проголосив і таке загально визнане в наш час положення, як право народів на самовизначення та на створення своєї національної держави, а інші держави не тільки не мають права ставити цьому перепони, а мусять надавати народам потрібну для цього допомогу. Професор відкинув поширену на початку ХХ ст. тезу про законність примусового знаходження цілої нації "в чужій для неї по національності державі".

Особливе обурення О.Ейхельмана викликало твердження різних ворогів української державності про те, що пригноблена нація повинна проявляти обов'язкові "лояльність й патріотизм відносно гнобителів, пануючих в державі правом дужого". Він висловив підтримку президентові США В.Вільсону і урядам "цивілізованих націй", що стали на позицію, згідно з якою національні групи, у котрих є достатні і відповідні територіально - політичні й культурні умови, мають право творити свою власну національну самостійну державу (хоча і В.Вільсон, і уряди "цивілізованих націй" відмовились від такої позиції, коли на Паризькій мирній конференції виникло питання про надання незалежності Україні).

За висновком О.Ейхельмана, український народ має такі умови: на півмільйоні квадратних кілометрів суцільної території мешкає до 40 млн. чоловік, з яких до 80% становлять українці. Одночасно він підкреслював, що правом на самостійну державу треба користуватися "з розумом", використовуючи "громадські і політичні свободи в будівництві національної влади". Першочерговим завданням при цьому повинно було стати установа відповідних етнографічних кордонів самостійної національної держави. Другим завданням було визначення способу організації державної влади, який установить порядок участі народу у владуванні. За задумом автора проекту,

цього можна було досягти шляхом "певного і послідовного проведення демократично-республіканського принципу, а також втіленням принципів федералізму в державній устрій [16, с. 11]. Державне будівництво він пропонував розпочати "від самого фундаменту" Основою такого фундаменту мала стати сільська і міська громада - вільний союз переважно сусідніх громадян, який вважався початковим ступенем залучення їх до владування, первісною одиницею порядкування. Громада потребувала контролю з боку державних інституцій. Однак він не мав бути безмежним: повинен був обмежуватися лише тими справами, що відповідали потребам більших територіальних одиниць, а також тими, вирішити які самостійно громади не могли.

Характер відносин між загальнодержавним центром, вважав О. Ейхельман, і територіями можна побудувати або на федеративних або на унітарних засадах. У першому випадку земській одиниці надається державна влада з усіма її функціями, за вилученням тих, які залишаються у загальнодержавної влади [11, с. 154]. У другому окремій землі надається лише певна, визначена вищою державною владою компетенція виконавчого характеру.

За О. Ейхельманом держава може будуватись або як політична або як адміністративна федерація. Він був прибічником першої, при якій нема великого державного бюрократичного апарату, що придушує розвиток державного життя в суб'єктах [11 с. 155]. "Я, - підкреслював він, - особисто схилиюся до того, щоби конструкції політичної організації УНР надати федерально-державну форму, а саме: поділити край на "землі" в нових раціональних, територіальних межах, відкинувши сучасні губернські межі. Нові території, котрі назвемо "землями", повинні бути розмежовані з великою увагою для властивостей населення, до економічних умов і топографічної конфігурації" [11, с. 156]. Прикладом доцільного федерально-державного устрою для О. Ейхельмана була державна система США. В ній його приваблювало те, що це є федеративна держава, суб'єктами якої є штати - державні утворення, що мають свою окреслену й незмінну територію, визначену не за етнографічним, а територіальним принципом. Вони є суб'єктами федерації, не мають права виходу з неї, але мають свої конституції [17,с.15-29].

Майбутня Українська держава розглядалась професором як "союз народів", як "ліга націй", що складається з окремих суб'єктів федерації -земель. При цьому він намагався поєднати речі, які взагалі не поєднуються. Україна як "союз націй", як "ліга націй" була можлива тільки при умові, що землі відрізняються своїм національним складом. А при визначенні міжземських одиниць він пропонував не користуватися етнічним принципом, а територіальною ознакою. Це він обґрунтовував тим, що Україна відрізняється значною етнічною єдністю - 4/5 її населення становлять українці [11, с.152]. Теоретичні конструкції О. Ейхельмана є вельми цікавими. Однак, в практичних питаннях децентралізації державної влади з ним важко погодитись. "Забезпечується, - підкреслював професор, - державна автономія повітів в окремих землях і муніципальна автономія громад" [11, с. 57]. Думається, таке змішання понять "самоврядування" і "автономія" не випадкове. По-перше, теоретичне пропрацювання питань федерації на той час суттєво поступалось сучасному. По-друге, практика федеративного устрою держав, а також надання автономії певним територіям була

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА У ГАЛУЗІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЗА ПРОЕКТОМ КОНСТИТУЦІЇ УНР О.
ЕЙХЕЛЬМАНА

невеликою. По-третє, з певною натяжкою можна визнати термін "муніципальна автономія" як такий, що відповідає змістові поняття "місцеве самоврядування". І, нарешті, тут, на нашу думку, відчутний вплив вельми розповсюдженої в той час у Європі теорії "муніципального соціалізму".

Слід зазначити, що конституційний проект О.О. Ейхельмана був досить великим за обсягом. Він вважав, що Конституція УНР не може бути короткою за змістом, наприклад, як конституції США чи Франції, що вона має бути поширеною і докладно регулювати різні сфери конституційно-правових відносин. Проект О.Ейхельмана мав чітку й виважену структуру, до якої входили 345 статей. За об'єктами регулювання вони були об'єднані в п'ятнадцять неоднакових за розміром розділів.

З всього вищенаведеного можливо зробити висновок, що конституційний проект О.Ейхельмана не був проектом далекого майбутнього. Не був він і проектом лише теоретичного значення. Сам професор розглядав передбачений ним державний лад "як реально доцільний і єдино можливий державний устрій на сучасній Україні, котрий здатен забезпечити ... мирне і культурне життя країни". З таким твердженням можна і не погодитись, але не можна не визнати, що запропонований ним проект державного ладу давав народові реальну можливість брати участь у державній роботі, відкривав простір для його політичної та громадської самодіяльності. О. Ейхельман сподівався, що після затвердження його конституційного проекту відповідними органами, він перетвориться в тимчасову Конституцію УНР, яка має діяти один рік. Після цього повинна бути прийнята постійна конституція [11, с.206-207].

Також, по завершенні хотілося б сказати про особливий порядок прийняття Конституції, запропонований О. Ейхельманом. Як відомо, кожна конституція у зв'язку зі змінами у громадському житті, в співвідношенні політичних сил може бути переглянута. Існують різні способи перегляду конституції. Досить часто для цього потрібна кваліфікована більшість в палатах парламенту. Інколи потрібне повторне голосування того ж складу парламенту через певний термін. Іншу процедуру прийняття постійної Конституції УНР передбачав О.Ейхельман. Для формування її проекту передбачалося створення особливої установчої палати, до складу якої мали бути залученими особи, обрані земсько-державною палатою федерального парламенту, земськими парламентами й населенням. За основу формування постійної Конституції УНР установча палата повинна була взяти тимчасову конституцію і включити до неї зміни, доповнення, зробити скорочення, які приймалися більшістю в 2/3 голосів її членів [11, с.207]. Лише народові України надавалося право шляхом референдуму прийняти постійну конституцію при умові, що за неї висловиться більшість в 3/5 голосів виборців і що в половині земель за неї буде подана абсолютна більшість голосів.

Список використаних джерел та література:

1. Конституція України від 28 червня 1996р., № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141.
2. План работы истпартотделов Украины на 1926-27 гг. в связи с десятилетием Октябрьской революции. // летопись революции. – 1925. – № 2.

3. Історія держави і права України: Курс лекцій / За ред. проф. В.Г. Гончаренка. – К.: Вен турі, 1996. – 287 с.
4. Історія держави і права України \ За ред. академіка А.Й. Рогожина. – Харків: Основа, 1996. – Ч. 2. – 446 с.
5. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів: Світ, 1996. – 295 с.
6. Історія держави і права України: Навчальний посібник для студентів юридичних вузів та факультетів. – К., 1995. – 301 с.
7. Історія держави і права України: підручник для юридичних вузів та факультетів: У 2-хч-К.: Ін Юре, 1996 – Ч. 2 – 446 с.
8. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. «Друга» УНР: Спроба історико-теоретичного аналізу // Право України. – 1996. – № 8.
9. Копиленко О., Копиленко М. З досвіду законотворчості УНР та української держави // Право України. – 1996. – № 5, 6.
10. Копиленко О., Копиленко М. Український Федералізм // Місцеве та регіональне самоврядування. – 1994. – Вип. 6, 7.
11. Конституційні акти України, 1917 – 1920: Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 269 с.
12. Яневський Д.Б. Маловідомі конституційні акти України, 1917 – 1920 рр.: Історичні зошити Інститута історії Української національної академії наук. – К., 1991. – 69 с.
13. Яблонський В. Директорія УНР: Формування засад української державності в 1918-1920 рр. – Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К.: Київський національний університет, 1998. – 20 с.
14. Румянцев В.О. Українська державність у 1917-1922 рр.: Національна і радянська альтернатива.- Автореф. дис. ... доктора юрид.наук. – Харків: Національна юридична академія, 1998.- 49 с.
15. ЦДАВОВУУ, ф. 1065, оп. 4, спр. 17.- Проект конституції Директоріїта зауваження до нього, 5 жовтня 1920 р. - І.ХІІ.1920 р.- 112 арк.
16. Ейхельман О. Проект конституції (основних державних законів)Української Народної Республіки. - Київ; Гарнів: Вид-во С. У. Д., 1921.-90 с.
17. Конституції зарубешних государств: США; Великобритания;Франция; Италия; Испания; Греция; Германия; Япония; Канада.- М.: Бек,1997.-561 с.

Надійшла до редакції 16.05.2007 р.

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

УДК 342.5 (477)

Романюк Л.В.

ДЕЯКІ ПРОПОЗИЦІЇ ДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ МОМЕНТУ ВИНИКНЕННЯ ПОСАДОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Питання встановлення моменту виникнення посадових повноважень у державних службовців залишається одним з актуальних питань сучасної науки адміністративного права. Проблема удосконалення функціонування органів виконавчої влади знову стала актуальною з моменту набуття Україною незалежності. Саме тоді авторитарна система управління була змінена та наша держава взяла курс на розвиток демократії. Однак, незважаючи на те, що за всі ці роки багато чого змінилося, державний апарат ще недостатньо підготовлений для практичної реалізації загальнонародного інтересу, що зумовлює необхідність істотного коригування кадрової політики щодо державної служби в органах виконавчої влади. Слід також зазначити, що останніми роками в системі діяльності органів виконавчої влади дуже загострилися проблеми поширення корупції та бюрократизму в сфері державної служби, розростання структури органів виконавчої влади, проявів протекціонізму та суб'єктивізму при формуванні кадрів органів виконавчої влади. Все це спричинило політичну кризу в державі, так як апарат державного управління облишив виконувати свої основні завдання щодо реалізації Конституції та законів України, забезпечення захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина, ефективної діяльності державних органів та надання якісних адміністративних (управлінських) послуг.

Саме зараз необхідно утвердити нові підходи до організації діяльності державних службовців органів виконавчої влади. І для цього важливим є удосконалення процесу формування кадрів органів виконавчої влади. Тому, особливу актуальність набувають питання про порядок прийняття на державну службу та встановлення моменту виникнення посадових повноважень у державних службовців органів виконавчої влади. Все це зумовлює необхідність проведення наукових досліджень цих питань, з метою пошуку нових шляхів вирішення проблеми удосконалення процесу формування кадрів органів виконавчої влади в Україні.

Слід зазначити також, що проведення даного дослідження обумовлено недостатнім правовим регулюванням проходження державної служби в Україні, застарілістю правових норм, що не відповідають сучасним вимогам щодо функціонування державної служби та формування кадрів органів виконавчої влади.

Для вітчизняної адміністративно-правової науки розробка проблем організації служби в органах виконавчої влади на сучасному етапі є значною мірою новим напрямом наукового пошуку, при розробці якого слід враховувати його складність в

умовах побудови демократичної і правової держави. Що ж стосується питання встановлення моменту виникнення посадових повноважень у державних службовців органів виконавчої влади, то окремо дана проблема майже не вивчалася. Однак, слід зазначити, що важливе методологічне значення для дослідження в цілому проблем формування кадрів органів виконавчої влади, а й відповідно, проблеми встановлення моменту виникнення посадових повноважень у державних службовців, мають праці вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі теорії адміністративного права В.Б. Авер'янова, Г.В. Атаманчука, Д.Н. Бахраха, Л.Р. Білої, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, С.Д. Дубенко, Ю.В. Іщенко, Ю.М. Козлова, С.В. Ківалова, Г.І. Лелікова, В.Я. Малиновського, Н.Р. Нижник, Д.М. Овсянка, Ю.М. Старилова та інших вчених, що займалися проблемами дослідження інститутів державної служби, державного управління, що є фундаментальною основою будь-якого дослідження наукових проблем формування кадрів органів виконавчої влади.

В цілому, слід сказати, що сучасний стан законодавчого регулювання та практики формування кадрів органів виконавчої влади зумовлюють необхідність здійснення наукового дослідження питання встановлення моменту виникнення посадових повноважень у державних службовців органів виконавчої влади з метою формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства про державну службу в Україні.

Мета проведеного нами дослідження питання встановлення моменту виникнення посадових повноважень у державних службовців полягає в подальшому комплексному з'ясуванні теоретичних, практичних та законодавчих аспектів адміністративно-правових засад формування кадрів органів виконавчої влади, розкритті основних закономірностей, тенденцій і особливостей формування кадрів державного апарату в Україні з урахуванням історичних факторів, а також у виробленні пропозицій щодо вдосконалення процесу формування кадрів органів виконавчої влади. Виходячи з цього, автором вирішувалося завдання, яке полягало у проведенні аналізу процедури вступу державного службовця на посаду, його правовідносин з органом державної виконавчої влади, і внесенні пропозицій по удосконаленню законодавства, що регулює ці відносини

Проходження служби в органах державної влади включає низку ключових етапів, які в сукупності складають процес перебування державного службовця на посаді [1, с. 80]. Заміщення будь-якої посади на державній службі повинно бути юридично закріплено. Призначення на посаду здійснюється за допомогою адміністративного акту (акту управління індивідуального характеру) [2, с. 152].

Деякі вчені в галузі адміністративного права висловлюють думку, що момент виникнення посадових повноважень залежить від того, за допомогою якого організаційно-правового способу заміщення посад та чи інша посада займалася. Так, при призначенні момент виникнення посадових повноважень визначається моментом видання акту про призначення, наприклад, керівника міської державної адміністрації. При виборному порядку заміщення посади особа, яка вступає на державну службу, вважається обраною та розпочавшою виконання своїх посадових обов'язків з моменту оприлюднення результатів голосування. При конкурсному порядку заміщення посади державного службовця моментом вступу на державну службу є оприлюднення та затвердження результатів конкурсу вищестоящим органом [3, с. 306].

**ДЕЯКІ ПРОПОЗИЦІЇ ДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ
МОМЕНТУ ВИНИКНЕННЯ ПОСАДОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ
У ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ**

Однак, з наведеною точкою зору важко погодитись. Тому що в будь-якому випадку призначення на посаду здійснюється за допомогою указу, постанови чи розпорядження або наказу керівника органу державної влади або уповноваженої особи, що юридично фіксує вступ громадянина на державну службу і зарахування його на відповідну посаду. Так, наприклад, при проведенні конкурсу, конкурсна комісія повідомляє кандидатів на зайняття посади державного службовця про результати конкурсу, а протокол про проведення конкурсу подається керівникові. І хоча, за відсутності порушень порядку проведення конкурсу керівник не має права відмовити переможцеві в прийнятті на державну службу, рішення про призначення на посаду або зарахування в кадровий резерв приймає керівник державного органу протягом місяця з дня проведення конкурсу. І переможець конкурсу призначається на посаду тільки наказом керівника установи. Коли розглянути процедуру призначення, то також можна побачити, що вирішальне слово має рішення керівника щодо видання адміністративного акту при призначенні особи на посаду державного службовця, після чого вже можна мовити про набуття особою статусу державного службовця та виникнення посадових повноважень.

Призначення на посаду державного службовця передбачає добровільну і взаємну згоду сторін (громадянина і державного органу в особі керівника чи уповноваженої особи). Воно є взаємопогоджуваним адміністративним актом. Згода призначуваної особи є передумовою дійсності адміністративного акта про призначення.

Громадянин вступає на державну службу суто добровільно. Але, якась певна форма згоди в чинному законодавстві не передбачена. Цілком достатньо, щоб адміністративний акт керівника державного органу про призначення був підписаний особою, яку приймають на державну службу без будь-яких застережень і тим більш заперечень.

Згода потрібна в усіх випадках призначення. В законодавстві України про державну службу не передбачено жодних винятків з цього правила. Навіть у випадку ліквідації органу чи скорочення його штату державного службовця лише за його згодою переводять на іншу посаду в тому самому органі або в іншому органі з урахуванням його професії, кваліфікації та займаної раніше посади.

Слід зазначити, що адміністративний акт про призначення особи на державну службу повинен містити як мінімум такі обов'язкові ознаки: в акті повинні бути вказані відомості про орган державної влади, що призначає державного службовця. Також, повинна бути зазначена посада, на яку призначається особа та дата початку виконання обов'язків на посаді, на яку призначена особа. Акт повинен бути скріплений підписом керівника та гербовою печаткою державного органу. Цей мінімум відомостей в адміністративному акті про призначення на посаду є необхідною, обов'язковою умовою його юридичної дійсності.

Адміністративний акт про призначення на посаду повинен бути завжди підписаний власноручно керівником органу державної влади (чи уповноваженою їм особою). Акт, підписаний за допомогою технічних засобів, не містить жодної з істотних юридичних ознак, що робить його дефектним. Оригінал акта про призначення залишається в органі державної влади і є складовою особою справи державного службовця.

Незважаючи на досить чітко встановлений порядок видання адміністративного акту який фактично і юридично засвідчує вступ особи на державну службу в орган

виконавчої влади, набуття статусу державного службовця та повного комплексу відповідних повноважень, прав та обов'язків, питання про момент, з якого особа фактично розпочинає виконувати свої посадові повноваження залишається дуже складним, невирішеним та має велике практичне значення. Визначення цього моменту означає перш за все, з якого часу посада перестала бути вакантною та стала заміщеною. З моменту вступу особи на посаду вона набуває всі повноваження на конкретній посаді, в тому числі й право на отримання заробітної плати, а на неї покладаються відповідні обов'язки. При виникненні спору, наприклад, відповідному органу необхідно точно знати момент виникнення у державного службовця посадових повноважень. При вирішенні питань дисциплінарної відповідальності державного службовця (а також й при інших видах відповідальності) також дуже часто необхідно точно визначити момент вступу особи на посаду та виникнення у неї посадових повноважень.

Чітке визначення моменту вступу на державну службу має також велике організаційне значення, так як його визначення допоможе більш точно встановити порядок звільнення з посади та порядок передачі справ одним службовцем та прийому цих справ іншим службовцем.

При вирішенні питання чіткого встановлення моменту виникнення у державного службовця посадових повноважень, на нашу думку, слід рішуче відмовитись від спроби знайти єдиний, так би мовити, універсальний момент виникнення у особи посадових повноважень.

Дійсно, видання адміністративного акту про призначення особи на посаду в державному органі юридично фіксує факт виникнення у особи посадових повноважень. Однак, слід зауважити що для точного визначення моменту фактичного виникнення у особи посадових повноважень необхідно враховувати велику кількість індивідуальних питань, виникаючих в процесі прийняття на державну службу, видання акту про призначення, процедури передачі – прийому справ. Тому, в кожному акті про призначення, на нашу думку, необхідно чітко встановлювати той період, коли призначена на посаду особа буде проходити процедуру прийому – передачі справ та ознайомлення з необхідними документами стосовно своєї майбутньої роботи, після чого вже можна мовити про вступ на державну посаду та початок виконання призначеним державним службовцем своїх посадових повноважень, набуття прав, обов'язків та відповідальності за свої дії в повному обсязі.

Розглядаючи питання проблеми визначення моменту початку виконання державним службовцем своїх посадових повноважень вважаємо необхідним ще раз звернутися до питання укладення контракту з державними службовцями.

Контракт на державній службі являє собою угоду між державним органом та громадянином, за яким державний орган зараховує останнього на певну державну посаду та зобов'язується забезпечувати умови служби, передбачені законодавством, а громадянин в свою чергу бере на себе зобов'язання добросовісно виконувати посадові обов'язки та дотримуватись встановлених правил службового розпорядку.

Наявність суперечок про роль контракту на державній службі та його вплив на процес виникнення державно-службових відносин підкреслює актуальність питання про момент виникнення посадових повноважень.

Функціонування державної служби, на нашу думку, має вважатися сферою публічного права. Державна служба повинна, перш за все, розглядатися як соціальний інститут реалізації функцій держави. Суспільство приймає державну службу як

ДЕЯКІ ПРОПОЗИЦІЇ ДО ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ
МОМЕНТУ ВИНИКНЕННЯ ПОСАДОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ
У ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

механізм правильного виконання закону, як засіб “пошуку істини – як мовив А.Ф. Кони - в справі виконання доручень держави”, чекає від своїх чиновників грамотних та справедливих рішень [4, с. 11].

Чинне законодавство України, даючи підстави відносити державно-службові відносини до сфери трудового права, лише ускладнює процеси удосконалення функціонування інституту державної служби та правової регламентації відносин на державній службі.

Складання контракту з державними службовцями на підставі адміністративного акту про призначення на посаду ускладнює визначення моменту виникнення посадових повноважень у державного службовця, так як особа може бути призначена на посаду, але без складання контракту її правовий статус не можна до кінця визначити, як статус державного службовця, який є повноправним працівником державного органу. Тому, на нашу думку, існує нагальна необхідність включення в адміністративний акт про призначення особи на посаду в державному органі пункту, угоди про виконання повноважень державної служби. За таким підходом службові й посадові особи державних органів та їх апаратів виконуватимуть повноваження, покладені законодавством на відповідні посади державної служби, після видання та на підставі акту управління індивідуального характеру про призначення на ту чи іншу посаду.

Громадяни України, яких вперше зараховують на державну службу, складають присягу, про що робиться відповідний запис у трудовій книжці [5, с. 108]. Прийняття присяги державного службовця є особливим актом у державно-службових відносинах. Цей акт є обов'язковим юридичним фактом для проходження державної служби. Думається, що саме з прийняттям присяги потрібно пов'язувати виникнення службових обов'язків саме для конкретної особи. У зв'язку з тим, що покладення на державного службовця обов'язків за посадою потребує проходження відповідних процедур (як вже розглядалось раніше, прийому – передачі справ, вивчення нормативного забезпечення виконання завдань і функцій держави на рівні конкретної посади тощо) і відповідних витрат часу на них, термін прийняття присяги державним службовцем можна було б передбачати в акті його призначення на посаду із вказівкою, що після прийняття присяги на державного службовця покладається відповідне коло зобов'язань і прав за посадою і він несе всю повноту відповідальності за це.

Список використаних джерел та література:

1. Малиновський В.Я. Державна служба: теорія і практика. Навч. Посібник. – К.: Атака, 2003. – 160 с.
2. Ківалов С.В., Біла Л.Р. Державна служба в Україні. Підручник. – Одеса: Юридична література, 2003. – 368 с.
3. Советское административное право. Государственное управление и административное право / Под ред. Ю.М. Козлова, Б.М. Лазарева, А.Е. Лулева, М.И. Пискотина. – М.: “Юридическая литература”, 1978. – 360 с.
4. Кони А.Ф. Уголовный процесс: нравственные начала. – М.: Современ. гуманитарный ун-т, 2000. – 149 с.
5. Адміністративне право України / За ред. Ю.П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.

Надійшла до редакції 16.05.2007 р.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНИХ ВИМОГ ДО КАНДИДАТА НА ПОСАДУ ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ

Інститут парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина є порівняно новим для України, оскільки був сформований після здобуття нею незалежності, й фактично діє з 1998 року.

З огляду на недостатню науково-правову дослідженість, метою цієї статті є виявлення проблемних, як теоретичних, так і практичних питань, пов'язаних із критеріями оцінки кандидатів на посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та процедурою його призначення, а також підготовка пропозицій щодо шляхів їх вирішення на законодавчому рівні.

Відповідно до ст. 101 Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [1; с. 55].

Зазначена конституційна норма знайшла свій подальший розвиток у ст. 1 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”, якою додатково визначено логічний наслідок (або, принаймні, обов'язкову суміжну функцію) такого контролю – “захист прав кожного”, територіальну юрисдикцію – “на території України і в межах її юрисдикції”, організаційну засаду – “на постійній основі” (на відміну від, наприклад, тимчасових спеціальних чи слідчих комісій Верховної Ради України (ч. ч. 2, 3 ст. 89 Конституції України), а також нормативний інструментарій, яким Уповноважений керується у своїй діяльності – “Конституція України, закони України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України” [2; с. 21].

Видається, що з огляду на засадничий характер згаданої норми закону, вона потребує деякого удосконалення, оскільки захист права особи повинен пов'язуватися не стільки з процедурою здійснення парламентського контролю як такою, скільки з її наслідком – установлення конкретного факту порушення права, а також із наявністю законних підстав для відповідного реагування внаслідок належності питання щодо безпосереднього захисту права або сприяння у такому захисті до компетенції Уповноваженого. Законом повинні бути визначені чіткі вимоги до кандидата на посаду Уповноваженого, дотримання яких можна було б перевірити із найменшою можливістю застосування суб'єктивних підходів з боку відповідного оцінюючого суб'єкта, а також має бути визначено механізм та засоби здійснення такої перевірки.

Чинна редакція ч. ч. 2, 3 ст. 5 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” містять 7 кваліфікаційних вимог:

- належність до громадянства України;
- віковий ценз (не молодше 40 років на день обрання);

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНИХ ВИМОГ ДО КАНДИДАТА НА ПОСАДУ ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ

- володіння державною мовою (якою відповідно до ч. 1 ст. 10 Конституції України є українська мова);
- наявність високих моральних якостей;
- наявність досвіду правозахисної діяльності;
- ценз осілості (проживання в Україні протягом останніх п'яти років);
- відсутність не погашеної та не знятої в установленому законом порядку судимості за вчинення злочину.

Якщо, скажімо, перевірка належності до громадянства України, віку та часу проживання в Україні є технічно простою (для з'ясування цих питань може виявитися достатньо паспортних даних), то встановлення факту володіння державною мовою, наявності високих моральних якостей та досвіду правозахисної діяльності є значно складнішими, ніж може виявитися на перший погляд.

Ні згаданий закон, ні Закон Української РСР “Про мови в Українській РСР” від 28.10.1989 р. № 8312-ХІ не розкривають зміст поняття “володіння державною мовою” та не містять вимог щодо рівня володіння мовою.

Відсутність належного термінологічно-понятійного апарату може призвести до виникнення проблем у практичному застосуванні законодавчих норм, оскільки встановити їх чіткий та однозначний зміст іноді буває вкрай важко.

Частина перша статті 6 Закону Української РСР “Про мови ...” передбачає обов'язок службових осіб державних, партійних, громадських органів, установ і організацій володіти українською й російською мовами, а в разі необхідності – і іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків. Аналіз цієї норми свідчить про те, що рівень володіння українською і російською мовами не може бути нижчим від рівня володіння іншою національною мовою (в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків) і повинен бути достатнім для реалізації відповідної компетенції. Частина друга цієї норми шляхом передбачення того, що незнання громадянином, зокрема, української мови не є підставою для відмови йому у прийнятті на роботу, усуває можливість дискримінації за мовною ознакою; разом із цим, на службову особу після прийняття її на роботу покладається обов'язок оволодіти мовою роботи органу чи організації в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків [3; с. 631].

Наряду з цим слід мати на увазі й те, що згідно з п. 1 розділу XV Конституції України закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечать Конституції України, вирішення питань про відповідність згаданих актів Конституції України належить до виключної компетенції Конституційного Суду України (ч. 2 ст. 147, п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції України).

Таким чином, при розгляді питання щодо відповідності кандидата на посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини вимозі спеціального закону (Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”) щодо володіння державною мовою необхідно враховувати, що більш лояльний режим кандидату надано загальним законом (Законом Української РСР “Про мови ...”).

Наведене дає підстави для припущення про те, що у разі виникнення сумніву щодо відповідності кандидата на посаду вимозі закону щодо володіння мовою таку

вимогу стосовно нього доведеться знизити до рівня, визначеного загальним законом, що побічно може вказувати на дещо декларативний характер норми спеціального закону.

На користь цього, на думку автора, може свідчити:

- відсутність у Конституції України положень про пріоритет спеціальних законів над загальними;

- наявність конституційної норми про неприпустимість звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів (ч. 3 ст. 22 Конституції України);

- відсутність відповідного рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 6 Закону Української РСР “Про мови ...”;

- відсутність законодавчо визначених критеріїв та механізму перевірки рівня володіння державною мовою (як на рівні загального, так і спеціального законів);

- відсутність у Законі України “Про вибори народних депутатів України” від 25.03.2004 р. № 1665-IV такої вимоги до кандидата у народні депутати України (який у разі його обрання братиме безпосередню участь у процедурі призначення Уповноваженого) як володіння державною мовою [4; с. 1098].

Існують певні проблеми і щодо перевірки наявності у кандидата на посаду високих моральних якостей.

Чинне законодавство України не містить визначення поняття “мораль”.

Загалом під ним розуміють систему загальних правил поведінки людини (соціальних норм), заснованих на співвідношенні критеріїв добра і зла, порядності й непорядності, людяності й жорстокості [5; с. 247].

Суть схожої за змістом категорії розкрито у ч. 1 ст. 1 Закону України “Про захист суспільної моралі”, згідно з якою суспільна мораль – це система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [6; с. 69].

Звідси можна зробити висновок про те, що мораль конкретної особи – це набір тих же складових, але які склалися у свідомості такої особи.

Моральність у ціннісному значенні означає відповідність людських дій з істиною й благом кожного; в описовому значенні - комплекс визнаних норм, оцінок і взірців поведінки; різні філософські школи наголошують або незмінність головних принципів моральності, або їх залежність від епохи й середовища [7; с. 888].

Проблемним видається те, що за існуючої в Україні законодавчо визначеної процедури перевірки відповідності кандидатів на посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини вимогам закону, оцінка рівня моральних якостей кандидата надається певною групою народних депутатів України-носіїв індивідуальної моралі, які в той же час повинні надавати таку оцінку з точки зору моралі суспільної як виразники останньої.

Не дивно, що за таких умов суб'єктивна оцінка оцінюючими суб'єктами одних і тих же дій кандидата на посаду може розцінюватися по-різному, іноді – діаметрально протилежно.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНИХ ВИМОГ ДО КАНДИДАТА НА ПОСАДУ ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ

Наприклад, загальновідомий як в Україні, так і за її межами, факт появи у виборчому списку суб'єкта виборчого процесу (а згодом – і отримання статусу народного депутата України) одного з кандидатів на посаду Уповноваженого викликав неоднозначну, переважно критичну реакцію - від натяків із боку співдоповідачів Парламентської Асамблеї Ради Європи на невідповідність кандидата вимогам “високої моральної репутації” та його політичну залежність [8] і “загроз основним принципам діяльності омбудсмена” [9] до “наруги над інститутом уповноваженого з прав людини” [10].

Водночас позицію, викладену у зверненні представників Парламентської Асамблеї Ради Європи, коаліцією депутатських фракцій Верховної Ради України, до складу однієї з яких належав кандидат, було розцінено як “грубе порушення загальнознайомих принципів міжнародного права, зокрема, державного суверенітету і невтручання у внутрішні справи” [11].

На думку автора, наведене може свідчити про те, що вимога закону щодо наявності у кандидата на посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини високих моральних якостей є, з одного боку, безумовно виправданою ідеєю та функціональним призначенням цього інституту, однак, з іншого, - сумнівно-доцільною з огляду на ілюзорність надання об'єктивної оцінки щодо її дотримання, а також потенційною неможливістю повноцінної реалізації права на судовий захист особою, якій було б відмовлено у висуненні в якості кандидата на посаду у зв'язку з невідповідністю такій вимозі, та наступним оскарженням цієї особою такого рішення.

Що стосується такої вимоги як наявність досвіду правозахисної діяльності, згадане положення закону, як юридично невизначене та занадто широке, видається таким, що потребує відповідного удосконалення, .

З огляду на відсутність законодавчого визначення поняття “правозахисна діяльність”, у принципі, за певних умов, цьому критерію може відповідати особа, що була піддана кримінальному переслідуванню, у процесі якого захищала себе особисто, і однозначно відповідатиме особа, яка відповідно до ч. 2 ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України в якості близького родича обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуна або піклувальника була допущена в якості захисника для надання необхідної юридичної допомоги при провадженні у кримінальній справі [12; с. 29].

Тим більше, що закріпивши право будь-якої фізичної особи на правову допомогу, конституційний припис “кожен є вільним у виборі захисника своїх прав” (ч. 1 ст. 59 Конституції України) за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають із цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин, а не тільки з кримінальних. Право на захист, зокрема, може бути реалізовано фізичною особою у цивільному, господарському, адміністративному й кримінальному судочинстві [13; с. 109].

Україна належить до кола країн, законодавство яких досить лояльно регулює питання щодо освітнього рівня, в т.ч. і фахового, кандидатів на посаду омбудсмена

(так, у законодавстві Швеції, Іспанії, Грузії, Російської Федерації, Узбекистану не висувається жодних спеціальних вимог).

Разом із цим, в ряді країн це питання регулюється більш жорстко.

Наприклад, в Угорщині, відповідно до ч. ч. 1, 2 ст. 3 Закону LIX від 1 червня 1993 року “Про Уповноваженого Державних зборів з громадянських прав”, вимога освітнього рівня кандидата на посаду Уповноваженого передбачає закінчення ним юридичного факультету, належність особи до кола юристів, що мають видатні теоретичні знання, не менш, ніж 10-річну практику роботи за фахом, значний досвід у здійсненні проваджень у справах про захист конституційних прав або наукові досягнення у цій сфері [14; с. 78].

В Румунії, відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону 35 від 13 березня 1997 року про організацію та функціонування Управління Захисника народу (Омбудсмена) зазначено, що на посаду Захисника народу може бути призначена особа, що відповідає кваліфікаційним вимогам, що пред’являються до судді Конституційного суду [15; с. 323].

Згідно зі ст. 3 Закону про парламентських адвокатів від 17 жовтня 1997 року парламентським адвокатом Молдови може бути особа, що має вищу юридичну освіту та знання в галузі захисту прав і свобод людини [16; с. 233].

На думку автора, практика саме другої групи країн заслуговує на увагу.

Невід’ємною складовою легітимності призначення на посаду омбудсмена є дотримання процедури оприлюднення про кандидатів відомостей, які б свідчили не лише про їхню відповідність встановленим законом вимогам, а й ряду інших.

Так, відповідно до ч. ч. 1, 2, 4 ст. 204, ч. 2 ст. 200 Регламенту Верховної Ради України кандидатури на посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Верховній Раді пропонує Голова Верховної Ради України. Не пізніше як за десять днів до розгляду питання про призначення в газеті “Голос України” про запропоновані кандидатури публікуються такі відомості: відомості про освіту; фах кандидата на посаду; витяг із трудової книжки про трудову діяльність; про належність до політичної партії; автобіографія, в якій зазначаються найістотніші факти життя та результати трудової діяльності; декларація про доходи, зобов’язання фінансового характеру та майновий стан за попередній рік; відомості стосовно входження до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку; відомості про судимість, в тому числі не погашену і не зняту в установленому законом порядку [16; с. 838].

Видається, що положення Регламенту Верховної Ради України в цій частині повинні бути уніфіковані з положеннями Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”.

Таким чином, наведене вище дає підстави для висновку про те, що в Україні є не лише передумови, а й підстави для удосконалення національного законодавства, яке визначає кваліфікаційні вимоги до кандидата на посаду омбудсмена.

Разом з цим існують перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямку, зокрема, щодо: проблем законодавчого забезпечення політичної нейтральності омбудсмена, правових засад його діяльності, правового статусу актів реагування омбудсмена тощо.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНИХ ВИМОГ
ДО КАНДИДАТА НА ПОСАДУ ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ

Список використаних джерел та література:

1. Конституція України. // Міністерство юстиції України (офіційне видання). – К., 2006.
2. Офіційний вісник України, рік 1998, 22.01.1998, № 1.
3. Відомості Верховної Ради УРСР, рік 1989, 09.11.1989, № 45, ст. 631.
4. Відомості Верховної Ради України, рік 2004, 09.07.2004, ст. 366.
5. Популярна юридична енциклопедія. Кол. авт. В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, ... В.С.Ковальський (кер.) та ін.- К.: Юрінком Інтер, 2002.
6. Офіційний вісник України, рік 2003, 09.01.2004, N 52, том 1, ст. 2736.
7. Універсальний словник-енциклопедія. Видавництво “Трина”, К.: 1999.
8. Лист Співдоповідачів Парламентської Асамблеї Ради Європи Г. Северінсен та Р. Вольвенд спікеру Верховної Ради О. Морозу щодо стурбованості питанням призначення Омбудсмена в Україні. <http://www.obkom.net.ua/news/2007-01-10/1300.shtml>
9. Відкрите звернення 18-ти недержавних правозахисних організацій до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 02.12.2005 р. <http://www.helsinki.org.ua/ru/index.php?id=1133544886>
10. Інтерв'ю народного депутата України Порошенка П.О. від 03.12.2005 р. <http://www.glavred.info/archive/2005/12/03/145035-6.html>
11. Заява депутатських фракцій Соціалістичної, Комуністичної партій та Партії регіонів на ім'я Голови Верховної Ради України Мороза О.О. від 10 січня 2007 року <http://www.obkom.net.ua/news/2007-01-12/1315.shtml>
12. Кримінально-процесуальний кодекс України: Офіц. видання. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004.
13. Офіційний вісник України, рік 2000, 08.12.2000, № 47, ст. 2045.
14. Ombudsmeni Krajowi. Zbior regulacji prawnych. // Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa: 1998.
15. Вказана праця.
16. Відомості Верховної Ради України, рік 2006, 09.06.2006, № 23, № 24-25, ст. 202.

Надійшла до редакції 04.05.2007 р.

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ

УДК 343.341

Никифоров В.Ю.

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ И УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЯ ПРЕСТУПНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМ ТЕОРИИ

Проблемы, связанные с преступными объединениями и совершенными ими преступлениями на сегодняшний день остаются весьма актуальными и важными.

Несмотря на достаточно широкое освещение вопроса в уголовно-правовой литературе, нерешенные научно-теоретические проблемы приводят к ряду ошибок при квалификации преступлений данной категории и порождают противоречивые судебные решения [1]. По мнению Л.Д. Гаухмана и С.В. Максимова, это можно объяснить тремя обстоятельствами:

- 1) включением законодателем в УК ряда оценочных признаков;
- 2) трудностями доказывания этих признаков уголовно-процессуальными средствами;
- 3) возможностью разъединения в процессе досудебного следствия о преступном сообществе, создание которого или руководство которым, а также участие в котором совершены в разных регионах [2].

На необходимость четкого определения понятийного аппарата, относящегося к сфере борьбы с организованной преступностью, обращали внимание многие авторы.

Следует учитывать, что понятие преступной организации имеет два аспекта: уголовно-правовой и криминологический. Между собой они тесно связаны.

В литературе по уголовному праву в этой связи отмечается, что Уголовный кодекс формулирует основные свойства преступной организации («устойчивость», «объединенность», «направленность на совершение тяжких и особо тяжких преступлений»). Однако для раскрытия признаков преступной организации, например, устойчивости, криминологические характеристики весьма полезны. Тем не менее, несмотря на их тесную связь, они имеют принципиальные различия, обуславливаемые предметом уголовного права и криминологии. Поэтому представляется целесообразным рассматривать понятие преступной организации как уголовно правовой институт и как криминологически значимое явление отдельно.

Рассматривая уголовно-правовой аспект понятия преступной организации, необходимо отметить, что в уголовном праве определение преступной организации нужно для конструирования института соучастия и установления уголовной ответственности за создание преступной организации либо признание организованных групп квалифицирующими элементами составов преступлений.

Уголовная ответственность за создание преступной организации предусмотрена в ст. 255 УК Украины 2001 г., в которой предусмотрена ответственность за «создание преступной организации в целях совершения тяжкого либо особо тяжкого

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ И УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЯ
ПРЕСТУПНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ:
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМ ТЕОРИИ

преступления, а также руководство такой организацией или участие в ней, или участие в преступлениях, совершаемых такой организацией, а также организация, руководство либо содействие встрече (сходке) представителей преступных организаций или организованных групп для разработки планов и условий совместного совершения преступлений, материального обеспечения преступной деятельности либо координации действий объединений преступных организаций или организованных групп» [3].

Уголовно-правовое определение понятия организованной группы, содержит ч. 3 ст. 28 УК Украины: преступление признается совершенным организованной группой, если в его приготовлении и совершении принимали участие несколько лиц (три и более), которые предварительно соорганизовались в устойчивое объединение для совершения этого и другого (других) преступлений, объединенных единым планом с распределением функций участников группы, направленных на достижение этого плана, известного всем участникам группы.

Ч.4 ст. 28 УК Украины дает следующее определение преступной организации: преступление признается совершенным преступной организацией, если оно совершено устойчивым иерархическим объединением нескольких лиц (трех и более), члены которого или структурные части которого по предварительному сговору соорганизовались для совместной деятельности с целью непосредственного совершения тяжких или особо тяжких преступлений участниками этой организации, или руководства либо координации преступной деятельности других лиц, или обеспечения функционирования, как самой преступной организации, так и иных преступных групп.

Исходя из определений организованной группы и преступной организации данных в ст. 28 и 255 УК Украины, можно выделить следующие общие признаки: количество участников (три и более), устойчивость, соорганизованность. Под соорганизованностью можно понимать высокую степень организованности преступной группы. Отличительными признаками преступной организации от организованной группы можно выделить: иерархичность, направленность (цель) на совершение тяжких или особо тяжких преступлений, наличие структурных частей.

Устойчивость и соорганизованность - понятия оценочные. Устойчивость, присущая организованной группе, представляет собой оценочный признак и является основным критерием, который отличает данную группу от группы по предварительному сговору (ч. 2 ст. 28 УК Украины) В научной литературе приводятся различные критерии устойчивости.

В качестве критерия устойчивости А.А. Герцензон, В.Д. Меньшагин, А.Л. Ошерович, А.Л. Пионтковский предлагали рассматривать число запланированных и совершенных преступлений. Их поддерживали авторы курса советского уголовного права; «Участники организованной преступной группы, - отмечают они, - предполагают совершение не отдельного преступного посягательства, после чего группа должна прекратить свое существование, а намерены постоянно или временно осуществлять деятельность, рассчитанную на неоднократность преступных действий [4].

Приводились и противоположные критерии. Так, П.И. Гришаев и Г.А. Кригер считали, что устойчивая совместная деятельность может быть и при совершении одного преступления.

Нет единства в определении устойчивости и в настоящее время.

Следует отметить, что вопросу критериям, признакам устойчивости постоянное внимание уделяли Верховные Суды СССР. Так, в одном из определений Судебная коллегия по уголовным делам Верховного Суда СССР от 29 июня 1946 г. по делу М. отметило, что показателем устойчивости является, «... чтобы совершение преступлений предполагалось участниками группы не в виде одного только намеченного акта нападения, после чего группа должна была прекратить свое существование, а в виде постоянной или временной деятельности, рассчитанной на неоднократное совершение преступных действий [5].

В 1959 г. под устойчивостью понимались предварительный сговор и преступные связи между участниками преступного общества, предварительное установление объектов и способов преступной деятельности [6].

Пленум Верховного Суда Украины в своем постановлении от 23 декабря 2005 г. № 13 «О практике рассмотрения судами уголовных дел о преступлениях, совершенных устойчивыми преступными объединениями» определяет устойчивость организованной группы и преступной организации как их способность Стойкость организованной группы и преступной организации заключается в их способности обеспечить стабильность и безопасность своего функционирования, то есть эффективно противодействовать факторам, которые могут их дезорганизовать, как внутренним (например, непризнание авторитета или приказов руководителя, попытка отдельных членов объединения отделиться или выйти из него), так и внешним (несоблюдение правил безопасности относительно действий правоохранительных органов, деятельность конкурентов по преступной среде и тому подобное).

На способность объединения противодействовать внутренним дезорганизующими факторам указывают, в частности, такие признаки: стабильный состав, тесные отношения между его участниками, их централизованное подчинение, единые для всех правила поведения, а также наличие плана преступной деятельности и четкое распределение функций участников относительно его достижения.

Признаками внешней устойчивости преступной организации могут быть установления коррупционных связей в органах власти, наличие каналов обмена информацией относительно деятельности конкурентов по преступной среде, создание нелегальных (теневых) страховых фондов и определение порядка их наполнения и использования и т.д.

Приобретение организованной группой кроме признаков внутренней еще и признаков внешней устойчивости (при наличии иерархического построения и цели совершения тяжких и особо тяжких преступлений), как правило, свидетельствует о том, что эта группа трансформировалась в преступную организацию. Таким образом, признаки внешней устойчивости присущи только преступной организации.

Поскольку устойчивость является оценочным понятием, на наш взгляд, заслуживает особого внимания такой признак, характеризующий устойчивость, как распределение обязанностей не только между всеми членами, но и отдельными группами, составляющими преступную организацию.

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ И УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЯ
ПРЕСТУПНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ:
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМ ТЕОРИИ

К признакам, характеризующим преступную организацию, кроме устойчивости можно отнести и такие, как: момент окончания, перенесенный на раннюю стадию; цель создания.

Уголовно-правовое значение преступной организации состоит в том, что оно выступает лишь в качестве конститутивного признака составов преступлений, указанных в ст. 255 УК Украины, и не предусмотрено ни в одном из составов преступлений в качестве квалифицирующего. Самостоятельно организованная группа не образует какого-либо состава преступления, а совершение ею преступления является квалифицирующим или особо квалифицирующим признаком в тех случаях, когда это предусмотрено статьями Особенной части УК Украины.

Пленум Верховного Суда Украины дает следующее определение: преступная организация (ч. 4 ст. 28 КК) — это внутренне и внешне устойчивое иерархическое объединение трех и больше лиц или двух и больше организованных групп (структурных частей), целью деятельности которого является совершение тяжких или особо тяжких преступлений одного или только одного, которое требует тщательной долговременной подготовки, либо руководство или координация преступной деятельности других лиц, либо обеспечение функционирования как самой преступной организации, так и других преступных групп.

То есть, преступной организацией признается также объединение организованных групп.

Такое объединение должно состоять из двух или более организованных групп и характеризоваться устойчивостью. Моментом окончания преступления в данном случае является само создание преступной организации, а целью — совершение тяжких или особо тяжких преступлений.

Одним из обязательных признаков Пленум Верховного Суда Украины считает иерархичность, которая заключается в подчиненности участников последней организатору и обеспечивает определенный порядок управления таким объединением, а также способствует сохранению функциональных связей и принципов взаимозависимости его участников или структурных частей при осуществлении совместной преступной деятельности, а также наличие структурных подразделений [7]. Структура преступных объединений это его внутреннее строение, которое определяется соответствующей конфигурацией и содержанием устойчивых связей объединения и обеспечивает психологическое единство и стабильность последнего.

Но, к сожалению, в Уголовном законе Украины нет определения понятия структурного подразделения преступной организации, что создает дополнительные трудности при квалификации преступного деяния, предусмотренного в ст. 255 УК Украины, особенно, если оно совершено ими в разных регионах Украины.

Также уголовный закон не предусматривает такого признака преступной организации, как объединение организаторов, руководителей или иных представителей организованных групп.

Список использованных источников и литература:

1. Хавронюк М.Л. Кримінально-правові засоби протидії організованим злочинній діяльності: досвід зарубіжних країн і законодавчі пропозиції для України // Кримінальне право України. - 2006. - № 1. - с. 86.

2. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Уголовная ответственность за организацию преступного сообщества (преступной организации). - М., 1997, С. 23.
3. Уголовный кодекс Украины 2001 г.
4. Курс советского уголовного права. Часть Общая. Т. 1. – Л., ЛГУ, 1968. С.606.
5. Судебная практика Верховного Суда СССР, 1946, вып. 6 – М., 1947. С,14-17.
6. см. Бюллетень Верховного Суда СССР, 1959, №6. С. 1.
7. Постановва Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. №13.

Пост упила в редакцию 20.06.2007 г.

УДК 343.352

Анохіна Л.С.

КРИМІНОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ: ДЕТЕРМІНАНТ ХАБАРНИЦТВА

Проблеми визначення причин і умов злочинності в цілому та окремих видів злочинів частково, відносяться до числа найбільш важливих, центральних, методологічних проблем кримінологічної науки. Світова кримінологічна думка створила чимало теорій, пояснюючих існування і розвиток злочинності. Безумовно, дослідження причин та умов злочинності розкриває природу цього явища, пояснює його походження, показує особливості, що сприяють його збереженню, а іноді і оживленню в суспільстві. Та останнім часом в теперешній кримінологічній науці намітився відхід від традиційних подавань про причинність. Основний упор в критиці попередніх робіт поділяється на дві обставини: чи можливе виділення причин і умов саме злочинності, наскільки вони специфічні стосовно причин та умов інших соціальних відхилень; по-друге, чи можливо в принципі причинно-слідче пояснення соціальних відхилень.

Визначаючись з цими фундаментальними питаннями, ми приєднуємося до концепції пропозицій Я. І. Гилянського, відповідно до якої, виділення, обумовлення злочинності на ряді соціальних відхилень на підставі будь-яких інших, крім суспільної небезпеки та протиправності ознак, і тим більше на підставі специфічних детермінант уявляється неможливим. В силу цього ми повністю солідарні з думкою Я. І. Гилянського про те, що причини злочинності та інших соціальних відхилень єдині та включаються в суперечках суспільного розвитку: «Суперечки суспільного розвитку, які становлять комплекс причин злочинності та інших форм соціальної патології, не піддаються, як правило, безпосередньому спостереженню, емпіричному вивченню. Та вони проявляються в системі соціальних факторів, які можуть служити емпіричними референтами причинної обумовленості різноманітних антисуспільних явищ». [1; с.38].

Що ж стосується самої ідеї причинного пояснення злочинності, то Я. І. Гилянський вказує, що останнім часом вчені різних спеціальностей все частіше відмовляються від самого терміну «причина» та причинного пояснення свого об'єкту, переважно виявляти фактори, які впливають на об'єкт дослідження та встановлювати кореляційні залежності між ними.[2; с.58]. Дійсно, що практично неможливо виділити причинно-наслідковий зв'язок з усієї сукупності взаємодій особливо в соціальних системах, коли такий об'єкт як «девіантність» не має природних меж в реальності, а по суті являється соціальним конструктом.

В силу цього уявляється доцільним оперувати такими поняттями, як «фактори», «детермінанти» хабарництва, причому, важливо розглядати ці фактори як здатні породжувати не тільки виключно хабарництво, але й інші види соціальних відхилень та злочинності - корупцію, посадові зловживання, адміністративні проступки по службі, організовану злочинність і т.д.

Система факторів, які породжують хабарництво, складна та багатогранна. Більш того, як справедливо зазначила І. Н. Ключовська застосовально до корупції (що справедливо і для хабарництва), «зв'язок між корупцією та породжуючими її проблемами двосторонній. З однієї сторони, ці проблеми усугубляють корупцію, а їх вирішення може сприяти зменшенню корумпованості. З іншої сторони, масштабна корупція консервує та загостряє проблеми переходного періоду, заважає їх вирішенню. Звідси слідує, що, по-перше, зменшити та обмежити корупцію можливо, тільки одночасно вирішуючи проблеми, її породжуючи, і, по-друге, вирішенню цих проблем буде сприяти протидія корупції з усією рішучістю та на всіх напрямках».[3; с.73].

Дослідження детермінант хабарництва, як і злочинності в цілому, базується на основі науково-обгрунтованої їх класифікації, відповідно до якої, в залежності від сфер виявлення криміногенних факторів, останні поділяються на соціально-економічні, політичні, організаційно-правові та ідеологічні.

Так, вітчизняна кримінологія в детерміації злочинності традиційно на перше місце ставить фактори економічного порядку. В умовах теперешньої України можна стверджувати, що активізація злочинної діяльності, корупції та хабарництва пов'язана з будівництвом в країні ринкових відносин. В зв'язку з чим висловлювалась точка зору, що ринкові відносини в пострадянських державах «початково вагітні злочинністю», причому в країнах вільного ринку злочинність не тільки велика, але й небезпечна своєю організованістю. [4; с. 152]. Сказане ні в якій мірі не означає негативної відмітки ринку та відмови від його побудови в країні. В.Н. Кудрявцев справедливо зазначає, що в «використанні інструментів ринкового владування немає нічого злочинного, більш того, економічно вони неминучі та необхідні. Але справа в тому, що в наших умовах ці корінні зміни не були значним способом підготовлені та супроводжувалися рядом обставин, які сприяють ожвавленню та розвитку організованої злочинності». [5; с.198]. Значні прорахунки, допущені на початковому етапі проведення реформ, перед усім в економічній сфері, а також у військовій, правоохоронній та інших галузях державної діяльності, пов'язане з цим послаблення системи державного регулювання та контролю, недосконалість правової бази та відсутність сильної державної політики в соціальній сфері можуть бути визнані основними факторами, які сприяють росту злочинності, особливо її організованих форм, а також корупції, на самому високому рівні.

Оцінюючи економічні фактори, які сприяють хабарництву, необхідно вказати, що більшість з них сформувалася в перехідний період:

загальна бідність та ріст майнової диференціації;

економічна криза, нестійка економічна ситуація;

- дозволяючий принцип, який охоплює практично всі сфери економічної активності;

- неплатежі (бюджетні, податкові, по заробітній платні і т.д.).

Як відомо, хабарництво існує постільки, поскільки держава втручається в приватне, суспільне, економічне життя. Специфіка України є в тому, що в її економічному житті продовжує панувати не повідомний, а дозволяючий принцип, коли від управлінського рабітника відповідної державної структури залежить дуже багато. Звичайно, держава не може безучасно відноситись до того, що відбувається в сфері підприємницької чи іншої економічної діяльності, проте межі її втручання в економіку та контроль над нею, підстави, способи та форми контролю повинні бути

КРИМІНОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ: ДЕТЕРМІНАНТ ХАБАРНИЦТВА

максимально чітко регламентовані. За відсутності подібної регламентації створюються сприятливі умови для чиновницького свавілля і хабарництва. [6; с. 374].

Слідуюча група факторів, які детермінують хабарництво, відноситься до розряду політичних. Як цілком справедливо зазначає А.Я. Гуськов, ретроспективний аналіз причин розквіту корупції та злочинності дозволяє зробити висновок, що основна його причина в тому, що держава не забезпечила в свій час потрібного управління реформуванням суспільства. [7; с.297].

Держава на початку 90-х років фактично добровільно відмовилася від контрольних функцій, створивши тим самим управлінський вакуум. Причому, що важливе, на цьому фоні залишались достатньо сильними традиції минулої радянської номенклатури та бюрократизму. Стрімкі і кардинальні перетворення в країні відбувалися та відбуваються при збереженні істотної частини корпусу державних службовців.

Здебільшення корупції та хабарництва можна вважати одним з продуктів розпаду радянської системи. Розпад старої системи та неготовність нової еліти до управління країною, необхідність нових економічних структур у встановленні зв'язків зі старою елітою, яка залишалася при владі, потреба облічити стару систему взаємовідносин та вписатися в неї призводили до абсорбції старої еліти в структури нового бізнесу.

Вважаємо, що до політичних причин існування та розповсюдження хабарництва, які сприяють, крім того, проникненню хабарництва в сферу політики, слід віднести:

- відсутність політичної культури;
- нерозвиток партійної системи;
- відчуження суспільства від влади;
- несформованість інститутів громадського суспільства;
- незакоренілість демократичних політичних традицій;
- бюрократизація управлінського апарату;
- слабкість судової системи;
- відсутність політичної волі боротьби з хабарництвом.

Політичні детермінанти хабарництва безпосередньо пов'язані і з слідуючою групою факторів, його породжуючих - правових. Розпад старої радянської системи породив величезний правовий вакуум та, на більш пізній стадії - безлад. Основні проблеми правового характеру можуть бути зведені до: 1) проблеми якості правового регулювання державної служби; 2) проблеми якості правового регулювання різних видів діяльності, які є об'єктом управління з боку держави; 3) проблеми наявності нормативних актів, що безпосередньо регламентують процес протидії корупції.

Невдосконалення в правовій базі регулювання суспільних відносин породжує і масу негативних явищ організаційного порядку. До числа організаційних факторів які сприяють хабарництву, слідє вказати на:

- порушення в підборі і розстановці кадрів, коли виконання посадових обов'язків доручається особам, які зкомпрометували себе, та не заслуговують на довіру, або особам, які за своєю підготовкою та іншим ознакам не компетентні, не в змозі виконувати покладені на них задачі:

порушення в організації та низька якість контрольно-ревізійної діяльності;

відсутність вимогливості з боку вищих посадових осіб стосовно дотримання підлеглими правових норм службової діяльності, а іноді і пряме потурання

порушенням чи навіть дозвіл вчиняти незаконні дії, «дурний приклад» вищих начальників;

неналежні умови для виконання службових обов'язків на окремих участках, які ускладнюють точне дотримання приписів правових норм за цими обов'язками.

Особливістю причинного комплексу хабарництва є домінуюча роль факторів ідеологічного порядку. При цьому слід враховувати, що вони поділяються: 1) в моральному розкладенні чиновницького апарату; 2) в зростаючій толерантності населення до хабарництва та корупції.

Значним чином змінилася система та ієрархія цінностей державного службовця, в межах якої зформувалося переконання в можливості та готовності принести в жертву матеріальної користі закон, норми моралі і професійну честь.

Вказане явище стало результатом дій декількох тенденцій: 1) різкою зміною морально-політичного клімату в державі та моральних орієнтирів населення; 2) збереженням в значній мірі традицій підкорення чиновникам не закону, а інструкції та начальству, традиціям хабарництва та лихварства; 3) відсутністю нового механізму морального регулювання, що адекватно змінився в зв'язку з реформуванням суспільства системі моральних цінностей та пріоритетів свого роду моральним вакуумом; 4) заповненням цього вакууму сумнівними чи попросту аморальними цінностями.

Таким чином, проведений нами аналіз детермінант хабарництва показав, що вони містяться як в наявній історичній спадщині, так і в особливостях теперешнього періоду. За розповсюдженням хабарництва стоять великі прорахунки в управлінні справами держави та суспільства, слаба економічна та організаційна основи функціонування державної та іншої служби, розповсюдження психології вседозволеності та допустимості використання будь-яких засобів забезпечення особистого благополуччя, правовий нігілізм і правовий цинізм.

Список використаних джерел та література:

1. Гишинский Я. И. Социологическое исследование преступности и иных антиобщественных проявлений (вопросы теории и методики). Автореферат дис... д-ра юрид наук. М., 1985.
2. Гишинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийства и других «отклонений». СПб., 2004.
3. Клюковская И. Н. Современное состояние коррупции в России и проблемы предупреждения. Ставрополь, 2001.
4. Карпец И. И. Преступность: иллюзии и реальность. М., 1992.
5. Кудрявцев В. Н. Преступность и нравы переходного общества. М., 2002.
6. Криминология — XX век / Под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова. СПб., 2000.
7. Гуськов А. Я. Национальная безопасность и коррупция. — В сб.: Закономерности преступности, стратегия борьбы и закон. М., 2001.

Пост упила в редакцію 10.06.2007 г.

УДК 343.255

Денисова О.В.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТУ ТОРТУР І ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ДАНОГО СКЛАДУ У СИСТЕМІ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ

Як відомо, систему і класифікацію злочинів в кримінальному законодавстві обусловлюють, головним чином, об'єкти злочинних діянь. Систематизація норм Особливої частини Кримінального Кодексу (далі КК) по родовому об'єкту злочину є систематизацією цих норм залежно від того, які блага, інтереси і цінності охороняються цими нормами. Аналіз чинного кримінального законодавства показує, що захисту інтересів особи від злочинних посягань відводиться одне з основних місць. У Кримінальному Кодексі стаття 127 «Тортури» розташована в Розділі II «Злочину проти життя і здоров'я особи», що свідчить про визнання Україною пріоритету загальнолюдських цінностей, перш за все, життя, здоров'я, свободи, чести і гідності особи і є значним просуванням на шляху становлення правової держави.

Питанням кримінально-правової охорони в цілому здоров'я людини присвячено чимале число наукових досліджень, серед яких вагомий внесок до вирішення даної проблеми внесли роботи таких вчених як М.Бажанов, Л.Гуревич, П.Дубовец, Н.Загородников, А.Нікіфоров, І.Проценко, Ш.Рашковська, В.Сташис і ін.

В той же час проблеми кримінально-правової охорони особи заслуговують детальнішого дослідження. Торкається це і аналізу окремих елементів складу злочину, передбаченого ст. 127 КК. В першу чергу слід звернути увагу на об'єкт цього злочину.

Об'єкт злочину є одним з чотирьох елементів будь-якого складу злочину. Він дозволяє визначити соціально-політичну суть цього злочину, сприяє правильній кваліфікації суспільно-небезпечного діяння і відмежуванню його від суміжних складів. У зв'язку з цим правильне вирішення питання про об'єкт злочину має важливе теоретичне і практичне значення.

Виходячи з місцеположення в Особливій частині КК ст. 127, можна зробити попередній висновок про те, що родовим об'єктом даного злочину, на думку законодавця, є життя і здоров'я особи, видовим об'єктом – здоров'я.

В той же час, тортури можна віднести до багатооб'єктних злочинів, тобто таким, які заподіюють шкоду не одному, а двом і більш об'єктам кримінально-правової охорони. Приймаючи до уваги, що в багатооб'єктних злочинах всі блага, інтереси, цінності, що є безпосередніми об'єктами посягань, підлягають рівній кримінально – правовому захисту, основним з них можна рахувати той, який визначає характер злочинів, його соціальну суть. На думку В.Н. Куца «при встановленні такого об'єкту слід, перш за все, керуватися двома об'єктивними критеріями:

- ступенем цінності конкуруючих об'єктів в конкретних історичних умовах;
- характером заподіюваного цим об'єктам шкоди» [1, с. 23].

Слід зазначити, що питання визначення об'єкту в даному злочині достатньо складне, оскільки ставляться в небезпеку спричинення шкоди або заподіюється шкода відразу декільком благам, підметом кримінально-правовій охороні:

- здоров'я людини;
- особиста безпека (фізична, етична і духовна);
- честь і гідність особи.

Для з'ясування питання, що ж є основним безпосереднім об'єктом злочину «тортур», з метою правильного застосування даної правової норми, необхідно визначити, що включає кожен її елемент і як він співвідноситься з поняттям «Здоров'я людини».

У зв'язку з цим представляється необхідним стисло зупинитися на понятті здоров'я як об'єкту злочинного посягання в цілому, оскільки в юридичній літературі існують різні підходи до визначення цього терміну.

Так, А.С.Нікіфоров під здоров'ям розуміє загальний нормальний стан людського організму, що виражається в правильному його функціонуванні [2, с. 127]. Тієї ж думки дотримується Л.И. Гуревич [3, с. 7-8]. А.А.Піонтковській здоров'я людини визначав як тілесну цілісність і нормальне функціонування органів людського тіла [4, с. 666]. «Здоров'я, - вважав Н.І.Загородников, - це стан людського організму, при якому правильно функціонують всі його органи» [5, с. 16].

Всесвітня організація охорони здоров'я в 1946г. визначила здоров'я як стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних недоліків. На-нашу думку, дане визначення здоров'я не достатньо конкретизоване і скоріше характеризує те, до чого слід прагнути. З медичної точки зору здоров'я виражається в тому, що у відповідь на дію численних подразників в організмі виникають адекватні реакції, які по характеру і силі, часу і тривалості властиві більшості людей даної популяції [6, с. 26].

М.І.Авдєєв під здоров'ям людини розуміє «стан врівноваженості функцій всіх органів і тканин організму із зовнішнім середовищем, при якому відсутні які-небудь хворобливі зміни» [7, с. 130].

Найбільш точним представляється визначення здоров'я, П.А.Дубовцом, який указує, що «всяка тканина людського організму виконує певні функції, а тому порушення нормального функціонування тканин заподіює шкоду здоров'ю людини, хоч і не спричиняє за собою порушення нормального стану людського організму в цілому» [8, с. 14]. Подібні доводи вказаного автора є також обґрунтуванням його думки щодо того, що при насильницьких діях, сполучених із спричиненням фізичного болю і страждань, так само як і при тілесних ушкодженнях, посягання направлене безпосередньо на здоров'є потерпілого [8, с. 13]. В той же час, теза П.А.Дубовца про те, що фізичний біль і страждання заподіюють шкоду здоров'ю представляється, на наш погляд, не зовсім точним, у зв'язку з чим, необхідно з'ясувати, який вплив робить фізичний біль на організм людини і чи є вона тим чинником, який завдає шкоди його здоров'ю.

Відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень під шкодою здоров'ю (виділено нами) розуміються або тілесні ушкодження, тобто порушення анатомічної цілісності органів і тканин або їх фізіологічних функцій, або захворювання чи патологічний стан, що виник в

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТУ ТОРТУР
І ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ДАНОГО СКЛАДУ У СИСТЕМІ
ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ

результаті дії різних чинників зовнішнього середовища: механічних, фізичних, хімічних, біологічних, психічних [9].

У медичній енциклопедії б і л ь визначається як своєрідний психофізіологічний стан (відчуття) людини, що виникає в результаті дії надсильних або руйнівних подразників, що викликають органічні або функціональні порушення в організмі [10, с. 294]. Виходячи з цього визначення, головним компонентом болю є больове відчуття, яке виникає при збудженні нервових закінчень біологічно активними речовинами, що у нормальному стані знаходяться усередині кліток. Проте, при дії ушкоджувальних чинників (удари, порізи, опіки і т.п.), що порушують проникність кліток, ці речовини потрапляють в міжклітинні простори і дратують розташовані тут нервові закінчення, що володіють високим порогом чутливості. При цьому больові відчуття викликають в організмі рефлекторні зміни вегетативних процесів схожі з проявом агресії і страху, наприклад, підвищення тиску, почастищення дихання, напруга в м'язах, підвищення змісту цукру в крові, потовиділення і т.д. Причина цих змін – викид наднирковими адреналіну. Проте, зростання адреналіну в крові після больового роздратування відбувається як при знеболенні, так і без використання анестезії, що було встановлене і доведене експериментами, проведеними американським фізіологом Кенном [11, с. 39].

Таким чином, секреція адреналіну рефлекторна, тобто залежить не від відчуття болю, а від больового роздратування (т.е. роздратування нервових закінчень в результаті пошкодження кліток і тканин зовнішніми чинниками).

У зв'язку з викладеним можна зробити висновок, що біль не є ушкоджувальним чинником (подразником), в результаті дії якого відбувається зміна або пошкодження кліток і тканин організму або їх фізіологічних функцій, отже, біль не заподіює шкоди здоров'ю. Крім того, больові відчуття виконують біологічно дуже важливу захисну функцію, оскільки виникають під впливом руйнівних по своєму характеру і силі роздратувань (але не є самими роздратуваннями) і сигналізують про існуючу для організму небезпеку. Саме ж по собі больове відчуття не є ушкоджувальним чинником, який може заподіяти шкоду здоров'ю, оскільки відчуття від подразника і сам подразник не одне і те ж; удар по обличчю і відчуття, викликане цим ударом, належать, хоч і зв'язаним, але різним реальностям: фізичному і психічному миру [12, с. 25].

З погляду психології можна говорити про те, що відчуття болю піддається дії з боку вищих психічних процесів – уявлень, спрямованості думок і т.д. [13, с. 226]. Відчуття болю практично завжди має яскраво виражений афектний характер і пов'язано з відчуттям незадоволення або страждання. Це дає підставу розглядати біль лише як особливо гострий прояв афектного переживання неприємного або такого, що шкодить здоров'ю організму ушкоджувального чинника (подразника).

Таким чином, можна вважати, що саме подразник, а не больове відчуття від нього заподіює шкоду здоров'ю.

Також однією з ознак об'єктивної сторони тортур є спричинення страждань (фізичних або моральних).

Страждання – душевний стан, протилежний насолоді. Воно викликається багатьма причинами – фізичним болем, горем, страхом, тривогою, тугою, розкаянням

і т.д. [14, с. 269]. Проте, страждання – це не біль, хоча в повсякденній мові ці слова використовуються як синоніми. Вони позначають різні переживання. Біль - природне відчуття, фізіологічна реакція на який-небудь розлад або пошкодження, що є сигналом, який подає внутрішній захисний механізм. Страждання або горе, на відміну від болю, - не відчуття, а переживання (духовна реальність), властиве виключно людям і зачіпає людину тоді, коли він втрачає упевненість або гідність (наприклад, при публічному приниженні). Якщо жорстока реальність загрожує свідомості людини, він страждає і випробовує страх, тривогу, приниження, агресію і т.д., у зв'язку з чим, з метою правильного застосування досліджуваної правової норми, необхідно визначити, чи заподіюють вказані душевні стани шкода здоров'ю людини.

Окрім вищеназваних визначень поняття «здоров'я» в словнику російської мови С.И. Ожегова здоров'я визначається як правильна нормальна діяльність організму, його повне фізичне і психічне благополуччя [15, с. 231].

Під психікою в російській мові розуміють сукупність відчуттів, уявлень, відчуттів і думок як віддзеркалення в свідомості об'єктивної дійсності [15, с. 628]. Благополуччя – спокійний стан, відчуття вищого задоволення [15, с. 55]. Аналізуючи ці поняття можна зробити висновок, що психічне благополуччя людини – це спокійний, задоволений стан його психіки. При таких обставинах, виходячи з сенсу вищезгаданого визначення здоров'я, відчуття фізичного болю, душевні страждання і переживання, що випробовуються людиною при тортурах, не можна розглядати як психічне благополуччя.

Проте, Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень встановлюють як спричинення шкоди здоров'ю або захворювання чи патологічний стан, або тілесні ушкодження [9]. Хворобою або патологією є порушення нормальної життєдіяльності організму, обумовлене функціональними або структурними змінами [16, с. 154]. В той же час, психічні страждання, що заподіюються при тортурах, хоч і характеризуються проявом стресового стану потерпілого, проте не носять характеру психічних розладів, хвороби або патології. Останні утворюють склад умисного спричинення тяжкої шкоди здоров'ю і кваліфікуються за ст. 121 УК України.

Таким чином, моральні страждання, заподіяні потерпілому або іншій особі при тортурах, дійсно порушують його психічне благополуччя, проте спричинення одного тільки етичного страждання, горівши, приниження не може кваліфікуватися як спричинення шкоди здоров'ю.

З об'єктивного боку тортур також характеризуються нанесенням побоїв, мук або інших насильницьких дій. Для правильного розуміння вказаних діянь і встановлення об'єкту, на який вони роблять замах, необхідно визначити зміст кожного з перерахованих елементів.

У науковій і учбовій літературі 50-70-х років минулого сторіччя велися дискусії про те, чи відносяться побої, як конструктивна ознака тортур, до тілесних ушкоджень і чи є здоров'я об'єктом побоїв.

Так, А.А.Піонтковській вважав об'єктом тілесних ушкоджень чуже здоров'я і відносив спричинення фізичних страждань до тілесних ушкоджень [17, с. 569]. Н.І.Загородников не відносив удари і побої до тілесних ушкоджень, проте визнавав об'єктом цих діянь здоров'я людини [18, с. 11-12]. На думку М.Д.Шаргородського «тілесні ушкодження можуть мати місце і без порушення цілісності тіла, але одного

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТУ ТОРТУР
І ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ДАНОГО СКЛАДУ У СИСТЕМІ
ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ

спричинення болю для складу тілесного ушкодження недостатньо. Тому побої і муки не можуть розглядатися ні як тілесні ушкодження, ні як злочини проти здоров'я, оскільки їх об'єктом не є ні анатомічна цілісність, ні фізіологічні функції тканин і органів. Вказані діяння направлені на спричинення потерпілому фізичного болю» [19].

Як указує Т.Г. Даурова, термін «побої» можна розуміти двояко: а) як спосіб спричинення тілесних ушкоджень; і б) як багатократне нанесення ударів, що заподіюють фізичний біль, але що не порушують анатомічної цілісності людського тіла – ран, переломів кісток, розривів кровоносних судин і нормального функціонування органів і тканин, тобто що не заподіюють розладу здоров'я. Якщо в результаті побоїв наступили такі наслідки, відповідальність настає по відповідній статті про злочини проти особи [20, с. 37].

Виходячи з цього, виникає питання, чому законодавством криміналізовані саме побої, а не інші, небезпечніші способи спричинення шкоди здоров'ю (наприклад, припікання розжареним залізом, обливання кип'ятком, укуси). На нашу думку, поняття «побої» в діючому КК має вужче значення, тобто не як спосіб спричинення шкоди здоров'ю, а як діяння, що полягає в багатократному нанесенні ударів, що заподіюють короточасний біль, але що не завдають шкоди здоров'ю людини.

Згідно п.п. 3.1., 3.2. Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень побої не представляють особливого виду пошкоджень [9]. Вони характеризуються завданням багатократних ударів. Якщо після побоїв на тілі потерпілого залишилися пошкодження, їх оцінює за мірою тяжкості, виходячи із звичайних ознак. Якщо побої не залишили після себе ніяких об'єктивних слідів, судово-медичний експерт відзначає скарги потерпілого, указує, що об'єктивних ознак пошкоджень не виявлено і не встановлює ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Якщо після завдання ударів у потерпілого виявляють пошкодження (садно, синці, невеликі рани, що не спричиняють за собою тимчасової втрати працездатності або незначної стійкої втрати загальної працездатності) вказані пошкодження розцінюються як шкода здоров'ю легкого ступеня тяжкості, що не призвело за собою короточасної втрати працездатності і незначні, що мали, швидкозакінчуючі наслідки, що тривали не більше шести днів (ст.125 ч.1 КК).

Таким чином, не можна погодитися з точкою зору, згідно якої побої, як спосіб здійснення тортур, заподіюють шкоду здоров'ю.

Ще одним способом здійснення тортур є муки. Спричинення мук – це дії, направлені на тривале позбавлення людини пищи, пиття або тепла, залишення його в шкідливих для здоров'я умовах, а також дії характерні для катування. Діяння при катуванні полягає в спричиненні фізичного болю або психічних страждань [9], щодо яких нами був зроблений висновок, що вони не заподіюють шкоди здоров'ю.

Окрім цього, в диспозиції ст. 127 КК вказується на здійснення інших насильницьких дій. При цьому законодавець говорить не про будь-яке насильство взагалі або про насильницьку дію в однині, а про інші насильницькі дії. Проте, оскільки такі дії можуть і не заподіювати ніякої шкоди здоров'ю, а тільки фізичний біль або страждання (фізичне або моральне), то об'єктом кримінально-правової охорони при вказаних діях може виступати недоторканність особи.

Згідно п.10 Ухвали Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25.12.1992г. (із змінами від 04.06.1993 г. (далі ППВСУ) небезпечним для життя і здоров'я потерпілого є таке насильство: спричинення легких тілесних ушкоджень, яке спричинило короточасний розлад здоров'я або короточасну втрату працездатності, середній тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не привели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя і здоров'я у момент спричинення. До останніх відноситься насильство, яке привело до тієї, що неприйнятної або мало характер катування, задушення або скидання з висоти, застосування електрошоку, зброї, спеціального устаткування. Згідно п. 9 того ж Постановлення ППВСУ під насильством, яке не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, слід розуміти спричинення легкого тілесного ушкодження, яке не привело до короточасного розладу здоров'я або короточасної втрати працездатності, а також здійснення інших насильницьких дій (завдання ударів, побоїв, незаконне обмеження або позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечні у момент спричинення.

Виходячи з сенсу вищевказаної ухвали ППВСУ під іншими насильницькими діями можна розуміти такі дії, які не привели до наслідків, вказаних в ст.ст. 121, 122, 125 КК, проте могли бути як небезпечними для життя і здоров'я у момент спричинення, так і немає.

Враховуючи все вищевикладене, виникає питання, що є основним безпосереднім об'єктом тортур. Як вже указувалося раніше, в даному злочині шкода заподіюється декільком благам, підметом кримінально-правовій охороні, зокрема:

- особистій безпеці (фізичною, етичною і духовною);
- честі і гідності особи.

Поняття «Особиста безпека» вперше було закріплене в Декларації прав людини і громадянина (1789 г.) як принцип цивільного суспільства і є важливим соціальним благом по відношенню до особи. У юридичній літературі не існує єдиної думки відносно визначення особистої безпеки. Згідно «Словнику російської мови» під безпекою слід розуміти таке положення або стан, при якому чому-небудь або кому-небудь не загрожує небезпека. При цьому під небезпекою розуміється можливість загрози чого-небудь небезпечного, здатного викликати спричинення якої-небудь шкоди, нещастя [15, с. 47].

У юридичному сенсі особиста безпека припускає стан захищеності життєво важливих властивостей особи від внутрішніх і зовнішніх погроз. Особиста безпека виражається у фактичному стані індивіда, при якому відсутнє протизаконне, примусове порушення його фізичної, етичної або духовної цілісності [21, с. 721]. Поняття особистої безпеки включає також охорону честі і достоїнства особи, тобто неприпустимості здійснення дій що неправомірно ущемляють оцінку особи і її поведінки з боку інших осіб.

Чесць і гідність – взаємозв'язані зовнішні і внутрішні критерії, моральна оцінка особи, і в той же час – найважливіші духовні блага, що невіддільні від особи і персоніфікують її. Поняття честі і достоїнства набувають значення при визначенні такої обтяжливої відповідальності обставини, як скоєння злочину з особливою жорстокістю, знущанням, муками для потерпілого (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України). Знущання з потерпілим і його мука, як правило, виражаються в діях, направлених на

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТУ ТОРТУР
І ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ДАНОГО СКЛАДУ У СИСТЕМІ
ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ

спричинення фізичного болю, приниження честі і достоїнства особи і пов'язані із спричиненням особливих моральних страждань. Коли йдеться про тортури, наголошується спрямованість наміру саме на спричинення фізичного болю, фізичних або моральних страждань (а не на спричинення тілесних ушкоджень). Бажання зробити ці дії свідчить про бажання винного принизити честь і гідність потерпілого, відчутти свою владу і силу над ним. Основним ресурсом вживаного насильства є перевага сили, а також навик його демонстрації і застосування. Важливо відзначити, що йдеться не про силу як таку, а про специфічний силовий диференціал або перевагу, яка може досягатися і підтримуватися не стільки за рахунок номінальної сили, скільки за рахунок особливих навиків, можливостей або специфічної форми організації дії на катованого. Сам факт переваги є першим найважливішим джерелом претензії його носія на панування. Фізичну або психічну перевагу дає можливість управління діями потерпілого, реалізуючи тим самим елементарну спотворену форму влади. Іншим джерелом такого роду переваги є наявність ціннісного диференціала, тобто заниженою щодо інших груп осіб, цінності життя, здоров'я, честі і достоїнства катованого. Також при тортурах потерпілий піддається різним погрозам – психічному насильству, яке є «дією страхом» [22, с. 31], тобто заподіюється шкода психічної недоторканності особи, що разом з фізичною недоторканністю складає особисту безпеку. Не зустрічається жодного випадку здійснення тортур мовчки; у переважній більшості випадків скоєння вказаного злочину супроводжуються словами, що принижують честь і гідність або ж погрозами позбавити пищи, пиття, а заїм негайною реалізацією цих погроз. На відміну від здирства (ст. 189 КК), загрози вбивством (ст. 129 КК), коли людина ще може зробити які-небудь дії, щоб забезпечити себе, при тортурах потерпілий знаходиться в руках злочинця і висловлені погрози є реальними, негайно підтверджуються діями (насильством), знущанням над особою, направленим на приниження його честі і гідності. Психічна дія на людину при тортурах сильніше, ніж при будь-якому іншому злочині, що робить замах на психічну недоторканність.

Як вже указувалося, основним безпосереднім об'єктом злочину є той, якому шкода заподіюється завжди і ради охорони якого створена вказана норма.

На основі порівняльного аналізу цінності всіх благ, виступаючих безпосередніми об'єктами тортур і характеру заподіюваної ним шкоди, можна зробити висновок про те, що основним безпосереднім об'єктом вказаного злочину є саме честь і гідність людини. Додатковим безпосереднім об'єктом є недоторканність особи. Цьому об'єкту при тортурах завжди заподіюється шкода разом з основним. Недоторканність особи є необхідною умовою нормального функціонування самої особи. Факультативним безпосереднім об'єктом тортур, тобто таким, якому не у всіх випадках скоєння даного злочину заподіюється шкода, є здоров'я людини. Якщо ж така шкода буде причинна, але метою його спричинення буде примушення потерпілого зробити дії, що суперечать його волі, а спрямованість наміру - на спричинення саме фізичного болю, фізичного або морального страждання, а не тілесних ушкоджень, діяння винного необхідно кваліфікувати по сукупності злочинів - по ст. 127 КК і по відповідній статті проти здоров'я особи.

Таким чином, на нашу думку, при тортурах чести і гідності особи заподіюється істотніша шкода, ніж іншим цінностям, оскільки цей збиток полягає в реальному порушенні вказаних правових благ. Саме посягання на честь і гідність визначає суть даного злочину.

У зв'язку з тим, що ми прийшли до висновку про те, що основним безпосереднім об'єктом тортур є честь і гідність людини, виникає сумнів про обґрунтованість знаходження даного складу в Розділі II Кримінального Кодексу України «Злочини проти життя і здоров'я особи».

Сукупність правових благ – чести і гідності, знаходиться під самостійною охороною відповідної йому сукупності кримінально-правових норм, що містяться в Розділі III КК України «Злочини проти свободи, чести і достоїнства особи». Отже, склад злочину «Тортур» доцільно перемістити саме в цей розділ Особливої частини Кримінального Кодексу України.

Список використаних джерел та література:

1. Куц В.Н. Відповідальність за здиство по радянському кримінальному праву. – Дисс. канд.юрид.наук. – М., 1986г.
2. Никіфоров А.С. Відповідальність за тілесні ушкодження по радянському головному праву. – М.,1959.
3. Гуревіч Л.І. Боротьба з тілесними ушкодженнями по радянському кримінальному праву. – Автореф.дисс. канд.юрид.наук. – М.,1950.
4. Піонтковській А.А. Вчення про злочин. – М.,1961.
5. Загородников Н.І. Злочини проти здоров'я. М., 1969г.
6. Патологічна фізіологія / під ред. М.Н. Зайчик, Ю.В.Біця. – К.: Віща шк., 1995.
7. Авдеев М.І. Судово-медична експертиза живих осіб. Видавництво «Медицина» –М.,1968.
8. Дубовец П.А. Відповідальність за тілесні ушкодження по советському кримінальному праву. – М.,1964.
9. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених Наказом МОЗ України від 17.01.1995г. №6. // Кримінальний кодекс України з постійними матеріалами по сост. на 1.09.2005г. – Х.: «Одіссей», 2005.
10. Велика медична енциклопедія / під ред. Б.С. Петровського. – М., 1974.
11. Хайдарова Г.Р. Феномен болю. – Дисс. канд.филос.наук. – З.-П.,2003.
12. Когнітивна психологія. Підручник для вузів / під ред. В.Н. Дружніної, Д.В.Ушакова. – М.: ПЕР СЭ,2002.
13. Котова і.Б., Конаркевіч о.С., Петрієвській В.Н. Психологія. Серія «Підручники, навчальні посібники». – Ростов-на-Дону: Феникс,2003.
14. Гуревіч п.С. Психологія: Навчальний посібник. – М., Видавництво «Старе Ватупинг»,2005.
15. Словник російської мови С.І. Ожегова / під ред. Л.Н.Комарової. Видавництво «Російська мова». – М. – 1990.
16. Радянський енциклопедичний словник / під ред. А.М. Прохорова. Видавництво «Радянська енциклопедія». – М.,1987.
17. Піонтковській а.А., Меньшагин в.Д. Курс радянського кримінального права. Частина Особлива. Т.1.М., 1955г.
18. Загородников н.І. Злочини проти здоров'я. М., 1969г.
19. Шаргородський м.Д. Злочини проти життя і здоров'я. М., 1948г.
20. Даурова т.Г. Кримінальна відповідальність за легкі тілесні ушкодження. Дисс. канд.юрид.наук. – Саратов., 1980.
21. Міжнародні акти про права людини: Збірка документів. – М: НОРМА-ИНФРА, 1999.
22. Льовертова р.А. Відповідальність за психічне насильство по радянському кримінальному праву. – Омськ. – 1978г.

Надійшла до редакції 27.06.2007 р.

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА

УДК 343.1

Ігнат енко В.В.

АРЕШТ МАЙНА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА УКРАЇНИ

Як відомо, Кримінально-процесуальний кодекс України (далі - КПК України) прийнятий 28 грудня 1960 року. Тривалий час існування цього кодексу на сьогодні зумовлює необхідність перегляду його основних положень та принципів. Така ідея підтримується більшістю вчених-процесуалістів. В цілому, аргументи «за» пов'язані з якісними змінами в злочинності, що в сукупності з недосконалістю процесуальних норм перешкоджають органам досудового розслідування та суду реалізовувати своїх функції та виконувати завдання кримінального судочинства.

Одним із таких завдань - є відшкодування матеріального збитку чи іншої шкоди, заподіяної злочинцем, яке визначається ст.ст. 28, 29, 122-126, 328, 329 КПК України. Крім того, законом передбачено конфіскацію майна як додатковий вид покарання за ряд тяжких злочинів.

В нормах КПК України, зокрема, в статті 126 [1], передбачено підстави та порядок накладення арешту на майно, що виступає процесуальним заходом примусового характеру, та спрямований на виконання згадуваних завдань. Однак існуюча редакція статті 126 КПК України не в повній мірі відповідає реаліям сьогодення.

Як свідчить проведене соціологічне дослідження, досить часто виникають проблеми правового регулювання та практики її застосування, непоодинокі випадки двоякого тлумачення положень ст. 126, застосування арештних заходів в цілях не визначених в ст.125 КПК України тощо.

Загальною метою нашої наукової розвідки є спроба вирішення цих проблем, а також формулювання деяких пропозицій стосовно удосконалення правового регулювання та практики застосування накладення арешту на майно.

Окремим питанням залишається оцінка рівня та ступеня попередньої наукової розробки запропонованих у цій публікації проблем. Відразу зауважимо, що на сьогодні теоретичним та практичним питанням арешту майна серед учених приділено не так багато уваги як того потрібно. До цього часу більшість із них зупинялись на питаннях відшкодування шкоди, стягнення майна, отриманого злочинним шляхом, де арешт майна, при цьому, мав другорядне значення (Л. Нескороджена, І.Ф. Крилов, А.І. Бастрікін, Б.Т. Безлепкін, В.К. Бобров тощо).

Тому актуальність запропонованого та подальшого досліджень на різних рівнях у сфері кримінального процесу не викликає сумнівів.

Як відомо, згідно ч. 1 ст.126 КПК України, арешт накладається на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії (далі - обвинувачений), де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходились. В цій нормі мова йде виключно про власність обвинуваченого.

Проте, під час розслідування кримінальної справи може виникнути потреба у накладенні арешту на майно, яке отримане злочинним шляхом*. Проблемність вжиття такого заходу обумовлена тим, що за національним законодавством прямої вказівки щодо можливості вжиття таких заходів немає (на відміну, наприклад, від ст.115 КПК РФ [2]).

Статтями 125 та 126 КПК України передбачено обов'язок накладення арешту на майно лише у випадку забезпечення виконання цивільного позову та/або виконання вироку в частині конфіскації майна (як покарання – В.І.)**. Майно, отримане злочинним шляхом, згідно норм КПК України може бути виявлене та вилучене тільки під час проведення обшуку або виймки (ст.ст.177, 178 КПК).

Виникає питання, як діяти з майном, такого характеру, яке має великі розміри (будинки, дача, земельна ділянка, інше нерухоме майно), або грошима, які знаходяться на рахунку і мають злочинне походження? За змістом статті 126 КПК накладення арешту на таке майно не передбачене (тобто суперечить цілям, визначеним в ст.125 КПК України – В.І.), а його вилучення, в одному випадку, просто неможливе, а в іншому - не раціональне.

Гострота даної проблеми набуває ще більшого значення, якщо майно, яке отримане злочинним шляхом, знаходиться у іншої особи, та, при цьому, юридично оформлено на останню.

Як свідчить проведене соціологічне дослідження серед слідчих працівників органів внутрішніх справ, податкової міліції та прокуратури м. Херсона, майже 30 % від всієї сукупності респондентів попри такі законодавчі неузгодженості, все рівно накладають арешт на майно, яке отримане злочинним шляхом, керуючись положеннями ст.ст.125 і 126 КПК України. При цьому у 10 % кримінальних справ таке майно знаходиться у інших осіб, які не є обвинуваченими (підозрюваними), чи особами, що несуть за законом матеріальну відповідальність за дії останніх.

Не дивлячись на практичну значимість застосовуваних слідчими заходів, їх дії суперечать фундаментальному принципу публічних галузей права - «дозволено тільки те, що передбачено законом». Така практика з однієї сторони, сприяє виконанню завдань кримінального судочинства, а з іншої - тягне за собою не одностороннє волевиявлення суб'єктів права [3].

* Згідно ст.78 КПК України, майно, отримане злочинним шляхом, навіть, якщо воно перебуває у власності обвинуваченого є речовим доказом.

** При цьому необхідно розрізняти конфіскацію майна як вид покарання, що полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого (ч.1 ст.59 КК України), та спеціальну конфіскацію – спрямовану на передачу в доход держави грошей, та іншого майна, отриманого злочинним шляхом.

Будучи на місці захисника, нами, подібні дії слідчого обов'язково були б оскаржені на підставі незаконності вжиття арештних заходів.

Вважається, що з метою уникнення майбутніх негативних наслідків та забезпечення належного врегулювання процесуальної діяльності слідчих, в ст.126 КПК необхідно закріпити положення, які б дозволяли накладати арешт на майно, отримане злочинним шляхом.

Зокрема, пропонується статтю 126 КПК України доповнити окремою частиною такого змісту: «Арешт може бути накладено на майно, яке знаходиться у підозрюваного, обвинуваченого або інших осіб, якщо є достатні підстави вважати, що воно отримане в результаті злочинних дій підозрюваного чи обвинуваченого».

В контексті розглядуваної теми, потребує також вирішення питання накладення арешту на майно юридичних осіб.

Вже досить давно в “кримінальному світі” велика кількість злочинів вчиняється опосередковано чи безпосередньо за допомогою створеної юридичної особи (напр., ВАТ, ПП, ТОВ тощо) [4], а тому на майно останньої потрібно накладати арешт.

На перший погляд цьому можна заперечити, на підставі того, що за національним законодавством (на відміну від законодавства багатьох інших держав) юридична особа не є суб'єктом кримінальної відповідальності.

Однак, в такому разі майно підозрюваного чи обвинуваченого може виступати часткою юридичної особи, у вигляді нерухомого майна, цінних паперів тощо, що в свою чергу повинно ставати потенційним об'єктом арештних заходів.

Зауважимо, що проведене анкетування показало різне ставлення слідчих до можливості накладення арешту на майно юридичних осіб. З однієї сторони, 23 % слідчих, що накладали арешт на майно юридичних осіб, а з іншої, навпаки - 68 % респондентів таких заходів не вживали взагалі.

При цьому, 23 % респондентів, відмовляються від вжиття арештних заходів щодо майна юридичних осіб у зв'язку з відсутністю в КПК України норм, які б прямо дозволяли вчиняти такі дії.

Погоджуючись, з думкою останніх, необхідно вказати, що в інших галузях законодавства України закріплено правові підстави та передумови вжиття арештних заходів.

Так, як відомо власністю юридичної особи – господарського товариства - є також майно, передане йому засновниками і учасниками у власність (ст. 12 Закону України «Про господарські товариства» [5]).

Акціонери відповідають за зобов'язаннями товариства тільки в межах належних їм акцій (ч.2 ст.24 Закону України «Про господарські товариства»).

Учасники товариства з обмеженою відповідальністю несуть відповідальність в межах їх вкладів (ч.2 ст. 50 Закону України «Про господарські товариства»).

Засновниками та учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, а також громадяни, крім випадків, передбачених законодавчими актами України.

Іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації можуть бути засновниками та учасниками господарських товариств нарівні з громадянами та юридичними особами України, крім випадків,

встановлених законодавчими актами України (ч.1 і 3 ст. 3 Закону України «Про господарські товариства»).

Арешт на кошти та інші цінності юридичних або фізичних осіб, що знаходяться в банку, здійснюються виключно за рішенням суду про стягнення коштів або про накладення арешту в порядку, встановленому законом. Звільнення майна та коштів з-під арешту здійснюється за постановою державного виконавця або за рішенням суду (ст. 59 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [6]).

Отже, слідчий чи інша уповноважена особа в такому разі може вжити заходів щодо накладення арешту на цінні папери, вклади, нерухоме майно, що є часткою у статутному фонді товариства, в розмірі розшукуваного майна, якщо останнє належить конкретній особі, в т.ч. підозрюваному (обвинуваченому), та навіть іноземним громадянам тощо. При цьому, під час накладення арешту на майно юридичної особи, що знаходиться у банку, необхідним є дозвіл суду.

Враховуючи специфіку правовідносин, пов'язаних із власністю юридичної особи, вважаємо, що для врегулювання арештних питань в КПК України необхідно статтю 126 доповнити окремими частинами, такого змісту: «Для виконання цілей, закріплених у ст.125 КПК України, орган дізнання, слідчий з дозволу прокурора, прокурор порушують перед суддею клопотання про накладення арешту на цінні папери, вклади учасника або засновника товариства що є часткою у статутному фонді товариства та належать підозрюваному, обвинуваченому або особам, що несуть відповідальність за їх дії. Суд розглядає дане клопотання в порядку, визначеному ч.5 ст. 177 КПК України.

Арешт на цінні папери накладається за місцем знаходження такого майна або за місцем обліку прав власників цінних паперів.

Не підлягають арешту цінні папери на пред'явника, що знаходяться у добросовісного набувача».

Наступна практична проблема пов'язана із накладенням арешту на майно, що знаходиться в житлі чи іншому володінні особи, та полягає в тому, що для вжиття таких заходів слідчий повинен отримати дозвіл у суду на проведення обшуку чи виїмки.

Останнє пов'язано із тим, що в Україні проголошується недоторканість житла, як правовий принцип. Відповідно до ст.30 Конституції України, ст.ст.177, 178 та 190 КПК України проникнення до житла можливе на підставі рішення суду лише для проведення огляду, обшуку чи виїмки.

Користуючись такою правовою умовою на свою користь, громадяни обмежують доступ до свого приміщення, чим унеможливають самостійне проведення в останньому опису майна та накладення на нього арешту.

В цій ситуації отримання дозволу на проведення обшуку чи виїмки, як засіб проникнення до житла чи іншого володіння особи для накладення арешту на її майно не вихід із ситуації. Такі дії навпаки ускладнюють слідчу роботу. Адже збільшується кількість процесуальних дій, які повинен провести слідчий (обшук чи виїмка, а потім арешт на майно), та процесуальних документів, які складаються по результатам їх проведення (постанова про проведення обшуку (виїмки), протокол обшуку (виїмки), постанова про накладення арешту на майно та протокол з описом майна) тощо.

АРЕШТ МАЙНА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА УКРАЇНИ

В такому разі, вважається за доцільне в статті 126 КПК України передбачити положення про те, що накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого, яке знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, проводиться виключно за рішенням суду.

Підводячи підсумок до вищезазначеного, необхідно наголосити, що арешт майна є дійсно основним засобом забезпечення відшкодування шкоди чи застосування конфіскації майна, як виду покарання. Проте, його діюча законодавча регламентація в нормах КПК України є недосконалою та такою, що не забезпечує в повній мірі потреби органів досудового слідства.

У зв'язку з цим, необхідним є реформування даного кримінально-процесуального інституту з врахуванням пропозицій зазначених нами вище. Разом з тим, залишаються актуальними та потребують самостійного дослідження практичні питання пов'язані із банківською таємницею, протидією з боку банківських установ в її розкритті.

Список використаних джерел та література:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України: введений в дію з 1 квітня 1961 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1001%2D05>
2. Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации: принят Государственной Думой 22 ноября 2001 года № 174-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2001. - № 52. - Ст. 4921.
3. Докладніше про ознаки публічних галузей права див.: Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. - Харків: Консум, 2001. - С. 242-245.
4. Див., наприклад: Гулевич М. Через «конверт» пройшло 300 мільйонів // Іменем закону. – 2007. - № 3 (5545). – С. 9.
5. Про господарські товариства: Закон України № 1576-ХІІ, прийнятий 19 вересня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 49. - Ст. 682.
6. Про банки і банківську діяльність: Закон України, прийнятий ВР України 7 грудня 2000 р. № 2121-ІІІ // Відомості Верховної Ради. - 2001.- № 5-6.- Ст. 30.

Надійшла до редакції 14.06.2007 р.

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

УДК 347.9

Кройт ор В.А.

ПІДСТАВИ ТА ЗАГАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ У ЗАКРИТОМУ СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

Конституцією України кожній людині гарантовано право звернутись до суду за захистом своїх конституційних прав і свобод. Виходячи із зазначеного, судова діяльність і має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних цивільних справ.

Наявність гарантованої можливості звернутись до суду за ефективним і оперативним захистом у випадку порушення прав і свобод громадянина — є невід'ємною ознакою демократичної правової держави. Процес побудови в Україні демократичної правової держави, становлення незалежної і авторитетної судової влади викликав необхідність проведення судово-правової реформи. Початок судово-правової реформи пов'язується з Концепцією судово-правової реформи, схваленою Верховною Радою України 28 квітня 1992 р. [1, с.21]

Основні напрямки судово-правової реформи концептуально визначені Конституцією України та тими міжнародно-правовими стандартами, що діють у цій сфері. Результатом цієї реформи має стати прийняття такого законодавства, яке створило б правову систему, яка б дійсно та ефективно захищала права й інтереси громадян і організацій.

В юридичній літературі зазначається, що процесуальне законодавство різних держав є досить різними, але все-таки можливо визначити незмінні компоненти судового процесу, які поряд із предметом захисту характеризують правосудні засади судової діяльності і судової форми захисту [2, с. 97]. При цьому справедливо пов'язується ця недостатньо досліджена проблема з існуючими в законодавстві низки держав терміну "належна правова процедура" [3, с.12]. Так, ця процедура на думку американських юристів, включає до себе два елементи: оповіщення та слухання, тобто оповіщення всіх заінтересованих осіб про наступний розгляд їх справи і надавати їм можливість брати участь в її розгляді. Член Верховного Суду США Дуглас назвав оповіщення і слухання фундаментальними принципами належної правової процедури [4, с.97].

Зазначені вище положення і зумовлюють необхідність звернення до дослідження самої можливості, підставах і порядку виключення із однієї з основних засад цивільного судочинства — засади гласності. Актуальність дослідження обумовлена й тим, що протягом десятиліть розвитку цивільного судочинства ця проблема не знайшла свого належного висвітлення. Як правило ці проблеми висвітлюються тільки на рівні підручників та навчальних посібників [5, с. 39-40; 6, с. 35-36; 7, с. 42]. Торкався даної тематики й автор цих рядків [8].

ПІДСТАВИ ТА ЗАГАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ У ЗАКРИТОМУ СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

В ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод зазначено: "Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом". Аналогічне право проголошено в Загальній декларації прав людини (ст.10), а також у ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

Як зазначається в юридичній літературі засада гласності цивільного судочинства базується на конституційній вимозі гласності судового процесу (п.7 ст.129 Конституції України) [5, с.39-40]. Для того, щоб конституційні засади були втілені в тканину реально функціонуючого цивільного судочинства, вони повинні бути закріплені в галузевому законодавстві. Стосовно засади гласності правосуддя з цивільних справ це означає її включення до Цивільного процесуального кодексу України, причому не тільки шляхом відтворення в нормах ЦПК України, але через розвиток і конкретизацію з урахуванням специфіки її реалізації в окремих стадіях цивільного судочинства. І хоча Конституція України (частина третя ст.8) передбачила пряму дію її норм, все ж в більшій чи меншій мірі норми-принципи, які вміщуються в ній, потребують механізму їх реалізації стосовно окремих стадій та інститутів цивільного процесу.

В п.7 частини третьої ст.129 Конституції України вказується, що однією із засад судочинства є гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Аналіз цього положення Конституції України дозволяє визначити, саме які найзагальніші та специфічні для судочинства у цивільних справах правові вимоги повинні увійти в зміст засади гласності та відповідної статті ЦПК України.

Як вже було зазначено у попередній публікації, в залежності від осіб, які можуть бути ознайомлені з діяльністю суду, виокремлюють гласність для сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, - гласність в вузькому розумінні цього слова і гласність для народу, чи публічність [9, с. 42]. Можливо сказати, що зміст засади гласності цивільного судочинства складають правові вимоги звернені прямо до суду (процесуальний зміст принципу гласності) і положення, які закріплюють права громадян, що виникають у зв'язку з проведенням відкритого судового розгляду (публічність).

У процесуальний зміст засади гласності судового розгляду цивільних справ входять наступні елементи: найбільш повно гласність здійснюється у відкритому судовому розгляді, який згідно ст. 6 ЦПК України, є основним елементом змісту гласності судового розгляду цивільних справ; обов'язкове повідомлення про час і місце розгляду справи; повне фіксування судового розгляду цивільних справ технічними засобами; підстави та загальний порядок здійснення розгляду цивільної справи у закритому судовому засіданні; прилюдне оголошення рішень та ухвал, якими закінчується розгляд справи [8, с.355].

Як свідчить вже сама назва цієї наукової статті є нагальна потреба зупинитись більш детально на можливості, підставах та загальному порядку здійснення розгляду цивільної справи у закритому судовому засіданні.

Щодо самої можливості здійснення розгляду цивільної справи у закритому судовому засіданні то слід висловити думку, що в певних випадках від права на відкритий судовий розгляд можна відмовитись на законних підставах. Так, у відповідності до ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод і ст. 16 Міжнародного пакту від 16 грудня 1966 року про цивільні та політичні права преса і публіка можуть не допускатися на судові засідання на протязі всього процесу чи його частини з міркувань моралі, суспільного порядку чи державної безпеки в демократичному суспільстві, а також коли цього вимагають інтереси неповнолітніх або для захисту приватного життя сторін або – в тій мірі, в якій це, на думку суду, вкрай необхідно, - при особливих обставинах, коли гласність порушила б інтереси правосуддя. Однак судові рішення має бути проголошено публічно.

Згідно із ст.6 ЦПК України „Гласність і відкритість судового розгляду” розгляд справи у всіх судах проводиться усно і відкрито. При цьому маємо звернути увагу на те, що ст.6 ЦПК України розміщена в Розділі I ”Основні положення”, тобто дія цієї норми розповсюджується як на провадження в суді першої інстанції, так і при провадженнях в апеляційному порядку, в касаційному порядку та при перегляді судових рішень у провадженні у зв’язку з винятковими обставинами та провадженні у зв’язку з нововиявленими обставинами.

Згідно ст. 304 ЦПК України „Про порядок розгляду справи апеляційним судом” справа розглядається апеляційним судом за правилами, встановленими для розгляду справ судом першої інстанції, з винятками і доповненнями, встановленими відповідною главою ЦПК України. Встановлені ЦПК України винятки не стосуються дії принципу гласності, тому справа і в апеляційному суді розглядається у відкритому судовому засіданні в складі трьох професійних суддів.

Процесуальний порядок розгляду справи касаційним судом врегульований ст. 333 ЦПК України, тобто у касаційному порядку справа розглядається колегією, за правилами, встановленими для розгляду справ судом першої інстанції, з винятками і доповненнями, зазначеними у відповідній главі. Як свідчить аналіз вказаної статті ЦПК України прямо не передбачає відкритого розгляду справи в цьому випадку, тому є доцільним передбачити це в ст.333 ЦПК України. Це положення також стосується і порядку перегляду судових рішень у провадженні у зв’язку з винятковими обставинами та провадженні у зв’язку з нововиявленими обставинами, бо норми, що регулюють такий порядок також прямо не встановлюють відкритого розгляду справи.

Гласність характерна і стадії виконання судових постанов. Принцип гласності означає відкритість виконавчого провадження для сторін, інших осіб, які беруть у ньому участь, осіб, які залучаються до проведення виконавчих дій та широкої громадськості [10, с.59]. Маємо зазначити великий потенціал виховного впливу стадії виконання судових постанов, який на жаль іноді використовується недостатньо.

Хоча формулювання частини першої ст.6 ЦПК України чітко вказує, що ”розгляд справи у всіх судах проводиться усно і відкрито ...”, судами як свідчить аналіз практики воно іноді розуміється буквально тільки при розгляді справ по першій інстанції. Видається, що ця норма має бути деталізована і має бути викладена в такій редакції: ”Розгляд справ у всіх судах першої, апеляційної, касаційної інстанцій та при перегляді судових рішень у провадженні у зв’язку з винятковими обставинами та провадженні у зв’язку з нововиявленими обставинами, проводиться усно і відкрито”.

ПІДСТАВИ ТА ЗАГАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ У ЗАКРИТОМУ СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

Гласність судового розгляду трактується зараз як принцип його гласності й відкритості. В діючому ЦПК України на відміну від ЦПК УРСР 1963 р. питання про гласність і відкритість судового розгляду врегульовано більш повно.

Як вже було зазначено, невід'ємним елементом змісту засади гласності цивільного судочинства виступають підстави та загальний порядок закритого судового розгляду цивільних справ. Зміст принципу гласності цивільного судочинства полягає в тому, що розгляд справ у всіх судах відкритий, за певними винятками. Так закритий судовий розгляд допускається у разі, якщо відкритий розгляд може привести до розголошення державної або іншої таємниці, яка охороняється законом, а також за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошення відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь та гідність (частина третя ст. 6 ЦПК України).

Прикладом може бути публікація в газеті „Юридическая практика” про те, що в Шевченківському районному суді м. Києва вже довгий час розглядається позов судді Конституційного Суду України Н. До ресторану „Тарас”. Позивач мотивував свої позовні вимоги тим, що в результаті вживання під час обіду в ресторану „пищи с елементами твердых частиц” його здоров'ю було завдано значну шкоду. Завдану моральну шкоду позивач оцінює в 90 тис. грн. За проханням позивача розгляд справи проходить в закритому судовому засіданні [11].

Крім вказаного, важливим елементом засади гласності судочинства є також правило про прилюдне проголошення рішення. На відміну від раніше чинних правил прилюдне оголошення рішення виключено щодо всіх справ, розглянутих у закритому судовому засіданні (частина дев'ята ст. 6 ЦПК України). У випадку, якщо такої згоди не було надано, то оголошення в судовому засіданні особистих паперів, листів, записів, телефонних розмов, телеграм, інших видів кореспонденції та дослідження в судовому засіданні звуко- і відеозаписів такого характеру проходить в закритому судовому засіданні.

Нині також ЦПК України встановлено обмеження щодо оголошення в судовому засіданні особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм, інших видів кореспонденції та дослідження в судовому засіданні звуко- і відеозаписів такого характеру. Це можливо тільки за згодою осіб, визначених у ЦК України. Йдеться, зокрема, про правила ст. 301 ЦК України, згідно з якими фізична особа має право на збереження в таємниці його обставин. Останні можуть бути розголошені іншими особами лише за умови, що вони містять ознаки правопорушення і це підтверджено рішенням суду (не має значення, в якому саме судочинстві, – цивільному, адміністративному чи кримінальному).

Слід також зазначити, що у закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише особи, які беруть участь у справі, а в разі необхідності також свідки, експерт, спеціаліст й перекладачі.

Важливою гарантією неупередженої поведінки судді та прийняття справедливих рішень є соціальний контроль громадян в умовах гласності (відкритості) судового процесу. Публічний характер правосуддя, що забезпечує його відкритість і сприяє контролю з боку суспільства, має й ту особливість, що стимулює суддю

контролювати свою поведінку, додержувати норм закону, відігравати належну судді роль. Будучи справедливим по суті, суддя своєю поведінкою у відкритому публічному процесі повинен підтверджувати цю якість. Суд над людиною передбачає її право пояснити судді та співгромадянам суть своїх вчинків, розраховуючи при цьому на розуміння. В обстановці публічності значно знижується можливість засудження невинного або призначення надмірно суворого покарання. В усіх міжнародних нормах, що стосуються здійснення правосуддя, публічність є необхідним елементом його справедливості. Публічність (гласність, відкритість) судового розгляду справ спрямована на захист сторін від таємного правосуддя (яке не підпадає під контроль громадськості) і є одним із засобів збереження довіри до судів усіх рівнів [12, с. 57].

Обсяг статті не дозволяє зупинитися на висвітленні всіх проблем, пов'язаних із підставами та загальним порядком здійснення розгляду цивільної справи у закритому судовому засіданні, але всі вони потребують подальшого глибокого теоретичного дослідження, належного законодавчого забезпечення та осмислення практики його застосування, із тим щоб подальші зміни в законодавстві сприяли насамперед подальшому забезпеченню захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб більшій доступності судового захисту вказаних осіб. Зокрема окремого дослідження підлягають питання про обов'язкове повідомлення про час і місце розгляду справи.

Список використаних джерел та література:

1. Концепція судово-правової реформи в Україні//Законодавство України, що регулює діяльність судів та визначає статус суддів України. – К.: Видавництво Право, 1996. – 317 с.
2. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира. – М.: Юридическая литература, 1993. – 256 с.
3. Удальцова И.В. Проблема судебного признания гражданина ограниченно дееспособным или недееспособным. – Харьков: Нац. юрид. акад. Украины, 1999. – 46 с.
4. Никеров Т.И. Административно-процессуальное право США // Государство и право. – 1997. - №2.
5. Штефан М.Й. Цивільний процес: Підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. – Вид.2-ге, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001. – 696с.
6. Цивільне процесуальне право України: [Підручник для юрид. вузів і фак./В.В. Комаров, В.І. Тертишников, С. Г. Пушкар та ін.]; За ред. В.В. Комарова.-Харків: Право, 1999.- 592 с.
7. Гражданский процесс Украины: Учебное пособие. – Х.: "Одиссей", 2003. – 352 с.
8. Кройтор В.А. Зміст принципу гласності цивільного судочинства: процесуальний аспект // Вісник Національного університету внутрішніх справ.-2004.-№25.-С.354-360.
9. Гражданский процесс: Учебник/Под ред. В.А.Мусина, Н.А.Чечиной, Д.М.Чечота. – М.: "Проспект", 1998. – 480 с.
10. Виконання судових рішень: Навч. посіб./М.Й.Штефан, М.П.Омельченко, С.М.Штефан. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 320с.
11. Судья КСУ судиться с рестораном (история о возмещении морального ущерба на 90 тыс. грн.) // Юридическая практика.-№ 25.-22 июля 2004 г.
12. Кононенко В.І. Неупередженість суддів//Вісник Верховного Суду України. - № 2. – 2002.

Надійшла до редакції 15.04.2007 р.

УДК 347.951.3

Шиманович О.М.

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ УХВАЛ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Судом першої інстанції виносяться різні ухвали, якими оформляються процесуальні дії самого суду, а також осіб, які беруть участь у справі. Тобто в судових ухвалах виражається різноманітна розпорядча діяльність суду. Отже, різноманітний характер і різне правове значення ухвал дає можливість класифікувати їх на певні види. Однак у той же час різноманітність ухвал суду ускладнює можливість їхньої стрункої класифікації.

Треба зазначити, що з розвитком інституту судових ухвал відбувалася відповідна зміна в підходах до його класифікації. Однак і до сьогодні не існує однозначного підходу до цього питання. Вітчизняні науковці не досить часто звертаються до цієї вкрай актуальної для юридичної науки теми. Така позиція викликає певні труднощі як в теоретичному, так і в практичному плані. Дослідженню даного питання в науковій літературі приділяли увагу такі вчені, як З.К. Абдулліна, Г.В. Воронков, Е.М. Мурадьян, В.К. Пучинський, Д.М. Чечот, Ю.Н. Чуйков [1-6]. Проте основна проблема полягає в тому, що в переважній більшості ці дослідження сягають середини ХХ століття й тому, не враховують певною мірою всіх змін, які мають місце в суспільних реаліях сьогодення. І саме це спонукає нагальність нового осмислення та наукового дослідження цієї проблеми. Необхідність теоретичної розробки питань, пов'язаних із видами судових ухвал, а також величезна практична значимість цього питання й зумовили вибір даної теми.

Автор ставить перед собою завдання з'ясувати сутність кожної ухвали суду першої інстанції з метою відмежування їх одна від одної, продемонструвати своєрідність і значення кожної ухвали для судової практики. Чітке уявлення про сутність і зміст судових ухвал сприяє виконанню завдань цивільного судочинства та ефективності правосуддя.

Класифікація ухвал суду першої інстанції можлива за різними критеріями: за суб'єктом, за порядком постановлення й оформлення, а також за змістом.

Оскільки до прийняття ЦПК 18 березня 2004 року справи у судах першої інстанції розглядалися як колегіально, так і одноособово суддею, ухвали класифікували за суб'єктом складом. Процесуалісти [7, с. 110; 8, с. 221], які класифікували ухвали за суб'єктом не розходилися в своїх думках, що ухвали суду поділяються на два види: одноособові та колегіальні. Однак відповідно до ст. 18 чинного ЦПК України цивільні справи в судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду, тому проводити таку класифікацію зараз не доцільно.

Класифікувати судові ухвали можна за такою ознакою як порядок постановлення й оформлення. Така класифікація не викликає будь-яких дискусій із боку вчених. За цією ознакою процесуалісти [9, с. 144; 10, с. 251-252] поділяють судові ухвали на два

види: ухвали, що виносяться у формі окремого процесуального документа і ухвали, що заносяться до журналу (протоколу) судового засідання.

При вирішенні нескладних питань ухвала може бути винесена судом після обговорення на місці без видалення в нарадчу кімнату. У такому випадку в журналі судового засідання вказуються питання, з яких виносяться ухвала, мотиви, за якими суд прийшов до своїх висновків, дається посилання на закон. Але, як правило, судові ухвали виносяться в письмовій формі у вигляді окремого процесуального документа (наприклад, ухвала про зупинення провадження в справі). Вони постановляються зі складних питань справи у нарадчій кімнаті. Необхідність винесення ухвали в нарадчій кімнаті може виникнути, коли потрібно широке мотивування ухвали, а також, якщо щодо вирішуваного питання учасники справи висловили різні думки тощо. Питання про те, які ухвали, в якій формі виносяться, вирішується судом у залежності від складності питання і від особливості стадії цивільного процесу, у якій вони виносяться.

У теорії цивільного процесуального права найбільш складною та дискусійною є класифікація судових ухвал за змістом. Також потрібно зазначити, що ця класифікація є найбільш важливою при розгляді питання про реалізацію завдань і цілей судочинства. Однак з приводу класифікації судових ухвал за змістом не існує єдиної точки зору. Аналізуючи літературні джерела, можна зробити висновок, що науковці, які досліджували це питання, у своїх поглядах розподілились на декілька груп.

Так, наприклад, такі процесуалісти як В.А. Мусін, Н.О. Чечина, Д.М. Чечот вважають, що суд виносить ухвали трьох видів: підготовчі, окремі та ухвали, що перешкоджають виникненню цивільного процесу в справі [11, с. 275-276]. А такі вчені як П.І. Радченко, Г.О. Жилін вважають, що існує чотири види судових ухвал: підготовчі, заключні, окремі та ухвали, що перешкоджають виникненню цивільного процесу [12, с. 360-362; 13, с. 134-136].

Однак не можна визнати вдалим підхід вищезазначених учених, у зв'язку з тим, що він надзвичайно узагальнений і не виявляє всіх особливостей ухвал суду першої інстанції. Існують й інші, більш прогресивні наукові думки з приводу класифікації судових ухвал за змістом. Так, С.І. Чернооченко, М.А. Тупчієв вважають, що суд постановляє п'ять видів ухвал – підготовчі, заключні, окремі, ухвали, які перешкоджають виникненню цивільного процесу в справі, ухвали з приводу винесеного рішення та його виконання [14, с. 178; 15, с. 16].

Але найбільш вдалий системний підхід до класифікації ухвал суду першої інстанції був запропонований М.К. Треушниковим, який поділяє судові ухвали на: підготовчі, ухвали, що перешкоджають виникненню цивільного процесу, заключні, ухвали суду з приводу винесеного рішення та його виконання, ухвали суду, що постановляються за заявами про перегляд рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами, окремі ухвали [16, с. 330-333].

На нашу думку, ухвали суду, що постановляються за заявами про перегляд рішення, ухвали або судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами, повинні займати окреме місце серед інших ухвал в системі їх класифікації, оскільки з ними пов'язана можливість суду, який ухвалив зазначені судові постанови, самому, без втручання вищих судових інстанцій, скасовувати своє рішення, ухвалу або судовий наказ. За своїм змістом такі ухвали не можна віднести до будь-якого виду вищеназваних ухвал суду і тому вони повинні складати окрему групу ухвал суду

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ УХВАЛ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

першої інстанції. Така класифікація дає більш чітку самостійність кожній групі ухвал, а також більш повно охоплює всі ухвали, які зустрічаються у судовій практиці. Вона зручна і для розробки інших питань, які пов'язані з судовими ухвалами і мають велике практичне значення (наприклад, з питаннями, пов'язаними з наслідками набрання ухвалами законної сили; з можливістю або неможливістю оскаржити деякі судові ухвали тощо).

Розглянемо детально кожен групу ухвал суду першої інстанції.

1) Підготовчі ухвали (ухвали суду, що забезпечують нормальний хід процесу до вирішення справи судом першої інстанції). Це найчисленніша група судових ухвал, що постановляються судом першої інстанції. Зміст і правові наслідки ухвал цієї категорії, час їхнього винесення різні, що пояснюється різноманітністю дій суду й великим обсягом його розпорядчої діяльності, його активною роллю в цивільному процесі.

Підготовчі ухвали на відміну від інших категорій судових ухвал мають метою підготувати й належно забезпечити умови для ухвалення судом законного й обґрунтованого рішення по суті спору. Як до судового розгляду, так і в ході його, судові ухвали цієї категорії мають своєю метою направити процес у напрямку найшвидшого вирішення спору по суті.

Як відомо, розпорядчі дії суду в кожній стадії процесу мають особливі цілі, і це відбивається на змісті та формі підготовчих ухвал суду. Підготовчі ухвали суду можуть бути винесені тільки в стадії підготовки цивільної справи до судового розгляду, до початку судового засідання і у стадії судового засідання, але ніяк не після ухвалення судового рішення. У стадії порушення справи вони, насамперед, служать меті реалізації права на звернення за судовим захистом, у стадії підготовки оформляють процесуальні дії, спрямовані на забезпечення правильного й своєчасного розгляду та вирішення справи.

Виходячи з того, яке коло питань вирішує та чи інша ухвала суду, їх можна розділити на: 1) ухвали, що постановляються з питань руху справи (ухвала про призначення справи до судового розгляду; про відкладення розгляду справи тощо); 2) ухвали залежно від збирання доказового матеріалу (ухвала про призначення експертизи, про виклик свідків тощо); 3) ухвали, що постановляються з питань залучення в процес нових осіб чи про заміну учасників процесу (ухвала про залучення чи допущення третіх осіб тощо); 4) ухвали про забезпечення позову, про слухання справи в закритому судовому засіданні й інші подібні ухвали. Усі перераховані ухвали за змістом не стосуються суті спору, а стосуються лише окремих питань, що виникають у ході процесу.

Таким чином, всі ухвали цієї групи, у кінцевому результаті, сприяють виникненню й розвитку процесу, хоча в кожній із них вирішуються окремі питання, що виникають при подачі позовної заяви чи в процесі провадження в справі. Вони ніби направляють хід процесу, його виникнення та розвиток.

2) Ухвали, що перешкоджають виникненню цивільного процесу в справі. На відміну від підготовчих ухвал ці ухвали не сприяють розвитку процесу й ухваленню законного й обґрунтованого рішення, а навпаки перешкоджають порушенню справи чи зупиняють її подальший рух усупереч волевиявленню особи, яка звернулася за судовим захистом. Тобто ці судові ухвали виносяться, коли відсутні законні підстави для порушення справи та судового розгляду. До таких ухвал належать: ухвали про

відмову в прийнятті позовної заяви, про залишення позовної заяви без розгляду, про закриття провадження в справі (крім підстав закриття, пов'язаних із відмовою позивача від позову й визнанням мирової угоди сторін).

Судові ухвали даного виду не стосуються суті справи. Їхній зміст стосується лише неможливості за різними підставами розгляду справи в цьому суді чи взагалі в органах судової системи. У цьому суттєва відмінність даних ухвал від рішення суду, яким справа вирішується по суті. Винесення даних ухвал буде законним лише тоді, коли ці ухвали будуть припиняти неправомірне провадження в справі. Неправомірним процес може стати як і з самого початку свого виникнення, так і в ході руху справи. Мета цих ухвал полягає в завершенні процесу без вирішення судом питання по суті, щоб уникнути незаконного й необґрунтованого рішення. Необхідність у цьому виникає за таких умов: при відсутності у заінтересованої особи права на звернення до суду загальної юрисдикції за судовим захистом; при порушенні порядку здійснення права на звернення за судовим захистом; зі здійсненою реалізацією права на звернення за судовим захистом.

Право на судовий захист реалізується шляхом пред'явлення позову в суді. Недотримання необхідних умов, а також відсутність відповідних передумов для пред'явлення позову спричиняє неправомірність звернення до суду за судовим захистом, робить процес незаконним і створює привід для закриття процесу, що й оформляється ухвалою суду.

Але як свідчить судова практика суди інколи постановляють дані ухвали незаконно відмовляючи у правосудді. Так, наприклад, Оболонський районний суд м. Києва ухвалою від 27.05.2002 р., залишеною без зміни ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 22.07.2002 р., позовну заяву Української асоціації споживачів в інтересах споживачів – жителів с. Крюківщина Києво-Святошинського району Київської області до товариства з обмеженою відповідальністю “Українська телефонна компанія” залишив без розгляду. Залишаючи позовну заяву без розгляду, суд виходив з того, що позивач не мав повноважень на ведення справи. Крім того, особи, в інтересах яких діяла Асоціація, не надали довіреності на право представляти їхні інтереси в суді (довіреність від 05.03.2002 р. не відповідає вимогам закону), не зазначені в позовній заяві, не притягнуті до участі у справі. На зазначені ухвали надійшла скарга від Української асоціації споживачів, в якій порушено питання про їх скасування у зв'язку з невідповідністю вимогам закону. Ознайомившись із матеріалами справи, Верховний Суд України скаргу задовольнив, вищезазначені ухвали скасував і направив справу на розгляд до суду першої інстанції [17]. Тому що згідно зі ст. 26 Закону України “Про захист прав споживачів” об'єднання споживачів мають право відповідно до законодавства захищати в судовому порядку права споживачів, які не є членами громадських організацій споживачів (об'єднань споживачів). Оскільки зазначене представництво виникло з підстав, передбачених законом, висновок суду про те, що Асоціація може представляти інтереси споживачів тільки на підставі довіреності, є помилковим. Таким чином, суд першої інстанції, постановивши таку ухвалу, незаконно і необґрунтовано відмовив у правосудді.

Загальною ознакою даних ухвал є те, що вони постановляються тільки у випадках, прямо зазначених у законі. Перелік підстав для їх винесення завжди вичерпний і не підлягає розширеному тлумаченню, тому що останнє може призвести до незаконної відмови в правосудді.

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ УХВАЛ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Отже, можна зробити висновок, що ці ухвали виносяться судом у різних стадіях цивільного процесу (до моменту винесення судового рішення) і, незважаючи на різні форми, усі ухвали цього виду припиняють провадження в справі, припиняють процесуальну діяльність сторін і суду, ліквідують процесуальні відносини чи перешкоджають їх виникненню.

3) Заключні ухвали. Заклучні ухвали є формою закінчення справи без ухвалення судового рішення. Однак винесення таких ухвал, як правильно вказує Г.В. Воронков, припиняє провадження в справі не внаслідок недоліків у праві на пред'явлення позову й недоліків у зверненні в суд за судовим захистом, а внаслідок розпорядчих дій сторін, які усувають спір за власним бажанням [2, с. 51].

До таких ухвал належать: ухвали про закриття провадження в справі через відмову позивача від позову; ухвали про визнання мирової угоди сторін. Ці ухвали суду прийнято називати заклучними через те, що вони закінчують процес у справі врегулюванням спору між сторонами. Тобто суд виносить заклучні ухвали в тих випадках, коли в силу волі сторін, подальший розвиток процесу стає безпредметним.

Позивач вправі відмовитися від позову на будь-якій стадії процесу (ст. 174 ЦПК). Мотивом для відмови може стати те, що позивач переконався в необґрунтованості своїх вимог, а також і те, що після пред'явлення позову відповідач виконав свої обов'язки перед позивачем. Однак суд повинен простежити чи можлива в даному випадку відмова від позову та чи не порушує така відмова права самого позивача, інших осіб, які беруть участь у справі, і взагалі закон. Сутність відмови позивача від позову полягає в тому, що спір про право усувається волею однієї сторони – позивача. Наслідком прийняття відмови від позову є закриття провадження в справі й постановлення ухвали.

Однак є випадки, коли бажання позивача, який відмовляється від позову, не збігається з волею відповідача, який, виступаючи проти позову, наполягає на ухваленні рішення про відмову в позові, й заперечує проти закриття провадження в справі. У такому випадку суд не приймає відмови від позову, якщо це буде порушувати права інших осіб, зокрема, відповідача. Суд розглядає справу і за результатами розгляду може ухвалити рішення про відмову в позові.

При цьому не можна погодитися з точкою зору П.П. Гуреева, що рішення в подібних випадках є зайвим, тому що спір між сторонами припиняється й суду після цього немає що вирішувати – рішення в справі в таких випадках є безпредметним, і непотрібним [18, с. 186].

Однак, таке твердження не тільки зводить роль суду до пасивної реєстрації подій, але й суперечить змісту закону. По-перше, тут можна говорити про моральне задоволення відповідача, який хоче, щоб всім стало відомо про неправомірність вимог позивача, по-друге, відповідач може потім пред'явити позов про стягнення моральних збитків (наприклад, такий позов позивача відбився на здоров'ї відповідача), по-третє, відповідач може вимагати потім від позивача і матеріальних збитків, які були йому завдані пред'явленням позову (наприклад, відповідач втратив час, а значить і якусь вигоду).

Цивільним процесуальним законодавством сторонам також надане право закінчити справу мировою угодою (ст. 175 ЦПК). На відміну від відмови позивача від позову мирова угода сторін являє собою взаємну згоду сторін про припинення спору. Суддя, одержавши заяву про мирову угоду, зобов'язаний перевірити мотиви й умови

такої угоди, зобов'язаний переконатися, що ця угода не порушує прав сторін, а також прав, свобод та інтересів інших осіб, не укладена в обхід закону, не носить фіктивний характер тощо. Санкціонування судом таких розпорядчих дій сторін закінчує справу, і подальше провадження в справі стає непотрібним. Однак показовою у даному випадку є справа за позовом Чорноморського транспортного прокурора в інтересах Одеського морського торговельного порту, Державної інспекції охорони Чорного моря, Одеського судноремонтного заводу “Україна” до мальтійської судноплавної компанії “Афініан Фейс Шиппінг лімітед” про відшкодування шкоди. Ухвалою Жовтневого районного суду м. Одеси від 21.06.2000 р. було затверджено мирову угоду, за умовами якої мальтійська компанія у зв'язку з розливом нафти відшкодовує шкоду: Державній інспекції – 3 млн. 725 тис. 435,4 долара США, порту – 856 тис. 12,2 долара США, заводу – 103 тис. 477,9 долара США, а також сплачує державне мито в сумі 23 тис. 556,3 долара США. Цією ж ухвалою провадження в справі закрито. Постановою президії Одеського обласного суду від 18.04.2001 р. ухвалу вищезазначеного суду залишено без змін, а протест заступника прокурора Одеської області – без задоволення. Однак судова палата в цивільних справах Верховного Суду України дані постанови судів скасувала, тому що постановляючи ухвалу про визнання мирової угоди, суд усупереч ч. 5 ст. 103 ЦПК погодився на сплату відповідачем такої суми коштів, якою шкода, заподіяна розливом нафти, відшкодовується не в повному обсязі, порушивши тим самим права та інтереси окремих юридичних осіб і держави. А подібне порушення цивільного процесуального закону є підставою для скасування ухвали про визнання мирової угоди [19].

Примирення сторін допускається на будь-якій стадії провадження в справі. Ухвала про затвердження мирової угоди має деякі риси властиві рішенням суду. Але при визнанні мирової угоди суд не вирішує спір між сторонами, а лише затверджує умови укладення мирової угоди, тому своє судження він оформляє не рішенням, а ухвалою.

4) Ухвали з приводу винесеного рішення та його виконання. Як видно з назви цієї групи судових ухвал, вони виносяться судом після ухвалення рішення та тісно пов'язані зі змістом самого судового рішення. Такі ухвали спрямовані на усунення недоліків рішення і створення необхідних умов для його реалізації. До них відносяться ухвали: про роз'яснення рішення; про негайне виконання рішення; про виправлення описок та арифметичних помилок; про відстрочку й розстрочку виконання тощо. Жодна з ухвал цієї групи не може перевіряти справи по суті, скасовувати чи суттєво змінювати ухвалене рішення.

Як правильно зазначає М.К. Треушников, одні ухвали цієї категорії роз'яснюють зміст ухваленого рішення, інші, у випадках, зазначених у законі, уточнюють зміст рішення і порядок його виконання залежно від обставин, що виникли до чи після ухвалення рішення, а треті забезпечують швидке і реальне виконання рішення [16, с. 331].

5) Окремі ухвали суду. Окремі ухвали складають особливу групу серед різних видів судових ухвал. За своїм характером окремі ухвали істотно відрізняються від інших ухвал суду першої інстанції, в яких обговорюються матеріальні й процесуальні права сторін й інших осіб, які беруть участь у справі. На відміну від них, окремі ухвали по суті не впливають на розвиток і результат процесу і не стосуються питань, що безпосередньо відносяться до розгляду цивільної справи.

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ УХВАЛ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Здійснюючи правосуддя, судові органи ставлять перед собою мету забезпечити дотримання законності в найважливіших сферах життя суспільства. Закон зобов'язує суд сприяти попередженню правопорушень. Суд зобов'язаний не тільки вирішити справу по суті, але й розкрити причини та умови, що породили злочин чи цивільне правопорушення, та вжити заходи для їх усунення та попередження. Суд, виявивши під час розгляду справи порушення закону, може постановити окрему ухвалу і направити її відповідним посадовим особам чи органам для певного реагування (ст. 211 ЦПК). Згідно з вимогами цивільного процесуального законодавства право винесення окремої ухвали має тільки суд. Інші органи не мають права виносити окремі ухвали. У силу того, що окрема ухвала виходить від органу державної влади (суду), вона носить обов'язковий характер для осіб і організацій, яких стосується.

Окрема ухвала суду є актом правосуддя, оскільки їй властиві як загальні риси, характерні для інших актів правосуддя, так і специфічні, які відмежовують її від останніх. Окрема ухвала – це правовий акт, що являє собою предмет виняткової компетенції суду; постановляється в умовах суворого дотримання процесуальної форми; набирає законної сили нарівні з іншими актами правосуддя; носить обов'язковий характер; у одній цивільній справі може бути постановлено кілька окремих ухвал; такі ухвали мають самостійний предмет впливу – негативні явища.

б) Ухвали, що постановляються за заявами про перегляд рішення, ухвали або судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами. Відповідно до ст. 361 ЦПК рішення або ухвала суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили, а також судовий наказ можуть бути переглянуті у зв'язку з нововиявленими обставинами. У випадку виявлення підстав для перегляду справи за нововиявленими обставинами рішення або ухвала підлягають скасуванню, а справа – новому, повторному вирішенню. Отже, дії суду та інших учасників процесу спрямовані на те, щоб визначити необхідність повторного вирішення справи. У разі позитивного вирішення питання на цій стадії процесуальна діяльність суду та інших осіб, які беруть участь у справі, не припиняється, а буде трансформована в дії порядком позовного чи іншого провадження в суді першої інстанції. Такий перегляд є процесуальним засобом, що забезпечує законність і обґрунтованість рішень і ухвал, захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, а, отже, й виконання завдань цивільного судочинства. Постанови суду переглядаються у зв'язку з нововиявленими обставинами лише судом, який їх ухвалив. За результатами розгляду заяви суд постановляє ухвалу про задоволення заяви і скасування рішення, ухвали або судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами або відмовляє у її задоволенні, якщо заява необґрунтована. Ухвала суду про задоволення заяви про перегляд рішення, ухвали або судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами оскарженню не підлягає. Але ухвала суду першої інстанції про відмову в задоволенні заяви про перегляд рішення, ухвали або судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами може бути оскаржена, тому що така ухвала перешкоджає подальшому руху справи.

Таким чином, розглянувши всі види судових ухвал, можна прийти до висновку, що існують обов'язкові ухвали суду, тобто такі ухвали, які повинні бути винесені в будь-якому цивільному процесі, а також такі ухвали суду, винесення яких залежить від настання ряду умов. Обов'язкових ухвал у зазначеному вище змісті може не бути в стадії судового розгляду справи. Тому що нерідко зустрічаються процеси, коли в

стадії судового розгляду взагалі не виникає необхідності винесення будь-яких ухвал, оскільки відсутні перешкоди для розвитку процесу, які усуваються тільки шляхом постановлення ухвал. Але в перших двох стадіях будь-якого процесу процесуальні дії суду в прийнятті позовної заяви, призначенні підготовки справи до судового розгляду обов'язково підлягають об'єктивуванню у формі ухвал. Цими діями виникнення процесу підтверджується офіційно, процес переводиться з однієї стадії в іншу, таким чином, є значним владний вплив суду на хід процесу з метою своєчасної реалізації цивільно-процесуальних правовідносин і ухвалення законного й обґрунтованого рішення. Отже, наявність у цивільному процесі обов'язкових ухвал показує, що судові ухвали – необхідний елемент процесу, і розвиток справи неможливий без винесення тієї чи іншої ухвали суду.

Список використаних джерел та література:

1. Абдуллина З.К. Определения суда первой инстанции в советском гражданском процессе: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – М., 1964. – 18 с.
2. Воронков Г.В. Определения суда первой инстанции в советском гражданском процессе. – Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1967. – 119 с.
3. Мурадян Э.М. Частные определения суда по гражданским делам: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1969. – 16 с.
4. Пучинский В.К. Особое определение суда первой инстанции в советском гражданском процессе. – М.: Юрид. лит., 1956. – 82 с.
5. Чечот Д.М. Постановления суда первой инстанции по гражданским делам. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1958. – 166 с.
6. Чуйков Ю.Н. Частное определение в гражданском судопроизводстве. – М.: Юрид. лит., 1974. – 119 с.
7. Тертышников В.И. Гражданский процесс. – Х.: ООО “РИРЕГ”, 1995. – 158 с.
8. Гражданское процессуальное право России / Отв. ред. М.С. Шакарян. – М.: Былина, 1996. – 400 с.
9. Кройтор В.А. Гражданский процесс. – Х.: Эспада, 2002. – 288 с.
10. Советский гражданский процесс / Отв. ред. К.И. Комиссаров, В.М. Семенов. – М.: Юрид. лит., 1978. – 431 с.
11. Гражданский процесс / Под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. – М.: Проспект, 1998. – 480 с.
12. Гражданский процесс / Под ред. В.В. Комарова (Глава написана П.И. Радченко). – Х.: Одиссей, 2001. – 704 с.
13. Жилин Г.А. Гражданское дело в суде первой инстанции. – М.: Городец, 2000. – 144 с.
14. Чернооченко С.І. Цивільний процес України. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 308 с.
15. Тупчиев М.А. Прекращение производства по делу в советском гражданском процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1964. – 18 с.
16. Гражданский процесс / Под ред. М. К. Треушникова. – М.: Городец, 2000. – 672 с.
17. Ухвала судової палати в цивільних справах Верховного Суду України від 13 жовтня 2004 року // Вісник Верховного Суду України. Судова практика. – № 2 (54). – 2005. <http://www.scourt.gov.ua/>
18. Гуреев П.П. Судебное разбирательство гражданских дел. – М.: Госюриздат, 1958. – 199 с.
19. Ухвала судової палати в цивільних справах Верховного Суду України від 26 грудня 2001 року // Рішення Верховного Суду України. – 2002. <http://www.scourt.gov.ua/>

Надійшла до редакції 22.06.2007 р.

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО

УДК 346. 1+347.4

Бекирова Э.Э.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АННУЛИРОВАНИЯ, ПРЕКРАЩЕНИЯ И ПРИЗНАНИЯ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОЙ ЛИЦЕНЗИИ НА ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Правовое регулирование лицензирования определенных видов хозяйственной деятельности приобретает важнейшее значение в период перехода Украины к рыночной экономике. Система лицензирования в Украине находится в стадии становления. Действующий закон «О лицензировании определенных видов хозяйственной деятельности» создал нормативную базу для лицензирования, однако он не лишен некоторых правовых пробелов, тормозящих развитие лицензирования.

Проблематике правового регулирования лицензирования определенных видов хозяйственной деятельности посвящены исследования ученых А.П.Алехина, И.И.Еременко, Ж.А. Ионовой, О.М.Олейник, Д.Н. Бахраха и т.д.

Однако вне внимания исследователей остались вопросы системного анализа некоторых аспектов лицензирования определенных видов хозяйственной деятельности.

Целью данной статьи является комплексный анализ понятий «аннулирование лицензии», «прекращение лицензии», «признание лицензии недействительной», а также разработка предложений относительно усовершенствования законодательного регулирования указанных понятий.

Аннулирование лицензии определено в ст.1 Закона «О лицензировании определенных видов хозяйственной деятельности» (далее Закон «О лицензировании...») [1], в качестве лишения лицензиата органом лицензирования права на осуществление определенного вида хозяйственной деятельности.

В научной литературе аннулирование лицензии также определяется как прекращение действия лицензии субъекта предпринимательства на основаниях предусмотренных законодательством [2, с. 154]

По мнению российской ученой Ж.А. Ионовой, полномочия органов лицензирования оперативно реагировать на допущенные нарушения путем прекращения или аннулирования лицензии позволяют считать лицензирование довольно эффективным способом государственного надзора [3, с. 48].

Аннулирование лицензии по решению органа лицензирования, предусмотрено в ст.21 Закона «О лицензировании...», является одним из серьезных оперативных способов охранительной направленности [4, с. 67]. Частью 1. ст21 Закона Украины «О лицензировании...» предусмотрено 10 оснований аннулирования лицензии:

- заявление лицензиата о аннулировании лицензии;

- акт о повторном нарушении лицензиатом лицензионных условий;
- решение об отмене государственной регистрации субъекта хозяйствования;
- нотариально удостоверенная копия свидетельства о смерти физического лица – субъекта предпринимательской деятельности;
- акт о выявлении недостоверных сведений в документах, поданных субъектом хозяйствования для получения лицензии;
- акт об установлении факта передачи лицензии или копии другому физическому или юридическому лицу для осуществления хозяйственной деятельности;
- акт об установлении факта непредставления в установленный срок уведомления об изменении данных, указанных в документах, прилагаемых к заявлению о выдаче лицензии;
- акт о невыполнении распоряжения об устранении нарушений лицензионных условий;
- невозможность лицензиата обеспечить выполнение лицензионных условий, установленных для определенного вида деятельности;
- акт об отказе лицензиата от проведения проверки органом лицензирования или специально уполномоченным органом по вопросам лицензирования.

Данный перечень является исчерпывающим.

На наш взгляд, такое основание, как решение об отмене государственной регистрации субъекта хозяйствования должно быть приведено, в соответствие, с Законом Украины «О государственной регистрации юридических лиц и физических лиц – предпринимателей» [5], поскольку, данным законом предусмотрена не отмена государственной регистрации субъекта хозяйствования, а ее прекращение.

Относительно такого основания аннулирования лицензии, как акт о повторном нарушении лицензиатом лицензионных условий, следует иметь в виду, что в соответствии со ст.1 Закона «О лицензировании...» повторное нарушение – это совершение лицензиатом на протяжении срока действия лицензии повторного нарушения определенных лицензионных условий после применения санкций за аналогичное нарушение.

Основанием для аннулирования лицензии является также акт об установлении факта передачи лицензии или ее копии другому юридическому или физическому лицу для осуществления хозяйственной деятельности. То есть, это акт о правонарушении, которое состоит в нарушении установленного в ст.14 Закона «О лицензировании...» запрета передачи другому юридическому или физическому лицу для осуществления хозяйственной деятельности.

Основанием аннулирования лицензии является также акт об установлении факта неподачи в установленный срок уведомления о изменении данных, обозначенных в документах, поданных к заявлению о выдаче лицензии. Данный акт удостоверяет правонарушение лицензиата в виде бездеятельности, которая состоит в нарушении установленной ст.17 Закона «О лицензировании...» обязанности лицензиата уведомлять орган лицензирования об изменении данных обозначенных в документах, прилагаемых к заявлению о выдаче лицензии.

Одним из оснований аннулирования лицензии, является акт о невыполнении распоряжения об устранении нарушений лицензионных условий. В соответствии с

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АННУЛИРОВАНИЯ, ПРЕКРАЩЕНИЯ И ПРИЗНАНИЯ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОЙ ЛИЦЕНЗИИ НА ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ст.1 Закона «О лицензировании...» распоряжение об устранении нарушений лицензионных условий – это решение органа лицензирования или специально уполномоченного органа по вопросам лицензирования о необходимости устранения лицензиатом в установленные сроки нарушения лицензионных условий.

Аннулирование лицензии может осуществляться как вследствие правомерных действий или событий (заявление об аннулировании лицензии, смерть предпринимателя – лицензиата); так и вследствие нарушения лицензиатом требований законодательства [6, с. 51-52]. Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что аннулирование лицензии не всегда является санкцией. Так, аннулирование лицензии на основании заявления лицензиата и нотариально удостоверенной копии свидетельства о смерти физического лица – субъекта предпринимательской деятельности не является санкцией за нарушение законодательства о лицензировании, а лишь прекращает действие лицензии.

Итак, при прекращении деятельности юридического лица или смерти физического лица – субъекта хозяйствования лицензия становится недействительной автоматически, для этого не требуется специального решения органа лицензирования в виде аннулирования лицензии.

Поэтому, представляется целесообразным разграничение понятий «прекращение лицензии» и «аннулирование лицензии».

Основаниями прекращения лицензии следует считать документы, которые удостоверяют правомерные действия или события, в том числе: заявление лицензиата о аннулировании лицензии; нотариально удостоверенная копия свидетельства о смерти физического лица – субъекта предпринимательской деятельности; невозможность лицензиата обеспечить исполнение лицензионных условий, установленных для определенного вида хозяйственной деятельности.

Основанием аннулирования лицензии должно быть неправомерное поведение лицензиата, именно в этом содержании сам термин «аннулирование лицензии» подчеркнет охранительный характер данной санкции.

В юридической литературе вопрос о правовой природе аннулирования лицензии является спорным.

Преобладает мнение, в соответствии с которым аннулирование лицензии признается административно-правовой санкцией. [7, с. 390; 8, с. 156; 9, с. 101]

Однако действующее административное законодательство Украины не относит указанную санкцию к мерам административной ответственности, поэтому аннулирование лицензии нельзя считать административным взысканием.

В соответствии со ст.239 Хозяйственного кодекса Украины аннулирование лицензии на осуществление субъектом хозяйствования отдельных видов хозяйственной деятельности является одним из видов административно-хозяйственных санкций.

В некоторых законах санкции за нарушение субъектами хозяйствования правил осуществления лицензируемого вида деятельности сформулированы иначе, нежели в Законе «О лицензировании...». В Законе «Об аудиторской деятельности» [10]

предусмотрены предупреждение, приостановление и прекращение действия лицензии.

Закон «О лицензировании...» предусматривает аннулирование лицензии как единственную санкцию за нарушение лицензионных условий.

Поскольку, Закон «О лицензировании...» является определяющим в системе законодательства о лицензировании, до согласования специальных законов или нормативно-правовых актов, предусматривающих другие санкции за нарушение лицензионных условий, с Законом «О лицензировании...» положения этих законов и нормативно-правовых актов следует считать утратившими действие.

Необходимым представляется, также усовершенствование порядка аннулирования лицензии.

В ст.21 Закона «О лицензировании...» предусмотрен административный порядок аннулирования лицензии, то есть осуществляемое непосредственно органом лицензирования без обращения в суд.

В законодательстве других государств предусмотрено несколько иное регулирование подобных отношений, в частности, в Российской Федерации предусмотрен, как судебный, так и административный порядок аннулирования лицензии. Основанием для аннулирования лицензии в судебном порядке является нарушение лицензиатом лицензионных условий. Орган лицензирования обязан обратиться в суд с заявлением об аннулировании лицензии, в том случае, если в установленный срок лицензиат не устранил нарушения, которые были основанием для приостановления действия лицензии [11].

В Законе Украины «О лицензировании...» аннулирование лицензии отнесено к компетенции органов лицензирования. Такой порядок аннулирования не соответствует регламентированной законодательством защите прав и законных интересов субъектов хозяйствования, более того подобная практика способствует злоупотреблениям со стороны органов лицензирования и их должностных лиц.

Аннулирование лицензии влечет за собой значительные негативные последствия для субъекта хозяйствования, в частности, лишение права осуществлять определенный вид деятельности, а также необходимость получения новой лицензии на право проведения данного вида хозяйственной деятельности. Именно поэтому, считаем необходимым, установить в Законе «О лицензировании...» судебный порядок аннулирования лицензии.

Прекращение лицензии и аннулирование лицензии следует отличать от признания лицензии недействительной. Если нормы, относительно аннулирования лицензии содержатся в ст.21 Закона «О лицензировании...», то положение относительно признания лицензии недействительной рассредоточены в нескольких статьях данного закона. В ст.6 Закона «О лицензировании...» среди полномочий органа лицензирования предусмотрено принятие решений о признании лицензий недействительными. Часть 3 ст.14 Закона «О лицензировании...» предусматривает право органа лицензирования при непредоставлении заявителем документа, подтверждающего внесение платы за выдачу лицензии, принять решение о признании такой лицензии недействительной.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АНУЛИРОВАНИЯ, ПРЕКРАЩЕНИЯ И ПРИЗНАНИЯ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОЙ ЛИЦЕНЗИИ НА ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В соответствии с ч. 6 ст. 16 Закона «О лицензировании...» в случае переоформления лицензии орган лицензирования принимает решение о признании недействительной лицензии, которая была переоформлена. Не переоформленная в установленный срок лицензия является недействительной. (ч. 10 ст. 16 Закона «О лицензировании...»). Ч. 7 ст. 18 Закона предусматривает, что в случае выдачи дубликата лицензии вместо утраченной или испорченной, орган лицензирования принимает решение о признании недействительной лицензии, которая была утрачена либо испорчена.

Таким образом, в отличие от аннулирования лицензии, которое означает, лишение лицензиата права на осуществление определенного вида хозяйственной деятельности, признание лицензии не действительной означает утрату юридической действительности лицензии, как документа. Поскольку, недействительным признается отсутствующий у лицензиата документ (еще не полученный, утраченный, испорченный и т.д.), признание лицензии недействительной, как правило, не прекращает деятельности лицензиата. Лицензия продолжает действовать на основании надлежащим образом оформленного другого документа.

Исходя из вышеизложенного, следует признать неудовлетворительным положение при котором в Законе «О лицензировании...» не определено понятие «признание лицензии недействительной!», процедура такого признания, порядок обжалования решения органа лицензирования о признании лицензии недействительной.

Предлагается, дополнить Закон «О лицензировании...» ст. 21-1, где определить понятие «признание лицензии недействительной», предусмотреть соответствующую процедуру данного признания; порядок обжалования решения органа лицензирования о признании лицензии недействительной.

Следует разграничить в Законе «О лицензировании...» три понятия «прекращение действия лицензии» и «признание лицензии недействительной», «аннулирование лицензии». При этом основаниями прекращения действия лицензии являются документы, удостоверяющие правомерные действия либо события, основанием «аннулирования лицензии» должно быть противоправное поведение лицензиата, «признание лицензии недействительной» означает утрату юридической действительности лицензии, как документа.

Необходимо предусмотреть в Законе «О лицензировании...» судебный порядок аннулирования лицензии и обязанность органа лицензирования обращаться в суд при совершении нарушений субъектом хозяйствования.

Целесообразной представляется необходимость приведения в соответствие с Законом «О лицензировании...» других законов и подзаконных нормативно-правовых актов, исключив из них положения о приостановлении действия лицензии или иных санкций, не предусмотренных Законом «О лицензировании...».

Список использованных источников и литература:

1. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. - № 36. – Ст. 299

2. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2000. - № 36. - Ст. 299.
3. Санаіхметова Н.О. Підприємницьке право: Суб'єкти підприємництва. Кредитування. Оренда. Лізинг. Зовнішньоекономічна діяльність. Інвестиції. Антимонопольне законодавство. Захист від недобросовісної конкуренції. Реклама: Навч. посібник, 2-ге вид. - К.: А.С.К., 2002. - 704 с.
4. Ионова Ж.А. Правовые проблемы легитимации предпринимательства // Государство и право. - 1997. - № 5. - С.46-50.
5. Господарське право України. Навчальний посібник / За заг. ред. проф. Н.О. Санаіхметової. - Харків: „Одіссей”, 2005. - 608 с.
6. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. -2003.-№31-32.-Ст. 263.
7. Осадчук Г. Окремі проблеми у сфері ліцензування // Юридичний журнал. - 2003. - № 7. - С. 50-53.
8. Бахрах Д.Н. Административное право России: Учебник для вузов. - М.: БЕК, 2000.
9. Адміністративне право України / За ред. Ю.П.Битяка. - Харків: Право, 2000. - 520с.
10. Гуцин А.В. Лицензирование в Российской Федерации: Правовые и организационные основы. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2004. - 166 с.
11. 10.Про аудиторську діяльність: Закон України від 22.04.93 р. № 3125 - XII // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 5-6. - Ст. 30.
12. Постатейний коментарій к Федеральному закону "О лицензировании отдельных видов деятельности" / А.В. Агапов. – М.: "Статут", 2000 – 248 с.

Пост упила в редакцию 23.04.2007 г.

ФИНАНСОВОЕ ПРАВО

УДК 336.14: 34

Семухин И.Ю.

ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ БАЗЫ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ

Бюджетная система Украины в соответствии с Бюджетным кодексом Украины (ст.2, п.5) представляет совокупность государственного и местных бюджетов. Она сформирована с учетом государственного и административно-территориального устройств, сложившихся экономических отношений в стране и урегулирована правовыми нормами.

Местные бюджеты представляют базовый уровень бюджетной системы, где осуществляется значительная часть социально значимых расходов. Поскольку 2/3 объема расходов местных бюджетов направляются на социальную сферу, проблемы формирования стабильной финансовой базы местных бюджетов являются актуальными и не могут быть решены без создания эффективной системы межбюджетных отношений.

Отдельные аспекты системы межбюджетных отношений исследованы в работах ведущих украинских ученых В.Гейца, В.Беседина, А.Барановского, И.Лукинова, И.Луниной, В.Кравченко, Г.Пятаченко и др. Однако на практике остаются нерешенными многие вопросы распределения финансовых ресурсов между центром и регионами. Очевидно, что противоречия между экономическими интересами регионов и государства в целом имеют объективный характер и не могут быть решены раз и навсегда.

Направления решения указанных противоречивых задач лежат в плоскости поиска компромиссов при создании экономических и правовых механизмов функционирования бюджетной системы Украины с учетом зарубежного опыта [1, с.213] и внесения соответствующих изменений в Бюджетный кодекс Украины.

Межбюджетные отношения складываются между государством и органами местного самоуправления по вопросам обеспечения бюджетов соответствующих уровней финансовыми ресурсами, которые необходимы для выполнения функций предусмотренных Конституцией и законами Украины. Целью регулирования межбюджетных отношений (ст.81 Бюджетного кодекса), является обеспечение соответствия между полномочиями на осуществление расходов, закрепленных законодательными актами Украины за бюджетами, и бюджетными доходами, которые должны обеспечивать выполнения этих полномочий.

Межбюджетные отношения выполняют две основные функции: - распределение между звеньями бюджетной системы Украины доходных

полномочий; - распределение между звеньями бюджетной системы расходных полномочий, прав и ответственности.

Проблемы формирования местных бюджетов в системе межбюджетных отношений в настоящее время рассматриваются, как правило, только с позиции предоставления в распоряжение местных органов власти «достаточных» финансовых ресурсов [2,с.23]. Однако, при этом не учитываются такие факторы, как влияние условий формирования местных бюджетов на социально-экономическое развитие регионов, создание стимулов и условий для заинтересованности в увеличении налогового потенциала территории, в эффективном и ответственном использовании бюджетных средств. Без учета данных факторов подготовка и реализация планируемой административно-территориальной реформы не может быть успешной и эффективной.

В контексте новой модели административно-территориального устройства Украины предполагается максимально расширить полномочия органов местного самоуправления территориальных общин базового уровня (сел, поселков, городов). На этом уровне должно быть обеспечено предоставление населению наибольшего количества видов бюджетных благ и услуг, гарантируя при этом единый минимум бюджетных средств в расчете на одного гражданина не зависимо от его места жительства.

Очевидно, что для реализации поставленных задач необходимо формирование стабильной финансовой базы местных бюджетов. Основным источником доходной части бюджетов всех уровней, в том числе и местных, являются налоговые поступления.

Налоговую систему Украины пока что нельзя считать окончательно сложившейся и полностью отвечающей общепринятым в мировой практике требованиям. Актуальные вопросы реформирования налоговой системы, определения путей совершенствования и выработки эффективных механизмов налогообложения рассматриваются практически на всех уровнях государственного управления, а также являются одной из приоритетных тематик научных исследований.

В качестве стратегических направлений совершенствования налоговой системы можно выделить: обеспечение стимулирующей функции налогов и платежей в развитии различных отраслей экономики страны; оптимизация количественных и качественных показателей объектов налогообложения, а также нормативов самих налогов, которые обеспечивали бы с одной стороны, необходимое поступление средств в бюджет, а с другой, - создавали бы заинтересованность предприятий в развитии и обновлении товаропроизводства и удовлетворении рыночных потребностей; обеспечение налоговой системой защиты отечественных товаропроизводителей от недобросовестной конкуренции со стороны иностранных фирм [3, с. 7].

Однако особое внимание в реализации налогового реформирования необходимо уделить совершенствованию системы местных налогов, как одного из основных финансовых источников формирования местных бюджетов. Из бюджетов данного уровня финансируется основная часть социальных программ, производственная и

социальная инфраструктура, жилищно-коммунальное хозяйство и другие важнейшие сферы жизнедеятельности регионов.

Нестабильность доходной базы местных бюджетов, отсутствие эффективного механизма межрегионального перераспределения государственных доходов, значительные различия в уровне экономического развития регионов и условиях жизни потенциально ведут к социальной и политической нестабильности.

Анализ теоретических разработок по данной тематике позволяет сделать вывод о том, что проводимые исследования по выработке концептуальных подходов к реформированию налоговой системы Украины подтверждают необходимость усиления роли местных налогов и сборов в формировании доходной части местных бюджетов [4, с. 24; 5, с. 21; 6, с. 41; 7, с. 25]. Среди предлагаемых мер по укреплению финансовой базы местных бюджетов следует выделить:

чёткое распределение компетенций в отношении решения конкретных задач между центральными органами власти и органами регионального и местного самоуправления;

определение групп налогов общегосударственного уровня и налогов, взимаемых на местном уровне;

увеличение налоговых источников для развития самоуправления районов и городов.

Следует заметить, что разработка общих теоретических концепций и подходов для совершенствования налоговой системы безусловно необходима, однако этого недостаточно для создания практически функционирующих налоговых механизмов в реальной жизни. Очевидно, что отправной точкой здесь должно быть формирование соответствующей законодательной базы для регулирования налогообложения.

Поскольку налоговая система является сложным многоуровневым комплексом взаимосвязанных элементов, для обеспечения её эффективного функционирования необходим системный подход, что предполагает декомпозицию системы наряд подсистем и элементов. Каждый элемент системы должен реализовать заданную функцию, определяемую набором параметров, по которым возможно оценить его поведение (эффективность работы) и выработать критерии, в соответствии с которыми возможно организовать управление данным элементом. Управление призвано обеспечить целенаправленное поведение элемента при изменяющихся условиях работы. Совокупность управляемых элементов в системе объединяется в объект управления (ОУ). Для организации функционирования ОУ формируется управляющая подсистема (УП). Для эффективного управления ОУ необходимо соблюдение принципа необходимого разнообразия, то есть уровень сложности УП должен быть не ниже уровня сложности ОУ [8, с. 45]. Кроме того, необходим выбор критерия качества управления, определяемый назначением системы, целью и условиями её функционирования и развития. Обычно он задаётся как функция или функционал входных (выходных) переменных, параметров ОУ. Такую функцию принято называть целевой, поскольку она даёт количественную меру цели управления.

Для исследования процессов управления, формирования будущего поведения ОУ и способов эффективной реализации управления необходимо их моделирование. Это

связано с тем, что налоговая система как объект изучения недоступен в полной мере прямому наблюдению и экспериментированию. Поэтому для детального исследования проблем налогообложения в Украине на макроуровне уже создана соответствующая экономико-математическая модель, позволяющая с учётом изменений в налоговой системе производить расчёты по отдельным статьям бюджета, определять доходы государственного бюджета [5, с. 21].

Для оптимизации управления процессами формирования доходов местных бюджетов разработка подобных экономико-математических моделей является также актуальной, весьма сложной и пока не решённой проблемой. Для выработки общей концепции оптимизации управления на уровне местных бюджетов допустимо сформулировать ряд задач и построить систему экономико-математических моделей, описывающих отдельные элементы бюджетной системы данного уровня. Поведение каждой модели должно регулироваться определённым частным критерием оптимальности или целевой функцией. Очевидно, что нахождение для каждой частной целевой функции экстремального значения сформирует базу для организации совокупной оптимальной стратегии управления на уровне местных бюджетов.

Известно, что фактически сложившаяся ситуация позволяет говорить о существовании на территории Украины множества налоговых систем, вплоть до поселковых и сельских. Одним из основных недостатков существующей налоговой системы является её неоправданная сложность. Большое количество налогов с различной налогооблагаемой базой требует организации сложного механизма учёта и ведёт к раздуванию штатов налогового аппарата. При этом затраты местных бюджетов по сбору местных налогов и содержанию дополнительных контролирующих работников едва покрываются средствами, поступающими от этих налогов в бюджет, то есть некоторые местные налоги фактически являются убыточными [9, с. 372].

Таким образом, одной из первоочередных задач, направленных на совершенствование местного налогообложения, следует считать задачу оптимизации структуры местных налогов и соответствующего аппарата управления (учёта и контроля) по критерию их экономической эффективности, то есть соотношения доходы-затраты.

Укрупнённый алгоритм реализации данной задачи можно представить в виде последовательности 3-х взаимосвязанных шагов (подзадач):

1. Определение допустимого множества местных налогов, взимаемых на данной территории $\{N_i\}$, $i = 1, \dots, m$, где m - общее нормативное число местных налогов.
2. Оптимизация распределения налоговых поступлений в течение заданного периода времени (n - месяцев) с учётом затрат на содержание налогового аппарата по критерию максимальной экономической эффективности его функционирования.
3. Анализ эффективности каждого вида местного налога по отношению доходы - затраты, поиск и выбор оптимального для конкретных условий соотношения поступлений и затрат по каждому налогу. Выработка организационных мер для сокращения затрат на «обслуживание» налога, а при необходимости, исключение убыточного налога из числа действующих в данной системе местного налогообложения.

Поскольку налоговая система по характеру функционирования является динамической, где определяющим является фактор времени, достижение её конечного состояния по критерию оптимальности данной задачи и, вообще говоря, любой другой, является итерационным процессом. То есть, для получения окончательного оптимального решения задачи требуется выполнение ряда последовательных приближений путём повтора шага 2 и 3 в цикле. Для этого необходимо накопление базы данных о динамике поступлений налоговых платежей и соответствующих затратах в течение определённого периода времени, а также всех промежуточных данных. База данных необходима для анализа и оценки результатов выполнения текущего цикла итерации и подготовки исходных данных для следующего цикла.

Подзадача шага 2 сводится к типовой задаче линейного программирования известной в литературе как «проблема узких мест» [10, с. 143]. Так обычно называют задачу о наилучшем распределении ограниченных ресурсов между взаимосвязанными элементами некоторой системы.

Постановка данной задачи применительно к рассматриваемым условиям будет иметь следующий вид. Пусть в некоторой региональной бюджетной системе на протяжении n месяцев поступает ежемесячно a_j ($j=1, \dots, n$) сумм налоговых доходов в местный бюджет. Из них часть x_j поступает на финансирование текущих расходов бюджета, а оставшаяся часть $a_j - x_j$ направляется на покрытие расходов по сбору местных налогов. При этом известна величина запланированных расходов бюджета z_j в j -м месяце. Эффективность работы налоговых служб определяется соотношением налоговых доходов, поступающих в местный бюджет и необходимых затрат на содержание налогового аппарата.

Возникает задача такого распределения получаемых ежемесячно налоговых доходов между местным бюджетом и налоговыми службами, при котором будет достигнута максимальная экономическая эффективность работы налогового аппарата. Задача заключается в максимизации линейной целевой функции:

$$U = \sum_{j=1}^n \frac{a_j}{a_j - x_j} \rightarrow \max,$$

при ограничениях:

$$\begin{aligned} a_j - x_j &> 0 && (j=1, \dots, n), \\ z_j - x_j &\leq 0 && (j=1, \dots, n), \\ a_j > 0, x_j > 0, z_j > 0 && (j=1, \dots, n). \end{aligned}$$

Для решения данной задачи линейного программирования возможно использовать симплекс-метод, который является универсальным для всех задач линейного вида, и подробно описан в литературе [11, с. 124].

Реализация задачи оптимизации структуры местных налогов и функционирования соответствующих налоговых служб должна осуществляться на компетентных уровнях местного самоуправления, с учётом действующего законодательства. Постановка задачи, алгоритмы решения имеют общий вид, не привязаны к конкретным видам налогов, и поэтому могут применяться для

совершенствования местных налоговых и бюджетных систем на всех административных уровнях местного самоуправления в Украине.

Для Крыма, имеющего статус автономии и соответствующие возможности более широкого нормативного обеспечения местного налогообложения, а также учитывая мощный рекреационный и другие специфические факторы региона, внедрение задач оптимизации управления местным налогообложением может дать весьма значительный экономический эффект, обеспечить существенный рост и стабилизацию налоговых поступлений в местные бюджеты как отдельных городов и районов, так и региона в целом.

Список использованных источников и литература:

1. Луніна І.О. Державні фінанси України в перехідний період. К., ІЗП. 2002.
2. Лунина И. Формирование местных бюджетов в контексте задач административно-территориальной реформы // Экономика Украины. – 2006. - №1
3. Лукинов И. Активизация созидательной политики реформ. Сочетание рыночных и государственных регуляторов // Экономика Украины. - 1998. - №8.
4. Адамов Б., Ковыршина В. Бюджет городского района // Экономика Украины. - 1998. - № 4.
5. Бабич Л., Барсук Р., Давиденко С., Остапенко Л. Налоговое реформирование в Украине: направления совершенствования // Экономика Украины. - 1998. - №8.
6. Лунина И. Местные бюджеты Украины: поиск новых подходов к проведению реформ // Экономика Украины. - 1998. - № 3.
7. Моисеенко В. Роль местных органов самоуправления в формировании и использовании местных бюджетов // Экономика Украины. - 1997. - № 7.
8. Кобринский Н.Е., Майминас Е.З., Смирнов А.Д. Экономическая кибернетика, - М. - 1982.
9. Кучерявенко Н.П. Налоговое право: Учебник.- Х. - 2000.
10. Зуховицкий С.И., Авдеева Л.И. Линейное и выпуклое программирование. - М. - 1964.
11. Вагнер С. Основы исследования операций. Пер. с англ. - М. - 1973. - Т. 1.

Пост упила в редакцию 27.09.2007 г.

Трибуна молодого ученого

УДК 340.15

Шкляр Т.О.

ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВОВОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМ СУСПІЛЬСТВА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Взаємодія правової та економічної систем – складний процес, який проходить у відповідності з тими ж закономірностями, які характерні для розвитку будь-яких складних систем.

Такими законами є, зокрема, закони, які мають безпосереднє відношення до оцінювання та прогнозування поведінки систем, а саме: закон циклічного розвитку, закон збільшення необхідної різноманітності та складності систем та інші [1, с. 35].

Відмінністю взаємодії правової та економічної систем в Україні є те, що в теперішній час й правова, й економічна системи в стадії докорінних перетворень, що має свої позитивні та негативні аспекти.

Однак, суть цієї взаємодії і в теперішній час також у тому, що відносини у економічній сфері є об'єктом регулювання і охорони правової системи, але існує і зворотній зв'язок: сама правова система формується, розвивається і функціонує під впливом цих відносин [2, с. 64]. Суспільство не в змозі зупинити економічне життя, але йому під силу видозмінювати економічну систему, додавати їй прискорений або уповільнений розвиток.

Крім законів розвитку систем економічний розвиток, економічна діяльність здійснюється у відповідності з системою економічних законів. Нагадаємо найбільш відомі економічні закони: закон поглиблення суспільного поділу праці; закон вартості; закон попиту та пропозиції; закон економії ресурсів; закон концентрації капіталу і виробництва; закон граничної користі; закон підвищення потреб. Відображаючи об'єктивний взаємозв'язок як мінімум двох економічних явищ, закон протиставляє їх динаміку. Таким чином, кожний економічний закон визначає сутність діалектичного процесу руху і розвитку економічної системи [3, с. 7-10].

Взаємодія між правовою та економічною системами відбувається через спільні елементи вказаних систем. Вважаємо, що необхідним у даному випадку є системний підхід до дослідження вищезазначеної проблематики. Головне не в усуненні хаотичного розмаїття різних компонентів певних соціальних систем, а в розкритті системної субординації, в виявленні необхідних взаємних зв'язків в їх сукупності.

Розвиток суспільства і природи, в якому задоволення життєвих потреб населення відбувається за рахунок благ, які виробляються економікою без соціальних конфліктів, без шкоди оточуючому середовищу і інтересам майбутніх поколінь повинно бути розумно керованим, гармонійним. Саме цим обумовлена необхідність правового регулювання економічної системи.

Правову систему цілком обґрунтовано розглядають як певну нормативну основу в числі інших систем, у тому числі, економічної, тому що її елементи мають нормативний характер і є загальними орієнтирами для відповідних видів діяльності [2, с. 65].

Економічна система зв'язана з правовою, яка є органічною, найбільш адекватною природі явища формою існування економічних відносин.

В історії розвитку економічних систем є періоди, коли вплив на суспільне виробництво здійснювалось у квазіправовій формі, з використанням інших регуляторів, таких як звичаї і традиції, релігійні та моральні постулати, пряме адміністрування.

Існування економічних відношень, які врегульовані нормами права забезпечує не тільки стабільність, але й подальший розвиток економічної системи суспільства. Таким чином, економічна система не може існувати без правового впливу і немислимо поза правових форм.

В сучасній Україні мають місце істотні правові перетворення. Зміст цих перетворень обумовлений економічною необхідністю. В свою чергу, дані реформи є передумовою стабільного і поступового розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства, зокрема, економічної. Таким чином, обидва ці процеси відбуваються одночасно. Нові закони і судова практика, що поступово виробляється, відображають глибинні зміни в економічній дійсності, у певний момент потребують усвідомлення, узагальнення, і як наслідок, кодифікації.

На даному етапі проводиться робота по створенню нового Кримінального і Господарського процесуальних кодексів з тим, щоб деталізувати деякі інститути процесуального права, через те, що Господарський процесуальний кодекс України кореспондувався з іншими нормативними актами, які регулюють процесуальні правовідносини. 06 липня 2005 року був прийнятий Кодекс адміністративного судочинства України [4, ст. 446]. Прийняття Кодексу адміністративного судочинства України є ще однією рисою поступального розвитку правової держави. Так, Кодексом адміністративного судочинства України вперше визначено вимоги до будь-якого акту ненормативного характеру, який приймає орган влади відносно фізичних або юридичних осіб. Це, безумовно, гарантія розвитку економічних відносин, оскільки, тим самим попереджається безвідповідальність і бюрократія органів влади у вирішенні таких питань, як, наприклад, видача дозволів, надання у користування земельну ділянку.

В 2004 р. в Україні був прийнятий новий Цивільний кодекс України [5, ст. 356], який найбільш відповідає реаліям дня: вдосконалені форми власності, систематизовано правове регулювання різного роду правочинів, декларовані правова рівність, автономність суб'єктів і можливість диспозитивного розпорядження правами, що їм належать.

Таким чином, безумовним є вплив економічної системи на правову – економічна система у багатьох випадках визначає розвиток правової системи.

Однак, існує й інша складова вказаної взаємодії економічної і правової систем. Розбалансована економічна система, яка перебуває у стадії переходу від однієї моделі до іншої (від адміністративно-командної до ринкової) не може визначити зміст

правових перетворень, які б завжди сприяли розвитку суспільства. У зв'язку з цим мають місце економічні кризи, зміст законів, які нещодавно прийняли, не завжди відповідає реальній необхідності, а іноді, навпаки, перешкоджає досягненню позитивного результату.

Таким чином, у разі невідповідності функції суб'єктів господарювання, економічної діяльності, економічних відносин меті суспільства, це позначається й на функціонуванні суб'єктів права, юридичної діяльності, правовідносин.

Очевидна й зворотня залежність. Зокрема, недосконалість правової системи України перешкоджає розвитку економічної системи. Говорячи про сучасний стан українського законодавства, необхідно відзначити, що з одного боку, законодавчі органи з метою посилення ролі закону невиправдано деталізують його, підмінюють зміст підзаконних актів законами. З іншого боку, видають підзаконні акти, що суперечать законам. Крім того, дотепер сучасне українське законодавство не впорядковане: немає внутрішньої узгодженості і єдності його системи, бракує взаємозв'язку між нормативними актами різного рівня. Чинне законодавство розвивається безсистемно та хаотично. Усе це призводить до видання невиправдано значного числа підзаконних актів, у тому числі відомчих, що в свою чергу вимагає вирішення серйозних завдань щодо вдосконалення законодавства [6, с. 8-9].

Таким чином, неналежно реалізована суб'єктами права функція створення правових регуляторів суспільних відносин невідступно веде до дисфункції суб'єктів господарювання, економічної діяльності.

До того ж не завжди має місце взаємна узгоджена реалізація функцій елементів правової та економічної систем. Безумовно, для поступового розвитку економіки країни позитивним було б прийняття державного бюджету на декілька років. Але такої правотворчої реальності в Україні немає. Зазначена ситуація, в свою чергу, перешкоджає можливості довгострокового планування, інвестування, розвитку великомасштабних проектів.

Неузгодженість реалізації функцій елементів правової та економічної систем має місце також у випадках, коли чинне законодавство застаріло для регулювання сучасних економічних правовідносин, коли об'єкти правової системи реалізують свої функції регулювання, охорони та захисту суспільних відносин таким чином, що вони вже не відповідають економічним потребам, перешкоджають елементам економічної системи виконувати свої функції.

Не можливо не звернути увагу також на право забезпечувальну функцію юридичної діяльності. Саме тому, що вона має досить важливе значення розглядаються питання вдосконалення судової системи, вдосконалення роботи органів, які виконують рішення судів. Існуюча система виконання судових рішень є малоефективною. Фактично відсутня система контролю за діяльністю державної виконавчої служби. Європейський суд з прав людини в рішеннях проти України найчастіше констатує порушення права на справедливий суд саме внаслідок невиконання рішень національних судів.

Це ще раз підкреслює багатогранність взаємодії правової та економічної систем. Негативні наслідки взаємодія цих систем має, якщо недосконалість, неузгодженість правової системи перешкоджає розвитку економічної системи; економічна система не

завжди зумовлює зміст правової системи, який відповідає потребам суспільства; порушується взаємність реалізації функцій елементів правової та економічної систем.

Позитивні наслідки, навпаки, мають місце за відсутності випадків взаємодії цих систем з негативними наслідками. Тому й існує взаємодія як об'єктивне явище, тому що неможливе в сучасних умовах існування та розвиток правової системи без взаємодії з економічною системою і навпаки. Без взаємодії неможлива реалізація функцій елементів однієї системи без допомоги елементів іншої, а також неможливе досягнення мети існування кожної з систем. Саме тому гармонійна взаємодія правової та економічної систем забезпечує створення умов для їх належного функціонування та розвитку.

Правова система забезпечує і державне (примусове) регулювання економічної системи, і саморегулювання економічної системи.

Примусове регулювання відбувається шляхом застосування імперативного методу. А саморегулювання відбувається шляхом застосування переважно методу диспозитивного. Змістом державно-примусового регулювання є прийняття обов'язкових для виконання рішень, що характеризуються не лише засобами заохочення а і примусовими засобами. Перш за все, поняття "державно-примусове регулювання" означає вплив держави в особі державних органів на елементи економічної системи, яке здійснюється для надання економічним процесам організаційного характеру, впорядкування дії економічних суб'єктів, забезпечення дотримання законів, відстоювання державних і суспільних інтересів. Примусово-державне регулювання в широкому значенні слова включає прогнозування, планування, фінансування, бюджетування, оподаткування, кредитування, адміністрування, облік, контроль. Примусове втручання має місце не тільки в централізованому керованій економіці, але й в ринковій економіці. Позитивним таке втручання буде, якщо досягнення мети (соціальної, екологічної, наприклад) буде неможливим (досить утрудненим) іншим методом, а також якщо цей вплив не буде руйнувати ринкову природу економічних відносин. Рівень співвідношення цих типів регулювання залежить від ступеню розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства. В сучасних умовах змінюється і державне втручання у сферу економічних відносин. З політичного авторитарного тиску на функціонування економічних відносин, воно стає більш соціальним, регулятивним.

Для сучасної економічної системи України принципове значення має ряд положень Конституції України, які окреслюють функцію правового регулювання. Так, в веденні держави, зокрема, знаходяться: державна власність і управління нею; установлення основ економічного розвитку держави; установлення правових основ єдиного ринку; фінансове, валютне, кредитне, митне регулювання, грошова емісія, засади цінової політики; державний бюджет; податки та збори. Як можна переконатися, майже весь предмет ведення держави прямо або опосередковано пов'язаний з тими, або іншими формами і способами впливу на економічну систему [7, с. 262].

За минулі роки позначились деякі важливі елементи ринкових відносин: економічна свобода, право власності, працюючі ринки товарів і послуг. Однією з основних змін у сучасній Україні була трансформація відношень власності. Це

фундаментний процес створення передумов формування усього ринкового середовища. Перетворення в цій сфері призвели до оновлення старих та виникнення нових правових інститутів. Разом з тим існує необхідність пошуку оптимальних способів взаємодії правової та економічної систем, налагоджування ефективного правового регулювання, сумісного з ринковими механізмами. Ефективність функціонування економічної системи забезпечується узгодженістю дій усіх складових цієї системи, що досягається за допомогою правової системи. Так, рівність усіх форм власності дозволяє вільному становленню економічних відносин. Вдосконалення діючого законодавства сприяє стабільному розвитку економічних відносин. Незалежність, об'єктивність правосуддя безумовно гарантує захист економічних відносин.

Гармонійний розвиток суспільства, вдосконалення взаємодії правової та економічної підсистем суспільства полягає саме у формуванні напрямку, у якому елементи правової та економічної систем належать обом системам, має місце взаємна реалізація функцій таких елементів, а також у тому, щоб цілі даних підсистем відповідали цілі суспільства як мегасистеми – розвитку, зміцненню та зберіганню.

З урахуванням викладеного, можливо сформулювати наступні тенденції розвитку взаємодії правової та економічної систем суспільства: прагнення к досягненню повної узгодженості взаємного функціонування правової та економічної систем з урахуванням особливостей та закономірностей розвитку кожної з них; вдосконалення реформування правової та економічної систем; формування елементів кожної з цих систем для забезпечення ефективної взаємодії, оскільки взаємодія може мати місце лише між функціонуючими системами; упровадження у практичну діяльність закономірностей розвитку правової та економічної систем, що виявлені шляхом наукових досліджень.

Список використаних джерел та література:

1. Теория экономического анализа: Учебно-методический комплекс / Под. Ред. проф. Н.П. Любушкина. – М.: Юристъ, 2002. – 480с.
2. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: Монографія / Кресіна І.О., Матвієнко А.С., Оніщенко Н.М., Перегуда Є.В., Скрипнюк О.В., Балан С.В., Стойко О.М.; За редакцією І.О. Кресіної. – К.: Ін-т держави і права ім. Корецького НАН України, 2006. – 304с.
3. Потеев Д.А. Хозяйственный механизм ориентации экономики на ноосферный путь развития (региональная модель АР Крым): Дис. В форме научного доклада ...докт. экон. наук. – М., 2005. – 120с.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-37. – Ст. 446.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
6. Бобровник С.В. Проблеми подолання колізій у законодавстві України. Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку. Збірник матеріалів міжвузівської наукової студентської конференції. – Київ, 2002. - С. 8-10.
7. Современная экономика для студентов юридических специальностей. Лекционный курс. Учебное пособие. – Ростов н/Д: изд-во “Феникс”. – 2001. – 576с.

Надійшла до редакції 30.07.2007 р.

УДК. 349.41(094) (477.75) “ 1941/1944”

Мельников А.В.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ПОЛІТИКА ТРЕТЬОГО РЕЙХУ У ГЕНЕРАЛЬНОМУ КОМІСАРІАТІ ТАВРІЯ

Історико-правовий аспект нацистського окупаційного режиму в Криму інтересував як радянських, так і вітчизняних вчених. Серед них є такі визнані вчені історики та правознавці: В. Брошеван, В. Гуркович, В. Яковлев, Н. Мюллер О. Романько, П. Рекотов, Д. Мельников, Л. Чорна, В. Штрик-Штрикфельдт. В деяких працях, вказаних вище вчених, розкриваються окремі сторони гітлерівського окупаційного режиму, а саме: організаційна, фіскальна, житлова, національна, ідеологічна [1]. Проте, тільки декілька досліджень поверхнево розкривають земельні правовідносини, що існували у рейхскомісаріаті «Україна» [2]. Але, ніде не проводиться аналіз фашистської сільськогосподарської політики Третього рейху у Криму. У зв'язку з цим, наукова новизна даної статті полягає у тому, що окупаційна сільськогосподарська політика у генеральному комісаріаті Таврія вітчизняними вченими не досліджувалася. Тому предметом цієї статті є сільськогосподарські правовідносини у генеральному комісаріаті Таврія рейхскомісаріату «Україна». Метою статті ставиться дослідження німецько-фашистських окупаційних аграрних органів та їх діяльності на території Криму.

2 травня 1941 р., тобто ще до нападу Німеччини на Радянський Союз, у секретаріаті верховного фюрера Третього рейха Адольфа Гітлера були розроблені рекомендації для майбутнього рейхміністра окупованих Східних областей Альфреда Розенберга: «1. Війну варто продовжувати тільки в тому випадку, якщо на третьому році її ведення весь вермахт буде забезпечуватися продовольством з України і Росії. 2. При цьому, безсумнівно, десятки мільйонів чоловік умруть від голоду, якщо ми будемо вивозити з країн усе вкрай необхідне нам» [3]. Це була перша, жаклива, та найважливіша на той час мета Вермахту. Перед нацистами стояла задача - змусити працювати на благо рейха місцевих селян. Це було пов'язано з тим, що у німців не було достатньої кількості селян-арійців, здатних відразу після окупації переселитися на захоплені території і виробляти потрібну Німеччині сільськогосподарську продукцію в необхідному обсязі. У зв'язку з цим міністерством по справах окупованих Східних областей був розроблений нормативно-правовий акт, що одержав назву «Про новий аграрний порядок у звільнених областях». 26 лютого 1942 р. він був підписаний А. Розенбергом і погоджений з рейхсмаршалом Німеччини Германом Герингом. Його дія поширювалася і на генеральний комісаріат «Таврія», що входив у рейхскомісаріат «Україна». Колабораціоністська преса окупованих районів Криму охрестила дане нововведення як «дарунок селянству» і «звільнення від колгоспного рабства» [4].

У першій частині даної постанови скасовувалися всі нормативно-правові акти радянської влади про колективні господарства. «Примерный устав сельскохозяйственной артели» оголошувався скасованим, а колгоспний лад – ліквідованим. Мета нового аграрного порядку Альфреда Розенберга полягала в

якнайшвидшому перетворенні колгоспної власності в систему приватної власності селян. Саме для цього проголошувалася ліквідація колгоспного ладу і перехід селян до індивідуального господарства. Однак цей перехід у силу об'єктивних причин передбачалося провести поступово. Окупанти переконували місцеве населення Криму, що в зв'язку з тим, що «у даний час відсутні сільськогосподарські машини, насіння для посіву, добрива і т.п., ...що негайний перехід від колгоспної системи землевпорядження до приватно-селянської був би зв'язаний з господарськими потрясіннями... і зі зниженням виходу сільськогосподарської продукції».

Тому новий сільськогосподарський порядок передбачав три стадії: 1. перетворення колгоспів у сільськогосподарську громаду; 2. перетворення сільськогосподарської громади в сільськогосподарські товариства (кооперативи); 3. перетворення членів сільськогосподарських товариств в одноособових селян – приватних власників [5].

На першому етапі даної реформи колгоспи перетворювалися в селянські господарства (сільськогосподарські громади). Що ж являла собою сільськогосподарська громада, і яке було її організаційне значення?

Громада являла собою об'єднання селянських дворів, що спільно обробляють землю. Однак це не означало, що сільськогосподарські громади являли собою єдиний нероздільний масив. Навпаки, кожний із селянських дворів, що входили до складу громади, був наділений землею в індивідуальне користування. Дана земля оброблялась селянським двором на різних полях сівозміни. Оранка індивідуальних земель і всі посівні роботи проводилися селянами громади спільно, а обробка полів і збір врожаю – кожним двором окремо.

Таким чином, селянське господарство було об'єднанням селянських дворів, що одержали землю в особисте користування, основне призначення якого – це організувати спільну працю селян по оранці і засіву їх індивідуальних земельних ділянок.

Члени громад одержували земельні ділянки в постійне користування, що, на думку колабораціоністської влади Сакського району, «створювало у селян прагнення до підвищення врожайності землі» [6]. Розміри польових наділів для більшості господарств були однакові, але при наділенні членів громад земельними ділянками часто враховувалися якість землі, відстань польових наділів від селянських садіб і число працездатних членів двору.

Організація сільськогосподарської громади як перехідної форми землеволодіння не виключала в окремих випадках негайного переходу до індивідуальної обробки землі. Однак такий перехід міг бути здійснений лише при наступних умовах: 1. якщо для одноособового ведення господарства маються необхідні сільськогосподарські машини і достатня кількість робочої худоби; 2. якщо члени селянського двору, що бажають перейти до індивідуального господарства, зарекомендували себе в якості здатних, працьовитих і політично благонадійних хазяїнів.

Зазначена постанова А. Розенберга оголосила присадибні ділянки селян їхньою приватною власністю і звільнило дані ділянки від податків і зборів. На цих ділянках дозволялося без обмежень вирощувати овочі і фрукти, а також розводити худобу. Проте, робота в громаді повинна була вироблятися з «максимальною сумлінністю», тому що по роботі селянина в громаді судили про те, чи гідний він одержати землю для ведення одноособового господарства. При цьому не допускалося, щоб селянин

працював більше на своїй присадибній ділянці, чим на общинних землях. Збільшення присадибної ділянки здійснювалося лише за умови, що селянин, що одержує збільшену присадибну ділянку, зможе самотужки цілком і швидко обробити його без збитку для своєї основної роботи в общинному господарстві.

Таким чином, окупанти поклали прискорення переходу до індивідуальної обробки своєї власної землі на самих селян, указавши при цьому на те, що селяни, які саботують «розпорядження німецької влади, а також несумлінно працюючі у своїх громадах» виключаються з числа осіб, що наділяються землею.

На другому етапі реформи общинні господарства передбачалося перетворювати в сільськогосподарські кооперативи (товариства). Оранка і посів у такому кооперативі повинні були виконуватися всіма членами товариства на єдиному земельному масиві, але обробка посівів і збирання врожаю повинні були здійснюватися кожним двором на своїй закріпленій ділянці, що надавався даному дворові щорічно.

Усі селянські двори повинні були одержати однакові за розміром ділянки, незалежно від числа працездатних членів селянського двору. Кожен двір ніс відповідальність за виконання агрономічних заходів, за збирання врожаю, за обмолот і збереження хліба. Правління сільськогосподарського кооперативу складало плани сівозміни, проводило агрономічні і господарські заходи з дозволу німецької адміністрації.

Окупаційною владою було оголошено, що при переході від общинного господарства до кооперативу робоча худоба і сільськогосподарські знаряддя будуть розподілені між групами селян або окремих членів кооперативу. З кооперативу буде стягуватися натуральний податок, обчислювальний із загальної земельної площі. Правління буде розподіляти податок між членами кооперативу, що несуть колективну відповідальність за внесок усього податку. Розміри податку в постанові не визначалися. Членам сільськогосподарського кооперативу ніякої зарплати не покладалося, але передбачалося, що їм будуть належати сільськогосподарські продукти, що залишилися в них після внеску натурального податку. Присадибні ділянки членів кооперативу, як і при общинному господарстві, не обкладалися податками, скотарство не обмежувалося [7].

Перехід від общинного господарства до сільськогосподарського товариства міг відбутись тільки з дозволу німецьких властей. Дозвіл давався тільки тим общинним господарствам, які своєчасно та у повному обсязі виконували всі обов'язки по поставкам, правильно (з німецької точки зору) вели господарство та виконували розпорядження окупаційної адміністрації. Політично неблагонадійним членам общинного господарства, а також тим, хто не зарекомендував себе здатним до індивідуального землекористування, заборонялося вступати в сільськогосподарський кооператив. Слід зазначити, що німецько-румунська влада дотримувалася наміченої політики. Так, у середині 1943 р. у селі Давидовка Акімовського району Криму з 9 громад 6 були перетворені в землеробські товариства. Селяни одержали у власність худобу і сільськогосподарський інвентар, а також по 2 гектари присадибної ділянки і по 9 гектарів общинних земель [8].

Слід зазначити, що в окупованих районах Криму порядок землекористування, розміри польових і присадибних ділянок, розподіл врожаю значно не відрізнялися. Проте, оскільки на цій території до вересня 1942 р. не було єдиної цивільної адміністрації, кожна місцева німецька комендатура вводила свої довільні порядки, що у 1943 – початку 1944 р. майже не змінювалися. Так, у Бахчисарайському районі в

селі Руський Сарабуз кожен селянин крім наділу польової землі одержував у власність присадибні ділянки, площею 1 гектар. У селі Лівадки Сімферопольського району в червні 1943 р. селянам – членам землеробських товариств, крім присадибних ділянок, передали у власність по п'ять гектарів землі. У м. Сімферополі селянам виділялися для заняття огородинцтвом земельні ділянки розміром по 200 м² на кожного працездатного члена родини. За користування даними ділянками селяни повинні були сплачувати орендну плату в розмірі 20 карбованців за кожні 200 м² [9].

Третім і останнім етапом сільськогосподарської реформи повинне було стати розчленування сільськогосподарських товариств (кооперативів) на одноособові селянські господарства, засновані на приватній власності на землю.

В умовах корінного перелому у Другій Світовій війні 6 червня 1943 р. у генеральному комісаріаті «Таврія» окупаційна влада обнародувала декларацію «Про приватну власність на землю». Нацисти розраховували, що цей закон зможе повернути хід війни. Для цього готувалися великомасштабні акції по поширенню цієї інформації по обох сторонах лінії фронту.

Даний нормативно-правовий акт, підписаний А. Розенбергом, декларував «заохочення і захист приватної власності». З'являлося, що земля, що знаходилася в селян у користуванні, переходить до них у власність. При цьому відзначалося, що «право на землю мають усі ті, хто обробляє неї своєю працею... у тому числі особи, тимчасово відсутні: які знаходяться на військовій службі як у вермахті, РОА, так і в Червоній Армії, евакуйовані або повезені більшовиками, а також зайняті в даний момент на роботах у Німеччині або знаходяться у полону...» [10].

Треба зазначити, що всі ці окупантські пропагандистські заходи і директивні вказівки середини 1943 р. були спрямовані на подальшу експлуатацію сільського населення, одержання безкоштовної аграрної продукції для вермахту і громадян Третього рейха. Але значно змінився тон, яким окупанти говорили з кримським селянином. На зміну наказам, погрозам і презирливим міркуванням про «місіонерську роль німців серед слов'ян» прийшло загравання і заклики «стати вірним союзником Німеччини і боротися разом з більшовизмом». Тепер у деклараціях, звернених до селян, з'явилися такі висловлення: «селянство, як передовий шар населення», «кримський селянин повинний бути гідний великої честі – працювати на власній землі». Мешканців сіл також залякували не тільки тим, що «більшовики відродять колгоспи», але і посиланням у Сибір у сталінські табори [11].

На наш погляд, у 1943 р. ця добре продумана сільськогосподарська політика окупантів повністю себе не виправдала. Її провал був зв'язаний, у першу чергу, з тим, що за німецько-румунськими словами і діями не було ніякої реальної основи. На практиці окупанти прагнули всіляко збільшити усі види поборів із селян. Так, у положенні «Про податки» від 4 липня 1943 р. у м. Сімферополі і Сімферопольському районі окупаційна влада ввела поземельний податок, що стягувався із сільськогосподарських кооперативів, громад, одноособових господарств і землеробських товариств [12]. Інший наказ для підвищення трудової дисципліни установив норми відпрацьовування селянами трудовнів. Так членам сільськогосподарської громади за денну роботу з власними конями і коровами в громаді нараховувався один трудовдень. Мінімум трудовнів на липень-вересень складав: для степової, передгірної частини Криму і південного берегу 75 днів для чоловіків, 45 – для жінок і 40 – для підлітків. Мінімум трудовнів з жовтня по грудень

1943 р. склав для степової частини Криму, відповідно, 50, 30 і 10 трудоднів, для передгірної частини і південного берегу – 60, 40 і 10 трудоднів [13]. Усі продукти, що підлягали розподілові у громаді, поділялися між членами тільки по числу вироблених трудоднів. Розмір і види продуктів, що підлягають розподілові, затверджувалися районним сільськогосподарським комендантом.

Таким чином, аграрна політика Третього рейху, в цілому, та місцевих сільськогосподарських фюрерів, зокрема, була багато в чому обумовлена військовими успіхами і невдачами вермахту. Проте, слід зазначити прогресивність ідей нацистської сільськогосподарської політики у сфері введення приватної власності на землю. Але не можна забувати про первинні фашистські плани керівників рейха і про те, що якби доблесні радянські війни не зупинили би просування нацистів на схід, то ці плани могли б здійснитися у повному обсязі.

Список використаних джерел та література:

1. Рекотов П. В. Немецко-фашистский оккупационный режим на территории Украины (1941–1944 гг.). Дис. ... к.ю.н.: 12.00.01.– К., 1997; Романько О. В. Мусульманские легионы во Второй мировой войне. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 312 с.; Мельников А. В. О некоторых вопросах финансово-хозяйственной политики Третьего рейха на территории рейхскомиссариата «Украина»//Материалы I Всеукраинской научно-практической конференции «Науковий потенціал України». – К., 2005; Мельников А. В. Жилищные правоотношения на оккупированном фашистами Крымском полуострове// Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 57.
2. Гуркович В. М. Окупаційний режим в Криму (1941–1944). – Сімферополь: Таврія, 1996 – 120 с.; Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944). О роли вермахта и его руководящих органах в осуществлении оккупационного режима на советской территории. – М., 1974; Брошеван В. Симферополь 1941-1944: историко-документальный очерк о городе Симферополе в годы Великой Отечественной войны. – Симферополь, 1994.; Мельников. Д., Черная. Л. Империя смерти: аппарат насилия в нацистской германии 1933-1945. – М., 1987.
3. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944). О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории. – М, 1974. – С. 84.
4. Евпаторийские известия. – 1942. – 14 березня; Крымская газета. – 1942. – 23 грудня; Голос Крыма. – 1942. – 5 березня.
5. Земледелец Тавриды. – 1943. – Квітень. – № 6.
6. Сакские известия. – 1942. – 25 березня.
7. Ковалев Б.Н. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России, 1941–1944. – М., 2004. – С. 197–198.
8. Земледелец Тавриды. – 1943. – Вересень. – № 24.
9. Державний архів у Автономній Республіці Крим. – Ф. Газетний. – Оп. 5. – Спр. 101. – Арк. 9–101; Голос Крыма. – 1944. – 23 січня; Земледелец Тавриды. – 1943. – Вересень. – № 24.
10. Гуркович В. М. Окупаційний режим в Криму (1941–1944). – Сімферополь, 1996. – С. 85–87; Земледелец Тавриды. – 1943. – Червень. – № 12.
11. Державний архів у Автономній Республіці Крим. – Ф. Газетний. – Оп. 5. – Спр. 75. – Арк. 87(об); Гуркович В. М. Окупаційний режим в Криму (1941–1944). – Сімферополь, 1996. – С. 87, 95–96.
12. Голос Крыма. – 1943. – 4 липня.
13. Земледелец Тавриды. – 1943. – Серпень. – № 19.

Надійшла до редакції 21.06.2007 р

УДК 342.382 (477.75)

Мог ила Д.В.

ЛІКВІДАЦІЯ КРИМСЬКОЇ АРСР У 1944 РОЦІ. ВІДПОВІДНІСТЬ КОНСТИТУЦІЇ СРСР

У досить невеликому проміжку часу з якого була відновлена Автономія на Кримському півострові вивчення процедури ліквідації Кримської АРСР у 1944 році має велике історичне та практичне значення для розуміння того, як повинен відбуватися розвиток автономії на півострові у майбутньому і як уникнути помилок при цьому розвитку.

Питання Кримської автономії дуже актуально було завжди, а у час будівництва демократичної країни особливо. Вивчення цієї проблеми суцільно пов'язано з загальним напрямком проведення наукових досліджень фахівцями у галузі історії держава і права України Таврійського Національного Університету ім. В. І. Вернадського – вивчення історичних аспектів формування державності та правових інститутів на території півострову.

Взагалі питання ліквідації Кримської АРСР у 1944 році освітлено в публіцистичній та науковій літературі досить широко. Так у загальному обліку цих видань можна особливо виділити збірник архівних матеріалів та свідчень свідків цих подій „Депортовані: кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці. Документи. Факти. Свідчення. (1917-1991)”, що був виданий за підтримкою Державного комітету України у справах національностей та міграції у 2004 році у м. Києві. Ця книга містить велику кількість архівних матеріалів державних архівів Росії та України та документів, що були пов'язані з тими подіями. Також заслуговує уваги наукове дослідження Гульнари Бекірової – Кримськотатарська проблема у СРСР (1941-1991), що була видана у 2004 року. Це видання має характер наукового дослідження, яке характеризується аналізом документів та свідчень і зробленими на цієї підставі висновками.

На даний час є велика кількість монографій та публіцистичних матеріалів вітчизняних та закордонних авторів, що досить широко та повно освітлюють ці події. Однак до цього часу не існує чіткого висвітлення щодо відповідності процедури ліквідації Кримської АРСР у 1944 році основному закону СРСР – Конституції СРСР.

Визволення Криму від фашистсько-німецьких загарбників стало початком не тільки мирного життя на півострові, а й початком великих адміністративно-територіальних перебудов. Ці перебудови були пов'язані не лише зі зміною адміністративно-територіальних одиниць, але і зі змінами у самому суспільстві, у політичному, соціальному житті півострова. Визволення Криму принесло не тільки радість, а й трагедією цілих народів, що мешкали на території півострова.

В перші роки Великої Вітчизняної Війни було багато військових та політичних помилок радянського керівництва. Необхідно було знайти винних в цих провалах. І такі винні були знайдені. Виправдовуючи власну неспроможність, керівники партизанського руху в Криму А. Моқроусов та С. Мартинов, звинуватили кримськотатарське населення в провалі партизанського руху в Криму. Як справедливо зауважила письменниця Гульнара Бекірова у своїй книзі

"Кримськотатарська проблема в СРСР (1941-1991)", "звертає на себе увагу і те, що акції депортації народів були направлені проти відносно нечисленних етнічних груп, оскільки нечисленну групу легше виселити ніж велику". Формувалась практика "покарання народу", що підміняла собою судові процеси проти конкретних осіб [1, с. 23-25].

Вже 11 травня Державний Комітет Оборони видав сумнозвісну Постанову № 5859 сс "Про кримських татар". Було вирішено переселити всіх татар з території Криму та поселити їх на постійне місце проживання в якості спец переселенців в районах Узбецької РСР та деяких інших віддалених районах СРСР.

Але чи дотрималось керівництво СРСР всіх норм щодо правового забезпечення ліквідації Кримської автономії?

Ліквідація Кримської АРСР відбулася в результаті виселення майже всіх корінних народів з території півострову. Це виселення відбувалось шляхом видання Постанови ДКО СРСР. Не було ні засідань Верховної Ради СРСР, ні проводилося майже ніяких слідчих дій, не було майже ніяких судових процесів – тільки докладні записки та Постанови ДКО, хоч питання такого роду та значення повинні були прийматися на засіданнях Верховної Ради СРСР або Верховної Ради УРСР. Але мабуть культ особи у той час не дозволяв дотримуватися закону та порядку, який ця ж влада і встановила. Згідно зі статтею 18 Конституції СРСР 1936 року, територія радянських республік не може бути змінена без їхньої згоди. Однак всупереч цієї норми Кримська АРСР була перетворена в область у складі РРФСР. Ніхто не спитав згоди на це ні у населення, що проживало на території півострова, ні навіть у органів радянської влади Кримської АРСР [2, с.111].

Окрім того, жодним нормативним актом не були передбачені повноваження органу влади або службової особи щодо можливості виселення або переселення народу або окремої національної групи з однієї території Радянського Союзу до іншої.

Згідно зі статтею 31 Конституції СРСР 1936 року, Верховна Рада СРСР здійснює всі права, що були присвоєні Союзу Радянських Соціалістичних Республік згідно статті 14 цієї Конституції [2, с.118].

Так, згідно зі статтею 14 основного закону СРСР – Конституції СРСР 1936 року, віданню Союзу Радянських Соціалістичних Республік в особі його вищих органів державної влади та органів державного управління підлягали майже всі можливі основи політичного, соціального, економічного та інших аспектів життя СРСР. Однак у цьому переліку немає жодної вказівки навіть на теоретичну можливість переселення народів чи окремих груп населення. Та згідно з цією Конституцією жодний інший державний орган чи особа не мали таких повноважень [2, с.107]. Також, стаття 102 вищезгаданої Конституції проголошує, що правосуддя в СРСР здійснюється Верховним Судом СРСР, Верховними судами союзних республік, крайовими та обласними судами, судами автономних республік та автономних областей, окружними судами, спеціалізованими судами, які створювалися за постановою Верховної Ради СРСР, народними судами. А згідно зі статтею 104 цієї ж Конституції, Верховний Суд СРСР є вищим судовим органом. На Верховний Суд СРСР покладається нагляд за судовою діяльністю всіх судових органів СРСР та союзних республік [2, с.154].

Крім того, стаття 113 Конституції СРСР 1936 року вказує, що вищий нагляд за точним виконанням законів усіма Міністерствами та підвідомчими їм установами, так

ЛІКВІДАЦІЯ КРИМСЬКОЇ АРСР У 1944 РОЦІ. ВІДПОВІДНІСТЬ КОНСТИТУЦІЇ СРСР

само як і окремими посадовими особами, а також громадянами СРСР покладається на Генерального Прокурора СРСР [2, с.157].

А стаття 127 цієї ж Конституції вказує, що громадянам СРСР забезпечується недоторканність особи. Також вказується, що ніхто не підлягає арешту інакше як за постановою суду чи санкцією прокурору [2, с.166].

Однак не відбулось жодного судового процесу щодо звинувачень народів та національних груп у скоєних злочинах. Жодна правоохоронна та судова установа не провела слідчих дій щодо цих звинувачень, не було ніяких постанов суду чи санкцій прокурора. Верховний Суд СРСР навіть і не думав розглядати справу звинувачень народів у цих злочинах, а тому і не було жодного Рішення суду щодо цих справ. А Генеральний Прокурор СРСР, на якого Конституцією СРСР покладено зобов'язання нагляду за точним дотриманням законів, не висловив жодного заперечення чи протесту проти такого найгрубішого нелюдського порушення закону.

Все було вирішено інакше – згідно з рішенням правлячої верхівки СРСР, на чолі зі Сталином. Навіть процесуально це Рішення не було оформлено належним чином. Дійсно, на час ведення бойових дій Державний Комітет Оборони на чолі з І. Сталином мав всю повноту влади в СРСР. Однак жодним нормативним документом не були передбачені повноваження щодо депортації народів.

Якщо припустити, що судовий процес все ж би відбувся, як звинувачували мільйони громадян у антирадянській змові, що потом вмирили в Сибіру та на Камчатці, то жоден судовий процес не зміг би визначити вину немовлят, жінок та старих у цих звинуваченнях. Тому радянським керівництвом і був обраний найбільш простий та перевірений спосіб дій. А щодо незаконності скоєного, то на той час у СРСР ніхто і не посмів би навіть натякнути на порушення закону, а міжнародній спільноті також було не до цього – у Європі та на Сході ще не закінчилась війна.

Таким чином, ліквідація Кримської АРСР була скоєна з порушенням основного закону СРСР – Конституції СРСР. Однак, це майже ніяк не вплинуло на зруйноване життя сотень тисяч радянських громадян. Ліквідація Кримської АРСР виявилась результатом ліквідації основних ознак автономії – у першу чергу національних. Були виселені кримські татари, греки, вірмени та деякі інші групи населення з території півострову. На справді ліквідація автономії виявилась результатом того, що керівництво СРСР намагалось підготувати плацдарм у стратегічно важливому регіоні СРСР, а автономія, та ще велика частина не лояльного населення на її території були загрозою повного панування на півострові.

Список використаних джерел та література:

1. Бекирова Г. Крымскотатарская проблема в СССР. (1944-1991).-Симферополь.: Оджакъ, 2004.- 332 с.
2. Сталин И. О проекте Конституции Союза ССР: Доклад на чрезвычайном VIII Всесоюзном съезде Советов 25 ноября 1936 г.-С.:Крымиздат, 1946.-178 с.
3. Крымская АССР (1921-1945): вопросы, ответы.-Симферополь:Таврия, 1990,- выпуск 3.
4. Административно-территориальные преобразования в Крыму (1783-1998): Справочник. - С.: Таврия-Плюс, 1999.-464 с.
5. Депортиовані. Кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці. Документи. Факти. Свідчення. (1917-1991).- К.:„Музична Україна”, 2004, ст.118.
6. Губогло М.Н., Червонная С.М. Крымскотатарское национальное движение. В 2-х т. Т.1. История. Проблемы. Перспективы.-М., 1992. -332 с.

МОГИЛА Д.В.

Надійшла до редакції 16.05.2007 р

УДК 340.141 (470, 571)

Елфимов В.О.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ АДАТНОГО ПРАВА МУСУЛЬМАНСКИХ НАРОДОВ СТРАН СНГ (С НАЧАЛА XIX ВЕКА ДО НАШИХ ДНЕЙ): ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

В данной работе автор проводит историографическое исследование адатного права мусульманских народов стран Союза Независимых Государств в трудах их учёных с начала XIX века до наших дней.

Целью данного исследования является выявление научной преемственности и наращивание знаний об адате, изучение правового аспекта адата на протяжении двух столетий. Практическое значение исследования заключается в использовании этих знаний при проведении правоприменительной и законодательной деятельности.

Важность такого изучения обусловлена не только научными соображениями, но и правовой практикой, осуществляющейся как в странах Средней Азии, Российской Федерации, так и в Украине, где проживает значительное количество мусульманского населения. При изучении научных трудов, касающихся проблем адата, автор исходил из регионально – хронологического принципа; анализ литературы проводился в хронологической последовательности по регионам компактного проживания мусульман.

Историографию адатного права мусульманских народов СНГ можно условно разделить на три части: в первую могут быть включены работы дореволюционных исследователей права, вторую группу составляют работы советских учёных, а третью группу - современные исследования.

Особенностью исследования правового наследия мусульманских народов в дореволюционный период является их практическая востребованность. Царскому правительству было необходимо всесторонне осветить правовую жизнь мусульманских народов в колониальных целях. Одной из первых работ, описывающих адаты казахов, является «Описание киргиз-казачих или киргиз-кайсацких орд и степей», изданная в 1832 г. в Санкт-Петербурге. Автор работы - А.И. Левшин, известный чиновник и учёный царской России. Образование он получил в Украине, в Харьковском университете, который окончил в 1818 году. Затем стал членом Российской Академии наук, а также различных иностранных академий и географических обществ. В 1831 г. он возвратился в Украину и был назначен градоначальником г.Одессы. Работа А.И. Левшина основывалась не только на архивных материалах азиатского департамента Министерства иностранных дел и архива Оренбургской пограничной комиссии, но и на личных наблюдениях, проведенных в Оренбурге и Зауральских степях [1]. Своей скрупулезной деятельностью А.И.Левшин донёс до наших дней наиболее точные правовые нормы адата казахского народа, изложенного в своде законов Тауке – хана.

Профессор юридического факультета Варшавского университета Самоквасов в 1876 г. в своей книге «Сборник обычного права сибирских инородцев» [2] опубликовал материалы по обычному праву казахов. Эти материалы были собраны русскими чиновниками, биями, муллами по заданию генерал-губернатора Западной Сибири с целью уточнения и обобщения адатов казахов. Сбор адатов должен был положить начало приспособлению, миграции норм обычного права по отношению к правовой политике Российской империи.

Также научный интерес вызывает, в настоящее время несправедливо забытая многими исследователями адата казахского народа, работа И.Ибрагимов, изданная в 1878 г. в г. Санкт-Петербурге. В своём труде, который называется «Заметки о киргизском суде», [3] И.Ибрагимов, знающий нормы права и обычаи казахского народа, описал условия приведения казахов к судебной присяге, а также сам судебный процесс по адатскому праву.

Следует также выделить работы социолога и юриста М.М. Ковалевского о различных правовых системах, выполненные в сравнительном аспекте. Обращение М.М. Ковалевского к проблемам адата народов Кавказа вызвано, прежде всего, их актуальностью - шёл процесс формирования правовой политики Российской империи по отношению к мусульманским народам в тот временной период [4]. М.М. Ковалевский считал, что изучая адат можно «реконструировать» древнейшее право народов и тем самым способствовать их самобытности. Историко-сравнительный метод, который активно им использовался, позволил выявить черты сходства и различия правовых систем некоторых народов мира, учесть их многообразие и влияние на развитие законодательства этих стран. Благодаря насыщенности трудов М.М. Ковалевского эмпирическим материалам и глубокими теоретическими обобщениями, они имеют научный интерес и сегодня.

В 1882 г. в городе Омске публикуется в «Памятной книжке Западной Сибири» статья «Обычное право киргизов», автором которой был коллежский ассесор, младший чиновник особых поручений при Акмолинском управлении Западной Сибири И.А. Козлов. Главная ценность работы И.А. Козлова в том, что она составлена на основании изучения им судебной практики бийских судов.

Интереснейшим источником по изучению правовых норм и обычаев одного из автохтонных народов Северного Кавказа является книга А.П.Берже «Чечня и чеченцы» [5]. Изданная до революции в Тифлисе, она была переиздана в 1991 году в г.Грозном. Труд А.П. Берже насыщен фактическим материалом, описывающим аспекты правовой жизни чеченцев. Как пишет А.П.Берже, «адат можно назвать первым звеном соединения человека в общество, переходом его от дикого состояния к жизни общественной». Особое внимание в своей работе учёный уделяет взаимоотношению адата и шариата в правовом сознании чеченского народа. По мнению А.П. Берже, законы шариата в Чечне стали активно распространяться во время имамата Шамиля. Однако, по мнению учёного, шариат значительного влияния на чеченские адаты не оказал вследствие «гражданственности горцев, стоящей на весьма низкой ступени». В настоящее время все современные исследователи адатов вайнахов неоднократно возвращаются к творческому наследию А.П. Берже.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ АДАТНОГО ПРАВА МУСУЛЬМАНСКИХ НАРОДОВ
СТРАН СНГ (С НАЧАЛА XIX ВЕКА ДО НАШИХ ДНЕЙ):
ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

Весомый вклад в изучение адата кавказских народов внёс украинский учёный, профессор Одесского университета Ф.И. Леонтович. Его обширный труд «Адаты кавказских горцев» [6] содержит систематизированные уникальные сведения о кавказских адатах и правоприменении шариата на Кавказе. Достоинством его труда является описание взаимодействия и взаимовлияния адата, шариата и российского права на Северном Кавказе. Это дало ему возможность подойти вплотную к популярной теории, оформившейся позже, - о господстве идей правового плюрализма на Северном Кавказе, то есть о сосуществовании нескольких систем права - адатного, мусульманского и российского. Данные положения и выводы Ф.И. Леонтовича представляют определенную ценность для современных исследователей.

Нормы адата, регламентировавшие брачно-семейные отношения казахов, также стали предметом пристального изучения учёных-правоведов. Впервые брачно-семейные отношения подверглись детальному изучению учёными-правоведами из Императорского Географического общества. В 1891 году в «Записках Императорского Географического общества по отделению этнографии» была опубликована статья, анализирующая брачно-семейные нормы адата, а также семейные традиции казахов [7]. К сожалению, не указан автор и труд издан не полностью.

Семейное право казахов также стало предметом исследования Н.Мальшева. В своей работе «Обычное семейное право киргизов» он подробно исследует правовые нормы казахов, касающиеся брачно-семейных отношений. По мнению Н. Мальшева, при значительном влиянии на казахскую семью шариата основу казахских брачно-семейных отношений составляют нормы адата [8].

В советский период времени особую роль занимают труды А.М. Ладыженского, в центре внимания которого было изучение обычно-правовых норм северокавказских горцев. Примечателен тот факт, что А.М. Ладыженский, в середине 30-х годов XX в. значительное время трудился в г.Харькове. Феномен северокавказского адата А.М.Ладыженский рассматривал в двух исторических срезах: в период родового строя и его разложения, т.е. позднеродовой общины, и в период зарождения государственной власти и феодальных отношений. Феодальные отношения в различной степени затронули народы Северного Кавказа, в большей степени - народы Дагестана и кабардинцев, в меньшей степени - чеченцев, ингушей, абазин. А.М.Ладыженский выдвинул гипотезу, о том что в период родового строя и его разложения у горцев существовал «не правовой обычай». Он неоднократно подчёркивал, что зачатки права возникают одновременно с зачатками классовой дифференциации общества. При родовом строе зачатки общества были в форме материнского «матриархального», а затем «патриархального» права. Данные нормы не дифференцировались на этнические, религиозные и другие. Примечательно, что под обычным правом он понимал «определенную совокупность правил поведения», которая включает в себя три компонента. Во-первых, эти правила поведения должны быть рассмотрены членами социума, как обязательные. Во-вторых, эти нормы должны использоваться всеми членами данного общества. При нарушении норм одним из членов общества немедленно принимались репрессивные меры. В-третьих,

эти нормы должны защищать интересы определённой общественной группы, которая может являться или зачатком класса, или быть уже классом. А.М. Ладыженский четко связывал понятие «обычное право» с процессами, протекающими при формировании классов. Как справедливо указывал А.М. Ладыженский, в позднепервобытной общине, характерной для народов Северного Кавказа, гражданское право сливалось с уголовным, причём уголовные преступления часто влекли за собой только имущественную ответственность, а гражданские правоотношения – уголовные санкции.

Особый интерес для отечественных учёных-правоведов имеет тезис А.М. Ладыженского о том, что исламское право в частности, и ислам в целом, были принесены именно крымскими татарами на Северный Кавказ, а не арабами через Дагестан. Однако специальных исследований у А.М. Ладыженского по этим вопросам не было. Возможно, причиной ухода его от этой темы явилось то, что его докторская диссертационная работа была издана в 1946 г., когда крымские татары подверглись репрессиям, а подготовленная монография по диссертационной работе в 1947 году не была издана.

Огромный вклад в изучение обычного права казахов принадлежит украинскому учёному-правоведу, профессору Харьковского юридического института С.Л. Фукусу (1900-1976 г.г.). В своей работе «Обычное право казахов в XVIII - первой половине XIX века» он рассматривает вопросы регламентации отношений собственности и уголовных деяний по обычному праву казахов, впервые анализирует основные обычно-правовые установления и институты, регулирующие эти сферы общественных отношений, прослеживает их связь с общественным строем Казахстана и определяет их социальную сущность [9].

Формированию правосознания народов Дагестана в советское время посвятил свою монографию А.Б.Баймурзаев [10]. В ней учёный провёл анализ строительства советской судебной системы в Дагестане в период 20-30 годов XX века. Непростому взаимоотношению адата, шариата и советского права посвящена значительная часть труда автора. Как правильно отмечает в своей работе А.Б.Баймурзаев, с первых дней Февральской революции 1917 года большинство населения Дагестана под влиянием мусульманского духовенства требовало введения шариатского суда вместо существовавших адатских судов (обычного права). При существовании таких тенденций у большинства населения органам Советской власти Дагестана пришлось идти на уступки «шариатистам» и включить мусульманские суды в советскую судебную систему. На первом этапе в шариатских судах работали даже члены коммунистической партии. Однако со временем они были отозваны, и продолжали свою деятельность в иных советских организациях. Создание такой системы с практической точки зрения нередко оказывалось просто неприемлемым.

Одним из немногих источников, который даёт возможность изучить правовую жизнь кумыков, одного из тюркских народов Северного Кавказа, является работа М.Алибекова «Адаты кумыков», изданная в 1926 г. В настоящее время она переиздана небольшим тиражом издательством «Эль-Фа» в 1995 г. и переведена с кумыкского на русский язык [11]. В своём труде М.Алибеков рассматривает происхождение адата кумыков, а также анализирует категории уголовных и

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ АДАТНОГО ПРАВА МУСУЛЬМАНСКИХ НАРОДОВ
СТРАН СНГ (С НАЧАЛА XIX ВЕКА ДО НАШИХ ДНЕЙ):
ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

гражданских дел, подведомственных шариатскому либо адатскому суду. По мнению М.Алибекова, в соответствии с нормами права кумыков убийство, похищение женщин, изнасилования, ранение, воровство, торговые споры, земельные споры были подсудны адатскому суду, а наследственные, брачные дела или дела, связанные с продажей либо куплей земли – шариатскому суду. К адатским судам кумыков относились и торговые суды, рассматривающие торговые споры, а также крестьянские суды, рассматривающие споры крестьян. В своём труде М.Алибеков показывает формирование межобщинных адатов кумыков. Он характеризует их как «сговор» между различными общинами кумыков. «Сговор» рождается в диалоге между общинами либо в ходе решений по конкретным делам посреднических адатских судов.

Адатскому праву тюркских народов СНГ посвящена работа Садри Максуди (Арсала) (1879-1957 гг.) «Тюркская история и право» [12]. Садри Максуди прожил яркую, многогранную и плодотворную жизнь, закончил юридический факультет Сорбоннского университета (1906 г.). Был депутатом Государственной Думы России (1907-1912 гг.), председателем парламента и правительства национально-культурной автономии мусульман тюрко-татар Европейской России и Сибири (ноябрь 1917 г.), профессором Сорбонны (1923-1924 гг.), профессором юридических школ Анкарского и Стамбульского университетов, депутатом турецкого парламента (1931-1939, 1950-1955 гг.). Садри Максуди (Арсал) являлся инициатором создания в турецких юридических учреждениях образования нового курса под названием «История тюркского права». В своей монографии «Тюркская история и право» Садри Максуди (Арсал) анализирует происхождение и миграцию адатского права тюркских народов СНГ. По мнению учёного, адатское право тюркских народов подверглось большому влиянию со стороны исламского права. Садри Максуди считал, что в целях изучения древнетюркского адата необходимо изучить обычное право тюрков-христиан, так как христианская религия оказала небольшое влияние на адаты тюркских народов. По его мнению, изучение обычного права таких народов, как якуты и алтайцы помогло бы познать и полностью раскрыть природу адата всех тюркских народов, в том числе и тех, которые исповедуют ислам. Одной из немногих научных работ, посвящённой роли адата в Советской Киргизии, является исследование Т.Баялиевой, «Религиозные пережитки киргизов и их преодоление» [13]. Учёным освещены религиозно-правовые отношения в киргизском обществе в 70-80 года XX века. В своей работе Т.Баялиева приводит данные социологических исследований мусульманских регионов СССР (Поволжье, Средняя Азия, Северный Кавказ). Как считает Т.Баялиева в советское время в Киргизии адат имел значительное влияние на брачно-семейные отношения киргизов.

Рассмотрение наследия ученых, изучающих обычное право мусульманских народов, было бы неполным без анализа современных публикаций. Среди них необходимо выделить работы современного казахстанского учёного К.А. Алимжана. В своем труде «Вопросы теории обычного права» он рассмотрел взаимосвязь и взаимопроникновение адатского и мусульманского права [14]. Как справедливо указывает учёный, первичное возникновение и формирование обычного права

связано с историей первобытного общества. Возникновение обычных норм связано с деятельностью особых учреждений судебного характера. Наряду с различными органами управления обществом, таких как совет старейшин, народные собрания, с течением времени сформировались третейские суды и постоянные посреднические суды, которые и стали со временем формировать нормы обычного права. По мнению учёного-правоведа, значительную роль в формировании и развитии мусульманского права сыграли нормы обычного права арабов (аль-урф) и обычное право покорённых народов. Наиболее распространённым источником права является предание. У исламских народов предание, как источник права, подверглось рецепции и, уже адаптированное, обрело форму хадиса. Особую роль в арабском обществе составили хранители урфа-хакамы, к ним постоянно обращались арабы для решения различных правовых споров. Хакамы сыграли свою роль и в первые годы ислама, а затем их заменили кадии. После чего хакамы теряют свой статус и превращаются в хакимов (решающих), которые решают споры как на основе обычного права, так и на основе мусульманского права. В своем научном труде К.А. Алимжан делает вывод о том, что дуализм в исламском мире можно назвать традиционным, так как обычное право продолжает функционировать не только у народов, вынужденных принять ислам, но и в стране «первых мусульман», во многих общинах арабов, например, у бедуинов Аравии.

Предметом изучения современного казахского учёного А.А. Карандашёвой является договорные отношения в обычном праве казахов до присоединения Казахстана к России [15]. По мнению А.А. Карандашёвой, казахское обычное право оказалось наиболее живучим и перешагнуло эпоху, его породившую, и дошло вплоть до наших дней. Этот факт она объясняет следующим. Во-первых, достаточно длительным применением правовых обычаев родоплеменной общинной цивилизации в условиях патриархально-феодалных отношений. Во-вторых, особенностью кочевого образа жизни, влияющего на формирование хозяйственно-бытового мировоззрения, максимально приближенного к самому народу. В-третьих, определенной духовностью кочевого народа, его стремлением к равенству внутри социума, гуманизму, демократизму, что в какой-то степени отражалось в обычном праве казахов, но не встречалось в других правовых системах. Договорные начала присутствовали в брачно-семейных отношениях казахов. Здесь договоры присутствовали при заключении браков при уплате калыма, поскольку основной формой брака был калымный брак. В устных договорах, кроме размера калыма, решался вопрос о сумме, которую планировалась потратить на свадьбу. Договорные отношения присутствовали и при другом виде брака - безкалымном. Данный брак встречался в беднейших слоях кочевого сообщества. Жених заключал договор с отцом невесты, о том, что отработает у него стоимость калыма и приданного за невесту.

Присутствовали договорные отношения и в уголовном праве казахов. Так, например, в результате убийства или нанесения телесных повреждений предусматривался кун - выкуп имуществом, зависевшим от социального статуса потерпевшего и тяжести совершенного преступления. Если предусмотренный кун не мог быть выплачен, стороны договаривались о замене размера куна.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ АДАТНОГО ПРАВА МУСУЛЬМАНСКИХ НАРОДОВ
СТРАН СНГ (С НАЧАЛА XIX ВЕКА ДО НАШИХ ДНЕЙ):
ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

Взаимоотношениям мусульманского, адатного и российского права в Поволжском регионе Российской Федерации посвятил свою работу З.И. Еникеев¹⁶. Исследования по этому вопросу были проведены на примере Башкирии. Правоведом были исследованы этапы развития судебной системы Башкирии с XVI- до начала XX века. Значимость этой работы состоит в том, что З.И. Еникеевым впервые предложено рассматривать обычное право башкир, исходя из трёх исторических этапов развития: 1) генезис и относительно самостоятельное развитие (до XV в.) 2) сосуществование с мусульманским правом (начиная с XIV до начала XX в.) 3) сосуществование с позитивным правом Российской империи (начиная с XVII-XVIII в. до 1917 года).

Следует отметить также диссертационную работу Н.С. Ахметовой, которая определила процессуальные стадии бийского судопроизводства по обычному праву казахов. Учёным было выделены четыре процессуальные стадии суда биев. Первая - подготовительно-примирительная стадия. Вторая стадия - исследовательская, когда исследуются конкретные обстоятельства и доказательства по делу. Третья стадия характеризуется оценкой доказательства и вынесением приговора или решения по делу. Четвертая стадия это стадия окончания судебного разбирательства с прекращением тяжбы по делу [17].

Значительный вклад в изучении адатского права кабардинцев внёс А.З.Бейтуганов [18]. В своей работе «Нормы обычного права кабардинцев» он выделил следующие признаки норм обычного права 1) общеобязательность, основанная на внутренних и внешних факторах 2) действия норм непрерывно во всех однородных условиях 3) повелительно-обязывающий представительный характер, то есть, требуя соблюдения определённых обязанностей, они одновременно предусматривают предоставление определённых прав 4) отличаются устойчивостью в силу своего позитивного консерватизма. А.З. Бейтугановым было предложено следующее определение норм обычного права: нормы обычного права представляют собой преемственно сложившиеся, конкретизированные, детализированные требования, регламентирующие поведение субъектов обычного права в их взаимоотношениях.

Важную роль в изучении адатов народов Дагестана имеют работы М.А. Исмаилова, доцента кафедры истории государства и права юридического факультета ДГУ. Как справедливо считает М.А. Исмаилов, в советской историко-правовой литературе системный анализ обычного права народов Дагестана не проводился [19]. Изучение традиционных норм регулирования общественных отношений осуществлялись вне юридической плоскости и в рамках критики «пережитков» древних форм родовой общественной организации, семейно-брачных отношений. В настоящее время не определены границы действия адатов различных джамаатов (общин) и этносов Дагестана. Не изучена миграция адатского права, которое происходило под влиянием исламского, а затем российского права. Ученым система обычного права народов Дагестана рассматривается как совокупность таких процессуальных институтов, как талион - возмездие, компенсация,

соприсяжничество, ордалия (судебное доказательств), залог (в том числе и внесудебный).

Необходимо отметить, что адат как система норм обычного права представляется важным правовым инструментом, регулирующим различные аспекты взаимоотношений большинства мусульманских народов стран СНГ. Поэтому изучение этого явления имеет длительную историю, начиная с первой половины XIX и до настоящего времени. Однако, несмотря на значительный вклад, внесенный, дореволюционными, советскими и современными учёными следует признать необходимость систематизации правового знания и формирования системы целостного видения адатного права мусульманских народов.

Список использованных источников и литература:

1. Материалы по казахскому обычному праву. Сборник 1. - Алма-ата, 1948
2. Самоквасов. Сборник обычного права сибирских инородцев. - Варшава, 1876
3. Ибрагимов И. Заметки о киргизском суде. – СПб, 1878
4. Ковалевский М.М. Современный обычай и древний закон. – М, 1890 Т.1.
5. Берже А.П. Чечня и чеченцы. – Грозный, 1991
6. Леонтович Ф.И. Адаты кавказских горцев. – Одесса, 1882
7. Записках Императорского Географического общества по отделению этнографии .Том XVII вып. II, 1891
8. Малышев. Н Обычное семейное право киргизов. - Ярославль, 1902
9. Фукс С.Л. Обычное право казахов в XVIII-первой половине XIX века. - Алма-ата: «Наука» КазССР, 1981
10. Баймурзаев. А.Б. Формирование социалистического правосознания народов Дагестана. – Махачкала, 1984
11. Алибеков М. Адаты кумыков. - Назрань: «Эль-Фа», 1995
12. Садри Максуди (Арсал) .Тюркская история и право. – Казань, 2002
13. Баялиева Т. Религиозные пережитки киргизов и их преодоление. – Фрунзе, 1981
14. Алимжан К.А. Вопросы теории обычного права. – Алмааты, 2003
15. Карандашёва А.А. Обычное договорное право казахов до присоединения Казахстана к России // Вестник КазНУ. Серия юридическая 2002. № 2 (23). - Алмааты
16. Еникеевым З.И. Особенности осуществления правосудия в башкирском крае в дореволюционной России //Государство и право. - 2004 № 1
17. Ахметова Н.С. Институт «Кун» в обычном праве казахов и его отмена при Советской власти. Диссертация на соискание научной степени к.ю.н. Алма-Ата 1979
18. Бейтуганов А.З.. Нормы обычного права кабардинцев. - Ростов-на-Дону, 2001
19. Исмаилов М.А. Институты обычного права народов Дагестана. кровная месть и система возмездия в обычном праве. //Закон и право 2005 № 53. - Москва .

Пост упила в редакцию 18.09.2007 г.

УДК 341.241.7

Курило Т.В.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ДЕРЖАВАМИ У СФЕРІ РЕСТИТУЦІЇ І ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Пам'ятки історії і культури є надбанням народу. Охорона та використання пам'яток - важливе завдання держави та її органів, громадських організацій, усіх громадян. Таким же чином культурне надбання народів інших країн входить в загальне надбання людства. У наш час, коли пам'яткам культури загрожують небезпеки самого різного характеру, постає необхідність міжнародної охорони культурних цінностей. Сам термін "міжнародна охорона культурних цінностей" передбачає існування та дію сукупності міжнародно-правових норм, якими регулюється співробітництво держав у справі збереження та використання цих цінностей; міжнародних заходів, які покликані уберегти пам'ятники від руйнування, загибелі і пограбувань як в дні війни, так і в мирний час; створення сприятливих умов для обміну культурними цінностями різних народів [1].

Міжнародна правова охорона культурних цінностей будується на основі загальновизнаних міжнародних принципів і норм як на універсальному (акти ООН та ЮНЕСКО), так і на регіональному рівнях (конвенції Ради Європи, багатосторонні угоди країн СНД тощо). Важливу роль у цій сфері відіграють також двосторонні договори держав та їхні національні законодавства. Саме через систему міжнародних норм і принципів та національних законодавств держав здійснюється реалізація культурних прав людини, закріплених у Хартії прав людини (Ст. 22, 27 Загальної Декларації прав людини 1948 р., Ст. 15 Пакту про економічні, соціальні та культурні права) й спрямованих на збереження для нинішнього та майбутнього поколінь культурної спадщини людства.

Під егідою ЮНЕСКО в сфері охорони культурних цінностей укладено чотири універсальні акти (Конвенція та Протокол "Про охорону культурних цінностей у випадку збройних конфліктів" 1954 р., Конвенції "Про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передаванню права власності на культурні цінності" 1970 р., "Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини" 1972 р.).

Проте пам'ятники гинуть не тільки під час воєн, але й внаслідок викрадень, відсутності засобів на їх збереження і реставрацію, відсутності зацікавленості у їх збереженні. Крадіжки та збут творів мистецтва займають одне з чільних місць по прибутковості в злочинному світі. Безперервно зростає кількість випадків незаконного вивозу археологічних знахідок та інших предметів древньої культури. У низці випадків охорона культурних цінностей виходить за межі матеріальних та технічних можливостей країни, де вони знаходяться. Тоді потребується міжнародна охорона, тобто спільні дії держав по рятуванню, відновленню або реставрації

пам'яток історії і культури. Так, за даними ООН, транснаціональна злочинність поділяється на 17 груп. Одна з цих груп спеціалізується на викраденні історичних і культурних цінностей, їх контрабанді. Інтерполом тільки у Західній Європі відслідковується понад 40 організованих злочинних угруповань з числа колишніх громадян СРСР, що спеціалізуються на цьому протиправному бізнесі. За свідченням науковців-археологів, які відвідали США та інші розвинені країни світу, куди переважно потрапляють викрадені цінності, масштабність торгівлі історичними цінностями з України, в тому числі здобутими незаконним способом "чорної археології", вражаюча. Це пояснюється тим, що ринок антикваріату в Україні перенасичений, а купівельна спроможність її громадян незначна. Водночас все більше поширюється т. зв. "чорна археологія", яка стала чи не найбільш прибутковим бізнесом через незахищеність земель історико-культурного призначення. Прикладів можна назвати безліч. В районі Керчі, під горою Мітрідат, існує цілий підземний лабіринт, де тривалий час шукають скульптуру коня царя Мітрідата, зробленої зі золота. Грабіжники часто не тільки не приховують від археологів, але й демонструють нові знахідки. В 1997 році під час розкопок Аккембетською археологічною експедицією кургану у с.Прибережне Білгород-Дністровського району Одеської області місцеві "підприємці" пропонували археологам купити античні монети, амфори, посуд. В 2003 р. такі "копалі" знайшли мармурову квадратну печатку зі зображенням голови скіфа та декілька уламків мармурової плити з грецькими буквами, які продали одеським колекціонерам. Тільки за 2003 рік митниця одного лише пропускного пункту на станції Чоп передала Національному музею історії України 1500 предметів, які представляють історичну та культурну цінність. Вартість конфіскованого за оцінками експертів складає до 2 млн. доларів. В 2004 році 26 предметів, які були представлені на торгах аукціону "Аріадна Гелері"(Нью-Йорк), були з Криму.

Успішній діяльності "чорних археологів" сприяють такі чинники, як зубожіле положення обласних та районних управлінь культури, державних музеїв, які не можуть проводити наукові експедиції та закуповувати експонати.

Співробітництво в галузі охорони культурних цінностей - це частина міжнародного культурного спілкування, яку веде Українська держава з часу відновлення її суверенітету та намагається розвивати. Культурна спадщина кожного народу є невід'ємною частиною світової культури людства.

Певною мірою міжнародне право охорони культурних цінностей ще перебуває у стадії формування, що характеризує його як складну й навіть суперечливу сферу. Суть полягає в тому, що інтереси держав щодо переміщення культурних цінностей, щодо меж державного суверенітету стосовно культурної спадщини тощо далеко не співпадають. Подоланню цих неузгодженостей між державами сприяють саме конвенційні норми ЮНЕСКО, що враховують у певній мірі ті або інші інтереси держав.

Україна активно підтримує усі акції, які вживаються по лінії ООН, ЮНЕСКО, інших міжнародних організації на захист пам'яток культури та витворів мистецтва, бере участь у них. Конституція України визначає, що саме держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, які становлять культурну цінність,

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ
З ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ДЕРЖАВАМИ У СФЕРІ РЕСТИТУЦІЇ І ПОВЕРНЕННЯ
КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами, а культурна спадщина України охороняється Законом [2].

Вагомою подією в сфері міжнародного права стало прийняття 4 листопада 1966 р. Генеральною конференцією ЮНЕСКО Декларації принципів міжнародного культурного співробітництва, яка заклала підвалини в галузі регламентації культурних прав народів і звернулася до всіх урядів, властей, організацій і установ, які відповідальні за культурну діяльність, щоб вони постійно керувалися її принципами [3]. Зокрема її ст.1. проголошує: "Кожній культурі властиві достоїнства і цінності, які належить поважати і зберігати" (п. 1.); "розвиток власної культури є правом і обов'язком кожного народу" (п. 2); "в їх великій різноманітності і взаємному впливі всі культури є частиною загальної спадщини людства".

Україна виходить з того, що світова культура в цілому, як і кожна з національних культур, не може успішно розвиватись без постійного обміну культурними цінностями. В Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі міститься спеціальна рекомендація - вивчити подальші заходи, що полегшують обмін культурними цінностями. У зв'язку з цим слід відмітити, що в прийнятому в Україні Законі "Про ввезення, вивезення і повернення культурних цінностей" від 21.09.1999 р. передбачено, що українська держава гарантує охорону усіх зарубіжних цінностей культури і мистецтва, які ввозяться в Україну з метою культурного обміну.

Сьогодні основний акцент міжнародного співробітництва з історично зумовлених причин Україна зосередила на векторах Україна - Росія, Україна - Німеччина, Україна - Польща, частково Україна - США, Україна - Угорщина. Підґрунтям договірно-правового процесу тут можна вважати норму Ст.15 Конвенції 1970 р. - "Ця Конвенція ніяким чином не перешкоджає державам-учасникам укласти між собою спеціальні угоди або продовжувати застосовувати вже укладені угоди про повернення культурних цінностей, вивезених з яких-небудь причин з території, звідки вони походять, до набрання чинності цією Конвенцією для заінтересованих держав". Дійсно, абсолютно переважна частина культурних цінностей України була вивезена до набрання чинності Конвенцією 1970 р. й тому проблема їх повернення є поза сферою безпосередньої дії зобов'язуючих норм цієї Конвенції.

Слід зазначити, що з боку Польщі й Німеччини існують претензії щодо культурних цінностей, які знаходяться на території України. Тому у нормах відповідних договорів вказуються обопільні зобов'язання щодо пошуку і повернення культурних цінностей. Так, згідно із Договором між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво (п. 4 ст.13), "сторони у відповідності із загальними нормами міжнародного права, двосторонніми угодами та іншими міжнародними стандартами вживатимуть заходів, спрямованих на виявлення і повернення культурних та історичних цінностей, які були втрачені незаконно вивезені або іншим нелегальним шляхом опинилися на території другої сторони" [4].

Україна в двосторонньому договірному процесі вдається до різних способів пошуку конструктивних позицій. Так, на підставі спільної Декларації про основи відносин між Україною і Німеччиною від 9 червня 1993 р., а також Угоди між

урядами України і ФРН від 15 лютого 1993 р. відбулися переговори з питань реституції культурних цінностей, переміщених у роки Другої світової війни. Було, зокрема вирішено створити двосторонню комісію та укласти відповідну угоду [5].

В Угоді між Урядом України та Урядом Угорської Республіки про співробітництво у справі повернення культурних цінностей, що потрапили під час Другої світової війни та в наступні роки на територію іншої країни, що була підписана 4 квітня 1995 р. в Києві, містить Ст.7, згідно із якою Сторони зобов'язуються вживати всіх необхідних й можливих заходів для запобігання протизаконного вивезення культурних цінностей, а також для виявлення й повернення незаконно вивезених культурних цінностей згідно із духом Гельсінських документів й Конвенцій ЮНЕСКО.

У стосунках з Росією в Україні є три групи проблем у справі повернення культурних цінностей, а саме:

Повернення вивезених в роки Другої світової війни культурних цінностей;

Повернення національних культурних цінностей, які походять з України та в період тоталітарного імперського правління були вивезені з неї в метрополії;

Повернення незаконно вивезених культурних цінностей, які були об'єктом викрадення шляхом скоєння злочинних дій.

Як ми знаємо, значна кількість пам'яток культури і мистецтва походженням з України внаслідок Другої світової війни опинилась за її межами. Насамперед - в Росії. Велика частина евакуйованих пам'яток

після війни так і не були повернені. Тому важливим документом, підписаним незалежною Україною, була Угода про культурне співробітництво між Міністерством культури Російської Федерації та Міністерством культури України від 26 березня 1994 р. [6].

В преамбулі цієї угоди зазначено, що її підписання базується на законодавчих актах про культуру України та Російської Федерації, а також на домовленостях у рамках Співдружності незалежних держав, а саме Мінській Угоді про повернення культурних та історичних цінностей державам їх походження 1992 р. У ст.11 Угоди зазначено, що Україна та Росія будуть сприяти запобігання та попередженню незаконного вивезення культурних цінностей із своїх територій на територію іншої держави, а також взаємному поверненню вказаних цінностей, незалежно від часу, що минув після їх незаконного вивезення. Безперечно постає питання визначення самого терміну "незаконне вивезення". В буквальному розумінні, під це визначення підпадають тільки ті культурні цінності, які стали об'єктом злочинного зазіхання. Ті ж історико-культурні цінності, які на законних підставах були вивезені з країни походження для їх збереження, реставрації, експонування та ін. в межах тоді єдиної держави -СРСР, не підпадають під дію цієї угоди. Тому Угодою зазначена необхідність проведення взаємної роботи (консультацій) для визначення незаконного вилучених або вивезених національних художніх цінностей - перед усім - реліквій - для їх реституції. Для цього Угодою передбачене створення двосторонньої комісії.

Верховна Рада України 19 лютого 1997 р. прийняла Постанову "Про порядок ратифікації Угоди між Україною та Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ
З ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ДЕРЖАВАМИ У СФЕРІ РЕСТИТУЦІЇ І ПОВЕРНЕННЯ
КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

СРСР" [7]. В ній доцільність розгляду питання про прийняття Закону України про ратифікацію цієї Угоди між двома країнами ставиться парламентом у залежність від "укладання та набрання чинності Угодою про повернення в Україну цінностей, які є національним, історичним або культурним надбанням українського народу за переліком визначеним Урядом України".

Оскільки значна кількість історико-культурних цінностей в період окупації була вивезена в Німеччину, то головною проблемою, яка постає при вирішенні питання щодо їх реституції, це встановлення території їх походження. Адже деякі предмети походження, наприклад, з України, які тимчасово перебували на території Росії, могли бути вивезені під час окупації російської території. Тому, враховуючи, що під час Другої світової війни велику кількість книг, архівних документів та інших культурних цінностей було вивезено з території України, то для усунення суперечок, що можуть виникати при заявленні клопотання щодо повернення цих предметів, Україна та Росія домовились, щоб контакти з ФРН з питань обміну вивезених цінностей здійснювались з врахуванням взаємних попередніх консультацій. Це знайшло своє відображення у ст. 3 вищезгаданої Угоди.

В розвиток Міждержавної Мінської Угоди та Угоди на рівні міністерств, 26 липня 1995 р. між урядами України та Російської Федерації була укладена додаткова Угода про співробітництво в галузі культури, науки і освіти, у якій знайшли своє відображення питання реституції і повернення державних культурних цінностей. Так, у ст.5 цієї Угоди зазначено, що сторони вирішуватимуть питання, пов'язані з утраченими або незаконно вивезеними культурними цінностями, які опинилися на території іншої сторони, шляхом переговорів на основі національного законодавства і норм міжнародного права.

Проте, незважаючи на прийняття цих Угод проблема реституції історико-культурних цінностей між Україною та Росією свого вирішення не знайшла. Відповідно до цього, як вже зазначалося, Постановою Верховної Ради України "Про порядок ратифікації Угоди між Україною та Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР" від 19 лютого 1997 р. вирішено, що питання ратифікації цієї Угоди буде вирішене після укладення та набрання чинності Угодою про повернення в Україну цінностей, які є національним, історичним або культурним надбанням українського народу за переліком, визначеним Урядом України (ст.1).

Враховуючи, що до національного історико-культурного надбання відносяться також архівні документи і матеріали, які як зібрання документальних пам'яток є джерелом наукових досліджень, та Національний архівний фонд є складовою частиною вітчизняної і світової історико-культурної спадщини, питання, пов'язані з архівними фондами винесені в окрему Угоду про правонаступництво щодо державних архівів колишнього Союзу РСР від 6 липня 1992 р. [8]. Виходячи з принципу цілісності і неподільності фондів, що утворилися внаслідок діяльності вищих державних структур колишніх Російської імперії та СРСР встановлено, що жодна з колишніх радянських республік не буде претендувати на право володіння державними архівами, які утворилися поза межами її території. У той же час Угодою

зазначено (ст. 3) що Сторони мають право на повернення тих фондів, які утворилися на їхній території та в різний час опинилися поза її межами.

Слід дійти висновку, що у стосунках з Росією українська сторона не проявляє принциповості в справі повернення культурних цінностей.

У всіх Договорах про дружбу і співробітництво та добросусідські відносини, укладених Україною з Європейськими державами містяться відповідні положення про повернення незаконно переміщених історико-культурних цінностей, їх пошук, виявлення та ін.

Практичне здійснення міжнародних угод щодо повернення культурних цінностей, переміщених під час Другої світової війни, наражається на певні труднощі. З огляду на практичне виконання досягнутих домовленостей видно, що основна причина труднощів полягає в тому, що існують надто різні думки про правове значення вже досягнутих угод. Тому необхідно подивитись на сукупність фактів, які лежать в основі цього становища.

Так, передусім, юридичний аналіз необхідно провести в політичному контексті. Політичний характер міжнародних угод щодо повернення культурних цінностей, переміщених під час Другої світової війни, є очевидним. Отже варто спочатку нагадати про вищу загальну політичну цілеспрямованість, яка привела до міжнародних домовленостей і знайшла в них своє правове відображення.

При цьому йдеться, насамперед, про спільний намір України та держав Європи будувати історичне майбутнє. Докорінний політичний поворот, який змінив карту світу та, насамперед Європи після розвалу Радянського Союзу та становленням незалежної Української держави отримав свою остаточну правову форму у вигляді низки договорів між Україною та європейськими країнами. Особливо очевидним стало це визначення у вже згаданих договорах про добросусідство, партнерство і співробітництво, а також щодо широкомасштабного співробітництва, насамперед, в галузі культури. Укладення Україною цих договорів поєднувалося з низкою історичних багатосторонніх рішень щодо культурного співробітництва, збереження та повернення незаконно переміщених культурних цінностей, які Україна підписувала та ратифікувала або як складова частина СРСР (грунтуючись на тому, що була країною - засновницею ООН), або приєднувалась до них після надбання незалежності. Необхідно наголосити на тому, що Україна визнала правонаступність для себе цих договорів, оскільки є продовжувачем як суб'єкт міжнародного права. Так, ст.6 Закону України "Про правонаступництво України" від 12 вересня 1991 р. зазначає, що "Україна підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України" та ст.: "Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки" [9].

У політичному відношенні, укладені Україною з європейськими державами угоди у сфері реституції і повернення державних культурних цінностей становлять єдине ціле: це - відображення нової спільності в політичних прагненнях, програма широкомасштабного співробітництва, цілеспрямованість нових взаємовідносин широкого партнерства. Вирішальне значення для стабільності цього партнерства має загальна архітектура договорів. Взаємні інтереси, на яких вони базуються, не

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ
З ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ДЕРЖАВАМИ У СФЕРІ РЕСТИТУЦІЇ І ПОВЕРНЕННЯ
КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

обов'язково можна знайти в кожній окремій статті, але обов'язково в їхній сукупності. Зв'язуюча сила договорів повністю може розгортатися тільки тоді, коли і тлумачення окремих положень служить досягненню вищестоящих загальних цілей. У такий спосіб можна буде досягнути мети договорів і поглиблення партнерства. У переважній взаємній зацікавленості в розвитку партнерства міститься суть договорів. Не можна допустити, щоб її заступали партикулярні інтереси, які стосуються тільки окремих зобов'язань, а не вищої загальної мети, а тому призводять до помилкових тлумачень.

Список використаних джерел та література:

1. Максимов В.В. "Правова охорона культурних цінностей у Конвенціях ЮНЕСКО" // Дисертація на здоб. наук, ступеня к.ю.н., Київ, 1997.
2. Конституція України. - ВВР України, 1996, №30. Ст. 41
3. Міжнародна охорона, захист і повернення культурних цінностей: Збірник документів. - К., 1993 - С.3.
4. Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво.// ВВР України. - 1992. - №3. -Ст. 613
5. Голос України. - 1993. - 26 травня.
6. Пам'ятки України. - 1995. - №1. - С. 95-96.
7. Голос України. - 1997. - 25 лютого.
8. Архіви України. - 1992. - №1-3. - С. 4-5.
9. Про правонаступництво: Закон України // ВВР. - 1991. - №46. -Ст.617.

Надійшла до редакції 11.06.2007 р.

УДК 347.78.01

Заєць О.В.

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВІЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ЗА БЕРНСЬКОЮ КОНВЕНЦІЄЮ

Витоки проблеми із інститутом вільного використання об'єктів авторського права спричинені саме конструкціями чинного законодавства, котрі, є неоднорідними, суперечливими та певною мірою непослідовними. Зокрема, важко зрозуміти логіку законодавця, що надав правову охорону формі вираження досягнення, а не самому досягненню як ідеї, яка власне використовується у авторському праві й через форму? Чому це відбулося можна зрозуміти лише прослідкувавши розвиток позитивного регулювання вільного використання об'єктів авторського права. Насамперед йдеться про міжнародно-правові акти у сфері авторського права, які встановили універсальні підходи до визначення випадків та порядку вільного використання об'єктів авторського права. До того відповідно до Закону України „Про міжнародні договори України” від 29 червня 2004 р. встановлено слідування України своїм зобов'язанням за міжнародними договорами та підтверджується примат ратифікованих у встановленому порядку Україною міжнародно-правових актів над національними. Зокрема це стосується випадків колізії між нормою національного та міжнародного права.

На загально методологічному рівні ми виходимо з того, що у сфері матеріального права кожен інститут і навіть норма права має свої фактори: економічні (матеріальні умови існування суспільства, рівноправність форм власності, потреби захисту економічних прав і інтересів людини, попередження можливості зловживання економічними правами, створення прозорої нормативної бази для підприємництва), соціальні (ступінь громадської активності й громадського контролю за станом справ у державі, розвиненість професійних та громадянських інтересів, можливість їх лобіювання в органах влади), національні (стан упорядкування суспільних відносин, особливості інформаційного та культурного процесу, взаємовідносин між різними гілками влади), зовнішньополітичні (особливості міжнародного становища держави, рівень і характер її взаємовідносин із іншими державами і міжнародними організаціями), ідеологічну (правова свідомість громадян та правова культура суспільства [1, с. 20]), правову тощо.

Наразі щодо інституту вільного використання об'єктів авторського права виникло ряд проблем: він надто розширений, пересікається із іншими інститутами авторського права, наприклад похідного витвору, не узгоджується із його змістом в міжнародних правових актах. З'ясуванню витоків існування спірного питання й присвячена ця розробка.

Для того щоб зрозуміти яким чином і на підставі чого встановлено право вільного використання творів, слід встановити причини запровадження такого правового інституту. На наш погляд в основі вільного використання як певного прояву інституту обмеження прав авторів та інших володільців, як справедливо відзначає Делія Ліпчик, є потреби соціальної політики в задоволенні потреб

суспільства в знаннях та інформації, необхідність забезпечити доступ до результатів творчості і поширення творів задія інтересів того ж суспільства [2, с.190]. Крім того серед причин запровадження такого правового інституту вказується: необхідністю пошуку справедливого та компромісу між інтересами: стосовно інтелектуальної творчої діяльності, інтересами автора щодо отримання матеріального та морального задоволення результатами своєї діяльності та тих, хто експлуатує витвори і на кінець самого суспільства. Який із інтересів є більш захищеним та має пріоритет над іншими залежить від економічних та соціальних чинників, співвідношення у правовій системі охорони приватних та публічних інтересів, а також, відповідно, його імперативів та диспозитивів.

Оскільки авторське право концептуально виходить із примату прав автора та похідності прав інших суб'єктів авторського права то насамперед йдеться про вторгнення у сферу майнових інтересів автора. Іншими словами, надавши право використовувати твір, законодавець тим самим обмежив їхні права на вирішення питання кому надавати можливість використовувати свій витвір та ввів інститут законної ліцензії (дозволу). Для цього він повинен був мати досить вагомі підстави. Серед таких можуть бути вищі інтереси, зокрема щодо забезпечення поступу суспільства що не може бути забезпечений без можливості доступу до його значимих та новітніх здобутків. Природно, що створення нового та більш значимого для прогресу суспільства може відбутися за умови використання кращих здобутків попередників. Досить часто відомі ідеї попередників отримують подальший розвиток у творах нащадків і тим збагачується скарбниця людських здобутків та звершень.

Інший бік цієї проблеми полягає у тому, що виховання чи плекання творця можливе лише за умови, що він засвоїть передові досягнення людства взагалі та у певній царині досягнень зокрема. Тож заради виховання творця чи просто гарного фахівця законодавець допускає можливість обмеження прав авторів та інших володільців майнових прав. Проте з чим знайомиться особа, зі способом вирішення певної проблеми чи із формою. Очевидно, що одне не може відбутися без іншого, але перевага надається все таки науково (технічному) чи творчому вирішенню. Форма лише засіб його донесення до відома осіб. Таким чином досягнення тут приймають правову форму інформації. Проте законодавець є досить консервативним і виходить із того, що було започатковано більш ніж століття тому.

Коли в 1878 р. за ініціативи Товариства літераторів в Парижі відбувся міжнародний літературний конгрес під головуванням Віктора Гюго та заснована міжнародна літературна асоціація було вирішено надавати іноземним витворам режим національних та прийнято рішення про укладення договору під назвою Загальна конвенція про охорону літературної власності із основним генеральним положенням про те, що всі автори випущених у світ чи заявлених у країні-учасниці конвенції творів у своєму правовому становищі будуть прирівняні до авторів цієї країни без спонукання до виконання дрібних формальностей. Відтак тим були започатковані основні принципи авторського права: національний режим чи прирівняний до національного режим витворів, автоматична охорона без необхідності виконання певних формальностей та незалежний характер такої правової охорони [2, с.526-527]. Проте вони мають виключення.

Основним актом, що врегулював відносини у сфері авторського права стала Бернська конвенція по охороні літературних та художніх творів 1886 р. Зокрема у ній передбачено в ст.ст. 5-10 певні мінімальні права на твори. Ці права полягали в правах на переклад, на відтворення та публічне відтворення. Особливе правило було передбачене для популярних на той час фісгармоній та інших механічних пристроїв із відтворення мелодій. Так ст. 3 Заключного протоколу передбачала, що виготовлення та продаж інструментів для механічного відтворення музичних мелодій, що запозичені із охоронюваних приватним правом творів, не вважається актом контрафактного використання музичних творів.

Слід вказати, що найбільш проблемним у ті часи, як і наразі, було право на переклад. Останній за своєю природою неоднозначний: форма ознайомлення із досягненнями широкого загалу читачів, засіб порозуміння чи експансії культури одного народу в інші культури тощо. На той час сформовано підхід, що переклад розглядався лише як одна із форм відтворення твору і прирівнялася до такого відтворення. Разом з тим щодо романів із продовженням та до новин, що опубліковані в газетах та періодичних виданнях це правило не застосовується. Оскільки в чинному законодавстві України стосовно цього правила не нічого не встановлено то слід виходити із положень ст. 7 вказаної конвенції.

Бернська конвенція надала країнам, що розвиваються і приєдналися до неї, право зробити застереження відповідно із так званим „правилом десяти років” (с. 30(2)(b)). Воно надало можливість скоротити строк охорони стосовно виключного права на переклад. За ним якщо по закінченні десятирічного періоду з дати першого випуску твору в світ його переклад не був випущений на мові, яка є загальноживаною в одній із держав-членів конвенції, це право припиняється.

Серед обмежень авторських прав, як противаги мінімальному рівню охорони, в Бернській конвенції встановлено положення, котрі передбачають можливість використання охоронюваних витворів з обумовленою метою без дозволу володільця та без виплати винагороди за таке використання. Зокрема до таких випадків віднесено: відтворення твору в певних особливих випадках (с.9 (2)), цитат із твору і використання твору в якості ілюстративного матеріалу з метою навчання (ст.10), відтворення статей в газетах та журналах з поточних подій (ст. 10 –bis) та запису короткострокового використання (ст. 11- bis). Більш ускладненим є використання об'єктів авторського права на основі примусових ліцензій.

Слід вказати, що на момент свого прийняття Бернська конвенція була розрахована на потреби та вимоги промислово розвинутих країн Європи. По мірі того як її положення стали поширюватися на інші країни та континенти, виникла потреба враховувати їхні інтереси та вносити зміни. Зокрема нові держави потребували більш вільного доступу до охоронюваних авторським правом творів, особливо з метою задоволення потреб в сфері техніки та освіти. Особливо гострою була потреба у педагогічній літературі і відповідно усвідомлення потреби у відповідному міжнародному договорі, котрий би забезпечив право для країн, що розвиваються, більш вільний доступ до охоронюваних творів без обмеження інтересів авторів [3, с.368]. Відповідно ця та інші проблеми потребувала свого вирішення. Проте бурхливі події у Європі та у світі, революції, дві світові війни, специфіка улаштування світових проблем після війн на довгий час відсунули їхнє вирішення, як і вирішення інших нагальних проблем приватного та публічного характеру.

В подальшому це проводилося на основі додаткових актів, право на котрі обговорювалось уперше в Браззавілі в 1963 р. на Конференції по авторському праві в Африці і продовжилось у 1967 на Стокгольмській конференції з перегляду Бернської конференції. Ними було розширено випадки вільного використання та правила реалізації цього права. Знову виникла потреба переглянути правила щодо перекладу, та про умови за яких переклад та відтворення твору, створеного в інших країнах, міг використовуватися для освіти та наукових досліджень у інших країнах.

Паризька конференція 1971 р. взагалі ознаменувалась низкою доповнень до Бернської конвенції які отримали назву Паризького акту. На ній окрім вирішення проблеми забезпечення універсального характеру цієї конвенції знову вирішувалось й питання про поступки країнам, котрі розвиваються і не здатні у повній мірі забезпечити безумовне виконання її імперативних положень. У зв'язку з тим додатковим розділом Паризького акту 1971 р. Бернської конвенції були передбачені пільги для країн, які розвиваються, стосовно права перекладу та відтворення творів іноземного походження. При тому праву перекладу та праву відтворення було надано характер виключних [3, с.369].

Також стосовно цих країн було встановлено можливість видачі не виключних та непередаваних обов'язкових ліцензій стосовно: перекладу з метою навчання для використання в школах і університетах чи з метою вивчення; відтворення робіт, охоронюваних відповідно із Конвенцією, з виключною метою використання для систематичного навчання. При тому систематичне навчання витлумачене як систематичне навчання в домашніх умовах і в недержавних навчальних закладах. Тобто йдеться про відкриття можливості для безперервного підвищення кваліфікації на основі новітніх освітянських досягнень та отримання новітньої інформації.

Самі ліцензії за певних умов могли видаватися будь якому громадянину країни, котра розвивається та належним чином скористалась вказаними пільгами. При тому такі ліцензії могли бути й примусовими і видаватися після перебігу часу після учинення відповідних процедурних дій компетентними органами країни, що розвивається. Для цього зацікавлена особа повинна подати заявку для видачі примусової ліцензії. Уповноважений на це орган повинен при видачі ліцензії встановити справедливую винагороду володільцю авторського права, котра повинна бути співрозмірною звичайним гонорам, котрі виплачуються по вільним ліцензіям у даній країні.

Сам переклад повинен відповідати певним вимогам: автентичним – правильним, а відтворення – точним та на мові, яка є загальноживаною у країні, яка розвивається*; вказано прізвища авторів на всіх екземплярах таких перекладів чи відтворень. Видається, що така вказівка потребує певного доктринального тлумачення. Автор має право не вказати своє прізвище, чи більш широко ім'я, вказати повне ім'я чи псевдонім. Відповідно якщо буде вказано лише прізвище автора, то це може суперечити його волевиявленню на зазначення свого авторства. Видається, що

---

* До загальноживаних мов відносяться англійська, французька та іспанська. Переклад може здійснюватися також на мови національностей країни. Що розвивається.

при тиражуванні перекладів особи, котрі скористались правом вільного використання не можуть виходити за ті зазначення авторства, які використав сам автор. Слідування вказівці про необхідність зазначення прізвища автора може спровокувати порушення немайнових прав автора.

Самі твори повинні використовуватися відповідно до мети видачі ліценції. Зокрема не можуть вивозитися із країни екземплярів перекладів чи відтворень, а також випуск їх у світ за такими ліцензіями. На наш погляд йдеться про експорт чи імпорт екземплярів перекладів та відтворень чи інше їхнє використання з підприємницькою метою. З огляду на спрямування гуманітарного законодавства ми не можемо заборонити вивіз із країни як предметів. Принаймні митне законодавство України, зокрема Митний кодекс України, та митні законодавства інших країни при регулюванні відносин щодо переміщення через митний кордон товарів, що містять інтелектуальну власність про це не вказується. Інакше ми б штучно обмежили права людей на ознайомлення із творами та збільшили кількість митних правопорушень.

Певні відступи від режиму абсолютності прав на об'єкти авторського права передбачені й іншими міжнародно-правовими актами. За Договором ВОІВ про авторське право, що прийнятий Дипломатичною конференцією з питань авторського права і суміжних прав, що відбулася у грудні 1996 р. Ним враховано вплив стрімкого розвитку та зближення інформаційних та комунікаційних технологій на авторське право і з одного боку посилено авторсько-правову охорону прав, а з другого – враховано необхідність урівноваження інтересів і прав авторів із інтересами публіки [4,с.575]. Зокрема стосовно комп'ютерних програм, що не є основним об'єктом прокату і на кінематографічні твори, що широко не копіюються не поширені виключні права і дозволене їхнє вільне використання, за умови що це не може завдати істотної шкоди виключному праву на відтворення.

Положення Бернської конвенції та Паризького акту відповідно імплементовані у законодавство про авторське право країн-учасників цієї конвенції та інших. Проте деякі країни пішли далі і безпідставно розширили інституту вільного використання об'єктів авторського права. Це стосується й України. Недарма вона знаходиться у списку тих країн, котрі недостатньо протистоять порушенню прав інтелектуальної власності.

Список використаних джерел та література:

1. Ковалевський В.С., Козинцев І.П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. –К.: Юрінком Інтер, 2005. - 192 с.
2. Ліпчик Д. Авторское право и смежные права /пер. с фр.; Предисловие М.Федотова. –М.; Ладомир; Издательство ЮНЕСКО, 2002, 788 с.;
3. Основы интеллектуальной собственности. – К.: Издательский Дом «Ин Юре», 1999. 600 с.;
4. Право інтелектуальної власності: Академ. курс: підручник для студентів вищих навч. закладів / За ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. – 2-ге вид., переробл. та допов. –К.: Кон церн „Видавничий Дім „Ін Юре”, 2002. - 672 с.

Надійшла до редакції 15.04.2007 р.

УДК 347

Ст епаненко Т.В.

ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОЛОЖЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ЗВЕРТАЮТЬСЯ ДО СУДУ З ПОЗОВАМИ ПРО ЗАХИСТ НЕВИЗНАЧЕНОГО КОЛА ОСІБ

Цивільна процесуальна форма характеризується тим, що обсяг процесуальних прав того чи іншого учасника цивільного процесу в значній мірі залежить від того процесуального положення, яке він займає в процесі. Оскільки такі можливості неоднакові, юридична коректність визначення процесуального положення осіб, які звертаються до суду, наступної можливої зміни цього положення й припинення участі в процесі є суттєвою обставиною, що впливає на ефективність судового захисту прав та інтересів, й відповідно обумовлює необхідність його теоретичного дослідження.

Проблемам визначення процесуального положення осіб, які беруть участь у справі, присвячено немало теоретичних досліджень, достатньо назвати вже класичні роботи таких дослідників, як М.А.Вікут, О.О. Мельников, В.Н.Щеглов, Д.М.Чечот, М.С.Шакарян, М.Й.Штефан [1-6]. Проте, незважаючи на достатню розробленість, проблема “позиціонування особи” в цивільному процесі залишається актуальною як для теорії, так і для практики, зокрема для нових видів позовного провадження – судочинства за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб.

Науковці, які зверталися в своїх роботах до дослідження конструкції позовів на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб, не дійшли згоди щодо цього питання. Так, на думку Н.А. Батаєвої, порушуючи справу на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації займають у справі положення позивача тільки в процесуальному розумінні. Особи з числа невизначеного кола осіб є потенційними позивачами, до участі у процесі не залучаються і сповіщаються про процес, як правило, лише після набрання рішенням законної сили [7, с.8-10, 91].

Н. Ю. Сакара вважає, що позивачами у справі на захист громадського інтересу є фізична особа, яка звертається до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів і необмежене коло осіб. В даному випадку має місце певне змішування двох самостійних інститутів: інституту захисту своїх прав, свобод та інтересів і інституту захисту прав, свобод та інтересів інших осіб. У разі пред’явлення позову на захист громадського інтересу органами чи особою, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, державні чи суспільні інтереси вони займають процесуальне положення особи, яка захищає права, свободи та інтереси інших осіб згідно статті 45 ЦПК України, а в якості позивача виступає особа, яка надала їм відомості про порушення громадського інтересу [8, с.112-113].

І.В.Козма вказує, що органи державної влади, зокрема Управління захисту прав споживачів, у випадку звернення до суду на захист невизначеного кола споживачів, виступає як представник невизначеного кола споживачів, що не вступали з продавцем

(виробником) у матеріальні правовідносини. Але позивачами у справі будуть споживачі [9, с.119]. Далі, в цій же роботі автор вказує, що органи, які звертаються до суду на захист інших осіб є суб'єктами захисту прав інших осіб та інтересів держави [9, с.122].

Аналіз судової практики свідчить, що особи, які звертаються до суду з позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб позиціонують себе в процесі в якості позивачів як у випадку звернення на захист суб'єктивних прав та інтересів (наприклад, справа “Громадяни проти Енергоатому”) [10], так і у випадках звернення на захист інших осіб (наприклад, справа за позовом Міжнародного антифашистського комітету проти газети “Сільські вісті”) [11].

Вищевикладене свідчить про існування певних проблем визначення процесуального положення осіб, які звертаються до суду на захист невизначеного кола осіб, що обумовлює актуальність та мету статті — з'ясування процесуального положення осіб, які звертаються до суду на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб.

Позови про захист прав та законних інтересів невизначеного кола осіб за своїм суб'єктивним складом відрізняються від традиційних позовів, спрямованих на захист прав конкретного суб'єкта. Безпосереднім об'єктом судового захисту у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб є інтерес суспільства в реалізації на території держави екологічної, споживчої, політики тощо, спрямованої насамперед на захист життя, здоров'я і добробуту населення [12, с.232]. На момент відкриття провадження у справі за позовом про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб та винесення судового рішення неможливо чітко визначити персональний склад осіб, права, свободи та інтереси яких захищаються. Це дає підстави для висновку, що у справах про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб має місце існування багатосуб'єктного складу на боці позивача – невизначеного кола осіб.

В юридичній літературі невизначене коло осіб як багатосуб'єктний склад на боці позивача характеризується такими ознаками: особи з числа невизначеного кола осіб є потенційними учасниками правового спору, що переданий на розгляд суду; об'єднані загальним неперсоніфікованим інтересом, що конкретизований у правовій меті особи, яка звертається з позовом [13, с. 99]; склад осіб є кількісно й персонально не встановлений, проте ймовірно багаточисленний [7, с.9], кількісно й персонально несталі; неможливо персоніфікувати й притягнути до участі у справі всіх осіб з числа невизначеного кола осіб [14, с.28-29]. Вважаємо доцільним характерні риси зазначеного багатосуб'єктного складу доповнити такими ознаками: по-перше, персональна неучасть осіб з числа невизначеного кола осіб у справі не позбавляє їх права посилатися на рішення суду й не доказувати встановлені даним рішенням факти. Разом з цим, неучасть у справі цих осіб не є підставою для скасування рішення по справі в апеляційному порядку. Крім того, особи з числа невизначеного кола осіб не несуть судові витрати по справі.

Виходячи з вищевикладеного, невизначене коло осіб як специфічний багатосуб'єктний склад на боці позивача можна визначити як кількісно не встановлене, проте ймовірно багаточисленне коло потенційних позивачів, об'єднаних

ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОЛОЖЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ЗВЕРТАЮТЬСЯ ДО СУДУ З ПОЗОВАМИ ПРО ЗАХИСТ НЕВИЗНАЧЕНОГО КОЛА ОСІБ

загальним неперсоніфікованим суспільним інтересом, кількісна й персональна несталість яких робить неможливим їх індивідуалізацію, залучення до справи та зазначення в рішенні по справі, проте не позбавляє кожен з цих осіб посилатися на рішення суду й не доказувати встановлені даним рішенням факти.

Специфічний багатосуб'єктний склад на боці позивача зумовлює певні особливості визначення процесуального положення суб'єктів, які звертаються до суду на захист невизначеного кола осіб.

Право на звернення до суду з позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб (суспільного інтересу) передбачено низкою законодавчих актів. Так, згідно частин 2, 3 статті 9 Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, ратифікованої Законом №832-XIV від 06.07.1999р., представникам заінтересованої громадськості забезпечується доступ до процедури перегляду прийнятих компетентними органами рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, у суді та (або) іншому незалежному й неупередженому органі, а також оскарження дій або бездіяльності приватних осіб і громадських органів, котрі порушують положення національного законодавства, що стосується навколишнього середовища. При цьому, відповідно до частин 4, 5 статті 2 зазначеного акту, заінтересованою громадськістю визнаються по-перше, ті особи, на кого справляє або може справити вплив прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, а, по-друге, особи, які мають заінтересованість в процесі. Це можуть бути одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їх об'єднання, організації [15].

Частиною другою статті 37 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” закріплено, що при здійсненні нагляду органи прокуратури застосовують надані їм законодавством України права, включаючи звернення до судів з позовами про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, та про припинення екологічно небезпечної діяльності [16].

Частина 3 статті 36-1 Закону України “Про прокуратуру” встановлює, що формами представництва прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді є звернення до суду з позовами або заявами про захист прав і свобод іншої особи, невизначеного кола осіб, прав юридичних осіб, коли порушуються інтереси держави, або про визнання незаконними правових актів, дій чи рішень органів і посадових осіб [17].

Відповідно до частин 3, 9 статті 27 Закону України “Про рекламу” органи державної влади з метою захисту інтересів суспільства, держави, споживачів реклами і учасників рекламного ринку можуть звертатися до суду з позовами про заборону відповідної реклами та її публічне спростування. [18].

Згідно з частиною 2 статті 19 Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” у питаннях колективних інтересів працівників профспілки, їх об'єднання здійснюють представництво та захист інтересів працівників незалежно від їх членства у профспілках [19].

Відповідно до пункту 9 частини 1 статті 25 Закону України “Про захист прав споживачів” об’єднання споживачів мають право звертатися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій [21].

Таким чином, можна констатувати, що законодавцем окреслено досить широке коло суб’єктів, які маю право звертатися до суду на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб. Це можуть бути як фізичні особи, так і державні органи, громадські об’єднання тощо.

В теорії цивільного процесуального права визнано, що поняття позивача й особи, яка ініціює процес, не завжди співпадають. Як правило, судовий процес ініціюється позивачем, який позиціонує себе в якості особи, що захищає власні порушені або оспорені права чи інтереси. У випадку звернення до суду органів чи осіб в інтересах інших осіб в порядку статті 45 ЦПК України, особа, в інтересах якої відкрито провадження у справі, сповіщається судом про процес й бере участь в процесі в якості позивача. Тобто позивач – це особа, права або інтереси якої оспорені чи порушені, суб’єкт спірного матеріального правовідношення [21, с.70].

Що ж стосується процесуального положення суб’єктів захисту “чужого” інтересу, то в науці цивільного процесуального права дане питання є одним з дискусійних. Так, деякі дослідники вважають їх сторонами в процесуальному значенні або сторонами особливого роду [22]. Інші, залишаючи для прокурора його власне найменування й зазначаючи, що прокурор є окремою процесуальною фігурою, представником держави й займає в процесі окреме процесуальне положення [1, с.46; 4, с.178], всіх інших осіб пропонували називати процесуальними позивачами [3, с.103-104, 121; 5, с.198-200], „заявниками позовів”, „держорганами-заявниками”, „організаціями-заявниками” [1, с.46], “функціонерами” [23, с.142-143].

Проте, на нашу думку цей спір є скоріш термінологічний. Так, в доктрині цивільного процесуального права практично не оспорується, що особи, які звертаються до суду із заявами про захист прав та інтересів інших осіб не підмінюють у справі позивача, вони беруть участь паралельно з ним та незалежно від нього. Разом з тим, права прокурора, органів державної влади й місцевого самоврядування й інших осіб в судовому процесі не можна розглядати як необмежені або такі, що підмінюють розпорядчі права позивача чи відповідача. У позовній заяві має бути вказана саме конкретна особа, на захист якої пред’явлено позов; суд зобов’язаний повідомити її про порушення цивільного процесу і можливості прийняти в ньому участь в якості позивача. Відповідно до частини третьої статті 46 ЦПК України якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених вимог, суд залишає заяву без розгляду. Тобто зазначені суб’єкти захисту “чужих” інтересів не можуть взяти на себе роль позивача чи третьої особи з самостійними позовними вимогами, не можна також вважати їх процесуальними представниками. Їх процесуальний статус, на нашу думку, чітко визначений цивільним процесуальним законодавством (ст. 45 ЦПК України)- вони є особами, які звертаються до суду від свого імені на захист прав та інтересів інших осіб і не потребує ніяких додаткових термінів.

ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОЛОЖЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ЗВЕРТАЮТЬСЯ ДО СУДУ З ПОЗОВАМИ ПРО ЗАХИСТ НЕВИЗНАЧЕНОГО КОЛА ОСІБ

Виходячи з вищевикладеного, більш слушною вбачається позиція Н.Ю.Сакари, згідно якої позивачами у справі за позовом про захист невизначеного кола осіб є фізична особа, яка звертається до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів і необмежене коло осіб. У разі пред'явлення позову на захист невизначеного кола осіб органами чи особою, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, державні чи суспільні інтереси вони займають процесуальне положення особи, яка захищає права, свободи та інтереси інших осіб згідно статті 45 ЦПК України, а в якості позивача виступає особа, яка надала їм відомості про порушення суспільного інтересу і невизначене коло осіб[8, с.112-113]. Тобто, в даному випадку ми виходимо з традиційного критерію визначення процесуального положення осіб, які беруть участь у справі – характер юридичного інтересу (суб'єктивний матеріально-правовий (особистий) або службовий, державний чи громадський). При цьому, вважаємо доцільним розширення правової можливості фізичних осіб звертатися до суду в інтересах невизначеного кола осіб й закріплення зазначеного права у відповідних нормах матеріального законодавства.

Разом з тим, можливий такий випадок, коли жодна особа з числа невизначеного кола осіб не виявить бажання ініціювати процес на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб, або ж подання до суду позову особами, які мають право захищати права та інтереси інших осіб може бути не обумовлено зверненням до них фізичної особи з відомостями про порушення громадського інтересу. Вважаємо, що у такому разі особа, яка пред'явила позов займає процесуальне положення суб'єкта захисту “чужих” інтересів згідно статті 46 ЦПК України, а на боці позивача не бере участь конкретна особа, чії права порушено. В позовній заяві при цьому, має бути зазначено, що звернення до суду спрямовано на захист невизначеного кола осіб, інтересів суспільства.

Крім того, якщо фізична особа, яка була зазначена в позові, пред'явленому уповноваженою особою в порядку статті 45 ЦПК України, як позивач, відмовляється від позову, то це не має значення для осіб, якими пред'явлено позов на захист невизначеного кола осіб, оскільки не виразили свою волю всі інші особи з числа невизначеного кола осіб. Також, на відміну від випадків захисту органами та особами в порядку статті 45 ЦПК України прав та інтересів конкретної особи, в разі звернення до суду на захист невизначеного кола осіб (неперсоніфікованого суспільного інтересу) не залучення осіб з числа невизначеного кола осіб до участі у справі й не підтримання вказаними особами даного позову не є підставою для залишення судом заяви без розгляду, про що, на нашу думку, має бути зазначено в ЦПК України. Так, частину 3 статті 46 ЦПК України пропонуємо доповнити реченням “Вказане правило не поширюється на позови в інтересах невизначеного кола осіб”.

Зазначені положення, на нашу думку, є достатньо новими в теорії цивільного процесуального права, що потребують подальшої розробки з метою удосконалення механізму судового захисту прав та інтересів осіб, інтересів суспільства. Продовження теоретичного дослідження процесуального механізму позовів на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб, зокрема на всіх стадіях цивільного судочинства, а не тільки на момент відкриття провадження у справі, буде мати

позитивне значення як для науки цивільного процесуального права України, так і для законотворчої діяльності й судового правозастосування.

Список використаних джерел та література:

1. Викут М. А. Стороны – основные лица искового производства.- Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1968.- 76 с.
2. Мельников А. А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе: Автореф. дис... д-ра. юрид. наук.–М., 1970.- 31с.
3. Щеглов В. Н. Субъекты судебного гражданского процесса. Томск: Томский госуниверситет, 1979.- 128 с.
4. Чечот Д. М. Участники гражданского процесса.–М., Госюриздат.– 1960.- 192 с.
5. Шакарян М. С. Субъекты советского гражданского процессуального права.- М.: ВЮЗИ, 1970.- 212 с.
6. Штефан М. Й., Заворотько П. П. Особи, які беруть участь у справі. – К., 1967 – 75 с.
7. Батаєва Н.С. Судебная защита прав и интересов неопределенного круга лиц: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. - М., 1998. - 164 с.
8. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Харків, 2005. – 209 с.
9. Козма В.І. Визначення сторін у цивільному процесі у справах про захист прав споживачів // Часопис Київського університету права. – 2005. - №3. – С.117-123.
10. Кожухов А. 50 миллионов доверенностей потребовал суд при подаче искового заявления // Юридическая практика. - 2002.- №28 (238).
11. <http://silskivisti.kiev.ua/RISHEN.HTM> (03.01.2007)
12. Степаненко Т.В. Об'єкт судового захисту у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб. В кн.: Актуальні проблеми цивільного права та процесу: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Олександра Анатолійовича Пушкіна, Харків, 21 травня 2005 року. – Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2005. – 284с.
13. Попова Ю.А. Судопроизводство по делам, возникающим из публично-правовых отношений (теоретические проблемы). Краснодар.: КГАУ, 2002 - 192 с.
14. Е. Полухова. Защита прав и законных интересов неопределенного круга лиц в крупных объединениях предприятий // Законность. – 2005. - №7. – С.28-30.
15. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Конвенцію ратифіковано Законом від 06.07.99 N 832-XIV // Відомості Верховної Ради – 1999. - N 34. - Ст.296.
16. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 26.06.91 N 1268-XII // Відомості Верховної Ради. – 1991. - N 41. - Ст.546 (з наступними змінами та доповненнями).
17. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.91 N 1789-XII // Відомості Верховної Ради. - 1991. - N 53. - Ст.793 (з наступними змінами та доповненнями)
18. Про рекламу: Закон України в редакції Закону від 11.07.2003 N 1121-IV // Відомості Верховної Ради. - 2004. - N 8. - Ст.62 (з наступними змінами та доповненнями).
19. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09. 99 N 1045-XIV// Відомості Верховної Ради. – 1999. - N 45. - Ст.397 (з наступними змінами та доповненнями).
20. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.91N 1023-XII в редакції Закону від 01.12.2005 N 3161-IV // Відомості Верховної Ради. – 2006. - N 7. - Ст.84 (з наступними змінами).
21. Гражданский процесс: Учебник / Отв. ред. проф.. В.В.Ярков. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 720с.
22. Строгович М.С. О системе науки судебного права / Советское государство и право. – 1939. - №3. – с.66-67.
23. Штефан М.Й. Цивільний процес: Підручник для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2001. – 696 с.

ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОЛОЖЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ЗВЕРТАЮТЬСЯ
ДО СУДУ З ПОЗОВАМИ ПРО ЗАХИСТ НЕВИЗНАЧЕНОГО КОЛА ОСІБ

Надійшла до редакції 04.05.2007 р.

УДК 342.565.2

Худоба В.Н.

РЕШЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА УКРАИНЫ КАК ИСТОЧНИК ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА

Среди источников гражданского процессуального права статья 2 ГПК Украины не указывает в качестве таковых решения Конституционного Суда Украины (далее КС), которые в правоприменительной деятельности судов в гражданском процессе играют, а в последующем еще в большей степени будут играть весьма важную роль.

Вопрос о юридической природе решений КС в правовой науке является дискуссионным. По мнению одних авторов КС принимает участие в правотворчестве [1] и его решения являются источниками права [2]. Другая часть авторов отстаивает противоположную точку зрения [3].

По мнению Е.П. Евграфовой, решения КС связаны с системой национального законодательства, являются ее частью и важным источником права. Освобождая систему законодательства от противоречащих Конституции Украины (далее КУ) актов, они тем самым подпадают под определение понятия нормативно-правового акта [4]. Решения КС, пишет Ю.Н. Тодыка, являются источниками конституционного права. В первую очередь, отмечает автор, к ним следует отнести решения, которыми КС дает толкование Конституции и законов Украины [5]. Данное право КС, считают В. Погорилко и В. Федоренко «предусматривает не только отмену или изменение этих нормативно-правовых актов, но и издание новых конституционных нормативно-правовых предписаний» [6]. В свою очередь В. Шаповал, придерживаясь аналогичных взглядов, отнес КС к субъектам законодательной деятельности [7].

В.С. Нерсесянц, будучи противником признания судебных актов источниками права, пишет, что по Конституции или закону отмена нормативно-правового акта (как и его принятие, и изменение) – прерогатива правотворческих органов, а не суда. Суд вправе дать лишь юридическую квалификацию (правовую оценку, характеристику) рассматриваемого нормативно-правового акта в смысле его соответствия или несоответствия Конституции, закону. Решение судебного органа о несоответствии рассматриваемого нормативно-правового акта Конституции, закону – лишь основание для отмены этого акта компетентным правотворческим органом, а не сама отмена [8].

На наш взгляд, для того чтобы определить правовую природу решений КС, следует сопоставить компетенцию, содержание и форму деятельности этого органа с аналогичными признаками законодательных актов.

К основным характерным признакам нормативно-правовых актов относятся: 1) они издаются компетентными государственными органами в пределах их полномочий; 2) принимаются с соблюдением определенной процедуры, (правотворчество); 3) устанавливают, изменяют или отменяют нормы права, то есть правила поведения общего характера; 4) имеют четко установленную форму (письменного акта-документа) и реквизиты; 5) обладают юридической силой:

существует определенный порядок вступления официальных документов в юридическую силу и порядок ее утраты; 6) подлежат официальному опубликованию в специальных изданиях [9]. Законы и любые иные нормативно-правовые акты, определяющие права и обязанности граждан являются недействительными, если они не доведены до сведения населения в порядке установленном законом (ст.57 КУ). Нормативно-правовые акты, не отвечающие этим требованиям, не подлежат применению и не влекут за собой юридических последствий.

В связи с исследуемым вопросом, отметим, что КС не отнесен к числу правотворческих органов, в том смысле, что он не правомочен принимать нормативные акты, устанавливающие новые правила поведения. Законодательными полномочиями (ст.75 КУ) наделена исключительно ВР Украины. Из сказанного следует, что КС по формальным характеристикам не является законодательным органом и не управомочен издавать нормативно-правовые акты, вводящие новые нормы о гражданском судопроизводстве. Кроме того, КС также не является судебным органом в обычном понимании: 1) его деятельность не направлена на непосредственное регулирование тех или иных общественных отношений; 2) он не занимается разрешением индивидуальных правовых споров в целях защиты нарушенных, непризнанных или оспариваемых прав, свобод и охраняемых законом интересов граждан и иных лиц; 3) его отношения с судами общей юрисдикции носят исключительно координационный характер; 4) он не является апелляционной или кассационной инстанцией по отношению к этим судам, где имеют место отношения субординационного характера. КС является органом конституционного контроля за соответствием КУ законов и иных правовых актов, перечисленных в ст.150 КУ. В сущности, этот контроль означает официальную деятельность КС посредством особой процедуры (конституционное судопроизводство) в целях обеспечения верховенства и прямого действия Конституции на всей территории Украины.

Б.С. Эбзеев, проанализировав деятельность КС, обратил внимание на присущий ему двойственный характер. С одной стороны, КС является органом правосудия, а с другой, – конституционным органом государственной власти, поэтому нет оснований рассматривать деятельность КС как чисто судебную деятельность [10]. Главная особенность конституционного правосудия, подчеркнул автор, состоит в том, что КС является не только судебным, но и таким конституционным органом, которому предоставлено право осуществлять контроль за деятельностью законодательной и исполнительной власти [11]. Данная особенность, на наш взгляд, является немаловажным фактором, влияющим на оценку правовой природы решений КС.

Определенное место в практике КС занимает деятельность по проверке соответствия КУ норм гражданского процессуального и иного законодательства, применяемого судами или подлежащего применению в конкретном деле.

Практически единственным решением подобного рода является решение КС от 23 мая 2001г., принятое по делу о проверке конституционности абзацев 3, 4 и 5 ст.248-3 ГПК 1963г., в связи с конституционным представлением Уполномоченного ВР Украины по правам человека. Рассмотрев представление, КС решил признать не соответствующими КУ, ее ст.ст.55, 64 и 124, положения абзацев 3 и 4 ст.248-3 ГПК 1963г., исключаящих из подведомственности судов жалобы: 1) «на акты, которые

касаются обеспечения обороноспособности государства, государственной безопасности, внешнеполитической деятельности государства, сохранения государственной, военной и служебной тайны» (абзац 3-й); 2) «на акты и действия служебных лиц органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры...», если законодательством установлен исключительно внесудебный порядок обжалования (абзац 4-й). Решение также содержало предписание о том, что положения указанных абзацев теряют силу со дня определения данного решения. Решение КС является обязательным на всей территории Украины, окончательным и не может быть обжаловано [12]. В целом, это решение имело большое значение для расширения круга правоотношений, на которые распространяется юрисдикция судов. Кроме того, решением были устранены юридические препятствия, ограничивающие право лица на судебную защиту своих прав.

Из ст.150 КУ вытекает, что решения, принимаемые КС по результатам рассмотрения дел на пленарных заседаниях, делятся на: 1) решения о конституционности законов и иных правовых актов, перечисленных в п.1 ч.1 ст.150 КУ и 2) решения, которыми КС дает официальное толкование КУ и законов Украины [13]. Кроме того, по вопросам прекращения, открытия и отказа в открытии конституционного производства КС принимает определения.

Решения КС, касающиеся конституционности законов и иных нормативно-правовых актов, в сущности, не устанавливают новых правил поведения и не вносят изменения в существующие. Тем не менее, они все-таки определенным образом имеют правотворческий характер, ибо последнее предполагает также отмену того или иного действующего нормативного акта либо его отдельной нормы, что в свою очередь порождает новые права и обязанности у участников общественных отношений. Такого рода решения КС, на наш взгляд, имеют нормотворческий характер и их можно признать источником права.

Отдельные авторы полагают, что к источникам гражданского процессуального права относятся не только решения о признании конституционными или неконституционными норм законодательных актов, но и решения которыми КС дает официальное толкование норм КУ [14] или законов Украины. На наш взгляд, такое положение является спорным.

Не все решения КС имеют правотворческий характер. К ним следует отнести только решения о признании акта неконституционным. Безусловно, сам КС официально не отменяет норму законодательного акта, признанную не соответствующей КУ. Приведение данной нормы в соответствие с Конституцией – компетенция органа принявшего соответствующий акт. Однако такое признание, исходя из ч.2 ст.152 КУ и ч.2 ст.73 Закона Украины «О Конституционном Суде Украины» лишает акт юридической силы. Одновременно с этим, признание законов, иных нормативно-правовых актов, либо их отдельных положений не соответствующими Конституции является основанием для отмены в установленном порядке положений других нормативных актов, основанных на нормативном акте, признанном неконституционным [15], либо воспроизводящих его или содержащих такие положения, которые были предметом обращения. Положения этих

нормативных актов не могут применяться судами (п.4 ч.2 ст.361 ГПК Украины), другими органами и должностными лицами.

Что касается решений, которыми КС дает официальное толкование, то они, хотя и обладают некоторыми свойствами источников права (например, общеобязательность и неограниченное число случаев), придающими этим актам нормативный характер, на наш взгляд, не могут быть по формальным основаниям приравнены к источникам права, в том числе и гражданского процессуального. Данные акты, несмотря на особый процедурный порядок их рассмотрения, присущий им подконституционный характер и возможность наступления юридически значимых последствий для правотворческих и правоприменительных органов [16], прежде всего, выступают вспомогательными правилами и служат ориентиром судебной и иной правоприменительной практики, с целью единообразного понимания и правильного применения КУ и законов Украины в конкретных правоотношениях. Кроме этого, они дают лишь официальное толкование действующих норм, устанавливают их действительное содержание и отнюдь не содержит в себе готовую правовую норму, устанавливающую права и обязанности, которых ранее не было, либо изменяющую их.

В итоге, можно сказать, что решение КС о признании нормативного акта (полностью или частично) не соответствующим КУ обязательно для исполнения всеми на территории всей Украины, может применяться неоднократно. Оно также имеет прямое и немедленное действие, а в предусмотренных КУ случаях и обратное действие. Так, следуя логике ст. 58 КУ решение КС, отменяющее или смягчающее ответственность лица, может иметь обратную силу [17].

Необходимо обратить внимание и на то, что решения КС 1) принимаются именем Украины (параграф 54 Регламента); 2) излагаются в виде отдельных документов, мотивируются письменно, обязательно подписываются отдельно всеми судьями (ст. 63 Закона); 2) подлежат опубликованию в «Вестнике Конституционного Суда Украины» и в других официальных печатных изданиях Украины.

Следовательно, имеются все основания полагать, что все решения КС, которыми он признает ту или иную норму гражданско-процессуального законодательства неконституционной, противоречащей КУ имеют не только нормативный характер, но и как таковые – являются источниками гражданского процессуального права.

В качестве основания против признания за актами КС силы источников права В.С. Нерсесянц ссылался на то, что акты всех звеньев судебной системы, несмотря на их важное различие, являются правоприменительными актами. Только в этом качестве они обязательны [18]. Однако согласиться с подобной оценкой актов КС нельзя, поскольку, как уже было отмечено, КС не разрешает споры и иные дела в целях защиты нарушенных, непризнанных или оспариваемых прав, свобод и охраняемых законом интересов физических и иных лиц.

Не смотря на признание рядом авторов решений КС источником права, в теории отсутствует однозначная позиция по поводу того, к какому именно виду правовых источников относятся данные решения. Одни авторы считают их нормативно-правовыми актами [19], другие – судебными прецедентами [20], по мнению третьих – решения КС объединяют в себе свойства как нормативно-правового акта, так и

конституционного судебного прецедента [21]. Помимо этого, некоторые авторы придают актам конституционного правосудия иное значение, чем форм выражения правовых норм. В частности Т.Г. Морщакова, отводит решениям КС – роль судебной преюдиции [22].

Мы считаем, что согласиться с мнением о том, что КС официально и законно создает судебный прецедент [23], нельзя, поскольку судебный прецедент «действует только в системе судов» [24]. Как известно, он означает обязательность решения суда по конкретному делу для судов той же или низшей инстанции при решении аналогичных дел [25]. В свою очередь, деятельность КС ни по форме, ни по содержанию нельзя подвести под данную формулировку, так как судебный прецедент может создаваться при разрешении споров, возникающих из отношений, законом не урегулированных. Не вполне точно отражает природу решений КС и термин «преюдиция», так как он применим к правоприменительным актам [26]. Решение КС не является правоприменительным актом, а его деятельность – правоприменением.

В заключение необходимо также обратить внимание на значение и функцию решений КС. Они, во-первых, расширяют сферу судебной защиты прав; во-вторых, устраняют неконституционные положения ГПК; в-третьих, могут преодолевать коллизии между гражданскими процессуальными нормами.

Список использованных источников и литература:

1. Черданцев А.Ф. Теория государства и права. – М., 2000. – С.214-225; Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М., 2001. – С.192-194.
2. Эбзеев Б.С. Конституция. Правовое государство. Конституционный Суд. – М., 1997. – С.163; Федеральный конституционный закон «О Конституционном Суде Российской Федерации». Комментарий //Отв. ред. Н.В. Витрук, В.В. Лазарев, Б.С. Эбзеев. – М., 1996; Лившиц Р.З. Судебная практика как источник права. – М., 1997. – С.3-15.
3. Баглай М. Конституционное правосудие в России состоялось //Российская юстиция. – 2001. – № 10. – С.4; Котов О.Ю. Влияние решений Конституционного Суда Российской Федерации на гражданское судопроизводство. Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2001. – С.11.
4. Євграфова Є.П. Акти Конституційного Суду України в системі національного законодавства //Право України. – 2001. – № 10. – С.66-67.
5. Тодька Ю.Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина. – Х., 1998. – С.140.
6. Погоріло В.Ф., Федоренко В.П. Джерела конституційного права України /Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 5. – С.14-25.
7. Шаповал В. Теоретичні проблеми реалізації норм Конституції //Право України. – 1997. – № 6. – С.5-6.
8. Лившиц Р.З. Указ. соч. – С.34-41.
9. Скаун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. – Харьков: Консум; Ун-т внут. дел, 2000. – С.338-339; Загальна теорія держави і права. /За ред. проф. М.В. Цвіка, доц. В.Д. Ткаченка, проф. О.В. Петришина. – Харків. «Право». – 2002. – С.296-298.
10. Эбзеев Б.С. Указ. соч. – С. 112-114, 120-123.
11. Там же. – С.129.
12. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997-2001 /Відповідальний редактор П.Б. Євграфов. – К.: Юринком Інтер, 2001. – Книга 2. – С.388-396.
13. Тихий В. Основні повноваження Конституційного Суду України (коментар до статті 150 Конституції України) //Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 4. – С.33.
14. Чернооченко С.І. Цивільний процес України: Навчальний посібник. – К., 2004. – С.18.
15. Конституція України. Науково-практичний коментар – Х. «Право» 2003, – К. Видавничий Дім «Ін Юре» 2003. – С.767.

РЕШЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА УКРАИНЫ КАК
ИСТОЧНИК ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА

---

16. Дроздов О.М. Джерела кримінального процесуального права України: Автореф. к.ю.н.: Научное издание – Х.: Б.в. 2004. – С.15.
17. См. 15. – С.760.
18. Лившиц Р.З. Указ. соч. – С.38.
19. Євграфова Є.П. Указ. соч. – С.67; Лившиц Р.З. Указ. соч. – С.13; Конституционное право /Отв. ред. А.Е. Козлов. – М.: Бек, 1996. – С.14.
20. Теория государства и права. Курс лекций /Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – С.265; Ржевский В.А., Чепурнова Н.М. Судебная власть в Российской Федерации: конституционные основы организации и деятельности. – М., 1998. – С.68; Общая теория права и государства /Под ред. В.В.Лазарева. – М. Юрист, 2001. – С.130; Эбзеев Б.С. Указ. соч. – С.164.
21. Савицкий В.А., Терюкова Е.Ю. Решения Конституционного Суда Российской Федерации как источники конституционного права РФ. //Вестник Конституционного Суда РФ. – 1997. – № 3. – С.76; Лазарев Л.В. Конституционный Суд России и развитие конституционного права //Журнал российского права. – 1997. – № 11. – С.6.
22. Морщакова Т.Г. Разграничение компетенции между Конституционным Судом и другими судами Российской Федерации /Вестник Конституционного Суда РФ. – 1996. – № 6. – С.29.
23. Общая теория права и государства /Под ред. В.В. Лазарева – М., 2001. – С.194.
24. Витрук Н.В. Конституционное правосудие в России (1991-2001гг.): Очерки теории и практики. – М.: «Городец-издат.» – 2001. – С.124.
25. Юридическая энциклопедия /Под ред. М.Ю. Тихомирова. – М., 2001. – С.695.
26. Морщакова Т.Г. Указ. соч. – С.29.

Пост упила в редакцию 22.06.2007 г.

УДК 351 (477.8) «191»

Адамчук І.Г.

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Постановка проблеми: Лозунг права націй на самовизначення, висунутий президентом США В. Вільсоном у відомих «14 пунктах», принаймні позірно був покладений в основу роботи Версальської конференції (січень 1919 – січень 1920 рр.). Цей же лозунг (з «класовими» обмовками) проголосили й російські більшовики. Світові була запропонована модель міжнародно-правового устрою, яка б спиралася на принцип самовизначення народів.

Як відомо, Версальська конференція застосувала названий принцип самовизначення націй у ролі дієвого інструменту при встановленні лише деяких післявоєнних кордонів (Сілезія, Ейпен, Мальмеді тощо).

Що ж стосується Карпатської Русі (Карпатської України), то у цьому випадку Версальська конференція застосувала вказаний принцип вельми довільно і специфічно.

Ступінь наукової розробки теми. Маємо обширну історіографічну базу з питань визначення державного статусу Карпатської України в 1918 – 1945 рр. та багатотомне видання джерел (6-томник «Шляхом Жовтня») з вказаного питання. Проте здобуття незалежності Україною у 1991 р. та певне загострення штучно роздуваного т. зв. русинського питання зумовили своєрідну переоцінку цінностей чи, точніше, ревізію усталених у вітчизняній та зарубіжних історико-правових школах підходів. Зокрема, піддаються сумніву національні преференції місцевого населення, дотриманість принципу права націй на самовизначення при врегулюванні карпато-українського питання, впливи зовнішніх втручань (в т. ч. й з боку ЗУНР) у процесі визначення державно-територіального статусу регіону, фактор застосування військової сили та поліцейських репресій тощо.

Виклад основного матеріалу. Прагнучи запобігти розпадові колишнього Угорського королівства (у його кордонах в складі Австро-Угорщини) на окремі національні держави, угорський парламент 21 грудня 1918 р. прийняв закон про автономію т. зв. Руської країни в рамках Угорщини. Уже параграф 1 виголошував, що «Руській Нації, яка живе в рамках Угорщини, належить повне право на самовизначення в ділянках внутрішньої адміністрації, законодавства, публічного шкільництва й навчання, її народної культури, практикування і навчання релігії та вживання мови (...)». Параграф 2 окреслював географічні рамки цієї автономії: «З частин комітатів Марамарош, Угоча, Берег і Уг, що замешкані русинами, утворюється автономна правно-політична територія під назвою «Руська Країна». Державно-правове впорядкування територій Комітатів Земплин, Шариш, Абауй-Торна та Спіш, які замешкані русинами, залишається невизначеним аж до заключення загального мирового договору» [1, с. 225].

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Тим самим офіційний Будапешт беззаперечно визнав не угорський, а русинський (український) етнічний склад населення чотирьох комітатів і спірний (змішаний) етнічний склад – ще для трьох комітатів. Одночасно визнавалося право русинського населення на широку автономію, проте в рамках єдиної Угорської держави.

Ще 12 листопада 1918 р. про підтримку проугорської орієнтації заявив мукачівський греко-католицький єпископ Папп. Ця ж ідея – заперечення чехословацької та української орієнтації – містилася у його циркулярі 28 листопада того ж року [2, с. 52, 109–110 з посиланням на ЗОДА, ф. 151, оп. 4, спр. 2776, арк. 6, 7].

Думка церковного авторитета мала певний вплив на настрої русинського греко-католицького кліру і пастви, але далеко не визначальний. Окрім угорської орієнтації виникли ще три: прочеська, проукраїнська (спрямована на об'єднання усіх українських земель) і т. зв. «русинська» (орієнтована на злуку русинів Карпатської України, Марамаронщини та Галичини).

Важливо, що у темпоральному відношенні політична активність проукраїнськи настроєних «русинів» зміщувалася із заходу на схід, а не навпаки, як можна було б очікувати у випадку її штучної стимуляції з Радянської України. Також, якщо б йшлося про підбурювальне «втручання» галичан (улюблений сюжет польської історіографії), то перших мітингів слід було б чекати у північній частині регіону, а не у західній.

Місцеві українські організації в Карпатській Україні вперше заявили про себе вже 28 жовтня 1918 р. у Пішській окрузі (тепер територія Словаччини). 9 листопада 1918 р. в м. Любовлі на Пряшівщині пройшло велике українське віче, організоване священником Емельяном Невицьким. Тут було прийняте рішення про від'єднання від Угорщини і обрання Руської Народної Ради. Остання перенесла свою роботу до м. Пряшева, центра т. зв. Пряшівської Русі [3, с. 24].

Натомість у «середній» (центральної) частині Краю аналогічна Руська народна Рада виникла лише 8 грудня 1918 р. Вона була створена на вічі в м. Свалява. Це віче також висловилося за майбутню українську державність Карпатської України.

Східна, тобто географічно найближча до Росії (під нею на цей час розуміємо й Бессарабію) та Радянської України, карпато-українська територія приєдналася до процесу самовизначення (в ролі власне українців) найпізніше. 18 грудня 1918 р. д-р Михайло Бращайко скликав Крайові Збори на східному Закарпатті в Марамарошському Сигеті. На них було прийняте рішення про розрив з Угорщиною і утворення Марамарошської Руської Народної Ради. Тоді ж була прийнята ухвала про скликання 21 січня 1919 р. в Хусті Загального Собору усіх русинів, живучих в Угорщині, встановлено квоту – по 1 представникові від кожної тисячі населення [3, с. 24].

Важливо відмітити, що процеси пробудження національної активності закарпатських українців (під самоназвами русинів, бойків, лемків, гуцулів) від самого початку були ендегенними, тобто спиралися на місцеві сили.

Якщо говорити про зовнішнє втручання, то першими у часі були ... представники політичних кіл карпато-української діаспори в США.

Голова Народної Ради Американських Русинів д-р Григорій Жаткович (згодом перший губернатор автономної т. зв. Підкарпатської Русі у складі ЧСР) вступив у

контакт з лідером чеської еміграції Т. Масариком і досягнув попередніх домовленостей про надання широкої автономії Карпатській Русі у разі її еventуального входження до складу майбутньої Чехо-Словацької держави. 13 листопада Г. Жаткович передав Т. Масарику копію протоколу засідання Народної Ради в м. Скрентоні (США): «Угорська Русь як штат на федералістській основі – з найширшими правами, приєднується до Чехословацької демократичної республіки при умові, що до неї будуть належати всі попередні угорсько-руські комітати, а саме: Спиш, Шариш, Земплин, Абауй, Гемер, Боршад, Угоча, Берег та Марамарош» [4, с. 55].

Побіжно відмітимо, що крім Американської Народної Ради угро-русинів, очолюваних Г. Жатковичем, у середовищі еміграції діяла й москвофільська Народна обрана на чолі з журналістом М. Пачутою. Тобто претензії послідовників Г. Жатковича навіть на роль єдиного повноправного представника карпато-української еміграції (не кажучи вже про усе карпато-українське населення) виглядають принаймні сумнівними.

Не зовсім зрозуміла ситуація і з т. зв. Скрентонським конгресом. Спочатку з ініціативи Американської Народної Ради русинів на конгресі в м. Скрентоні 12 листопада 1918 р. було схвалене рішення про приєднання до Чехословаччини і лише згодом – наприкінці листопада 1919 р. проведений «плебісцит». І. Ванат називає цифру у 1102 учасники, І. Гранчак пише про «1113 респондентів (а не 1089, як у П. Стерчо, – І. А.), що давали відповідь на запитання анкети» [5, с. 61].

При цьому не зовсім зрозуміло, кого власне представляли ці люди, а також наскільки повноважним (за мірками загалом неоднорідної діаспори) може вважатися вираз їхньої волі. І. Ванат стверджує, що плебісцит було здійснено за планом Американської Народної Ради угорських русинів: кожне братство до 50 членів мало 1 голос, за всіх наступних членів одержувало ще 1 голос [4, с. 55]. Тобто реально у опиті прийняло участь щонайбільше 50 тис. емігрантів.

У будь-якому випадку думка діаспори, згідно елементарної логіки, не кажучи уже про дію норм міжнародного права, не може вважатися ані реалізацією права націй на самовизначення, ні скільки-небудь правомочним «плебісцитом». Проте саме цей «плебісцит» ліг в основу рішень Версальської конференції про включення Підкарпатської Русі до складу ЧСР.

В самому ж регіоні, чию долю так поспішно «вирішили» представники еміграції, прочеська орієнтація тривалий час не була домінуючою. З трьох Народних Рад, організованих в Підкарпатській Русі, дві – Любовнянська (Е. Невицький) та Хустська (брати Брацайки) підтримали українську орієнтацію. Ужгородська рада (голова – д-р Симеон Сабов) була фактично проугорською, оскільки висунула вельми помірковані вимоги до Будапешта: призначити руських наджупанів до руських комітатів, ввести у школах вивчення руської мови та заснувати в будапештському університеті руську кафедру.

Постімперський угорський уряд М. Каролі поспішив налагодити контакт з Ужгородською радою. Д-р Орест Сабов став ужанським, д-р Николай Кутка – бережським, д-р Ємиліян Зомбрій – мараморошським жупаном. Згодом Орест Сабов був призначений державним комісаром для угорських русинів, а ужанським жупаном став Павел Легеза.

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

В грудні 1918 р. в Будапешті відбувся т. зв. Руський крайовий з'їзд, який більшістю голосів оголосив про свою довіру до нової демократичної влади Угорщини. Проти були члени Хустської ради – брати Бращайки, П. Долинай, Гайович, Клочурак та ін. [6, с. 107].

Будапешт був готовий йти назустріч вимогам русинських проугорських кіл, зокрема в кадрових питаннях. Колабораціоністи дістали високі посади в місцевій адміністрації.

26 грудня був проголошений т. зв. X-й народний закон про Руську країну. Місцевому населенню формально надавалася автономія, крім військових справ. Чотири руські жупи дістали «руського» губернатора А. Штефана, чиєю резиденцією ставало м. Мукачево. В Будапешті створювалося Руське крайове міністерство, очолене О. Сабовим [6, с. 107].

Комітат Спіш, частково замешканий русинами-українцями, до переліку територій Руської країни включений не був.

В березні 1919 р. в підугорській Руській країні відбулися вибори до національного сейму. Скликаний у м. Мукачеві сейм висловився за автономію у складі Угорщини [6, с. 109]. Однак, тактичний успіх проугорських сил перекреслили події в самій Угорщині та їх міжнародний резонанс.

21 березня 1919 р. в Будапешті до влади прийшов радянський уряд. Нові власті Угорщини створили Русько-країнський народний комісаріат під управлінням народного комісара А. Штефана. Руська країна як «самостійна губернія», поєднана з Угорською радянською республікою, отримала «ідеальні» кордони від Попрада до Тиси. Усі міста і села, де налічувалося 50 і більше відсотків русинів, були включені до Руської країни. Став виходити офіційний тижневик «Русько-Кранска Правда» [6, с. 109].

Відомо, що угорські комуністичні революціонери у 1919 р. старанно копіювали «переможний» досвід ленінського уряду, зокрема й у тому, що стосувалося національного питання. На першому Всеугорському з'їзді рад 23 червня 1919 р. була прийнята конституція Угорської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (УСФРР), яка заборонила національну дискримінацію, проголосила рівність націй і вільне застосування рідної мови у всіх державних установах. Конституція надавала національним меншинам самостійність у внутрішніх справах, судочинстві, питаннях освіти. Вона передбачала також можливість утворення самостійних «Радянських республік, союзних з Угорською радянською республікою» [7, с. 116].

Після падіння радянської влади в Будапешті (серпень 1919 р.) нові власті країни створили міністерство народностей з Русинським відділом, який очолював д-р Николай Кутка. Після підписання Тріанонського мирного договору 1920 р. угорські власті розпустили міністерство народностей та відмінили усі закони, ухвалені режимом Каролі, включаючи й т. зв. X-й народний закон про Руську Країну.

Революційні події в Угорщині мали значний вплив на національні процеси в Карпатській Україні. Мова йде як про внутрішні, так і зовнішні чинники.

Т. зв. соціалістичні перетворення в Угорщині, здійснювані за російським більшовицьким зразком, тимчасово відвернули від Будапешта провідних adeptів русинсько-угорського співробітництва, які у своїй масі належали до заможних верств населення.

8 травня 1919 р. в приміщенні ужгородського жупного управління зібралися делегати Пряшівської, Ужгородської і Хустської Народних Рад, які з'єдналися в одній Центральній раді. Після розмови з американськими посланцями Жатковичем і Гардошем депутати Центральної ради при великому зібранні простого народу проголосили, що Підкарпатська Русь як автономна одиниця з власної волі приєднується до Чехословацької республіки на тих умовах, що в справах зовнішніх зносин, військових і фінансових управління має бути спільним, в решті справ – самостійним зі своїм урядом і своїм сеймом. Була поставлена вимога включити до краю і західні руські жупи [6, с. 109-110].

У вересні 1919 р. Прага призначила тимчасовим адміністратором Підкарпатської Русі д-ра Яна Брейху, чеха за національністю. 18 листопада того ж року Я. Брейха спільно з ген. Єноком оприлюднив т. зв. Генеральний Статут для організації та адміністрації Підкарпатської Русі. У цьому документі обіцялося встановити окремішню руську територію південніше Карпат у кордонах, визначених головними союзними державами, як автономну одиницю і надати їй найвище самоуправління і сейм, що матиме законодавчу владу у всіх мовних, освітніх, релігійних питаннях та у справах місцевої адміністрації. Урядовці обиратимуться з мешканців краю, також будуть обрані послы до парламенту ЧСР, але ці послы не матимуть прав у чехословацькому парламенті вирішувати питання, що становлять компетенцію руського Сейму [6, с. 110].

Версальський договір 1919 р. з Німеччиною (стаття 81) та Сен-Жерменський 10 вересня 1919 р. з Австрією (стаття 53) стверджували суверенітет Чехословаччини як такої, що «обіймає автономну територію українців на південь від Карпат». Договір про захист національних меншин між Чехословаччиною та основними державами Антанти від 10 вересня 1919 р. у статтях 10 – 13 визначав правове становище Карпатської України як «автономної одиниці всередині Чехословацької держави».

Як справедливо вказують Я. Малік та В. Трохимович: «заслужує на увагу факт різного визначення Карпатської України. У Сен-Жерменському договорі, підписаному 10 вересня 1919 р., відсутня назва цього державно-політичного комплексу, подано визначення: «територія русинів на південь від Карпат», хоча у Конституції Чехословацької республіки вживається назва «Підкарпатська Русь» [8, с. 133]. Така невизначеність залишала широкі можливості для подальших «упорядкувань», і, як побачимо далі, ці зміни були не на користь українців-русинів.

Також, на нашу думку, вказана невизначеність формулювань Сен-Жерменського договору перебувала у певній суперечності з «рішеннями» Скрентонського конгресу. Можна припустити, що, заявляючи про свій намір приєднатися до Чехо-Словаччини на правах автономії, діячі Народної Ради Американських русинів передусім розраховували на поширення цієї автономії на всі жупи т. зв. Угорської Русі, в той час як фактична Підкарпатська Русь у складі міжвоєнної ЧСР була за своєю територією значно меншою.

На вказану обставину звертає увагу й головний ідеолог «русинства» П. Магочій: «русини пряшовського регіону (на севернім Спишу, Шаришу і в Земплинській купі) автономії не отримали, «їх зарядили до частини словенської справи» [9, с. 34].

Окрім того, 30 червня 1920 р. уся Мараморонщина, за винятком Сигета і 14 чисто українських сіл перейшла до Румунії (ще один доказ реальної ваги рішень Скрентонського «плебісциту» на терезах Версальської конференції).

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

В світлі викладеного, мусимо визнати, що Версальська конференція використала Скрентонський «плебісцит» лише як формальний привід для передачі певної нечеської і не-словацької етнічної території до складу Чехо-Словаччини. Дійсні ж межі цієї території встановлювалися державами-переможцями без реального врахування доволі сумнівних – з огляду на норми міжнародного права – результатів Скрентонського «плебісциту». Це служить ще одним вагомим доказом нікчемності міжнародно-правової сили рішень конгресу емігрантської русинської організації.

На розвиток висловленої думки наведемо й наступне міркування. Як стверджує д-р Вол. Трембіцький (США), «Закарпаття (...) опинилося в межах ЧСР (12. 000 км з населенням 606. 568 в 1921 та 544.790 в 1938 році) (...) з вимогою бути у всьому руському етнічному просторі (...) на території восьми комітатів, величиною біля 20.400 км, біля 750.000 населення та більше 500.000 закарпатців цієї землі» [10, с. 10].

Просте механічне співставлення двох величин: площ, декларованих як державна територія русинів (окремий «штат» – І. А.) Скрентонським конгресом, і – визнаних за Сен-Жерменським договором карпато-українських територій, говорить про суто формальні впливи емігрантів на рішення Ради Послів.

Проугорській і прочеській орієнтації уже в цей час протистояли українські сили. На відміну від сумнівних – у міжнародно-правовому розумінні – ініціатив Скрентонського конгресу та «руського крайового з'їзду» у Будапешті (грудень 1918 р.) проукраїнський Хустський форум в січні 1919 р. був достатньо представницьким і його рішення можуть бути трактовані як такі, що мають певне міжнародно-правове значення – принаймні для усіх тих регіонів, які були представлені на цьому з'їзді.

21 січня 1919 р. до Хуста прибуло 420 обраних депутатів, повноваження яких були підтверджені відповідними документами. Також без відповідних повноважень сюди зійшлися близько 1 500 селян з довколишніх сіл. Від Марамороського комітату було представлено 80 населених пунктів, від Березького – 57, від Угочанського – 29, від Ужанського – 9. Всього в Хуст прибули представники від 175 населених пунктів, при тому, що їх в регіоні налічувалося понад 400. Звідси інколи робиться недобросовісний в науковому відношенні висновок, що з'їзд в Хусті «не був всезакарпатським, а переважно форумом центральної і східної частини Закарпаття» [5, с. 65].

Враховуючи той факт, що ще 12–15 січня 1919 р. чехословацькі війська окупували територію на захід від р. Уж, розгорнувши широку роботу по знешкодженню українофілів та по пропаганді рішень Скрентонського конгресу, а південна частина населеного русинами (карпато-українцями) регіону від В. Бичкова до Рахова в тому ж таки січні була окупована румунами, важко було сподіватися, що усі 400 населених пунктів Карпатської Русі зможуть вільно обрати делегатів та направити їх до Хуста. В цих умовах зустріч повноважних представників навіть 175 населених пунктів регіону була реальним максимумом, скільки-небудь суттєво перевищити який не існувало змоги.

З'їзд в Хусті розпочав свою роботу після богослужіння в греко-католицькому храмі, під час якого було посвячено жовто-блакитний прапор – символ роботи з'їзду. На правах господаря роботу відкрив голова Хустської Народної Ради М. Бращайко. Головою зборів обрали адвоката з Рахова М. Бращайка, секретарями: дяка із В. Апші М. Тиводара та жителя В. Березного В. Йхимчука [11]. Пропозицію селянина із

Нанкова І. Волощука возз'єднати Закарпаття з Великою Україною підтримали вигуками «Хай живе Україна». Після цього з тією ж вимогою виступали жителі Хуста В. Тиллак і М. Філак, делегат із Салдабоша Ю. Лукач, сільський нотар Ю. Чучка, професор Ужгородської учительської семінарії В. Желтвай та інші.

Резолюція з'їзду складалася з семи пунктів, у яких перелічувалися різні вимоги, але головне зводилося до возз'єднання Закарпаття з Україною.

Зрештою, вказаний документ – Ухвала Всенародних Зборів угорських українців – заслуговує того, щоб навести його дослівно (орфографію дотримуємо – І. А.):

Всенародні Збори угорських українців з дня 21 січня 1919 ухвалюють з'єднання комітетів: Марамарош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шаріш, Спіж і Абауйторпа з Соборною Україною, просячи, щоби нова держава при виконанні сеї злуки узгляднила окреміше положення угорських Українців.

Всенародні Збори заявляють, що український нарід Угорщини не признає «десятого закону» про «Руську Країну», даного в Будапешті в 1918 р., бо ухвалено його без волі народа без його заступництва.

Відповідно до сього рішення Збори постановляють, що український нарід не вишле своїх послів до угорського парламенту.

Всенародні Збори просять, щоби українське військо обсадило комітати, заселені Українцями, і щоби заосмотрило населення, яке живе в важких обставинах проживання.

Всенародні Збори витають всі визволені народи Австро-Угорщини: Чехо-Словаків, Юго-Славян, Румунів, Поляків і Німців.

Збори витають малярське народне правительство, яке, стоячи на демократичних основах, признало право самовизначення народів і не уживало ніяких насильств проти політичного організування українського народу і висловлення його правдивої волі.

Збори висловлюють подяку всім державам антанті і їх союзникам, що боронили демократичний дух і вибороли пригнобленим народам свободу та просять, щоби вони помогли здійснити постанову Народних Зборів.

Всенародні Збори вибирають для ведення справ українського народу Центральну Народну Раду зі 100 членів і дають їй повноважність заступати угорських українців усе і всюди, де сього буде потрібно (,) перед усіма народами, і зробити все, що кожного часу в інтересі українського народу вважає за потрібне [12, с. 106].

У цьому зв'язку П. Стерчо безапеляційно вказує, що 21 січня 1919 р. в Хусті 420 представників карпато-українського населення висловилися за розрив з Угорщиною і «однодушно проголосили злуку всього Закарпаття, включно з Пряшівщиною, з Українською Соборною Державою» [1, с. 17]. На нашу думку, цей «оптимізм» авторитетного зарубіжного дослідника слід оцінювати дещо скептично – а саме під кутом дотримання вимог міжнародного права для плебісцитів, здійснюваних з метою державно-політичного самовизначення.

Подібно до того, як Скрентонський конгрес емігрантів-русинів був не правомочним вирішувати питання про державну приналежність Карпатської Русі, депутати Хустського з'їзду могли висловлюватися лише у відношенні тих територій (переважно східних і центральних), які самі представляли. Натомість західна частина Карпатської Русі – Пряшівщина (Стропків, Бардіїв, Гуменне, Межиляборці та ін.) і уся область західніше від р. Уж, на той час окуповані чехословацькими військами, на Хустському форумі практично не були представлені. Відтак, дотримуючись вимог

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

об'єктивності, мусимо суттєво звузити географію цього «плебісциту», відстоюючи при тому його правомочність з огляду на міжнародно-правову практику того часу.

Практично одночасно з Хустським з'їздом у Пряшеві москвофільський «Карпаторусській Народний совет» 7 січня 1919 р. самочинно проголосив злуку всього Закарпаття з Чехословаччиною, а контраверсійні збори Руської Народної ради, скликані Е. Новицьким (Невицьким), були погромлені спільно чехами і москвофілами; їх організатор був вимушений спішно виїхати до США [3, с. 25].

Але й рішення пряшівських русинів-москвофілів може бути розцінене як легітимне лише для обмеженої території Пряшівської Русі і жодним чином не повинне поширюватися на центральні і східні райони Закарпаття, які приблизно в цей же час надсилали своїх депутатів на з'їзд до Хуста.

В зарубіжній літературі, особливо польській, можна зустріти думку, що проукраїнська політична активність карпато-українських русинів, бойків, лемків була значною мірою стимульована галичанами, а відтак носила екзогенний і штучний характер. Цим закидам слід дати відповідну наукову оцінку.

«Галицьке втручання» реально прослідковується лише у низці подій, пов'язаних із створенням та існуванням т. зв. Гуцульської республіки. Але і в цьому випадку первісна ініціатива виходила від місцевого населення Карпатської України.

Ще на початку 1919 р. з Хуста до Станіславова (тогочасної столиці ЗУНР) була надіслана делегація у складі Николая Кабалука, Івана Баклажука (с. Кваси на Рахівщині), Юри Льокана (с. Ясіня) аби просити про надання допомоги. Генеральний Секретаріат ЗУНР відмовився відкрито вступити у конфлікт з усіма сусідами (Румунією, Угорщиною, ЧСР) та Версальською конференцією. Проте це не означало остаточної відмови від ідеї української соборності. Дії керівництва ЗУНР і проводу УГА у відповідь на вказане звернення дещо нагадували польську спробу (вдалу) захопити належний Литві Віленський край силами ген. Желіховського під претекстом їхньої нібито «непокори» урядові.

6 січня в Окружній команді УГА в Коломиї був сформований відділ під командуванням поручника Дм. Зволинського. План дій полягав у тому, щоб захопити Ясіня, оформити відділ з добровольців-гуцулів та зайняти Мармарош-Сигіт. Одночасно Станіславівська військова група мала рушити на Мукачів. Передбачалося, що, з'єднавшись, обидві групи візьмуть під свій контроль усе Закарпаття.

У цьому випадку не підлягає сумніву, що основна ставка на успіх виступу робилася не на обмежені сили галичан (щонайбільше кілька сот стрільців – І. А.), яким відводилася роль лише детонатора подій, а на місцевий карпато-український елемент.

Населення добре поставилося до місцевих-гуцулів, але з недовірою – до зайд-галичан. Справа дійшла до того, що Ясинська рада звернулася до Коломиї з проською відкликати своїх старшин, які щодня пиячили [13, с. 146]. Є також суперечливі відомості, що місцеве населення не надто прихильно сприймало галичан, які подекуди займалися грабунками [5, с. 74].

Однак, уже найближчої ночі з 16 на 17 січня по п'ятику довелось забути: Сигет був відбитий румунами, загинули 60 чоловік, з них багато галичан. Друга група (зі Станіславова), яка осадила Мукачів, дізнавшись про поразку першої групи, з великими втратами повернулася в Галичину [14, с. 3].

Степан Клочурак, Василь Клемпуш, Дмитро Німчук з дрібним гуцульським відділом перейшли на галицький бік, отримали невелике підкріплення (півкуреня під командуванням сотника Р. Рогужинського) в Станіславі і 5 лютого 1919 р. знову здобули Ясіня. Була сформована Гуцульська Народна Рада (ГНР), до складу якої увійшли 42 члени, в тому числі два змадьяризовані німці та 2 євреї. Населення Гуцульської республіки складало близько 20 тис., чоловік, гуцульська міліція обчислювала 400 озброєних добровольців. «Галицькі» сили втручання були значно меншими за цю цифру.

Керівники Гуцульської республіки вважали її складовою частиною ЗУНР, у своїй практичній діяльності її уряд багато в чому повторював досвід роботи ЗУНР на чолі з Петрушевичем [5, с. 71]. Державною мовою була оголошена українська. Хто із службовців не володів українською мовою, а бажав далі працювати, мусив за певний час її вивчити [13, с. 144]. Ця демократична практика теж доволі симптоматична.

На з'їзд до Хуста у січні 1919 р. Гуцульська республіка відрядила делегацію з 8 чоловік; вони були серед найактивніших прихильників ідеї приєднання Закарпаття до України. Тим самим немає жодних підстав трактувати Гуцульську республіку як окремих «самостійницький напрям».

Проіснувала Гуцульська республіка до 11 червня 1919 р. і була розгромлена румунськими військами [3, с. 35].

Окупація Карпатської України румунськими (65% території, включаючи міста Мукачів, Берегово, Севлюш, Хуст) та чехословацькими (35 % території, в т. ч. місто Ужгород) частинами, здійснена під приводом боротьби з угорською комуністичною революцією, і введення військового становища в окупованому Закарпатті поклали кінець демократичному розвитку процесів національного будівництва. Використавши як формальний привід рішення т. зв. Скрентонського конгресу (листопад 1918 р.) та ужгородської Центральної ради (8 травня 1919 р.), Версальська конференція прилучила Карпатську Україну до складу міжвоєнної ЧСР.

Висновки: Гасло права націй на самовизначення, проголошене на Версальській конференції як норма *ius cogens* міжнародного права, застосовувалося вибірково і, на жаль, ця вибірковість була своїм вістрям спрямована проти українського народу, зокрема його карпато-української гілки. Характеризуючи сучасне йому «післяверсальське» міжнародне право, відомий український правознавець С. Шелухін з гіркою стверджував, що «етика міжнародного права стоїть незмінно нижче етики цивільного права для звичайних громадян як суб'єктів приватно-правних відносин» [15, с. 3].

Підсумовуючи події 1918–1919 рр., відмітимо, що:

Масовий проукраїнський рух (орієнтований на створення національної державності) в Карпатській Україні був явищем ендегенного походження;

Втручання ЗУНР і УГА у процеси, що в цей час відбувалися у регіоні, було мінімальним і носило епізодичний характер. У будь-якому випадку це втручання за своїми масштабами було слабшим від угорського політичного та військового опору, а також від чехословацької та румунської інтервенції;

Населенню Карпатської України як єдиного цілого не була надана змога в ході вільного плебісциту висловити свої дійсні преференції. Відповідальність за це повинна бути покладена як на Версальську конференцію, так і на тогочасні уряди Румунії та ЧСР.

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Тим самим було грубо порушено принцип права націй на самовизначення, декларований Великими Державами (у відомих «14 пунктах» президента Вільсона та міжнародно-правових документах Версальської конференції).

Не викликає найменшого сумніву переважно український етнічний характер автономного утворення Підкарпатська Русь у складі ЧСР.

Список використаних джерел та література:

1. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Торонто: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1965. – 288 с.
2. Букович Д. М., Гайдош А. Й., Кравець В. М. Документи розповідають. – Ужгород: Закарпатська обласна друкарня, 1971. – 188 с.
3. Кущинський А. Закарпаття в боротьбі (спогад). – Буенос-Айрес: Видавництво Юліана Середяка, 1981. – 224 с.
4. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Книга перша (1918–1938). – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1979. – 335 с.
5. Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918 – 1945). Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Лько, І. Поп: історія. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.
6. Ириной Мих. Кондратович. История Подкарпатскоъ Руси для народа. – Ужгород: Выдавництво товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ, Книгопечатня акційного тов. «Унію», 1924. – 113 с.
7. История Венгрии. В трех томах. Т. III. – М.: Наука, 1972. – 966 с.
8. Україна у міжнародних відносинах ХХ століття. За редакцією проф. Я. Й. Малика. – Львів: Світ, 2004. – 391 с.
9. Магочій П. Р. Русини на Словенску. Історичний перегляд. – Пряшов: Русинська обрада, 1994. – 214 с.
10. Трємбїцький В. Чехо-Словаччина і Україна в минулому та у сучасності. Додаток до «Вістей Комбатанта», ч. 1, 1997 року. – б. м., б. р. – 19 с.
11. Федака С. Хустський з'їзд 1919 року // Срібна земля. – 1994. – 22 січня.
12. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.
13. Клочурак С. До волі: (Спомин). – Нью Йорк: Карпатоукраїнське видавництво, 1978. – 189 с.
14. Забачинський С. Випад галицьких військ на Закарпаття // Літопис Червоної Калини. – 1932, № 7–8, – С. 2–4.
15. Шелухин С. Варшавський договір між Поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 року. – Прага: Нова Україна, 1926. – 40 с., карта.

Надійшла до редакції 27.08.2007 р.

УДК 34:616 - 084

Орлова В.Н.

ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ОБЩЕСТВЕННОГО ЗДОРОВЬЯ ОТ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВРЕДА – НАУЧНЫЙ ОБЪЕКТ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Основное национальное богатство любой страны - здоровье населения, а его состояние представляет собой социально-трудовой и экономический потенциал государства. В научной литературе, помимо термина «здоровье населения», употребляются также термины «здоровье группы людей» и «здоровье граждан». Здоровье групп людей и населения в целом в медицине рассматриваются как общественное здоровье, определяемое комплексом показателей: рождаемостью, смертностью, детской смертностью, заболеваемостью, уровнем физического развития людей, средней продолжительностью жизни и другими. Отмечается, что однозначного критерия, по которому можно было бы судить о состоянии здоровья населения той или иной страны, практически не существует. Помимо биологических и природных факторов, здоровье населения в большей мере зависит от социальной среды и условий жизни людей, в том числе от величины реальной заработной платы, продолжительности рабочего дня, условий труда, структуры питания, жилищных условий, развитием здравоохранения, санитарно-эпидемического благополучия страны, преобладающего образа жизни. [1]

Здоровье граждан в медицине рассматривается с позиции анатомической конституции человека как совокупность морфологических и функциональных особенностей организма, сложившихся на основе наследственных и приобретенных свойств. [2] Согласно заключению экспертов ВОЗ (1985) наследственные факторы на 20% определяют состояние здоровья населения, уровень развития медицины как науки и здравоохранения – на 10%, состояние окружающей среды [3, с.16-17] - на 20% и образа жизни самого человека – 50%. [4, с.11-12] По другим научным источникам [5] данные ВОЗ указывают на больший процент (80%) формирования болезни от образа жизни и плохой экологии. Таким образом, демографический кризис в Украине [6] является комплексной проблемой, обусловленной экономическими, социальными, политическими и экологическими причинами и требует соответствующего подхода к ее разрешению на уровне государства. В нашей работе основное внимание будет уделено проблемам возмещения экологического вреда жизни и здоровью граждан и населению. Другие факторы, влияющие на демографический процесс, нами не рассматриваются.

Еще одним ориентиром здоровья граждан является его определение, закрепленное в Уставе Всемирной организации здравоохранения, как «состояние полного физического, духовного и социального благополучия, а не только отсутствие болезней и физических дефектов», отмечается при этом, что любое определение здоровья, включая и это, не может претендовать на абсолютную точность. [1]

По мнению Д.Д. Венедиктова, соотношение между индивидуальным здоровьем и общественным здоровьем заключается в том, что «общественное здоровье - это такое интегрированное выражение (характеристика) динамической совокупности индивидуальных уровней здоровья членов общества, которое, с одной стороны, отражает степень вероятности для каждого человека достижения максимального уровня здоровья и творческой работоспособности на протяжении максимально продленной индивидуальной жизни, а с другой – характеризует жизнеспособность всего общества как социального организма и его возможности непрерывного пропорционального (гармоничного) роста и социально-экономического развития, обороны, рационального использования природных ресурсов и поддержания экологического и другого равновесия с окружающей природной и социальной средой». [3,с.12]

Здоровье граждан, групп людей и населения являются объектом исследования философии, социологии, [7] медицинской науки, валеологии, медицинской географии и иных наук. Среди юридических наук проблемы защиты здоровья граждан наиболее активно исследуются специалистами в области гражданского, административного, уголовного и экологического права. Проблемы защиты здоровья групп людей и населения не стали пока объектом научно-правовых исследований. Каждая из перечисленных наук, исходя из целей исследования, определяет по-своему здоровье граждан и общественное здоровье, устанавливая при этом общие закономерности формирования негативных факторов, причин и условий, влияющих на их здоровье.

Несмотря на многофакторную зависимость здоровья граждан и населения, в медицине основной акцент делался и продолжает делаться на лечение болезней человека и проведение профилактических мер среди граждан и населения по их предупреждению. В связи с этим предлагается выделить три уровня медицины: медицину болезней, вторичную профилактику (выявление предрасположенности к болезням) и валеологию. [4, с. 11-12,15]

Термин «валеология» ввел в научную литературу в 1980 г. И.И. Брехман, которым он обозначил направление в науке, связанное с изучением и формированием здоровья, а также выявлением методов его активного формирования. В настоящее время исследование проблем в области валеологии ведутся на уровне интеграции медицины, педагогики, психологии по двум направлениям: медицинской валеологии (предмет исследования – человек со всеми его благоприобретенными проблемами) и педагогической валеологии (включение человека на разных этапах его становления в валеологическую индивидуальную программу).

С конца XX века и по настоящее время в мировой научной литературе широко обсуждается новая концепция здоровья человека. По ней здоровье человека рассматривается как «...состояние равновесия (баланс) между адаптационными возможностями (потенциал здоровья) организма и условиями среды, постоянно меняющимися», [8] что стало объектом обсуждения международных конференций, проведенных в Аделаиде (Австралия, 1988) и Стокгольме (Швеция, 1991). Необходимость поиска нового подхода к определению здоровья человека была обусловлена двумя основными причинами: информационными и экологическими.

В век научно-технических преобразований окружающей среды, организм человека испытывает огромное воздействие на него различных потоков информации, постоянно воздействующих на человека через первую сигнальную систему (сенсорная информация, воспринимаемая органами чувств); вторую сигнальную систему (вербальная информация – устное или письменное слово); желудочно-кишечный тракт и дыхательную систему (структурная информация – это компоненты пищи и вдыхаемого воздуха). По мнению ученых, жесткая зависимость здоровья человека от воздействия на него перечисленных потоков информации проявляется в дезорганизации природных основ жизни личности, приводит к эмоциональному кризису, «...основными проявлениями которого являются стресс, эмоциональная дисгармония, отчужденность и незрелость чувств, ведущих к ухудшению состояния здоровья и заболеваемости». [4, с.21]

Другим, не менее опасным фактором для здоровья человека, является измененная окружающая среда. Современные исследования [9] показывают, что под воздействием антропогенной деятельности, начиная с первой промышленной революции начала XIX века наблюдается нарушение сложившегося на нашей планете Земля экологического равновесия и разрушение природных геосистем, что отрицательно сказывается на здоровье граждан и населения. Особенности проявления экологического кризиса на территории Украины и его влияния на состояние здоровья населения заключаются в том, что Украина является страной с высоким уровнем концентрации промышленных объектов с устаревшими энергоемкими и ресурсозатратными технологиями, низкой эффективностью очистных сооружений, последствиями аварии на Чернобыльской АЭС, формирующие неблагоприятные условия среды для здоровья населения и граждан.

Специалисты отмечают, что влияние неблагоприятных экологических факторов на здоровье граждан накладывается на негативные социально-экономические причины (курение, алкоголь, экономическая нестабильность). По их мнению, действие названных факторов «не всегда достаточно очевидно, но на сегодня нет сомнений в том, что загрязненная среда может повышать количество заболеваний органов дыхательной системы, опухолей разной локализации, некоторых врожденных аномалий и т.д., а также ухудшать самочувствие». [10] С 1991 года смертность в стране стала превышать рождаемость. Средняя продолжительность жизни является самой низкой за последние десятилетия. За период с 1994 по 1998 г.г. риск рождения детей с патологией возрос в 1,3 раза. Заболевания системы кровообращения являются наиболее частой причиной преждевременной смерти. Высокий уровень заболеваемости и смертности от рака [11], стойкая тенденция их роста, влияние неблагоприятных факторов окружающей среды свидетельствуют о чрезвычайной остроте проблемы. Это требует включения в систему противораковой борьбы не только онкологических и лечебно-профилактических учреждений, но и отраслей народного хозяйства, науки, культуры, образования, средств массовой информации. «Возросшая нагрузка на организм, обусловленная экологическими катаклизмами, вредными для человека техническими веществами, попадающими в окружающую среду, изменила иммунобиологическую реакцию населения. Все это приводит к расстройству основных регуляторных систем организма, способствуя массовому

росту заболеваемости, генетическим нарушениям и другим изменениям, объединенным понятием «экологическая патология». [4, с. 9] Наиболее чувствителен к различным неблагоприятным факторам среды организм ребенка, в первую очередь иммунная, эндокринная, нервная системы, вызывая у них «нарушения обмена веществ, различные функциональные расстройства. На этом фоне у детей развивается вторичная иммунная недостаточность». [4, с. 9]

Поступление в биосферу громадного количества загрязнений химического происхождения дало повод зарубежным ученым утверждать, что (если иметь в виду этиологические факторы заболеваний) на наших глазах происходит смена эпох: на смену бактериологической эре пришла эра химическая и эра информационная. [5, с. 174, 177, 206-207, 211-212, 213, 218] Относительно быстрая смена условий проживания человека в изменяющейся окружающей среде потребовала научного обоснования новых критериев оценки состояния здоровья, которым и стала адаптивность человека, группы людей и населения к изменяющейся окружающей среде. Под адаптивностью понимается уровень фактического приспособления индивида и его самоощущения в этом мире, позволяющие достичь определенного социального статуса.

Адаптивность людей зависит прежде всего от врожденных качеств, но и приобретенные качества (совершенствование человеком своих функциональных, познавательных возможностей, умений и т.д.) делают индивида более приспособленным к изменяющейся окружающей среде. Дезадаптация, т.е. нарушение приспособления человека к жизни, вызывает у него чувства неудовлетворенности, ущемления его свободы и достоинства, последствиями чего могут быть функциональные и иные нарушения организма человека.

Изложенное дает основание говорить о том, что формы человеческой патологии в их естественном значении («биологическое отчуждение») являются следствием не только и не главным образом экологических правонарушений. Основы ее заложены в системе современного общества, основные ценности которого определяются почти неуправляемыми технико-технологической и научно-технической революциями XX века «с преимущественной ориентацией населения на высокий уровень материального потребления, на всестороннее удовлетворение неуклонно возрастающих материальных потребностей. Такая ориентация в удовлетворении потребностей людей возведена в ранг социально-экономической политики большинства высокоразвитых государств» [12] и привела к тому, что адаптационно-приспособительные возможности организма человека физиологически и социально не успевают перестраиваться соответственно темпам изменения окружающей среды, происходящими под воздействием информационных, технико-технологических и экологических факторов.

Воздействие перечисленных выше факторов на человека коренным образом изменило структуру заболеваемости и смертности в экономически развитых странах, в том числе и в Украине. Если в начале XX в. главной причиной смертности были инфекционные болезни, то в настоящий момент на передний план вышли сердечно-

сосудистые заболевания, злокачественные новообразования и травматизм. Наблюдается возрастание частоты наследственных заболеваний.

В последнее время выявлены новые заболевания – диетические, токсикологические, аллергические, эндокринные. Их распространение тесно связано, по мнению специалистов, с широким использованием новых энергий, с изменением химического окружения человека. В клинической картине многих болезней стали преобладать так называемые легкие формы заболевания с вялым течением. Увеличилось число стертых и abortивных форм. То, что раньше считалось типичным, теперь становится редким и исключительным, а прежнее атипичное – частым и преобладающим.

Поскольку дезадаптация человеческого организма обусловлена, наряду с социальными причинами, также и неблагоприятными экологическими (физико-химическими, биологическими) факторами, то перед наукой встает проблема повышения устойчивости человеческого организма. Вместе с медициной, правовым наукам необходимо принимать участие в выявлении, устранении причин и смягчение последствий и условий, способствующих росту заболеваемости граждан и населения. Как правило, в медицине устранение таких причин и условий осуществляется путем вакцинации населения, проведения санитарно-эпидемиологических и иных мер. Основной же задачей права становится установление видов деятельности и/или лиц, создающих социально-экономические, экологические причины и условия, вызывающие рост заболеваемости среди граждан и населения и, в зависимости от правовых последствий, предусматривать правовые меры воздействия к виновным лицам мер дисциплинарного, гражданско-правового или уголовно-правового характера; при необходимости совершенствовать или корректировать действующее законодательство, проводить иную организационно-правовую работу. Для решения поставленной задачи, правовыми науками должен быть определен предмет исследования. Под ним, как нам представляется, следует понимать общественные отношения в области взаимодействия окружающей человека среды и его организма в условиях биоценоза, [13] природного и техногенного окружения.

Для экологического права данный предмет исследования следует рассматривать как обязательный при разработке проблем возмещения экологического вреда здоровью граждан. В уголовном праве его использование позволяет выработать научную квалификацию экологических преступлений, последствиями которых являются гибель людей или нанесение их здоровью иных тяжких последствий. Необходимость исследований, предметом которых являются общественные отношения в области взаимодействия окружающей человека среды и его организма обусловлена тем, что каждый регион Украины имеет свои особенности биоценоза, а также природные и техногенные характеристики. Общие закономерности их влияния на здоровье граждан и населения изучается специальной наукой – медицинской географией. «Ее задачами являются: разработка методов и критериев медико-географической оценки природно-территориальных и территориально-производственных комплексов, дифференциация географической среды с точки зрения ее влияния на здоровье населения и медико-географическое районирование территории, научное обоснование целенаправленного использования природных

ресурсов, преобразований и конструирования географической среды в интересах здоровья населения». [3, с. 5, 17, 18-19, 134-135, 142-143]

Если рассматривать всю территорию Украины в качестве медико-географического пространства, включающего в себя все компоненты, так или иначе участвующие в таком сложном процессе, как изменение состояния здоровья людей под влиянием факторов внешней среды, то вскрыть основные закономерности взаимодействия окружающей среды и населения, а также наметить на их основе необходимые медико-правовые и социально-правовые мероприятия по оздоровлению территории, определять особенности правового регулирования хозяйственной и иных видов деятельности на них представляется невозможным без медико-географической дифференциации территорий и определения типа процесса, протекающего в каждой пространственной системе. В праве такими системами выступают административно-территориальные образования (село, поселок, город, район, область, г.г. Севастополь и Киев, Автономная Республика Крым). Использование административно-территориального образования в качестве основной единицы медико-географического пространства предполагает учет некоторых особенностей: 1) в этом случае наблюдается территориальное несовпадение природных геосистем и медико-географических пространственных единиц; 2) большинство видов современного производства Украины занимает или часть какого-нибудь ландшафта, или располагается на стыках нескольких геосистем, охватывающих, как правило, несколько административно-территориальных образований (например, транспортные системы); 3) с повышением урбанизации административно-территориального образования здоровье населения в значительной степени зависит не от природных, а от социально-экономических и производственных факторов.

Материалы исследований, проведенные в рамках медицинской географии, позволяют государственным органам и органам местного самоуправления принимать управленческие решения с учетом их влияния на состояние здоровья населения, как на кратковременный, так и на длительный период. Игнорирование же должностными лицами этих органов рекомендаций, выработанных специалистами медицинской географии, следует рассматривать в качестве правового основания для применения к ним мер юридической ответственности. В частности, такими основаниями могут быть данные о существовании в определенных типах окружающей среды безусловных «патогенов» или сведения о пороговых значениях и уровнях воздействия факторов окружающей среды, которые могут оказывать отрицательное влияние на здоровье человека (например, содержание микроэлементов во внешней среде опасных для здоровья человека как составной части естественной или техногенно преобразованной окружающей среды). В условия все возрастающего воздействия техногенной деятельности на окружающую среду, результаты исследований в области медицинской географии несомненно должны быть востребованы различными отраслями права. В первую очередь, это относится к экологическому, гражданскому, трудовому, административному, уголовному праву, так как системы перечисленных отраслей права содержат правовые институты, правовые нормы которых призваны

регулировать общественные отношения по защите жизни и здоровья граждан и населения от экологического и производственного вреда.

В отличие от медицинской географии, в праве проблемы защиты здоровья граждан и общественного здоровья от экологического вреда рассматриваются как результат не природных, а социально-экономических и производственных факторов. Так, например, в уголовном законодательстве при квалификации экологических преступлений (раздел VIII Особенной части УК Украины) [14] предметом преступлений, повлекших гибель людей или иные тяжкие последствия их здоровью выступают по ст.236 УК предприятия, сооружения, передвижные средства и другие объекты, опасность негативного воздействия которых на здоровье человека проявляется в связи с нарушением их проектирования и эксплуатации; по ст. 237 УК – территории, подвергшиеся экологическому загрязнению опасными веществами или излучением; по ст.238 УК – сведения о: 1) экологическом, в том числе радиационном, состоянии, которое связано с загрязнением земель, водных ресурсов, атмосферного воздуха, пищевых продуктов и продовольственного сырья, 2) состоянии заболеваемости населения в районах с повышенной экологической опасностью; по части 2 ст.239 УК – земли любого целевого назначения, загрязнение или порча которых произошли вследствие нарушения специальных правил обращения с химическими, бактериологическими, радиоактивными и иными веществами, отходами или другими материалами, выступающими в качестве средства совершения преступления; по части 2 ст.240 УК – полезные ископаемые (кроме общераспространенных), в их естественном состоянии, нарушение установленных правил охраны которых создало опасность жизни, здоровью людей; по части 2 ст.241 УК – атмосферный воздух – природная смесь газов (кислород, азот, аргон, углекислый газ, неон и т.д.), находящийся в открытом пространстве над территорией Украины, порядок охраны которого нарушен. Во всех перечисленных экологических преступлениях жизнь и здоровье человека, здоровье населения рассматриваются в качестве дополнительного факультативного объекта, что дает право потерпевшей стороне требовать возмещения экологического вреда здоровью в порядке гражданского иска.

Рассматривая в уголовных делах гражданские иски о возмещении вреда, причиненного окружающей природной средой, суды, руководствуясь пунктом 15 постановления Пленума Верховного Суда Украины от 10 декабря 2004 года №17, обязаны руководствоваться нормами природоохранного законодательства, а в случаях, если эти вопросы не урегулированы указанным законодательством – соответствующими положениями Гражданского кодекса Украины (далее - ГК), а именно главами 19 и 82 с учетом разъяснения Пленума по этим вопросам. [15] Отсылки высшего судебного органа Украины по уголовным и гражданским делам к различным своим постановлениям, когда речь идет о возмещении экологического вреда здоровью граждан, указывает о правовой неурегулированности этой сферы отношений. Экологическое законодательство [16] предусматривает право лиц, которым причинен ущерб здоровью, в результате нарушения законодательства об охране окружающей природной среды, на его возмещение по гражданскому законодательству. Однако, как показывает анализ указанных постановлений Пленума

ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ОБЩЕСТВЕННОГО ЗДОРОВЬЯ
ОТ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВРЕДА – НАУЧНЫЙ ОБЪЕКТ
МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Верховного Суда Украины, они также не дают ответа на поставленный вопрос, [17] так как в них основной акцент делается на возмещение вреда здоровью, полученного в результате производственной деятельности, при несчастном случае, вследствие действия источника повышенной опасности и т.д., т.е. источником такого вреда являются социально-экономические и производственные факторы. Экологический вред, источником которого является измененная под воздействием техногенной деятельности окружающая природная среда, оказался вне правового регулирования. В тоже время, исследования, проводимые в области медицины, валеологии и медицинской географии, позволяют рассматривать правовые проблемы возмещения экологического вреда здоровью населения и граждан как результат измененной окружающей среды под воздействием техногенной деятельности, осуществляемой для решения социально-экономических и производственных потребностей общества, граждан, субъектов хозяйствования.

Список использованных источников и литература:

1. Краткая медицинская энциклопедия, т.1. Гл. ред. академик Б.В. Петровский. Изд. второе. М., Изд. «Советская энциклопедия», 1989,с.479 (624с.).
2. Советский энциклопедический словарь. Главный редактор А.М.Прохоров. Изд.третье, М., Совет. энциклопедия. 1984,с. 620 (1600с.).
3. В состав окружающей среды входят не только люди, но и взаимоотношения между ними; природная (приземный слой атмосферы и природные воды, почвы и геологические породы, растительность и животные, солнечная радиация и особенности рельефа) и техногенная (заводы и фабрики, железные дороги и мосты, города и села, особенности питания и быта, культурные навыки населения, обряды, традиции и пр.) среды в их взаимосвязи и взаимодействии, а также промышленные и бытовые отходы, которые не только загрязняют окружающую среду, но и сами также становятся ее элементами. См.: Руководство по медицинской географии./ Под ред. А.А.Келлера, О.П. Щелина, О.П.Чаклина. – СПб.: Гиппократ. 1993,с.16-17.
4. Е.Н. Чуян. Валеология. Основные проблемы современной науки. – Симферополь: Крымское учебно-педагогическое гос. изд-во. 2000.
5. Основы валеологии. В трех книгах. Под общей ред. академика В.П. Петленко. Книга первая. Киев. Олимпийская литература. 1998,с.209 (434с.).
6. «По индексу человеческого развития ООН, основными компонентами которого являются ожидаемая продолжительность жизни, уровень образования, благосостояния населения, Украина, которая десять лет тому назад занимала среди 173 стран сорок пятую позицию, опустилась на сто вторую позицию.» - Рекомендации парламентских слушаний «Демографический кризис в Украине: его причины и последствия.»: Постановления Верховной Рады Украины от 5 июня 2003 года № 940-IV// Ведомости Верховной Рады Украины. 2003.-46.-Ст.370.
7. Социология в России. Под ред. В. Ядова. – М.1994г.
8. Основы валеологии. Книга первая, с.61-63.
9. Монсеев Н.Н. Козволюция природы и общество.// Экология и жизнь. 1997, январь-август.
10. Сердюк А.М., Тимченко О.І. Здоров'я населення України: вплив навколишнього середовища і його формування. Київ. – Сімферополь. 2000, с.6-13 (33с.).
11. По данным Министерства охраны здоровья Украины, за последние 20 лет уровень онкологических заболеваний среди мужчин вырос на 47%, среди женщин – на 35%. Уже сегодня сово-

купный риск заболеть раком составляет 28% для мужчин, 18% для женщин, т.е. на протяжении жизни каждый 3-4 мужчина и каждая 5 женщина имеют вероятность заболеть злокачественными новообразованиями.// Республиканская программа борьбы с онкологическими заболеваниями на 2007-2016 годы, утвержденная постановлением Верховной Рады Автономной Республики Крым от 22 ноября 2006 года № 251-5/06.

12. Рассыпнов В.А., Ромашина С.Я., Ушакова С.В. Философия здоровья, 2006. www.informika.ru.
13. Биоценоз – совокупность растений, животных и микроорганизмов, населяющих данный участок суши или водоема и характеризующихся определенными отношениями между собой и приспособленностью к условиям окружающей среды. – Советский энциклопедический словарь., с.142.
14. Правовой анализ экологических правонарушений, воздействующих на жизнь и здоровье людей дается по книге: Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 года./ Под ред. Н.И.Мельника, Н.И.Хавронюка. – К.: Каннон; А.С.К., 2002,с. 681-728 (1216 с.).
15. Постановление Пленума Верховного Суда Украины от 10 декабря 2004г. №17 «О судебной практике по делам о преступлениях и иных правонарушениях против окружающей среды»./ [http:// www.scourt.gov.ua/ clients/ vs.nsf/](http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/) ; Постановление Пленума Верховного Суда Украины от 27 марта 1992г. №6 «О практике рассмотрения судами гражданских дел по искам о возмещении вреда». (С изменениями, внесенными соответственно с Постановлениями Пленума Верховного Суда Украины № 7 от 08.07.94г., № 11 от 30.09.94г., №15 от 25.05.98г., № 9 от 24.10.2003г.).
16. ст.69 Закона Украины «Об охране окружающей природной среды».
17. Боровська І. Право фізичних осіб на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.// Право України. 2004, №9, с.59 (58-60).

Пост упила в редакцію

УДК 349.6

Діденко Т. І.

ЗАКОН УКРАЇНИ “ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА” 1991 РОКУ ЯК ВАЖЛИВА ВІХА В РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Сьогодні екологічне законодавство активно розвивається. В цьому процесі велику роль відіграв Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”, який був прийнятий 21 червня 1991 р. [1]. Саме цей Закон став базовим для подальшого розвитку екологічного законодавства незалежної України, адже в змісті його норм прямо передбачалася розробка ряду інших нормативно-правових актів, що і стало вирішальним чинником у визначенні напрямків такого розвитку.

Крім цього Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” став законом і перехідного періоду. Він зберіг правонаступність з попереднім радянським законодавством, що важливо було для забезпечення стабільності розвитку і держави, і законодавства; та, разом з цим, він вмістив концептуальну ідею, яка базується на взаємозв’язку інтегрованого та диференційованого напрямку врегулювання екологічних відносин.

Саме цей Закон заклав основи якісно нового підходу до змісту суспільних екологічних відносин, які охопили прогресивне ставлення людства до навколишнього природного середовища як до сукупності природних і природно-соціальних умов і процесів, де в центрі уваги як невід’ємної умови сталого розвитку України було поставлено забезпечення безпеки життєдіяльності людини.

Слід підкреслити, що в юридичній літературі піднімалися деякі аспекти значення та ролі такого основного законодавчого акту екологічного законодавства. Проте, більшість наукових праць було написано в період до прийняття цього центрального закону, коли тривала гостра наукова дискусія про важливість та необхідність його прийняття, назву, місце, зміст тощо. Даним питанням на терені колишньої союзної держави присвячені наукові доробки В.І. Андрейцева, М.І. Васильєвої, І.І. Каракаша, О.С. Колбасова, Н.Р. Малишевої, В.Л. Мунтяна, В.В. Петрова, Ю.С. Шемшученка та інших.

На сучасному етапі перед еколого-правовою наукою постають нові проблемні питання, які так чи інакше торкаються й аналізу норм Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”. Проте, це відбувається в основному з точки зору удосконалення його структури, змісту або взагалі про заміну цього Закону на інший основний кодифікований акт екологічного законодавства. Даним проблемам присвячені наукові роботи В.І. Андрейцева, А.П. Гетьмана, В.В. Костицького, Н.Р. Малишевої, М.І. Малишка, Н.О. Орлова, В.К. Попова, С.В. Разметаєва, Ю.С. Шемшученка та інших.

З погляду на те, що обрана тема статті не втрачає своєї актуальності і сьогодні, спробуємо провести комплексне дослідження питання значення та ролі Закону Ук-

раїни “Про охорону навколишнього природного середовища” в розвитку екологічного законодавства України.

Мета статті полягає в аналізі основних новел зазначеного Закону, які свідчать про його прогресивний екологічний зміст та особливе етапне значення для розвитку екологічного законодавства з тим, щоб при подальшому упорядкуванні та удосконаленні зазначеного законодавства уникнути втрат дійсно корисних правових норм та інститутів, які сьогодні позитивно себе зарекомендували та залишаються найбільш актуальними.

Головними причинами прийняття глобального екологічного Закону України було: подолання кризової екологічної ситуації в Україні, особливо після вибуху на Чорнобильській атомній електростанції та настанням тяжких екологічних наслідків цієї аварії не тільки для України, а й для інших держав; забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини; перехід до ринкової економіки та необхідності в посиленні правового впливу на суб'єктів господарювання, які могли негативно вплинути або впливали на стан навколишнього природного середовища тощо. Адже існуючі нормативно-правові акти екологічного законодавства на той час виявилися недосконалими та неспроможним врегулювати всі ці питання на різних рівнях: від місцевого до національного.

Прийняттю цього Закону передувала досить широка творча наукова дискусія. Це було зумовлено багатьма причинами.

По-перше, цей закон мав істотно відрізнитися від “Закону про охорону природи Української РСР” 1960 р. [2] не тільки за структурою, а й за глибиною свого змісту; переходом від лише пооб'єктного принципу охорони природи до більш широкого комплексного і інтегрованого підходу – охорони навколишнього природного середовища як єдиної екологічної системи з її внутрішніми взаємозв'язками, посиленням реагування на екологічно шкідливі впливи тощо.

По-друге, йшлося про глобальний закон, який би забезпечив екологічну безпеку життєдіяльності людини, що стало б головним постулатом цього нового закону.

По-третє, з прийняттям такого закону настає переломний момент в розвитку національного екологічного законодавства, адже цей Закон стає системоутворюючим та базовим нормативно-правовим актом для зазначеної інтегрованої комплексної галузі законодавства.

Прийняттю такого екологічного акту передував докорінний перегляд змісту існуючого на той час екологічного законодавства. Важливим призначенням нового закону мало стати усунення суперечностей як в змісті чинних еколого-правових актів, так і між ними. Цей акт покликаний був логічно поєднати та охопити своїм змістом врегулювання ресурсових відносин з охоронними, надавши, насамперед, пріоритет екологічним інтересам суспільства. Також не менш важливим було усунення прогалин в екологічному законодавстві.

Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” зайняв центральне місце в системі екологічного законодавства та, по суті, став базовим для розвитку як галузі природоохоронного, так і природноресурсового законодавства, які в сукупності складають інтегровану комплексну галузь екологічного законодавства України. Саме така його роль виходить зі ст.2 цього Закону, в якій зазначено, що “відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також розроблюваними відповідно до нього земель-

ЗАКОН УКРАЇНИ “ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА” 1991 РОКУ ЯК ВАЖЛИВА ВІХА В РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством” (виділено нами – Т.І.).

Більше того, з закріпленням цього положення та визначенням в ст. 5 об’єктів правової охорони (ст.5), Закон заклав основи інтегрованого та диференційованого підходу до врегулювання екологічних відносин, що вплинуло на подальший розвиток системи екологічного законодавства як інтегрованої галузі. Так, з визначенням вперше серед об’єктів правової охорони навколишнього природного середовища як сукупності природних і природно-соціальних умов та процесів, законодавець закріпив інтегрований напрямок в правовому регулюванні екологічних відносин. А з закріпленням таких об’єктів правової охорони як природні ресурси, які залучені в господарський обіг, так і не використовувані в народному господарстві, Закон заклав подальший розвиток природноресурсового підходу в системі екологічного законодавства України.

Отже, Закон став своєрідною “конституцією”, на положеннях якої стала розвиватися вся система екологічного законодавства України. Але, слід підкреслити, що, хоча цей Закон і займає верхню сходинку в системі сучасного екологічного законодавства, все ж таки більшу і основну увагу в цьому Законі приділено природоохоронним відносинам. Саме на таку однобічність Закону в регулюванні екологічних відносин звертають увагу такі науковці, як В.К Попов, П.Ф. Кулінич та інші [3]. Проте не слід забувати, що цей Закон має чітку охоронну скерованість, а, отже, дає підстави і для прийняття, окрім нього, нормативно-правових актів ресурсного спрямування, якими в Україні стали спеціалізовані по основних природних об’єктах кодекси.

На відміну від свого попередника – Закону “Про охорону природи УРСР” 1960 р., який складався з 11 розділів та 32 статей, Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” за структурою має преамбулу та 16 розділів, які до свого складу включають 72 статті. Таке кількісне наповнення останнього дає підстави говорити і про більш якісні відмінності зазначених законів.

Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” заклав засади прогресивних тенденцій у розвитку екологічних відносин з урахуванням правових, економічних та соціальних основ організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього та майбутніх поколінь. Виходячи з цього, зміст Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” характеризується наявністю великої кількості новел.

Вперше на законодавчому рівні знайшли своє втілення положення про: завдання законодавства про охорону навколишнього природного середовища; основні принципи охорони навколишнього природного середовища; екологічні права і обов’язки громадян; систему управління та таких її функцій як: екологічна експертиза, контроль і нагляд, моніторинг, облік, стандартизація і нормування тощо; основні екологічні вимоги при використанні природних ресурсів; економічний механізм забезпечення охорони навколишнього природного середовища; заходи забезпечення екологічної безпеки; особливості вирішення спорів та відповідальності у відповідній галузі; міжнародні відносини України тощо.

Надзвичайно важливо констатувати той факт, що вперше в екологічному нормативно-правовому акті такого рівня в центрі уваги законодавець поставив людину, життя та здоров'я якої підлягає державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки (ст.5). В попередній системі законодавства, яке регулювало відносини в сфері взаємозв'язку природи та людини, характерним був принцип першочергового врахування державних екологічних інтересів, ніж екологічних інтересів громадянина. Тому, відповідно, і завданням зазначеного законодавства було регулювання відносин з природокористування, а охорона природних об'єктів залишалася на другорядному місці. За таких умов і охорона життя та здоров'я людини, закріплення екологічних прав та забезпечення їх реалізації не були центральною темою екологічного законодавства.

Отже, з прийняттям такого глобального Закону був змінений акцент в середині екологічних відносин, на верхній сходинці яких законодавець поставив людину. В Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища" був закріплені новий пріоритетний напрямок - закріплення першочергового сучасного екологічного імперативу щодо охорони екологічних прав людини, які беруть початок з конституційної вимоги стосовно права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Саме в особливому розділі II цього Закону вперше закріплені новий еколого-правовий статус громадянина. Саме цим Законом вперше сформульоване нове покоління екологічних прав громадян, яке суттєво відрізняється від попередніх. Нормами ст.9 зазначеного Закону встановлюються такі права громадян, які виходять за межі їх можливої поведінки в сфері природокористування і відносяться до кола найважливіших суб'єктивних прав громадян. Це, насамперед, право на: безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; одержання у встановленому порядку повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища та його вплив на здоров'я населення; подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; участь в проведенні екологічної експертизи тощо. Крім цього, набуло нового забарвлення право громадян на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів, яке більш широко розкривається в природноресурсовому законодавстві, і, яке має не тільки споживчий характер, а й наповнюється додатковим соціальним змістом.

В Україні кожний має право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище. Безпечне навколишнє природне середовище або екологічна безпека – одне з найважливіших фундаментальних понять екологічного законодавства, яке може виступати складовою частиною гідного життя людини. Виходить, якщо в державі проголошується життя людини найвищою соціальною цінністю, то в такій державі повинно забезпечуватися права громадян на безпечне навколишнє природне середовище, в тому числі і нормами екологічного законодавства. Тому не випадково вперше на законодавчому рівні в ст. 50 зазначеного Закону знайшло закріплення базового поняття "екологічна безпека", яке визначається як "такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей".

ЗАКОН УКРАЇНИ “ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО
СЕРЕДОВИЩА” 1991 РОКУ ЯК ВАЖЛИВА ВІХА В РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО
ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Загальновідомо, що права залишаються декларативними, якщо вони не забезпечені гарантіями їх реалізації. Зазначені можливості, якими володіють громадяни у відповідності із Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища” та іншими екологічними нормативно-правовими актами, реалізуються цілим рядом заходів забезпечення. Такі гарантії закріплені в ст.10 зазначеного Закону і полягають в: а) проведенні широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; б) обов’язку міністерств, відомств, підприємств, установ організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації народногосподарських об’єктів; в) участі громадських об’єднань та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища; г) здійсненні державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; д) компенсації в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров’ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; е) невідворотності відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Аналізуючи ці заходи, слід зауважити, що майже всі вони мають підкріплення іншими статтями Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” про: діяльність та повноваження органів влади та управління у галузі охорони навколишнього природного середовища (ст.ст. 13-20); здійснення функцій управління в галузі охорони навколишнього природного середовища (ст.ст. 22-37); економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища (ст.ст. 41-49); заходи щодо забезпечення екологічної безпеки (ст.ст. 50-59); відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища (ст.ст.68-70) тощо. Крім цього, заходи забезпечення екологічних прав громадян України реалізуються на основі норм і інших нормативно-правових актів екологічного законодавства.

Проте, екологічне законодавство не тільки повинно закріплювати екологічні права людини і громадянина, а й бути скерованим на створення безпечного для життя і здоров’я довкілля. Така скерованість, перш за все, пов’язується з активною екологічною діяльністю держави, яка повинна стати справжнім захисником населення від екологічної небезпеки, використовуючи при цьому різноманітні способи та методи цієї діяльності та обираючи пріоритет екологічних інтересів над економічними.

Прикро визнавати, що реалізувати та захистити екологічні права кожного в державі на сьогоднішній день, як правильно підкреслюється в літературі, дуже складно, оскільки не розроблена та законодавчо не закріплена загальна, комплексна система нормативів якості навколишнього середовища, яка дозволить говорити про її безпечність [4, с.102]. Тому, вважаємо, що сучасне екологічне законодавство України характеризується низьким рівнем забезпеченості виконання норм щодо екологічних прав громадян. Уявляється, настала нагальна потреба в теоретичній

розробці суті основних життєво важливих екологічних прав громадян та їх чіткого закріплення в екологічному законодавстві.

Однією із складових забезпечення нормальної життєдіяльності людини є не тільки можливість мати екологічні права, а й нести відповідні обов'язки. Тому не менш важливими є положення про закріплення в Законі (ст.12) екологічних обов'язків, без яких екологічні права є нездійсненними, адже в такому випадку ці права не можуть бути забезпеченими належною поведінкою інших суб'єктів, від яких залежить реалізація зазначених прав.

Слід наголосити, що науковий та практичний інтерес являють і інші новели, які запроваджені до змісту даного Закону, а саме: закріплення основних принципів охорони навколишнього природного середовища та таких інститутів екологічного права як: екологічні вимоги, екологічна експертиза, екологічне нормування, екологічна стандартизація, екологічний контроль і нагляд, окремі елементи економічного механізму забезпечення охорони навколишнього природного середовища, відповідальність за порушення відповідного законодавства тощо.

Щодо принципів охорони навколишнього природного середовища, то Закон закріплює основні, ідея та суть яких пронизує зміст всього Закону. Слід підкреслити, що досить суттєвого значення мають закріплені та пов'язані, на наш погляд, між собою принципи щодо науково обгрунтованого узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства (п. "е" ст.4) та пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності (п. "а" ст.3).

Уявляється правильним, що в цьому Законі узгоджуються різні, на перший погляд, інтереси суспільства, адже ці інтереси по суті суперечать один одному, тому складається ситуація, коли необхідно знайти оптимально вірне рішення. Проте, ці інтереси можна назвати і єдиними, адже в центрі їх стоїть людина та забезпечення її життєдіяльності. Тому рішення було знайдено саме в науково обгрунтованому узгодженні екологічних, економічних та соціальних інтересів при пріоритеті забезпечення екологічної безпеки та охорони життя і здоров'я людини.

Постає питання, в чому ж полягають критерії науково обгрунтованого узгодження різноманітних інтересів з пріоритетом екологічних, особливо в період розвитку ринкової економіки? Вважаємо, що на це питання відповідь дають норми Закону, які, по-суті, закріпили необхідні спеціальні засоби для забезпечення якісного розвитку господарської та іншої діяльності без її негативного впливу на навколишнє природне середовище. Виразом цього є положення про екологічну експертизу, екологічні стандарти, нормативи, ліміти, екологічний контроль, додержання екологічних вимог при використанні природних ресурсів, економічні заходи та стимулювання в системі охорони навколишнього природного середовища, заходи щодо забезпечення екологічної безпеки при різних стадіях господарської та іншої діяльності, відповідальність за екологічні правопорушення (ст.ст. 26-59, 68-70) тощо.

Перехід до ринкової економіки на порядок денний поставив питання про новий погляд на цінність та вартість природної сировини, яка за часів радянської доби була штучно здешевлена. Проте, з запровадженням ринкового механізму, коли кінцевим результатом є отримання якнайбільшого прибутку від господарської

ЗАКОН УКРАЇНИ “ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО
СЕРЕДОВИЩА” 1991 РОКУ ЯК ВАЖЛИВА ВІХА В РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО
ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

діяльності, не завжди здійснюються ефективні заходи щодо охорони навколишнього природного середовища. Тому, уявляється, справедливим є введення законодавцем системи зборів за використання природних ресурсів та за забруднення навколишнього природного середовища (ст.ст. 43-45). Саме такі збори, на наш погляд, за певних умов можуть виступати одним із стимуляторів вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища. Так, рівень зборів повинен бути таким, щоб порушення екологічного законодавства та спеціальні заходи відповідальності за це були не вигідними для природокористувачів та забруднювачів навколишнього природного середовища. Поряд з цим, слід врахувати, що неконтрольоване збільшення розмірів зборів може спричинити і зворотній напрям. Тому особливо важливими стають закріплені в ст.48 зазначеного Закону заходи стимулювання підприємств, установ, організацій і громадян в системі охорони навколишнього природного середовища, серед яких, в першу чергу, можна зазначити: надання податкових, кредитних та інших пільг або взагалі звільнення від оподаткування тощо.

Вперше в екологічному законодавчому акті застосовуються термін “екологічне правопорушення” (ст.70 Закону), що свідчить про визнання такого правопорушення окремим видом в системі правопорушень. Нажаль, законодавець лише обмежився зазначенням цього поняття без його визначення, як і не надав визначення і іншому важливому поняттю - “еколого-правова відповідальність”. Хоча, слід зазначити, що в науковому колі вже давно були сформульовані ці поняття, визначені їх особливості та обґрунтована їх самостійність [5]. Вважаємо, що і в екологічному законодавстві повинні бути чітко визначені нові підходи до розуміння цих понять.

Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” охоплює своїм змістом врегулювання і інших значимих екологічних відносин. Цей закон став стартовим нормативно-правовим актом в системі екологічного законодавства, яким були визначені напрямки всього процесу розвитку цього законодавства. Так, в змісті норм цього Закону прямо передбачалася розробка ряду інших спеціальних нормативно-правових актів, зокрема про: порядок проведення екологічної експертизи (ст.26), встановлення нормативів використання природних ресурсів та інших екологічних нормативів (ст.33), порядок екологічного страхування (ст.49), порядок організації, використання і охорони територій та об’єктів природно-заповідного фонду (ст.67) тощо. З прийняттям такого кодифікованого акту почався процес проведення інвентаризації нормативно-правових актів з їх наступною кодифікацією на базі цього Закону.

Слід підкреслити, що хоча з моменту прийняття та до сьогоднішніх днів цей Закон мав багато змін та доповнень, які вимагало життя, він вже застарів, адже був розроблений більше ніж п’ятнадцять років тому та зорієнтований на економічну, політичну, державну, ідеологічну та правову систему, що залишилась на той час в УРСР у спадок від СРСР.

З моменту прийняття цього Закону відбулися кардинальні, якісно нові зміни майже у всіх сферах суспільного життя, а саме: знайшов втілення та закріплення на законодавчому рівні плюралізм форм власності та були визнані об’єктивно існуючими економічні відносини власності на природні ресурси; Україна стала самостійною державою, змінилася політична система суспільства; наука екологічного

права зробила досить значні кроки вперед щодо можливих шляхів врегулювання сучасних екологічних проблем, які потребують врахування при удосконаленні екологічного законодавства тощо.

Необхідно зазначити і той факт, що частина норм цього Закону не виконуються. Серед головних причин їх невиконання стали і довготривала економічна криза, і відсутність належного фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища, і недосконалий механізм реалізації норм цього Закону, і низький рівень екологічної свідомості громадян тощо.

Прикро визнавати, що, хоча Закон і є першим нормативно-правовим актом, в якому врегульовані основні комплексні суспільні екологічні відносини, але на сьогоднішній день він потребує удосконалення. Це пов'язано з тим, що досить значна кількість положень цього Закону потребує конкретизації. Приблизно 63,8% його статей (це 46 статей з 72) не є нормами прямої дії, а мають посилення до інших нормативно-правових актів. Уявляється, що ліквідувати дисбаланс між рівнем розвитку самого екологічного законодавства, в першу чергу його базового акту, та сучасними вимогами у врегулюванні екологічних відносин, можливо з проведенням широкої кодифікаційної роботи у зазначеній сфері та прийнятті нового кодифікованого акту екологічного законодавства - Основ екологічного законодавства.

Проте, не дивлячись на певні недосконалості Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", слід відзначити його загальне позитивне значення як нормативно-правового акту, який зіграв свою прогресивну роль. Особливого значення цей Закон набуває сьогодні у частині еволюції екологічного законодавства, положення і принципи якого спеціалізуються і знаходять подальше вдосконалення в системі сучасних еколого-правових актів України.

Список використаних джерел та література:

1. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №41. – ст.546
2. ВВР УРСР. – 1960. – №23. – ст.175
3. Попов В.К. Наукові основи екологічного законодавства України // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1995. – С. 176; Кулінич П.Ф. Джерела екологічного права // Екологічне право України: Підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / В.К. Попов, А.П. Гетьман, С.В. Разметаєв та ін.; За ред. В.К. Попова та А.П. Гетьмана. – Х.: Право, 2001. – С.36
4. Гулак Н.В. Принципы правовой охраны природных объектов и окружающей среды от загрязнения // Аграрное и земельное право. – 2005. – №1. – С.99-105
5. Титова Н.І. Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1973; Андрейцев В.І. Екологія і закон: еколого-правова відповідальність. – К., 1991; Куян І. Проблеми кваліфікації екологічних правопорушень // Право України. – 1999. – №8. – С.71-73; Андрейцев В. Право громадян на екологічну безпеку: превентивні гарантії реалізації та захисту // Право України. – 2001. – №12. – С.15-20; Хімич О. Адміністративно-правове екологічне правопорушення: проблемні питання // Право України. – 2003. – №4. – с.68-71 та інші.

Надійшла до редакції 21.02.2007 р

Селезнякова Л.В.

ПРИНЦИП НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ ЖИЛИЩА В ТЕОРИИ И НА ПРАКТИКЕ

Принятыми в 2001-2002 годах законами «О внесении изменений в уголовно-процессуальный кодекс Украины», «О судостроительстве» [1, с.3] были внесены значительные изменения в действующее уголовно-процессуальное законодательство и судостроительство. Как следствие, произошли изменения, повлекшие возникновение новых институтов. Одним из таких новшеств стало усиление роли судебной власти при защите принципов неприкосновенности лица, его жилища, тайны переписки, телефонных разговоров, телеграфной и иной корреспонденции.

Принцип неприкосновенности жилища и иного владения лица входит в единый общеправовой принцип обеспечения прав и свобод человека, который в уголовном процессе подразделяется на несколько составных частей:

Частной жизни,
Жилища,
Тайны телефонных переговоров,
Переписки и иной корреспонденции.

Рассмотрим более подробно принцип неприкосновенности жилища. Права человека составляют комплекс неотъемлемых, предоставленных ему при рождении прав и свобод. Данный принцип закреплен в ст. 1 Всеобщей декларации прав человека: «... все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах...», «...каждый человек имеет право на жизнь, на свободу и личную неприкосновенность...» [2, с.20-21]. Принцип личной неприкосновенности тесно связан с понятием «личная жизнь», в содержание которой входят: сведения о взаимоотношениях между людьми, тайна рождения и усыновления, личные записи и дневники, тайна вероисповедания, врачебная тайна, тайна о семейном бюджете, телефонных переговорах, жилище человека. Соответственно, это огромный спектр всевозможных данных о жизни человека, которые он сам определяет как «частные» и охраняет от вмешательства посторонних. Проникновение в эту среду иным лицам возможно лишь в случае согласия этого лица, либо при соблюдении предусмотренных законом условий.

Статьей 29 Конституции Украины закреплено, что «каждый человек имеет право на свободу и личную неприкосновенность...» [3, с.123]. Этот принцип является частью мирового законодательства, и он так же закреплен в ряде международных документов. Так в ст. 12 Всеобщей декларации прав человека закреплено: «... никто не должен подвергаться произвольному вмешательству постороннего в его личную и семейную жизнь, незаконному посягательству на его жилище...» [там же], а в ст. 17 Международного пакта о гражданских и политических правах указано: «.. никто

не может быть подвергнут самовольному или незаконному посягательству на неприкосновенность его жилища...» [4, с.32].

В статье 32 Конституции Украины сказано, что «... никто не может быть подвержен вмешательству в личную и семейную жизнь, кроме случаев, предусмотренных Конституцией Украины» [3, с.123]. При этом применение таких принудительных мер должно быть обоснованным, взвешенным и использоваться только в редких, вынужденных случаях. Следует отметить, что подобное вмешательство должно иметь место не ради получения «возможной перспективной информации», а именно с целью защиты отдельного гражданина и государства в целом от противоправных посягательств.

С принципом неприкосновенности частной жизни граничит и один из таких принципов уголовного процесса, как принцип неприкосновенности жилища.

Для начала необходимо выяснить, что же такое жилище?

Научно-практический комментарий к Уголовному Кодексу Украины, в редакции 1999 г. [5, с.515] дает такое определение: «жилище – это помещение, предназначенное для постоянного или временного проживания людей (частный дом, квартира, комната в гостинице, дача, садовый дом и т.п.), а так же его составные части, которые используются для отдыха, хранения имущества, либо удовлетворения иных нужд человека (балконы, веранды, кладовки). Не могут признаваться жилищем помещения, не предназначенные и не приспособленные для постоянного или временного проживания (отделенные от жилых построек погреба, гаражи, иные постройки хозяйственного назначения)».

Для сравнения ст. 25 Конституции Российской Федерации [6, с.12] дает такое определение: «жилище – это всякое помещение, предназначенное или приспособленное для постоянного или временного проживания людей». При этом правовой режим жилого помещения не принципиален, это может быть жилье приватизированное, кооперативное, ведомственное, общежитие.

Уголовно-Процессуальный Кодекс Российской Федерации (п. 10 ст. 5) определяет [7, с.58], что под жилищем понимается индивидуальный жилой дом с входящими в него жилыми и не жилыми помещениями, жилое помещение, независимо от формы собственности, входящее в жилищный фонд и используемое для постоянного или временного проживания, а равно иное помещение или строение не входящее в жилищный фонд, но используемые для временного проживания (гостиница, пансионат, купе поезда, каюта парохода, автомобиль, гараж, туристическая палатка, иное помещение, в котором человек находится временно).

Данное определение незначительно отличается от принятого в украинском законодательстве, но еще более полное и исчерпывающее определение понятия «жилище» дается в Уголовном Кодексе Республики Армения (в редакции от 01.07.1998г.), в котором (п. 46 ст. 6) под жилищем понимается «постройка, которую постоянно или временно используют для проживания конкретной личности или группы лиц, в том числе принадлежащее на правах собственности или арендованное помещение, особняк, дачный дом, гостиничный номер, корабельная каюта, железнодорожное купе, а так же примыкающие к ним подъезды с навесами, лестничные клетки, веранды, балконы, вестибюли, площади общего пользования, в том числе

неотъемлемые их части, используемые для отдыха, хранения имущества конкретной личности или группы лиц с целью удовлетворения их потребностей, подвал, цокольный этаж жилого здания, частный автомобиль, речное, морское судно, в том числе служебное, личный служебный кабинет, автомойка, мастерская».

Получив сравнительно исчерпывающее определение понятия «жилище», можно перейти к вопросу о реализации принципа неприкосновенности жилища. Как уже было отмечено, принятыми новыми законами усилены гарантии права на неприкосновенность личности (ст.ст. 29 – 32 Конституции Украины). [3, с.123]

Так ст. 30 Конституции Украины гарантирует каждому неприкосновенность жилища [там же]. Не допускается проникновение в жилище или иное владение лица, проведение в них осмотра или обыска иначе как по мотивированному решению суда. Далее во второй части указанной статьи законодатель предусмотрел неотложные случаи, связанные со спасением жизни или имущества либо с непосредственным преследованием лиц, подозреваемых в совершении преступления, при наличии которых возможен иной, но тоже установленный законом порядок проникновения в жилище. В ч.2 ст. 19 Конституции Украины [там же] определено, что органы государственной власти и органы местного самоуправления, их должностные лица обязаны действовать только на основании, в пределах полномочий и способов, которые предусмотрены Конституцией и законами Украины. В тоже время, ст. 130 Уголовного Кодекса Украины [8, с.95] предусматривает уголовную ответственность в отношении должностных лиц, допустивших нарушение неприкосновенности жилища граждан в результате проведения незаконного обыска, незаконного выселения или иных действий, которые нарушают неприкосновенность жилища граждан, а ст. 182 Уголовного Кодекса Украины [там же] предусматривает, наступление уголовной ответственности в случае нарушения неприкосновенности частной жизни. За «незаконное собрание, хранение, использование или распространение конфиденциальной информации о лице без его согласия или распространение этой информации в публичном выступлении, публично демонстрируемом произведении либо в средствах массовой информации» наступает уголовная ответственность.

Более того, в ряде действующих законов (ст. 13 Закона Украины «О статусе судей», [9, с.56] ст. 27 Закона Украины «О статусе народных депутатов Украины», [10, с.17] ст. 20 Закона Украины «Об уполномоченном Верховной Рады Украины по правам человека» [11, с.99]), более детально указана определенная группа лиц, за которыми закреплена личная неприкосновенность. К этой категории относятся судьи, народные депутаты, уполномоченный по правам человека. Указанными законами установлен особый порядок проникновения в их жилище, служебное помещение, транспорт, проведение обыска, выемки, прослушивание их телефонных разговоров.

Подобные нормы призваны предупредить возможные нарушения со стороны должностных лиц и являются гарантией в обеспечении принципа верховенства закона в уголовном судопроизводстве. Исключением из общего правила в действующем законодательстве является Закон Украины «Об оперативно-розыскной деятельности» [12, с.119], который предоставляет возможность негласно выявлять и фиксировать следы тяжкого или особо тяжкого преступления, в том числе путем

проникновения оперативного работника в помещения, транспортные средства, на земельные участки. Такие мероприятия проводят исключительно с целью предотвращения преступления или установления истины во время расследования уголовного дела, если другим способом получить информацию невозможно. По результатам проведения указанных оперативно-розыскных мероприятий составляется протокол с соответствующими приложениями, который будет использован как источник доказательств в уголовном судопроизводстве (ч. 2 ст. 8 в редакции законов № 2549-12 от 07.07.1992 г., № 2246-3 от 18.01.2001 г.). Визуальное наблюдение может проводиться только с целью установления данных о лице и о его связях в случае, когда есть факты, подтверждающие, что им готовится или совершено тяжкое преступление, (ч. 15 ст. 9 в редакции закона № 1381 -14 от 13.01.2000 г.). При этом в ч. 14 ст. 9 Закона установлено, что не подлежат передаче и разглашению результаты оперативно-розыскной деятельности, «... касающиеся личной жизни, чести и достоинства гражданина. За передачу или разглашение таких сведений работники оперативных подразделений, а так же лица, которым эти сведения были доверены при осуществлении оперативно-розыскной деятельности или стали известны им по службе или работе, подлежат ответственности в соответствии с действующим законодательством, кроме случаев разглашения информации о незаконных действиях, нарушающих права человека, ч.13 ст.9 с изменениями, внесенными в соответствии с законом № 2246-3 от 18.01.2001 г.». [12, с.119]

Часть 2 ст. 8 Закона Украины «Об оперативно-розыскной деятельности» закрепляет право на «...негласное проникновение в жилье или другие владения лица, снятие информации с каналов связи, контроль за перепиской, телефонными разговорами, телеграфной и прочей корреспонденцией, применение других технических средств. Получения информации проводятся по разрешению суда, принятому по предоставлению руководителя соответствующего оперативного подразделения или его заместителя...» [там же].

Исследовав теоретическую часть представленного на рассмотрение вопроса, перейдем к его практической стороне и рассмотрим, ситуации, которые могут происходить на стадии досудебного следствия, связанные с принципом неприкосновенности жилища.

Большая часть практикующих работников согласится, что проведение осмотра места происшествия является наиболее распространенным следственным действием, а при наличии оснований, отправной точкой всего досудебного следствия. Осмотр жилища проводится в целях обнаружения следов преступления, выяснения других обстоятельств, имеющих значение для дела.

Законодатель зафиксировал в главе 17 Уголовно-Процессуального Кодекса Украины [13, с.240] порядок проведения осмотра жилища граждан. Так, в случае письменного согласия владельца может быть проведен осмотр жилища или иного владения лица без постановления судьи (п. 5 ст.190). Кроме того, п. 6 ст. 190 УПК Украины предусматривает упрощенную форму проведения осмотра места происшествия в жилище или ином владении без получения согласия лица, в случае если сам осмотр производится по его заявлению, а так же в случае отсутствия лица или невозможности получить согласие. При применении данной нормы возможны некото-

рые спорные ситуации. Так, например, при осмотре места происшествия жилища жилец может изначально дать согласие на проведение следственного действия, но в дальнейшем, по различным мотивам, отказаться, после чего написать жалобу о том, что осмотр был проведен без разрешения, что может повлечь признание доказательств таковыми, которые были получены незаконным путем. В целях предупреждения подобных случаев можно рекомендовать сотрудникам, проводящим осмотр места происшествия, оформлять протокол осмотра жилища одновременно с началом следственного действия и письменно, в присутствии понятых, фиксировать согласие лица на осмотр, а в самом протоколе предусмотреть отдельную графу, в которой будет указываться согласие или несогласие лица с проведением осмотра жилища.

Нередко возникают ситуации, когда в жилище проживают несколько лиц, одно из которых отказывается дать согласие на осмотр. Безусловно, что сама по себе ситуация неприятна и вызывает определенные дополнительные трудности, но все же считаю, что и ее возможно урегулировать. Прежде всего, до начала следственного действия следователь должен предусмотреть возможность подобного развития ситуации и заручиться «поддержкой суда», в виде мотивированного постановления на проведение осмотра. Если же по каким-либо причинам такого постановления не имеется, следователь должен предпринять меры, чтобы убедить лицо, отказывающееся дать согласие, в необходимости проведения осмотра, объяснить цель проводимого осмотра. Если же прийти к согласию невозможно, следует четко соблюдать требования закона, исходя из той ситуации, которая сложилась на момент осмотра места происшествия, иначе будет нарушен конституционный принцип, а значит и осмотр будет незаконным.

Возможна и еще одна ситуация, при которой у следователя имеются все необходимые документы, дающие право на обоснованное проведение осмотра жилища, но жильцы отказываются добровольно предоставить свое жилье для осмотра. Несмотря на то, что в отличие от обыска, при осмотре жилища уголовно-процессуальным законодательством не предусмотрена возможность принудительно вскрывать помещения, в случае если владелец отказывается открывать их добровольно, считаю возможным следователю применять меры принуждения, сходные с теми, которые применяются при обыске. При этом на следователя возлагается ответственность в выборе оптимального способа, который наименьшим образом может причинить вред владельцу жилища или повредить его имущество. Так же следует отметить, что ст. 343 Уголовного Кодекса Украины [8, с.95] предусматривает уголовную ответственность за вмешательство в деятельность правоохранительного органа. В связи с чем, проживающим в жилище лицам целесообразно объяснять установленную законом ответственность.

В свою очередь, лицу, у которого проводится осмотр, закон в целях обеспечения принципа неприкосновенности жилища предоставляет право присутствовать при проведении осмотра, в ходе которого делать заявления, замечания, вносить их в протокол, знакомиться с содержанием протокола и обжаловать действия следователя. Глава 21 УПК Украины [13, с.240] предусматривает порядок рассмотрения жалоб на проводимые процессуальные действия и принятые процессуальные решения,

что так же обеспечивает и гарантирует соблюдение принципа неприкосновенности жилища на стадии досудебного следствия.

Мы рассмотрели лишь некоторые ситуации, возникающие при реализации принципа неприкосновенности жилища на стадии досудебного следствия, с которыми приходится сталкиваться в повседневной следственной работе. Однако, даже эти ситуации свидетельствуют о том, насколько значим сам принцип неприкосновенности жилища и его соблюдение в уголовном процессе, а так же о необходимости его дальнейшего изучения, исследования и совершенствования практики применения.

Список використаних джерел та література:

1. «Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України» / за ред. Ю.М. Грошевого, Харків «Право», 2002. – с. 3
2. Всеобщая Декларация прав человека. Новое время – 1998. - №48-49. – с.20-21
3. Конституция Украины : по состоянию на 01.01.2006г. – Киев, 2006. Министерство юстиции Украины. – с. 123
4. Международный пакт о гражданских и политических правах человека : ратифицирован 19.10.1973г. – В сб.: «Международная защита прав и свобод человека» : - М., 1990г. – с.32
5. «Уголовный кодекс Украины: научно-практический комментарий» отв. ред. В.И. Шакурн, С.С. Яценко. 5-е изд., доп., Киев, А.С.К., 1999г. – 1088с с. 515
6. Конституция Российской Федерации принята всенародным голосованием 12.12.1993г. М., 1993г., с.12
7. «Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации» от 18.12.2001г. №174 – ФЗ принят 22.11.2001г., М., российская юстиция, №11, 2002г., с.58
8. Уголовный кодекс Украины по состоянию на 06.03.2007г. – Киев, Парламентское издательство. 2007г. – 188с, с.58
9. Закон Украины «О статусе судей» от 15.12.1992 г., №2862-12. // Ведомости Верховной Рады Украины – 1993г. - №8 ст.56
10. Закон Украины «О статусе народного депутата Украины» 17.10.1992г., №2790-12. // Ведомости Верховной Рады Украины – 1993г., №3. ст.17
11. Закон Украины «Об уполномоченном ВРУ по правам человека» от 23.12.1997г., №776/97 – ВР, // Ведомости Верховной Рады Украины, 1998г., №20, ст.90]
12. Закон Украины «Об оперативно-розыскной деятельности» от 18.02.1992г. // В.В.Р.У., - 1992г. - №22 с.50 с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.08.2006г., Харьков «Правовой ликбез» 2006г. с.184 с.119
13. Уголовно-процессуальный кодекс Украины с изменениями и дополнениями. Киев. Право и практика 2007г., №2-3, с.240.

Надійшла до редакції 04.10.2007 р.

УДК 347.122

Ярема А.Г.

ПРАВО ОСОБИ НА ЕФЕКТИВНІ ЗАСОБИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Однією з найголовніших ознак цивілізованості держави є притаманність її правосуддю, як складовій державної влади, таких загальнообов'язкових і невід'ємних рис, як швидкість, ефективність та доступність для кожного. У цьому, власне, і полягає суть судочинства як специфічного регуляторного механізму суспільних відносин.

Як би критично не оцінювався стан правопорядку у цивільних відносинах, як би стрімко не збільшувалась кількість цивільних спорів, які розглядаються та вирішуються судами, все ж треба визнати, що в абсолютній більшості випадків учасники цивільних відносин поступово навчаються належним чином виконувати свої обов'язки. І все ж проблема забезпечення ефективного захисту цивільних прав, свобод та інтересів особи є однією із головних серед проблем реального впровадження у суспільні відносини принципу верховенства права, закріпленого у частині першій ст. 8 Конституції України [1]. Цей захист здійснюється перш за все судами.

Ефективний захист цивільних прав судами не тільки сприяє відновленню порушеного права та ліквідації шкідливих наслідків порушення, а й має велике загальне превентивне, значення: якщо учасники цивільних відносин впевнені у тому, що порушені, невизнані або оспорювані цивільні права, свободи чи інтереси будуть ефективно захищені, вони будуть звикати до того, що розумніше добровільно виконати свої цивільні обов'язки, ніж виконувати ці обов'язки примусово та нести при цьому додаткові витрати.

Викладене свідчить про актуальність проблеми ефективності засобів захисту цивільних прав та інтересів, яка, до того ж, не досліджувалась на матеріалах оновленого законодавства України та з урахуванням Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року (далі – Конвенція) [2] і практики Європейського Суду з прав людини. Лише в коментарях до Цивільного кодексу України (далі – ЦК) [3] наводиться неофіційне тлумачення його положень про захист цивільних прав та інтересів, але без їх порівняння зі ст. 13 Конвенції, яка передбачає, що „кожен, чий права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи”.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб на основі аналізу згаданої проблеми сформулювати відповідні висновки та рекомендації щодо забезпечення ефективного судового захисту цивільних прав та інтересів і вдосконалення відповідних законодавчих положень.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України, ч. 2 ст. 19 Закону України „Про міжнародні договори України” [4] чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких для України надана Верховною Радою України, є частиною

національного законодавства України та підлягають переважному застосуванню перед актами законодавства України у випадках, коли останні містять правила, відмінні від передбачених міжнародним договором.

Згідно з ч. 1 ст. 17 Закону України „Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини” [5] суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Таким чином, у згаданих вище випадках ст. 13 Конвенції і практика Європейського Суду з прав людини, як невід’ємна складова та похідна зазначеного міжнародного договору, підлягають застосуванню національними судами переважно перед законами та іншими нормативно-правовими актами України.

До особливостей Конвенції як комплексного та складного механізму захисту прав людини, належать наявність у її положеннях великої кількості оціночних понять, зміст яких розкривається шляхом їх тлумачення, а також органу, який правомочний здійснювати таке тлумачення – Європейського Суду з прав людини. З огляду на розвиток системи Конвенції у руслі прецедентного права, застосування її положень потребує обізнаності щодо його практики.

Як справедливо зауважувалося, фактично, Конвенція це те, як її розуміє та тлумачить згаданий суд [6, с. 4].

Тож виникає питання про те, якою мірою положення законодавчих актів України, що визначають матеріально-правові способи захисту цивільних прав, узгоджуються із зазначеною нормою Конвенції та практикою Європейського Суду з прав людини.

На перший погляд, терміни „засіб” (ст. 13 Конвенції) та „способи” (захисту права), що вживається в національному законодавстві, видаються дещо різноплановими поняттями.

Разом з цим засіб – це якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб [7, с. 326], а спосіб - певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось; те, що служить знаряддям, засобом і т. ін. у якій-небудь справі, дій [8, с. 1179].

У п. 145 рішення від 15 листопада 1996 р. у справі Чахал (Chahal) проти Об’єднаного Королівства Європейський Суд з прав людини відзначив, що стаття 13 Конвенції гарантує на національному рівні ефективні правові засоби для здійснення прав і свобод, що передбачаються Конвенцією, незалежно від того, яким чином вони виражені в правовій системі тієї чи іншої країни. Таким чином, суть цієї статті зводиться до вимоги надати людині такі міри правового захисту усередині країни, що дозволили б компетентному державному органу розглядати по суті скарги на порушення положень Конвенції і надавати відповідний судовий захист, хоча держави-учасниці Конвенції мають деяку свободу розсуду щодо того, яким чином вони забезпечують при цьому виконання своїх зобов’язань. Крім того, Суд відзначив, що за деяких обставин вимоги статті 13 можуть забезпечуватися всією сукупністю засобів, що передбачаються національним правом [9].

Однак, слід звернути увагу на те, що у рішенні від 6 вересня 2005 року у справі “Гурепка проти України” Європейський Суд з прав людини нагадав висловлену у справах *Kopczynski v. Poland* ((dec.), no. 28863/95, 1 July 1998), *Csepyova v. Slovakia* ((dec.), no. 67199/01, 14 May 2002) правову позицію про те, що стаття

13 Конвенції як така не гарантує право на оскарження або право на перегляд другою інстанцією [10].

У науковій літературі глибоко аналізуються особливості понять „заходи захисту”, „заходи відповідальності”, „заходи відновлення”. При цьому без будь-яких застережень вживається термін „заходи захисту” там, де відповідно до термінології законодавства належало б використовувати термін „способи захисту” [11, с. 237-238].

На думку автора, наведене свідчить про те, що вживаний у ст. 13 Конвенції термін „засіб” та у національному законодавстві – термін „спосіб” є тотожними поняттями.

Що стосується національного законодавства України, пунктами 1-10 ч. 2 ст. 16 ЦК [12] визначаються можливі способи захисту цивільних прав. Крім того, абзацом дванадцятим цієї частини встановлюється, що „суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом”.

Подібні положення встановлені ст. 20 Господарського кодексу України (далі – ГК) [13] з тією тільки різницею, що після переліку можливих способів захисту тут передбачається застосування інших способів захисту порушеного права, які мають бути передбачені законом (але не договором). Тут виявляється одна із рис ГК, в порівнянні з яким ЦК слід охарактеризувати як більш ліберальний).

Якщо звернутись до кодексів, які регулюють відносини, що є суміжними з цивільними, і такі, щодо яких за відповідних умов можливе застосування норм цивільного права, то тут ми також побачимо прагнення національного законодавця обмежити коло можливих способів захисту права тими, які встановлені законом (ст. 152 Земельного кодексу України (далі – ЗК) [14]) чи законом або договором (ст. 18 Сімейного кодексу України (далі – СК) [15]).

Законодавчі акти, що регулюють процесуальні відносини, по-різному вирішують питання про способи захисту порушених прав. Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК) [16] це питання не вирішує взагалі. Після набрання чинності ГК, можливо, у вирішенні цього питання в ГПК і не було потреби, оскільки все-таки визначення способів захисту права є по суті вибором способу владного втручання суду у матеріально-правові відносини з метою усунення порушення права, що входить до змісту цих правовідносин, або ліквідації наслідків такого порушення. Ці відносини не припиняються ні пред’явленням позову, ні його задоволенням, ні набранням законної сили рішенням суду, ні відкриттям виконавчого провадження. Вони припиняються виконанням відповідних обов’язків (хоч би і примусовим у межах виконавчого провадження) або на інших підставах, передбачених законом або договором.

Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС) [17] ввібрав демократичний досвід європейських країн, тому питання про способи захисту прав у ньому хоч прямо і не вирішується, але ліберальний підхід чітко простежується. Визначаючи види вимог, які може містити адміністративний позов, ст. 105 КАС допускає пред’явлення інших вимог на захист прав, свобод чи інтересів у сфері публічно-правових відносин. Цю граничну лібералізацію дещо обмежує ст. 162 КАС, яка визначаючи по суті види способів, у які адміністративний суд може захистити порушене право, допускає застосування інших способів лише з метою захисту

прав, свобод та інтересів від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Отже, на користь суб'єктів владних повноважень можуть бути винесені тільки постанови, якими встановлюються способи захисту права, передбачені ст. 162 КАС.

ЦПК [18] передбачає можливість захисту прав, свобод та інтересів у спосіб, визначений законами України (ст. 4). Це не виключає застосування ч. 2 ст. 16 ЦК, яка передбачає можливість захисту цивільних прав та інтересів у спосіб, передбачений не тільки законом, а і договором. Тож для захисту цивільних прав та інтересів ст. 4 ЦПК не встановлює будь-яких додаткових у порівнянні з ЦК перешкод.

Значно складніше вирішується питання про способи захисту прав та інтересів, що існують у трудових правовідносинах. Трудове законодавство системно опрацьоване явно недостатньо. Тому і стосовно способів захисту права воно встановлює лише фрагменти. У наукових публікаціях зазначалось на можливість захисту трудових прав різними способами [19]. Але ж цьому перешкоджає ст. 4 ЦПК за умови, коли законодавчі акти про працю передбачають лише окремі способи захисту трудових прав працівників, а стосовно іншої сторони трудових правовідносин існують лише поодинокі випадки, коли законодавець визначає способи захисту її прав.

Цілком очевидна ненормальність такої ситуації, коли особа має те чи інше право, коли вона може звернутись до суду з вимогою про захист цього права у разі його порушення, але суд не може задовольнити позов, оскільки спосіб захисту права, про який просить позивач, не передбачений законом чи договором. Тому положення ст. 16 ЦК, ст. 20 ГК, ст. 152 ЗК, ст. 18 СК, ст. 4 ЦПК підлягають відповідному коригуванню шляхом внесення змін до названих законодавчих актів. Це ж стосується і ст. 162 КАС, із якої випливають обмеження на захист прав та інтересів суб'єктів владних повноважень. Як би ми не прагнули захистити права фізичних і юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень та надати певних переваг фізичним і юридичним особам у їх правовідносинах з суб'єктами владних повноважень, права останніх не можуть залишитись без захисту. В іншому випадку правове регулювання суспільних відносин набуває ознаки фікції: право декларативно існує, але захистити його не можна.

Видається, що можливість коригування названих вище положень законодавчих актів про способи захисту прав та інтересів при внесенні змін та доповнень до них не є надто складною проблемою, бо існує національний досвід вирішення подібних питань. Майнові відносини як предмет регулювання цивільного законодавства України є важливими, істотними для нормального розвитку суспільства. Те ж слід сказати і про майнові права. Але ж особисті немайнові права є більш важливими, бо саме „людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю” (ч. 1 ст. 3 Конституції України). І законодавець врахував це при визначенні способів захисту особистого немайнового права.

Відповідно до ч. 1 ст. 275 ЦК „захист особистого немайнового права здійснюється способами, встановленими главою 3 цього Кодексу”. Але на доповнення до загальних правил глави 3 про способи захисту порушених прав та інтересів ч. 2 ст. 275 ЦК встановлює: „Захист особистого немайнового права може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення”. Це положення треба поширити на всі цивільні та інші правовідносини: порушене право або інтерес

мають захищатись передбаченими законом або договором способами, а також способами, хоч і не передбаченими законом, але такими, що відповідають змісту порушеного права, способу його порушення та наслідкам, які спричинило це порушення. Внесення таких змін до законодавчих актів України значно б розширило можливості для захисту судами порушених прав.

Але внесення запропонованих змін до законодавства – це справа майбутнього. Сьогодні судам треба працювати з тим законодавством, яке є. Тож звернемося до судової практики, що стосується вибору способів захисту цивільних прав.

Судова палата в адміністративних справах Верховного Суду України при розгляді однієї із справ дійшла висновку про те, що на захист права можуть бути застосовані способи, які не передбачені законом. Більше того, Судова палата визнала, що „суд, установивши порушення вимог законодавства, має захистити права та охоронювані законом інтереси, самостійно обравши спосіб, який би гарантував дотримання і захист прав, свобод, інтересів від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, коли ці порушення ще не припинені...” (постанова від 24 січня 2006 р. у справі № 9/175-04). Тут визнаються широкі можливості для вибору способів захисту права. Це відповідає ст. 162 КАС. Що стосується права суду на вибір способів захисту права, то воно навіть приходить у суперечність з ч. 2 ст. 11 КАС, яка, за загальним правилом, не допускає виходу за межі позовних вимог, надаючи таке право суду тільки тоді, коли це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб, про захист яких вони просять.

Інша правова позиція напрацьована судами на підставі норм, що формулюються у ГК. Заставадавець звернувся з позовом про визнання договорів застави неукладеними. Господарський суд припинив провадження у справі у зв'язку з невідомістю господарським судам спорів такого роду. Апеляційний суд, а також Вищий господарський суд України залишили рішення господарського суду без змін. Судова палата у господарських справах Верховного Суду України рішення та постанови у справі скасувала, а справу направила на новий розгляд. Підставою для цього в постанові Верховного Суду України назване порушення вимог ч. 3 ст. 22 Закону України „Про судоустрій України”, якими до юрисдикції господарських судів віднесено розгляд справ, що виникають із господарських відносин. Відповідно до цього господарський суд зобов'язаний був вирішити справу по суті. Крім того, у згаданій постанові Верховного Суду було зазначено: „Дійшовши висновку, що предмет спору не відповідає встановленим законом або договором способам захисту прав, суд повинен був відмовити у позові, а не припиняти провадження у справі...”.

Пізніше ця правова позиція була відображена в інформаційному листі Вищого господарського суду України від 25 листопада 2005 р. № 01-8/2229 [20].

Однак, слід визнати, що судова практика у господарських і цивільних справах, яка склалась, хоч і відповідає вимогам Господарського, Цивільного та Цивільного процесуального кодексів, але суперечить ст. 13 Конвенції щодо права особи на ефективний засіб захисту порушеного прав. В якості ефективного розуміється такий, що приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект [21, с. 268].

Тобто, в кінцевому результаті ефективний засіб повинен забезпечити поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування.

За змістом ефективний засіб захисту повинен відповідати вимогам, які встановлені ч. 2 ст. 275 ЦК, тобто відповідати змісту порушеного права, характеру допущеного порушення та наслідкам, які потягло за собою порушення права особи. Іншими словами, ефективний засіб захисту порушеного права означає такий спосіб захисту права, який є адекватним наявним обставинам.

Отже, положення ст. 4 ЦПК, ст. 16 ЦК, ст. 20 ГК, ст. 18 СК, ст. 152 ЗК підлягають застосуванню з урахуванням ст. 13 Конвенції. Суд може захистити право особи як у спосіб, передбачений законом, так і у спосіб, який законом не передбачений, але є ефективним, тобто таким, що є адекватним змісту порушеного права, характеру порушення та наслідкам, які це порушення потягло за собою. З урахуванням наведеного, видається, що судова практика у відповідній частині підлягає зміні.

Проблема ефективності засобів захисту виникає також у численних випадках, коли чинними законодавчими актами встановлені спеціальні способи захисту права. На випадок продажу частки у праві спільної часткової власності з порушенням переважного права купівлі співвласник може пред'явити позов про переведення на нього прав та обов'язків покупця. До таких вимог встановлена позовна давність тривалістю один рік (ч. 4 ст. 362 ЦК). Таке ж правило було передбачене і раніше чинним Цивільним кодексом Української РСР 1963 р. Впродовж тривалого часу склалась судова практика, згідно з якою встановлення законодавчим актом спеціального способу захисту порушеного права виключає застосування загальних способів захисту права (такими в даному випадку були б визнання недійсним договору купівлі-продажу частки у праві спільної часткової власності та спонукання співвласника, який продає частку у праві спільної часткової власності, до укладення договору купівлі-продажу з іншим співвласником).

Ця практика ознаку доцільності має, але не має нормативної підстави, бо ч. 4 ст. 362 ЦК не виключає застосування загальних способів захисту права, передбачених ст. 16 ЦК. Разом з тим ст. 362 ЦК потребує певних змін. Якщо встановлену спеціальну позовну давність до вимог про переведення на співвласника, переважне право якого порушене, прав та обов'язків покупця, то цю позовну давність треба поширити і на вимоги про визнання договору, що порушує переважне право, недійсним та про спонукання співвласника, який продає частку у праві спільної часткової власності, до укладення договору купівлі-продажу із співвласником, переважне право якого було порушене. Інший варіант: встановити, що у разі порушення переважного права, про яке йдеться, позов про визнання договору купівлі-продажу частки у праві спільної часткової власності недійсним не може бути пред'явлений.

Із ч. 2 ст. 635 ЦК („сторона, яка необґрунтовано ухиляється від укладення договору, передбаченого попереднім договором, повинна відшкодувати другій стороні збитки, завдані простроченням, якщо інше не встановлено попереднім договором або актами цивільного законодавства”) непрямо впливає і висновком від протилежного виявляється правовий припис, згідно з яким до сторони, яка необґрунтовано ухиляється від укладення основного договору на підставі попереднього договору, не можуть бути пред'явлені інші вимоги. Але цей правовий

припис не виключає застосування загальних способів захисту права, встановлених ст. 16 ЦК. У науково-теоретичній літературі зазначалось на те, що присудження до виконання обов'язку в натурі (такий спосіб захисту цивільних прав тепер передбачений п. 5 ч. 2 ст. 16 ЦК) „може полягати, зокрема, у спонуканні до укладення договору, якщо такий обов'язок прямо чи опосередковано покладається на особу законодавством” [22, с. 135]. Отже, не виключається пред'явлення до особи, яка ухиляється від виконання обов'язку укласти основний договір на підставі попереднього, позову про спонукання до укладення договору. Такий позов має бути задоволений.

Разом з тим з метою внести більшу визначеність у правовідносинах, про які йдеться, ч. 2 ст. 635 ЦК слід доповнити положенням про те, що стягнення із сторони, яка ухиляється від укладення основного договору на підставі попереднього договору, збитків не виключає пред'явлення до цієї особи вимоги про спонукання до укладення договору. Це привело б ч. 2 ст. 635 ЦК у більшу відповідність із ст. 13 Конвенції, оскільки як раз спонукання до укладення основного договору на виконання попереднього договору є зазвичай ефективним способом захисту права на укладення договору, порушеного стороною, яка ухиляється від укладення договору на підставі попереднього договору. Що стосується стягнення збитків, то застосування такого способу захисту є допоміжним. Цей спосіб захисту права відповідає наслідкам ухилення від укладення основного договору на підставі попереднього договору у тих випадках, коли такі наслідки проявились в ухиленні від укладення договору.

Викладене дає підстави для висновку про те, що законодавство України, що визначає способи захисту порушених прав, свобод та інтересів, має бути наближене до змісту ст. 13 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини. Також потребує наближення до цієї статті і судова практика, адже йдеться про широке коло положень чинного законодавства України та практики їх застосування судами.

Можна припустити, що найближчим часом уніфікація судової практики в Україні здійснюватиметься завдяки практиці Європейського суду, принаймні, для цього є всі необхідні передумови, в т. ч. і на законодавчому рівні. Тим більше, що пріоритет міжнародного договору при наявності колізій з внутрішнім законодавством надає судам України досить широкі повноваження при обранні джерела права для вирішення конкретного спору.

На думку автора, наведене свідчить про те, що Конвенція та практика Європейського суду з прав людини стали в Україні реальними джерелами права та надали особам можливість не лише захищати свої права та свободи за європейськими стандартами, але й можливість українським судам застосовувати такі стандарти, що, окрім іншого, сприятиме зміцненню незалежності судової влади в Україні.

Але перш, ніж вносити відповідні зміни до законодавства та коригувати судову практику, що склалась, необхідно провести подальші дослідження усіх способів захисту права та практики застосування відповідних законодавчих положень. Такі дослідження дадуть змогу виробити рекомендації щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування, забезпечити при цьому єдиний методологічний підхід до визначення різних способів захисту порушених прав, свобод та інтересів осіб.

Список використаних джерел та література:

1. Конституція України. Затв. Законом України від 28.06.96// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини від 04.11.50// Відомості Верховної Ради України, 14.10.1997, № 40, ст. 263.
3. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. В 4-х т./ Ярема А.Г., Карабань В.Я., Кривенко В.В., Ротань В.Г. – Т. 1. – К.: А.С.К.; Севастополь: Інститут юридичних досліджень, 2004. – 928 с.
4. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004// Офіційний вісник України. – 2004. – № 35. – Ст. 2317.
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006// Офіційний вісник України. – 2006. – № 12. – Ст. 792
6. Бущенко. А.П. Практика Європейського Суду по правам человека. – М.: Спарк, 2001, с. 4
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. редактор В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001.
8. Вказ. праця.
9. <http://www.echr.ru/documents/doc/2461497/2461497.htm>
10. <http://www.minjust.gov.ua/0/164>
11. Щербина В.І. Функції трудового права. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2007. – 425 с.
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003// Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
13. Господарський кодекс України від 16.01.2003// Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
14. Земельний кодекс України від 25.10.2001// Офіційний вісник України. – 2001. – № 46. – Ст. 2038.
15. Сімейний кодекс України від 10.01.2002// Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – Ст. 101.
16. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.91// Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2003. – № 4. – С. 216.
17. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005// Офіційний вісник України. – 2005. – № 32. – Ст. 1918.
18. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004// Офіційний вісник України. – 2004. – № 16. – Ст. 1088.
19. Маркіна Т.Г. Щодо способів захисту прав за законодавством України про працю// Право України. – 2002. – № 2. – С. 53-57.
20. Про деякі питання практики застосування норм законодавства, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів у I півріччі 2005 року: інформаційний лист Вищого господарського суду України від 25.11.2005 № 01-8/2229// Вісник господарського судочинства. – 2006. – № 1.
21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. редактор В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001.
22. Притика Д.М., Карабань В.Я., Ротань В.Г. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. В 4-х т. Т. 1. – Київ-Севастополь: Інститут юридичних досліджень, 2000. – 944 с.

Надійшла до редакції 05.10.2007 р.

УДК

Тимощук О.О.

РОЗШИРЕННЯ АВТОНОМНОГО СТАТУСУ КАТАЛОНІЇ У СКЛАДІ УНІТАРНОЇ ІСПАНІЇ ЗА НОВИМ СТАТУТОМ 2006 Р.

Незважаючи на невпинний процес розвитку децентралізації та територіального самоврядування у розвинутих країнах світу, серед політиків популярною є теза про те, що надання автономних повноважень регіонам призводить до розвалу країни. Подібні критичні закиди лунали зокрема на адресу іспанського прем'єр-міністра Хосе Луїса Родрігеса Сапатеро через прийняття нового Статуту про автономію Каталонії у червні 2006 р. За цим нормативним актом Каталонії було надано статус окремого національного утворення в межах Іспанії, значно поширено повноваження місцевої влади, вживання каталонської мови, її, поряд із іспанською було визнано офіційною мовою регіону. Таким чином, «Каталонія перетворилася на один із найбільш самостійних регіонів Європи» [1]. Представники опозиційної консервативної партії відкрито заявляли, що «потрібно зупинити цю операцію із знищення Іспанії». А в пресі з'явилися публікації, що ця подія закладає своєрідний прецедент і може розпочати новий етап боротьби національних спільнот за незалежність у «Старій Європі» (Країна Басків, Шотландія, Турецька Республіка Північного Кіпру тощо), у «Новій Європі» (Колишня Югославія і Косово), а також на території колишнього Радянського Союзу (Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, Нагорний Карабах) [1]. До цього переліку належить і Україна, з порядку денного політичного життя якої не зникає питання кримськотатарської автономії. Зайвим підтвердженням цього може слугувати звернення до Президента України кримськотатарської організації «Мілли Фірка» від 20 жовтня 2007 року, про відновлення на півострові кримськотатарської автономії [2].

Із часу затвердження нового автономного статуту Каталонії пройшло вже більше року, але передбачення щодо зникнення Іспанії як єдиної країни не здійснилися. Каталонія поряд із Країною Басків та Наваррою, користується найбільшою серед усіх іспанських регіонів автономією, залишається найрозвинутішим регіоном у складі унітарної Іспанської держави. Більш того, іспанська центральна влада декларує, що в законному порядку готова надати й іншим регіонам пільги, подібні до каталонських. Розширення автономних повноважень Каталонії позитивно вплинуло на відносини між центральною владою і регіоном. Певні поступки дозволили задовольнити національні потреби каталонців. Слід нагадати, що Каталонія має автономний статус з 1979 р., коли було затверджено перший Статут про автономію.

Отже, спробуємо визначити, що ж насправді змінилося в статусі Каталонії, за збільшення яких повноважень боролися каталонці та яким чином вдалося досягти компромісу між інтересами всієї Іспанії та її найбагатшого регіону, що відрізняється національною самобутністю. Для цього порівняємо положення статутів про автономію 1979 та 2006 років та звернемося до Конституції Іспанії, що поклала основу для створення «держави автономій». Але щоб зробити певні висновки, лише аналізу юридичних

текстів недостатньо. Необхідно враховуючи історичні особливості боротьби каталонського народу за особливий статус у складі Іспанської держави, звернутися до сучасної ситуації у країні. Цим питанням присвячена найновіша збірка статей іспанських аналітиків та публіцистів, зібраних Оленою Вісенс [3]. Маємо визнати, що вітчизняні вчені не приділяють достатньо уваги питанням іспанської державності. Деякі відомості стосовно автономних співтовариств взагалі, та Каталонії зокрема, можливо почерпнути з робіт російських вчених [4]. Але, зазвичай ніхто не розуміється на питаннях іспанського автономізму краще за самих іспанських вчених.

Державний устрій Іспанії є насправді унікальним, не відповідає жодній із існуючих на сьогодні моделей. На основі міжнародного досвіду та досвіду усього попереднього конституційного розвитку країни, іспанці створили власну форму національно-територіального устрою. Теоретико-правова наука визначає чотири класичні форми державного устрою: унітарна держава, федерація, конфедерація та імперія. Фактично, Іспанія не відповідає жодній із них. Її Конституційний суд публічно назвав Іспанію „складеною державою” [5], таку назву вона має і в офіційних документах. Сучасна складена держава або держава автономій існує з часу прийняття нової демократичної Конституції 1978 р., за якою визнавалося та гарантувалося право на автономію для національностей та регіонів, що складають країну, а також солідарність між ними [6,а.2]. В централізованій тоталітарній державі Франко не було місця жодним проявам автономії. Стосовно Каталонії, наприклад, навіть вживання каталонської мови заборонялося. Для того, щоб охарактеризувати наслідки конституційних змін в Іспанії з часу прийняття нової Конституції, достатньо навести обґрунтоване ствердження іспанського науковця Хосе-Бидаль Пеласа Лопеса: «...за той короткий проміжок часу, що пройшов, Іспанія встигла перетворитися з однієї з найбільш центристських держав Європи в одну з найбільш децентралізованих, перевершивши в цьому федеративні моделі, наприклад Німецьку» [7, р.127]. Разом з тим, формально Іспанію визнають унітарною державою. Сьогодні Іспанія складається з 17 автономних співтовариств, що користуються різним обсягом самоврядування. Найбільшою автономією користуються три регіони, що мають історичні, національні та навіть лінгвістичні особливості. Одним із таких регіонів є Каталонія.

Автономістські традиції Каталонії сягають часів Середньовіччя, коли іспанські королі дарували територіям сучасної Каталонії особливі феодалні привілеї та вільності – «фуерос» [8]. Нагадаємо, що сучасна Іспанія сформувалася в наприкінці XV ст. після об'єднання християнських королівств, що існували на території Піренейського півострова. Починаючи з цього історичного періоду, Каталонія входить до складу Іспанії. Проте каталонський народ завжди претендував на самоврядування, а часом і на незалежність (так, у 1871 р. Каталонія намагалася від'єднатися від Іспанії і лише після довгострокових переговорів залишилася у складі Іспанського Королівства). Першим наслідком цього історичного процесу став Манкомунітат Каталонії – регіональний уряд, що мав обмежені повноваження, але був символічно важливим для каталонців. Цей орган обмеженого самоврядування існував з 1917 по 1925 рр. та залишив значний слід у формуванні сучасної каталонської культури. Вперше автономний статус Каталонія отримала у 1932 р., під час Другої республіки. Але практично скористатися автономією каталонці не встигли, у 1936 р. в Іспанії почалася громадянська війна. Перемога

франкістів у 1939 р. поклала край самоврядуванню в Каталонії та інших іспанських регіонах. Голову автономного уряду Каталонії було страчено, було заборонялося вживання каталонської мови та будь-яке вираження культурної ідентичності. До питання самоврядування національних меншин Іспанія повернулася лише після смерті Франко у 1975 р., коли в країні почалися демократичні перетворення. Тому не дивно, що питання демократизації суспільства тут нерозривно пов'язані із вимогами децентралізації та визнання національної ідентичності. Процес пошуку інших, прийнятних для нової Іспанії форм державного устрою завершився прийняттям діючої Конституції Іспанії у 1978 р. Як уже зазначалося, ця конституція надавала іспанським регіонам право на самовизначення та автономію. Цим одразу після прийняття Конституції і скористалися іспанські національні спільноти, у тому числі й каталонці. Вже наступного 1979 р. Каталонія прийняла Статут Автономії, за яким й існувало Каталонське Автономне Співтовариство до прийняття нового Статуту в 2006 р.

Основною причиною скасування Статуту 1979 р. була зміна обставин у порівнянні із ситуацією часів створення держави автономій та проблеми, виявлені у Статуті за 25 років. Вхід Іспанії до Європейського Союзу, процеси глобалізації, значне проникнення іммігрантів, проблеми, що належать до фінансування Генералітату (уряду Каталонії), бажання сформувати особливу правову систему, адекватну політичній ідентичності (у Каталонії, наприклад, діє власний цивільний кодекс), а також необхідність упорядкувати інституціональну систему (одним із центральних питань було уникнення двовладдя). Ці проблеми викликали необхідність включення до порядку денного питання щодо зміни каталонської системи самоврядування. Перетворення розглядалися як можливість перегляду позиції Каталонії виключно у межах Іспанської держави.

Проаналізувавши тексти статутів 1979 р. та 2006 р. можемо вказати на основні нововведення. По-перше, у новому Статуті детальну увагу надано питанням ідентичності (особливо лінгвістичним питанням). По-друге, декларація прав каталонців. По-третє, упорядкування інституціональної системи, у тому числі розширення повноважень Генералітату. По-четверте, нове визначення відносин між автономним урядом Каталонії та центральною владою. По-п'яте нова податкова система та система фінансування. Спробуємо навести найважливіші риси, що характеризують трактування цих питань у Статуті 2006 р.

У взаєминах між центральною владою та національними меншинами в усіх країнах, де існують національні питання, принциповим є визнання національної меншини як народу чи нації. Порівняно із попереднім статутом, Каталонія досягла значного прогресу в цьому питанні, хоча центральна влада так і не наважилася надати каталонцям юридичного визначення нації. У Статуті 1979 р. стосовно каталонців вживається термін «el pueblo catalan», тобто «каталонський народ», з переважним значенням «населення» [9, с.280]. У Статуті 2006 р. визначення Каталонії як нації (nación) в юридичному контексті Статуту знову було заборонено, але у м'якому формулюванні збережено в Преамбулі: «Парламент Каталонії, виражаючи почуття і волю громадян Каталонії, визначив Каталонію як націю (nación) зі значною більшістю» [10]. Незважаючи на це, новий Статут Каталонії означає крок уперед на шляху до визначення Іспанії як складеної нації, утвореної з різних об'єднаних у єдине ціле націй. Там само, в Преамбулі Статуту 2006 р. читаємо: «Конституція Іспанії в ст. 2 визнає існування ка-

талонців як національність (*nacionalidad*). Вперше у законодавчих актах Іспанії з'явилося визнання національної меншини як нації. Значущість цієї події підкреслюється й тим, що, як вже траплялося у минулому, розвиток політичних подій у Каталонії може показати шлях розвитку конституціональної системи Іспанії у питанні розподілу владних повноважень і національного питання.

Відомо, що одним із головних критеріїв визначення національної спільноти як нації є наявність власної мови. Вже в Статуті 1979 р. було визначено, що власною мовою каталонців є каталонська (*la lengua catalán*) [9,ст.279]. Але у новому Статуті знання каталонської мови для всіх громадян Каталонії, незалежно від їхньої рідної мови, стає обов'язковим.

Стосовно інших проявів національної ідентичності, новий Статут дозволяє Каталонії розробляти свої власні програми етнічного розвитку у межах положень іспанської Конституції.

Каталонські розроблювачі Статуту 2006 р. вирішили включити в його складу декларацію прав з Європейської Конвенції прав людини, а також права, перераховані в Конституції Іспанії. Ця декларація починається з констатації факту, що багаторівнева система захисту прав можлива і бажана, і що Каталонія може вносити доповнення до прав, визнаних іншими рівнями, і, за допомогою цього, розробляти свої етнічні і політичні програми розвитку цивільного суспільства. За допомогою цієї декларації Каталонія може визначити свою власну соціальну модель.

Більшість компетенцій, передбачених іспанською системою розмежування повноважень і встановлюваних Конституцією і статутами автономій, належать до розділених повноважень. Частина цих розділених повноважень залишається Центральній владі - так називані базові повноваження (*legislación básica*). Це означає, що центральна влада може встановлювати основні напрями, а Автономні Співтовариства - здійснювати правове регулювання питань у межах цих напрямів. Але центр занадто широко трактує поняття базових повноважень і використовує їх як інструмент для обмеження повноважень автономій. Як відповідь на таку ситуацію укладачі Статуту запропонували дуже деталізовану конфігурацію повноважень Генералітату. Це найзначуще нововведення у порівнянні зі Статутом 1979 р. щодо питання повноважень. У новому тексті повноваженням присвячено близько 60 статей і більшість з них мають дуже докладні і вичерпні формулювання для того, щоб продемонструвати наявні обмеження можливостей центральної влади, що занадто активно користується своїми «базовими повноваженнями».

Перелічимо найважливіші повноваження Каталонських органів влади згідно із новим Статутом: сільське господарство, тваринництво і рибальство (ст.ст. 116, 119, згадувалися в Статуті 1979 р.); ощадні каси (ст. 120; згадувалися в Статуті 1979 р.); торгівля (ст. 120; згадувалася в Статуті 1979 р.); захист споживача (ст. 123; згадувався в Статуті 1979 р.); культура (ст. 127; згадувалася в Статуті 1979 р.); цивільне право (ст. 129; згадувалося в Статуті 1979 р., але більш чітко сформульовано і значно знижує роль центральної влади); освіта (ст. 131; згадувалася в Статуті 1979 р.); енергетика і шахти (ст. 133; згадувалися в Статуті 1979 р.); житлове будівництво (ст. 137; згадувалося в Статуті 1979 р.); імміграція (ст. 138; нововведення 2006 р.); промисловість (ст. 139; згадувалася в Статуті 1979 р.); транспорт і комунікаційна інфраструктура (ст. 140; згадувалися в Статуті 1979 р., але значно розширені); власна мова Каталонії (ст. 143;

нововведення 2006 р., що дає можливість Генералітату мати деякий вплив в урядових органах центральної влади, розташованих у Каталонії); охорона навколишнього середовища (ст. 144; згадувалася в Статуті 1979 р.); засоби масової інформації (ст. 146; згадувалися в Статуті 1979 р.); зайнятість (ст. 148; згадувалася в Статуті 1979 р.); гендерна політика (ст. 153; нововведення 2006 р.); інтелектуальна і промислова власність (ст. 155; згадувалася в Статуті 1979 р.); захист персональних даних (ст. 156; нововведення 2006 р.); науково-дослідні розробки і технологічні інновації (ст. 158; нововведення 2006 р.); зв'язки з релігійними утвореннями (ст. 161; нововведення 2006 р.); охорона здоров'я (ст. 162; згадувалася в Статуті 1979 р.); суспільна й особиста безпека, зокрема створення і керування Каталонської поліції (ст.ст. 163 і 164; згадувалися в Статуті 1979 р., однак значно розширені); система в'язниць (ст. 168; згадувалася в Статуті 1979 р.); університети (ст. 172; згадувалася в Статуті 1979 р.).

Надзвичайно важливою для каталонських розроблювачів нового Статуту була необхідність підкреслити двосторонню природу взаємин між Генералітатом і центральною владою як засобу відмінності каталонської автономії у порівнянні з іншими автономними співтовариствами. Для народу Каталонії важливо затвердити своє положення як нації і показати розходження із «не-національним» статусом інших автономних співтовариств, розглянутих як звичайні іспанські регіони. Народ Каталонії має дуже розвинуте почуття національної самосвідомості, що викликає необхідність особливих взаємин з центральною владою.

Найважливішим нововведенням у цьому питанні є створення двосторонньої комісії Генералітат - центральна влада як основного і постійного механізму для здійснення взаємин між Урядом Генералітата й Урядом Центральної влади (ст. 183). Ця комісія покликана по-перше, сприяти участі Генералітата під час реалізації центральною владою повноважень, що торкаються автономії Каталонії. По-друге, забезпечувати обмін інформацією і законодавчою базою, під час роботи у сфері реалізації державної політики стосовно питань, що становлять взаємний інтерес.

Як бачимо, більшість повноважень каталонських органів влади містилися й у попередньому Статуті, але треба підкреслити, що основною метою каталонських політиків було не введення нових, а гарантування старих повноважень. Проте головною гарантією здійснення автономних повноважень виявилися зміни фінансової системи.

Питання фінансів є одним з основних у новому Статуті, оскільки без відповідного фінансування ефективно здійснення повноважень каталонськими владними інститутами було б неможливим, а положення Статуту мали б лише декларативний характер. Необхідно зазначити, що проект, представлений Каталонським Парламентом, був значно змінений Іспанськими Генеральними Кортесами (двопалатний парламент Іспанії). Загалом, центральні органи влади збирають податки на всій території країни, а потім розподіляють фінанси між регіонами. З цього правила є два винятки – Країна Басків та Наварра, де фінансова система має значні відмінності: спочатку автономне співтовариство збирає податки, а потім перелічує частину з них центральній владі. Саме таку систему каталонські політики намагалися затвердити у новому Статуті. Каталонські політики прагнуть створити таку ж фінансову систему, як в Країні Басків, однак, центральні органи влади і, зокрема, кабінет прем'єр-міністра Луїса Родригеса Сапатеро не підтримав такий підхід. Тому було досягнуто компромісної згоди, що хоча

і не задовольняло амбіцій каталонських політиків, але було переважніше, ніж фінансова система, що існувала раніше. Як зазначалося, Каталонія виробляє близько 20% валового внутрішнього продукту, відповідно, вона є одним з основних джерел доходу центральної влади. Але гроші поверталися в іншій пропорції. За новим Статутом каталонці законодавчо закріпили положення, за яким рівень доходів на душу населення не може бути нижчим ніж в будь-якому іншому автономному співтоваристві. Більш того, Генералітат має можливість одержувати частину з доходів центральної влади від загального збору податків. Відповідно до восьмого додаткового положення Статуту, перший урядовий законопроект про передачу податків має забезпечувати розподіл на користь Каталонії 50% доходів від податку на особистий прибуток. Так само, як і 58% доходів від наступних податків: податок на видобуток вуглеводнів, податок на тютюнову продукцію, податок на алкоголь і вироблені напої, податок на пиво, вино і слабоалкогольні напої, податок на проміжну продукцію. Нарешті, відповідно до десятого додаткового положення, той самий законопроект гарантує Каталонії 50% доходів від податку на додану вартість. Таке відсоткове співвідношення дозволяє забезпечити мінімальний необхідний прибуток, необхідний для фінансування діяльності каталонських органів влади, враховуючи широке коло надто витратних повноважень владних органів автономного співтовариства, зокрема освіту, охорону здоров'я та питання безпеки.

Отже, нова фінансова система виділяє Каталонію з інших автономних співтовариств та гарантує фінансування не тільки регіону в цілому, але й закладає фінансові гарантії для ефективної діяльності владних інститутів автономії.

З часу прийняття нового Статуту про автономію Каталонії пройшло вже більше року. І побоювання деяких політиків, журналістів та навіть науковців щодо негативних наслідків прийняття цього документа поки що не справдилися. Не підтвердилися прогнози стосовно розвалу Іспанії та хвилі відокремлень територій. Для того, щоб робити певні висновки, необхідно враховувати особливості автономістського процесу, що має місце в Каталонії. І навпаки, майже злочинним може стати вирішення етнічних проблем в інших країнах за Каталонським зразком.

На наш погляд, заяви про те, що саме завдяки новому Статуту Каталонія перетвориться «на один із найбільш автономних регіонів Європи» не мають достатніх підстав. Адже каталонці вже користувалися досить широкою автономією на підставі Конституції Іспанії та Статуту 1979 р. Тобто значного розширення автономних повноважень не відбулося. Але прийняття Статуту 2006 р. має інше дуже важливе для Каталонії значення. Каталонці домоглися підтвердження та гарантування свого особливого статусу та автономних повноважень. Крім того, на конституційному рівні було закріплено механізм їхнього здійснення та систему фінансування. Не має також підстав надавати надмірного значення визначенню каталонської мови державною та визнанню каталонців нацією. У випадку із мовою лише юридично закріплено об'єктивно існуючу в регіоні мовну ситуацію. Що ж стосується визначення каталонців у новому Статуті як нації, слід враховувати, що це ніяк не суперечить Конституції Іспанії та ідеї Держави Автономій. Ст. 2 Конституції не забороняє використовувати цей термін стосовно співтовариств, які приймають самоврядування [11,р.157]. Вважається, що це співтовариство, визначаючись як нація, складає частину «єдиної іспанської нації» Ви-

користання визначення «нація» в Іспанській конституційній доктрині не означає визнання права на самовизначення і, таким чином, не є порушенням положень ст. 2, щодо питання іспанської неподільності. Новий Статут Каталонії означає інше трактування ст. 2 Конституції Іспанії і крок уперед на шляху до визначення Іспанії як складеної держави, утвореної з різних об'єднаних у єдине ціле націй.

Враховуючи ці висновки, стає зрозумілішим, чому центральна влада Іспанії наважилася на прийняття нового Статуту Каталонії. До цього слід додати наступні обставини. По-перше, боротьба каталонців за національні привілеї проходить, на відміну від басків, мирно, законно, цивілізовано. По-друге, центральна влада зацікавлена у найбагатшому, та найрозвинутішому у культурному та науково-технічному плані регіоні. По-третє, не зважаючи на сильні етнічні рухи у Каталонії, її мешканці вважають себе частиною іспанської нації [12]. І по-четверте, каталонські політики не ставлять за мету створення незалежної держави, оскільки існуючий статус надає їм достатній рівень як політичної свободи, так і фінансової самостійності, а витрати на створення та утримання апарату незалежної держави призведе до зниження рівня життя в країні.

Таким чином, на наш погляд, новий статус Каталонії не суперечить а ні Конституції Іспанії, а ні доктрині єдиної «держави автономій». Процес поширення автономізації може містити загрозу цілісності Іспанської держави лише у разі невірному трактування та спекуляцій з боку політичних діячів. Тим не менш, прийняття нового Статуту Каталонії має велике значення для майбутнього Іспанської держави, оскільки розвиток політичних подій у Каталонії може стати моделлю для розвитку конституціональної системи Іспанії, зокрема у питаннях розподілу повноважень, а також успішного вирішення національних проблем.

Список використаних джерел та література:

1. El país, 2006, 19 de junio.
2. Вечерний город, 2007, 19 октября.
3. Испания - Каталония: империя и реальность. Пер. с исп. и сост. Елены Висенс, - М.: ИА REGNUM, 2006. - 234 с.
4. Кожановский А.Н. Народы Испании во второй половине XX в. (Опыт автономизации и национального развития). – М.: Наука, 1993. – 189 с.; Волкова Г. И., Тадевосян Э. В. Государство автономий и политика регионального автономизма в современной Испании // Право и политика. -2001. - №1.
5. Постанови Конституційного суду Іспанії 1/1982 і 35/1982
6. La Constitución de España // “Boletín oficial del Estado” № 311.1, el 29 de diciembre de 1978
7. José-Vidal Pelaz López El estado de las autonomías. Regionalismos y nacionalismos en la historia contemporánea de España. – Madrid, Actas, 2001 - 131p.
8. Тимошук О.О. Правовий інститут «фуерос» як гарантія права національних меншин на місцеве самоврядування в історії іспанської держави. – Матеріали XII історико-правової конференції істориків права. Етнонаціональні чинники в історії державно-правового будівництва. – Сімферополь 2005. – С. 397-403.
9. Испания. Конституция и законодательные акты. Пер. с исп., - М.: Прогресс, 1982. – 352 с.
10. Estatuto de autonomia de Catalunya 2006 // Boletín oficial del Estado el 27 de junio de 2006
11. Alzaga Villamil (dir.) Comentarios a la Constitución española de 1978. – Madrid, 2002 – 236p.
12. Luis Palacios Bañuelos La España plural. Nación, nacionalidades y regiones. – Madrid: Editorial universitas, S.A., 2000. - 371 p.

Надійшла до редакції 15.08.2007 р.

РЕЦЕНЗИИ И ОТЗЫВЫ

Тимощук О.В.

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ ДОЦЕНТА ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. І.І. МЕЧНИКОВА Б.С. БАЧУРА «ІНСТИТУТ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У ЦИВІЛЬНОМУ ЗВИЧАЄВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ В X - СЕРЕДИНІ ХІХ СТ. (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)»

В умовах провадження земельної реформи в нашій державі, коли лише 25 жовтня 2001 р. Верховна Рада України ухвалила новий Земельний кодекс, будь-які наукові погляди на історичні форми розвитку земельних відносин уже потенційно містять елементи актуальності. Адже в практичному плані врахування багатоміжових історичних традицій при реформуванні українського села дозволить запобігти певним ускладненням, що можуть виникати під час здійснення конкретних заходів із розпаювання земель і утворення фермерських господарств.

Разом із тим сформульована в такому вигляді тема дослідження дозволяє також відразу звернути увагу й на теоретичний аспект проблеми. Вона містить питання, що належить до наукової царини. Визначення нових конституційних віх розвитку сучасного суспільства потребує неупереджених наукових висновків щодо нашого радянського минулого, зокрема земельних відносин, народжених колгоспним ладом. Чи було це явищем, природним для України, чи штучно запровадженим примусовими засобами колективізації? Адже загальновідомо, що процес формування специфічних рис українського етнічного характеру завжди був пов'язаний з особливим ставленням до землі як загальнолюдської цінності. І це безпосереднім чином позначилося на національній правосвідомості українського народу, навіть на рівні його правової психології.

Отже, запропонована монографія є однією з перших спроб у вітчизняній юридичній науці дослідити еволюцію правового регулювання земельних відносин нормами цивільного звичаєвого права України в історико-правовому аспекті, що дозволяє проаналізувати розвиток правових норм залежно від сформованих історичних умов. Тому звернення автора до дослідження проблем формування й розвитку інституту цивільного звичаєвого права на українських землях є актуальним з наукової і практичної точок зору. Це особливо підкреслюється і тим, що теоретичні аспекти генези позитивного права, співвідношення його і звичаєвого права, норми позитивного права і правового звичаю, їх співіснування в часі і просторі ще не отримали остаточного вирішення та мають чимало дискусійних моментів.

Для обґрунтування наукових положень та висновків автор використав у цілому значну історіографічну та документальну базу. Серед них є публікації як дореволюційних російських та радянських, так і деяких сучасних українських та російських авторів.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ДОЦЕНТА ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. І.І. МЕЧНИКОВА Б.С. БАЧУРА «ІНСТИТУТ ЗЕМЕЛЬНИХ
ВІДНОСИН У ЦИВІЛЬНОМУ ЗВИЧАЄВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ В X - СЕРЕДИНІ XIX
СТ. (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)»

Джерельна база дослідження в цілому є досить насиченою і дозволяє обґрунтувати наукові положення стосовно визначених завдань написання монографії. Автор використав матеріали архівних фондів, опубліковані збірки нормативних документів, довідкові хроніки. Особливу цінність представляють документи та матеріали, виявлені в Центральному державному історичному архіві України в м. Київ, літописні зводи. Але найґрунтовніше, на наш погляд, було опрацьовано фундаментальні кодифікації XIX ст., що містяться в Зводах законів Російської імперії.

Автор залучив до наукового обігу деякі раніше невідомі архівні документи. При цьому автор вдало спирався на положення і теоретичні висновки, що містяться в наукових працях українських і зарубіжних юристів та істориків.

Вельми цікавим уявляється і проведений автором аналіз литовського, польського, німецького законодавства, яким на різних хронологічних відрізках урегулювалися земельні відносини на українських теренах, спроба простежити вплив цих систем законодавства на подальший розвиток інституту земельних відносин в Україні.

Отже, комплексне опрацювання вищезгаданих джерел і літератури, сформульовані власні узагальнення і висновки не викликають сумнівів у достовірності і свідчать про наукову зрілість автора та наукову новизну дослідження, що має непересічне практичне використання. Воно полягає в тому, що напрацьований фактичний матеріал та висновки автора можуть застосовуватися при написанні монографічних досліджень, підручників, навчальних посібників та методичних рекомендацій з історії держави та права України, історії України, цивільного права України, земельного права України.

У наступних розділах роботи аналізується роль звичаєвого права в розвитку інституту земельних відносин у литовсько-польській період вітчизняної історії і висвітлюються особливості їх регулювання в українській козацькій державі. Їх матеріал приводить автора до наукових висновків, які не викликають суттєвих заперечень. Зокрема, автор висвітлив особливості оформлення на українських землях інституту чиншового права. Він переконливо довів, що при цьому умови сплати грошового оброку визначалися за нормами давнього звичаєвого права, а в їхню основу було покладено візантійський емфітевзис як вічно-спадкову оренду землі.

Він також доречно звернув увагу на те, що еволюція інституту спільної власності була пов'язана з розмежуванням самих понять “спільна власність” та “общинна власність”, і запровадження у Великому князівстві Литовському так званій “волочений помір” не зруйнував общинного землеволодіння в Степовій Україні, де оформлення інституту приватної земельної власності тільки розпочиналося.

Рецензент також у цілому згодний із висновком автора, зробленим у монографії положеннями третього розділу роботи про те, що сервітутні відносини до Люблінської унії 1569 р. переважали на Правобережній Україні, а згодом були поширені й на Лівобережну Україну. На особливу увагу заслуговує й твердження автора про те, що однією з поширених форм землеволодіння у XVIII ст. у козаків і шляхти було сябринне землеволодіння, яке за своїми рисами відрізнялося і від общинної, і від подвірної форми землеволодіння.

Водночас автор зосередив головну дослідницьку увагу на такій, характерній для Лівобережжя у XVIII ст., формі особистої земельної власності, як займанщина. Йому вдалося зосередитися на вивченні проблем розмежування понять "власність" та "володіння" у чиншовому праві й зробити цілком логічне припущення про те, що тривале існування на українських землях чиншового права призвело до тотожності понять "власність" і "володіння".

Автор на тлі короткої загальної характеристики реформ російського царського уряду щодо України висвітлив процес ліквідації її автономії, зокрема в питаннях суду і права. Він зробив висновок про те, що метою створення першого зводу українських законів "Права, за якими судиться малоросійський народ" (1743 р.) була спроба знайти у старих законах, зокрема у звичаєвому праві юридичне обґрунтування й підтвердження прав і привілеїв великих землевласників.

Не викликає заперечень і положення монографії, де йдеться про те, що і в подальшому царський уряд був змушений визнавати доцільність залишення місцевих цивільних законів, що ґрунтувалися на нормах звичаєвого права.

Структура монографії є на наш погляд, цілком слушною і дозволяє з належним ступенем повноти розкрити заявлені автором наукові проблеми і досягти поставлених цілей.

Безперечно, загальна позитивна оцінка рецензованої монографії не позбавляє рецензента можливості висловити автору деякі побажання та звернути увагу на доцільність окремих уточнень по тексту.

1. Деякі сумнівні викликають хронологічні рамки дослідження, оскільки автор сам говорить про те, що аж до початку XX століття на території України зберігалися норми цивільного звичаєвого права, які регулюють земельні відносини, а в деяких місцевостях вони залишалися єдиною законною підставою для різних операцій із землею. Тому було б доцільно простежити їх генезис до кінця XIX – початку XX ст.ст.

2. Висвітлюючи особливості земельних відносин у Галицько-Волинському князівстві, автор лише побіжно звертає увагу на позитивний вплив німецького права щодо їх розвитку. На наш погляд, у роботі варто було зробити поглиблений юридичний аналіз цього процесу.

3. У плані підвищення практичної значущості роботи вельми доречним було б почути конкретні пропозиції автора щодо вдосконалення сучасного земельного законодавства України.

Втім, на думку рецензента, указані недоліки суттєво не впливають на загальну високу оцінку поданої монографії. Вони не порушують концептуального ядра роботи та мають на меті скоріше привернути увагу автора до можливих перспективних напрямів подальшої наукової розробки обраної теми.

Надійшла до редакції 25.08.2007 р.

АННОТАЦИИ

Адамчук И.Г. Определение государственно-территориального статуса Прикарпатской Руси после Первой мировой войны: аспекты геополитики и международного права. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 158-167.

В статье анализируются международные отношения в Центральной Европе после завершения Первой мировой войны и правомерность входа Карпатской Украины в состав межвоенной Чехословакии.

Ключевые слова: Версальская конференция, Карпатская Украина, право наций на самоопределение, границы Украины.

Анохин А.Н. Хадисы имама Аль-Бухари о законности договора купли-продажи // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 33-38.

В статье рассматриваются вопросы урегулирования мусульманским правом торговой деятельности. В частности, внимание уделено требованиям взаимодействия продавца и покупателя, дозволенности и запретам в отношении видов торговли, законности предмета торговой сделки.

Ключевые слова: хадисы, имам Аль-Бухари, торговые сделки, договор о купле-продаже, запреты в торговле.

Анохина Л.С. Криминологические вопросы исследования: детерминант взяточничества. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 71-74.

В статье уделяется внимание идеи причинного объяснения преступности, проводится анализ системных факторов взяточничества как социального явления. В качестве основных факторов выделяются экономические, политические, организационные, идеологические, правовые. Автором исследуются тенденции развития данного явления в условиях переходного периода развития общества и государства.

Ключевые слова: социальное отклонение, факторы преступности, детерминанты взяточничества, коррупция.

Бекирова Э.Э. Правовое регулирование аннулирования, прекращения и признания недействительной лицензии на осуществление хозяйственной деятельности // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 101-106.

Статья посвящена анализу понятий «аннулирование лицензии», «прекращение действия лицензии», «признание лицензии недействительной», а также разработке предложений относительно усовершенствования правового регулирования данных понятий.

Аргументирована целесообразность предусмотрения в Законе «О лицензировании определенных видов хозяйственной деятельности» судебного порядка аннулирования лицензии.

Ключевые слова: аннулирование лицензии, прекращение действия лицензии, признание лицензии недействительной.

Бойко И.И. Некоторые аспекты развития самоуправления сельских громад Галичины в составе Польского королевства (1349-1569 гг.) // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 45-49.

Статья посвящена вопросу развития самоуправления сельских громад Галичины в период ее вхождения в Польское королевство. Данный анализ развития самоуправления важен для выбора оптимальных способов защиты интересов в каком-либо современном государстве, в том числе и в Украине.

Ключевые слова: местное самоуправление, Галицко-Волынское государство, магдебургское право.

Денисова О.В. Уголовно-правовая характеристика объекта пыток и определения места данного состава в системе особенной части УК Украины // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 75-82.

Статья посвящена недостаточно разработанной теорией уголовного права и действующим уголовным законодательством проблеме уголовно-правовой характеристики пыток как одного из наиболее опасных преступлений против личности. Анализируются существующие точки зрения относительно понятия здоровья человека, отдельные элементы состава преступления, предусмотренного ст. 127 УК Украины, дается отличное от других определение объекта указанного состава.

Ключевые слова: уголовно-правовая характеристика пыток, состав преступления, здоровье человека, преступления против личности.

Диденко Т.И. Закон Украины «Об охране окружающей природной среды» 1991 года как важный этап в развитии отечественного экологического законодательства. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 177-184.

В статье проводится анализ важных положений базового закона экологического законодательства Украины «Об охране окружающей природной среды», которые являются подтверждением его особого места и прогрессивного значения в развитии отечественного экологического законодательства.

Ключевые слова: экологическое законодательство, окружающая природная среда, экологические отношения, экологические интересы

Елфимов В.О. История изучения адатного права мусульманских народов стран СНГ (с начала XIX века до наших дней): историография проблемы // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 126-133.

Статья посвящена историографическому исследованию проблемы адатного права мусульманских народов СНГ. Практическое значение исследования заключается в использовании этих знаний при проведении правоприменительной и законодательной деятельности.

Ключевые слова: адат, обычное право, адатское право.

Заец А.В. Развитие института свободного использования объектов авторского права по Бернской конвенции. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 141-145.

В статье автор обозначает проблемы специального использования объектов авторского права, показывает актуальность проблематики, анализирует нормы позитивного права, выводит перспективу развития правового явления по наличию определенных детерминантов.

Ключевые слова: авторское право, Бернская конвенция, лицензии.

Игнатенко В.В. Арест имущества: вопросы теории и практики применения органами досудебного следствия // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 83-87.

Статья освещает теоретические и практические проблемы, связанные с наложением ареста на имущество органами досудебного следствия Украины. Автором статьи предлагаются пути их решения, которые связаны в частности, с внесением изменений в действующее и проектируемое уголовно-процессуальное законодательство Украины. Кроме того, предлагаются методические рекомендации следователям, а также прокурорам, которые осуществляют надзор за деятельностью органов досудебного следствия.

Ключевые слова: имущество, способы возмещения вреда, арест имущества, органы досудебного следствия.

Кройт В.А. Основания и общий порядок рассмотрения гражданского дела на закрытом судебном заседании. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 88-92.

В научной статье автор переосмысливает содержание и границы действия принципа гласности в гражданском процессуальном праве, рассматривает один из элементов принципа гласности – порядок рассмотрения дела в закрытом судебном заседании, который имеет полностью самостоятельное значение и может быть отнесен к наиболее характерным, специфическим методам гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: гласность, судебное заседание, правосудие.

Курило Т.В. Международно-правовое сотрудничество Украины с европейскими государствами в сфере реституции и возвращения культурных ценностей // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 134-140.

В статье проанализированы Конвенции ЮНЕСКО и Международные договоры, ратифицированные Украиной в сфере реституции и возвращения культурных ценностей Украины, освещены проблемы, которые возникают между Украиной и европейскими государствами в сфере реституции и возвращения культурных ценностей Украины.

Ключевые слова: культурное наследие, памятники истории и культуры, Конвенции ЮНЕСКО.

Лужанский А.В. Проблемы правового регулирования квалификационных требований к кандидату на должность омбудсмена в Украине // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 61-66.

Установление на законодательном уровне определенных квалификационных требований к кандидату на должность омбудсмена является одной из гарантий эффективности этого института с точки зрения предоставления им в будущем качественных публичных услуг. Вместе с тем такие требования были четко определены юридически, что в дальнейшем будет влиять на повышение прозрачности процедуры их оценки.

Ключевые слова: Уполномоченный Верховной Радой Украины по правам человека, назначение на должность, омбудсмен, квалификационные требования, законодательное регулирование.

Мельников А.В. Сельскохозяйственная политика Третьего рейха в генеральном комиссариате Таврия // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 118-122.

В статье автор анализирует введение немецкими властями аграрного закона и нового сельскохозяйственного правового порядка на оккупированной фашистскими войсками территории Крыма. Автор приходит к выводу, что указанные нормативно-правовые акты были направлены на частичную ликвидацию советской коллективизации и на установление нового сельскохозяйственного порядка в генеральном комиссариате Таврия. Однако через военные действия и схожие со сталинскими немецкие методы управления коренных изменений в земельных правоотношениях в период немецко-фашистской оккупации не произошло.

Ключевые слова: немецко-фашистская оккупация Крыма, аграрные правоотношения.

Могила Д.В. Ликвидация Крымской АССР в 1944 г. Соответствие Конституции СССР // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 123-125.

Предоставленная статья рассказывает о ликвидации Крымской автономной советской социалистической республики в 1944 г. с точки зрения соответствия такой ликвидации Конституции СССР. Ликвидация Крымской АССР была осуществлена с нарушением Конституции СССР.

Ликвидация Крымской АССР была осуществлена в результате ликвидации главных национальных признаков автономии. С территории полуострова были выселены крымские татары, греки, армяне и некоторые другие группы населения. Таким образом, руководство СССР пыталось подготовить военный плацдарм в стратегически важном регионе СССР, а автономия была угрозой формирования такого плацдарма.

Ключевые слова: Крымская АССР, ликвидация, конституция, автономия.

Никифоров В.Ю. Криминологическая и уголовно-правовая характеристика понятия преступной организации: некоторые аспекты проблем теории // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 67-70.

Статья посвящена проблеме определения понятия преступной организации в уголовном законе Украины. Проводится критический анализ уголовно-правовой литературы по этому вопросу, указывается на важную роль понятия преступной организации в институте соучастия. Предлагается новая редакция понятия преступной организации, которое дается в Постановлении Пленума Верховного Суда Украины от 23.12.05 г. № 13.

Ключевые слова: преступная организация, институт соучастия, устойчивость, сплоченность, иерархичность.

Орлова В.Н. Правовая защита общественного здоровья от экологического вреда – научный объект междисциплинарного исследования. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 168-176.

В статье рассматриваются комплексные проблемы возмещения экологического вреда здоровью граждан и населению с использованием материалов исследования различных отраслей знаний: медицины, валеологии, медицинской географии и права.

Ключевые слова: здоровье населения, здоровье граждан, валеология, медицинская география, адаптация и устойчивость организма, предмет правового регулирования возмещения экологического вреда здоровью.

Погорелов Е.В. Общетеоретические вопросы про формы совершенствования законодательства // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 22-27.

В статье исследуются общетеоретические и общеметодологические вопросы комплексного анализа форм совершенствования законодательства Украины. Что необходимо для более совершенной деятельности правовой системы, определения наиболее оптимальных путей ее совершенствования. Приводятся доказательства того, что систематизация законодательства является необходимым условием при построении правового государства и устранения пробелов и коллизий в праве.

Ключевые слова: законодательство, правовая система, формы совершенствования законодательства, систематизация.

Присяжнюк А. И. Некоторые аспекты государственного строительства в сфере обеспечения непосредственной демократии по проекту Конституции УНР О. Эйхельмана // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 50-55.

Статья посвящена правовому анализу отдельных аспектов конституционно-правового регулирования осуществления непосредственной демократии в УНР, предложенных О. Эйхельманом в авторском проекте Конституции УНР. Автором проанализированы взгляды профессора на вопросы разделения государственной власти в УНР, предложенный им порядок построения отношений между общегосударственным центром и отдельными территориями, порядок принятия самой Конституции.

Ключевые слова: конституционно-правовое регулирование, Проект Конституции, государственное устройство.

Редькина Е.Н. Крымское краевое правительство С. Сулькевича в сфере международного права (июнь-ноябрь 1918) // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 28-32.

В статье рассматриваются проблемы, связанные с внешней политикой Крымского краевого правительства С. Сулькевича в июне-ноябре 1918 г., которые возникли между новосозданными государствами и правительствами на территории бывшей Российской империи. Анализируются международные контакты Крымского правительства с Германией и Турцией, а также контакты с ближайшим соседом – Украиной, которые были очень сложные.

Ключевые слова: Крымское краевой правительство С. Сулькевича, внешняя политика, международные связи.

Романюк Л.В. Некоторые предложения по вопросу установления момента возникновения должностных полномочий у государственных служащих // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 56-60.

В статье автор пытается решить вопрос четкого установления момента возникновения у государственного служащего должностных полномочий. Автор рассматривает проблему заключения контракта с государственным служащим и обосновывает необходимость включения в административный акт о назначении пункта, соглашения об исполнении полномочий государственной службы. Особое внимание уделяется присяге государственного служащего.

Ключевые слова: государственный служащий, административный акт о назначении, должностные полномочия, контракт.

Селезнякова Л.В. Принцип неприкосновенности жилища в теории и на практике // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 185-190.

В данной статье был изучен ряд теоретических и практических вопросов, посвященных принципу неприкосновенности жилища. Рассмотрены основные

понятия, определения, исследовано место и значение данного принципа в общей системе принципов уголовного процесса. Предложены рекомендации по улучшению работы следователя при реализации принципа неприкосновенности жилища на практике, а именно во время осмотра места происшествия

Ключевые слова: принципы уголовного процесса, принцип неприкосновенности жилища, осмотр места происшествия.

Семухин И.Ю. Экономико-правовые аспекты формирования финансовой базы местных бюджетов // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 107-112.

В статье рассматриваются проблемные вопросы межбюджетных отношений в контексте задач административно-территориальной реформы страны. Основное внимание уделено задачам формирования стабильной финансовой базы местных бюджетов, выбору оптимального набора местных налогов и сборов с целью повышения эффективности использования бюджетных ресурсов.

Ключевые слова: бюджетная система, Бюджетный кодекс Украины, государственный бюджет, местный бюджет, межбюджетные отношения, налоговая система, общегосударственные налоги, местные налоги и сборы.

Скакун О.Ф. Принцип единства логического и исторического методов в сравнительном правоведении// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 3-21.

Статья посвящена методологии сравнительного правоведения. Раскрывается соотношение метода и методологического подхода в исследовании проблемы. Определяется место принципа единства логического и исторического методов сравнительного правоведения, что позволяет разграничивать предметы изучения сравнительного правоведения, истории права, теории права..

Ключевые слова: метод, единство логического и исторического методов, предмет изучения, сравнительное правоведение.

Степаненко Т.В. К процессуальному положению лиц, которые обращаются в суд с исками о защите неопределенного круга лиц // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 146-151.

Проанализированы особенности процессуального положения лиц, которые обращаются в суд с исками в защиту прав и интересов неопределенного круга лиц и предложены направления усовершенствования действующего законодательства.

Ключевые слова: иск, иск в защиту неопределенного круга лиц, защита интересов общества, участники гражданского процесса, истец, субъекты защиты интересов других лиц.

Тимошук А.А. Расширение автономного статуса Каталонии в составе унитарной Испании в соответствии с новым Уставом 2006 года. // Ученые

записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 199-205.

В статье автор проводит сравнительный анализ полномочий Каталонского региона Испании в соответствии с Уставами об автономии 1979 и 2006 годов. Приводятся выводы касательно автономного статуса Каталонии, его юридических гарантий. Автор делает вывод, что расширение автономных полномочий не угрожает целостности Испанского государства.

Ключевые слова: автономия, государство автономий, регионализм, самоуправление.

Хаваджи и Д.Р. Принудительное выселение отдельных групп населения с территории Крымской АССР в годы Второй мировой войны как объект историко-правового исследования // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 39-44.

На основании документов Государственного архива Российской Федерации, Государственного архива при Совете Министров Автономной Республики Крым исследуются принудительные переселения отдельных групп населения с территории Крымской АССР в годы Второй мировой войны. Принудительные переселения отдельных групп населения, которые проводились по национальному признаку, не носили временного характера, а проводились в русле спланированной политики вождистской верхушки ВКП (б) и закрепляясь секретными подзаконными актами силовых ведомств советского государственно-правового аппарата.

Ключевые слова: депортация, спецпереселенцы, «антисоветские элементы», спецоперации.

Худоба В.Н. Решения Конституционного Суда Украины как источник гражданского процессуального права// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 152-157.

Статья посвящена исследованию правовой природы решений Конституционного Суда Украины (далее КСУ), которыми он дает официальное толкование Конституции и законов Украины, а также решений, касающихся конституционности законов Украины и иных нормативно-правовых актов. В процессе исследования данного вопроса, автор статьи соотнес компетенцию, содержание и форму деятельности органа конституционного контроля с аналогичными признаками законодательных актов. Дав характеристику КСУ, раскрыв его особенности, проведя тщательный анализ его решений, а также проанализировав последние научные источники и публикации по этой проблеме как отечественных, так и зарубежных авторов, судебную практику и гражданское процессуальное законодательство, автор приходит к выводу о том, что к источникам права следует отнести только те решения, в которых КСУ пришел к выводу, что тот или иной закон или нормативно-правовой акт (полностью или частично) не отвечает Конституции Украины. Таким образом, по мнению автора, все решения КСУ, которыми он признает ту или иную норму гражданского процессуального законодательства неконституционной, имеют не

только нормативный характер, но и являются источником гражданского процессуального права.

Ключевые слова: источник, правовая природа, решения, нормативно-правовой акт.

Шиманович О.Н. К вопросу о классификации определений суда первой инстанции в гражданском процессе Украины. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 93-100.

Статья содержит комплексный анализ теоретических и практических вопросов, посвященных проблеме классификации определений суда первой инстанции в гражданском процессе. Детально проанализированы все виды судебных определений, установлена сущность и значение для судебной практики каждого определения, которое постановляется судом первой инстанции. Сделан вывод о необходимости классифицировать определения суда первой инстанции по содержанию на шесть групп: подготовительные определения; определения, препятствующие возникновению гражданского процесса; заключительные определения; определения суда по поводу постановленного решения и его исполнения; частные определения; определения суда, постановляемые по заявлениям о пересмотре решений по вновь открывшимся обстоятельствам.

Ключевые слова: определение суда первой инстанции, обязательные судебные определения, подготовительные определения, частное определение суда, заключительные определения.

Шкляр Т.А. Усовершенствование взаимодействия правовой и экономической систем общества в современной Украине // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 113-117.

Статья посвящена усовершенствованию взаимодействия правовой и экономической систем общества в Украине. Анализируются экономические законы (принципы), которые характерны для развития экономики. Кроме того, дается анализ влияния права на экономику. Оценивается роль права в развитии, регулировании и контроле за экономической системой. Автор формулирует тенденции развития взаимодействия правовой и экономической систем общества.

Ключевые слова: экономическая и правовая системы, взаимодействие, роль права в развитии экономики, роль экономики в развитии права, тенденции развития.

Ярема А.Г. Право лица на эффективные средства судебной защиты гражданских прав и интересов // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2007. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 191-198.

Автор анализирует защиту гражданских прав и интересов судами, формулирует соответствующие выводы и рекомендации по поводу обеспечения эффективной судебной защиты гражданских прав и интересов, усовершенствования гражданского законодательства.

Ключевые слова: защита гражданских прав и интересов, Европейский Суд по правам человека.

АНОТАЦІЇ

Адамчук І.Г. Визначення державно-територіального статусу Підкарпатської Русі після Першої світової війни: аспекти геополітики та міжнародного права. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 158-167.

В статті аналізуються міжнародні відносини в Центральній Європі після завершення Першої світової війни та правомірність входження Карпатської України до складу міжвоєної Чехословаччини.

Ключові слова: Версальська конференція, Карпатська Україна, право націй на самовизначення, кордони України.

Анохін О.М. Хадіси імаму Аль-Бухарі про законність договору купівлі-продажу // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 33-38.

У статті розглядаються питання регулювання мусульманським правом торгової діяльності. Зокрема, увага приділена вимогам взаємодії продавця і покупця, дозволу та заборони щодо видів торгівлі, законні стосовно предмету торгової угоди.

Ключові слова: хадіси, імам Аль-Бухарі, торгова угода, договір купівлі-продажу, заборони в торгівлі.

Анохіна Л.С. Кримінологічні питання дослідження: детермінанти хабарництва. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 71-74.

У статті надається увага ідеї причинного пояснення злочинності, проводиться аналіз системних факторів хабарництва як соціального явища. Як основні фактори виділяються економічні, політичні, організаційні, ідеологічні, правові. Автором досліджуються тенденції розвитку даного явища в умовах перехідного періоду розвитку суспільства та держави.

Ключові слова: соціальне відхилення, фактори злочинності, детермінанти хабарництва, корупція.

Бекірова Е.Е. Правове регулювання анулювання, припинення і визнання недійсною ліцензії на здійснення певних видів господарської діяльності // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 101-106.

Статтю присвячено аналізу понять „анулювання ліцензії”, „припинення дії ліцензії”, „визнання ліцензії недійсною”, а також розробці пропозицій відносно вдосконалення правового регулювання цих понять.

Ключові слова: анулювання ліцензії, припинення дії ліцензії, визнання ліцензії недійсною.

Бойко І.Й. Деякі аспекти розвитку самоврядування у сільських громадах Галичини у складі Польського королівства (1349-1569 рр.) // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 45-49.

Стаття присвячена питанню розвитку самоврядування сільських громад Галичини у період, коли вона була у складі Польського королівства. Аналіз розвитку самоврядування має значення для вибору оптимальних засобів захисту інтересів деяких етнічних територій та національних меншинств в будь-якій сучасній державі, у тому числі і на Україні.

Ключові слова: місцеве самоврядування, Галицько-Волинська держава, магдебурське право.

Денисова О.В. Кримінально-правова характеристика об'єкту тортур і визначення місця даного складу у системі особливої частини КК України // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 75-82.

Стаття присвячена недостатньо розробленій теорії кримінального права і чинним кримінальним законодавством проблемі кримінально-правової характеристики тортур як одного з найбільш небезпечних злочинів проти особи. Аналізуються існуючі точки зору щодо поняття здоров'я людини, окремі елементи складу злочину, передбаченого ст. 127 КК України, дається відмінне від інших визначення об'єкту вказаного складу.

Ключові слова: кримінально-правова характеристика тортур, склад злочину, здоров'я людини, злочини проти особистості.

Діденко Т.І. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991 року як важлива віха в розвитку вітчизняного екологічного законодавства. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 177-184.

В статті проводиться аналіз важливих положень базового закону екологічного законодавства України «Про охорону навколишнього природного середовища», які свідчать про його особливе місце та прогресивне значення в розвитку вітчизняного екологічного законодавства.

Ключові слова: екологічне законодавство, навколишнє природне середовище, екологічні відносини, екологічні інтереси.

Слфимов В.О. Історія вивчення адатного права мусульманських народів країн СНД (з початку ХІХ століття до наших днів): історіографія проблеми. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 126-133.

Стаття присвячена історіографічному дослідженню проблеми адатського права мусульманських народів. Практичне значення дослідження міститься у використанні цих знань при проведенні правоприємній і законотворчій діяльності.

Ключові слова: адат, звичайне право, адатське право.

Заєць О.В. Розвиток інституту вільного використання об'єктів авторського права за Бернською конвенцією. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 141-145.

В статті автор зазначає проблеми спеціального використання об'єктів авторського права, показує актуальність проблематики, аналізує норми позитивного права, робить висновки, виводить перспективу розвитку правового явища за наявності певних детермінантів.

Ключові слова: авторське право, Бернська конвенція, ліцензії.

Ігнатенко В.В. Арешт майна: питання теорії та практики застосування органами досудового слідства України // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 83-87.

Стаття висвітлює існуючі теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з накладенням арешту на майно органами досудового слідства України. Автором статті пропонуються шляхи їх вирішення, які пов'язані зокрема, з внесенням змін до чинного та проєктованого кримінально-процесуального законодавства України. Крім цього, пропонуються методичні рекомендації слідчим, а також прокурорам, що здійснюють нагляд за діяльністю органів досудового слідства.

Ключові слова: майно, засоби відшкодування шкоди, арешт майна, органи досудового слідства.

Кройт ор В.А. Підстави та загальний порядок здійснення розгляду цивільної справи у закритому судовому засіданні. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 88-92.

В науковій статті автором зроблено спробу переосмислити зміст та межі дії принципу гласності у цивільному процесуальному праві, розглянуто один з елементів принципу гласності – порядок здійснення розгляду справи у закритому судовому засіданні, який має цілком самостійне значення і може бути віднесений до найбільш характерних, специфічних засад цивільного судочинства.

Ключові слова: гласність, судові засідання, правосуддя.

Курило Т.В. Міжнародно-правове співробітництво України з європейськими державами у сфері реституції і повернення культурних цінностей // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 134-140.

У статті проаналізовані Конвенції ЮНЕСКО та Міжнародні договори, ратифіковані Україною в сфері реституції та повернення культурних цінностей України, висвітлені проблеми, які виникають між Україною та європейськими державами в сфері повернення культурних цінностей України.

Ключові слова: культурна спадщина, пам'ятки історії та культури, Конвенції ЮНЕСКО.

Лужанський А.В. Проблеми правового регулювання кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду омбудсмена в Україні // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 61-66.

Установлення на законодавчому рівні певних кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду омбудсмена є однією з гарантій ефективності цього інституту з точки зору надання ним у майбутньому якісних публічних послуг. Разом із цим, такі вимоги повинні бути чітко визначені юридично, що в подальшому буде сприяти підвищенню прозорості процедури їхньої оцінки.

Ключові слова: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, призначення на посаду, омбудсмен, кваліфікаційні вимоги, законодавче регулювання.

Мельніков А.В. Сільськогосподарська політика Третього рейху у генеральному комісаріаті Таврія // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 118-122.

У статті автор аналізує введення німецькими властями аграрного закону і нового сільськогосподарського правопорядку на окупованій фашистськими військами території Криму. Автор приходить до висновку, що вказані нормативно-правові акти були направлені на часткову ліквідацію радянської колективізації і на встановлення нового сільськогосподарського порядку в генеральному комісаріаті Таврія. Проте, через військові дії і схожі із сталінськими німецькі методи управління корінних змін в земельних правовідносинах в період німецько-фашистської окупації не відбулося.

Ключові слова: німецько-фашистська окупація Криму, аграрні правовідносини.

Могила Д.В. Ліквідація Кримської АРСР у 1944 році. Відповідність Конституції СРСР. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 123-125.

Дана стаття розповідає про ліквідацію Кримської автономної радянської соціалістичної республіки в 1944 з погляду відповідності такої ліквідації Конституції СРСР. Ліквідація Кримської АССР була здійснена з порушенням Конституції СРСР.

Ліквідація Кримської АССР була здійснена в результаті ліквідації головних національних ознак автономії. З території півострова були виселені кримські татари, греки, вірмени і деякі інші групи населення. Таким чином керівництво СРСР намагалося підготувати військовий плацдарм в стратегічно важливому регіоні СРСР, а автономія була загрозою формування такого плацдарму.

Ключові слова: Кримська АРСР, ліквідація, конституція, автономія.

Никифоров В.Ю. Кримінологічна та кримінально-правова характеристика поняття злочинної організації: деякі аспекти проблеми теорії // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 67-70.

Стаття присвячена проблемі визнання поняття злочинної організації в кримінальному законі України. Приводиться критичний аналіз кримінально-правової

літератури за даним питанням, вказується на важливу роль поняття злочинної організації в інституті співучасті. Пропонується нова редакція поняття злочинної організації, яке дається в Постанові Верховного Суду України від 23.12.05 р. № 13.

Ключові слова: злочинна організація, інститут співучасті, стійкість, згуртованність, ієрархічність.

Орлова В.М. Правовий захист суспільного здоров'я від екологічної шкоди – науковий об'єкт міждисциплінарного дослідження // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 168-176.

У статті розглядаються комплексні проблеми відшкодування екологічної шкоди здоров'ю громадян та населенню з використанням матеріалів дослідження деяких галузей знань: медицини, валеології, медичної географії та права.

Ключові слова: здоров'я населення, здоров'я громадян, валеологія, медична географія, адаптація та стійкість організму, предмет правового регулювання відшкодування екологічної шкоди здоров'ю.

Погорелов Є.В. Загальнотеоретичні питання про форми удосконалення законодавства // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 22-27.

У статті досліджуються загальнотеоретичні та загальнометодологічні питання комплексного аналізу форм удосконалення законодавства України. Це необхідно для найбільш досконалої діяльності правової системи, визначення найбільш оптимальних шляхів її вдосконалення. Наводяться доводи того, що систематизація законодавства є необхідною вимогою при будівництві правової держави та ліквідуванні прогалин та колізій в праві.

Ключові слова: законодавство, правова система, форми вдосконалення законодавства, ситематизація

Присяжнюк А.Й. Деякі аспекти державного будівництва у галузі забезпечення безпосередньої демократії за проектом Конституції УНР О. Ейхельмана. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 50-55.

Стаття присвячена правовому аналізу окремих аспектів конституційно-правового регулювання здійснення безпосередньої демократії в УНР, запропонованих О. Ейхельманом у авторському проекті Конституції УНР. Автором проаналізовані погляди професора щодо розподілу державної влади в УНР, запропонований ним порядок побудови відносин між загальнодержавним центром та окремими територіями, порядок прийняття самої Конституції.

Ключові слова: конституційно-правове регулювання, проект Конституції, державне будівництво.

Редькіна О.М. Кримський крайовий уряд С. Сулькевича у сфері міжнародного права (червень-листопад 1918 р.) . // Вчені записки Таврійського

національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 28-32.

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з зовнішньою політикою Кримського крайового уряду С. Сулькевича у червні-листопаді 1918 р., які виникали між новоствореними державами й урядами на території колишньої Російської імперії. Аналізуються міжнародні контакти Кримського уряду з Німеччиною й Туреччиною, а також контакти з найближчим сусідом – Україною, які були дуже складні.

Ключові слова: Кримський крайовий уряд С. Сулькевича, зовнішня політика, міжнародні зв'язки.

Романюк Л.В. Деякі пропозиції до питання встановлення моменту виникнення посадових повноважень у державних службовців. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 56-60.

У статті вирішується питання чіткого встановлення моменту виникнення у державного службовця посадових повноважень. Автор звертається до питання укладення контракту з державним службовцем та висвітлює необхідність включення в адміністративний акт про призначення особи на посаду в державному органі пункту, угоди про виконання повноважень державної служби. Особливу увагу приділено прийняттю присяги державного службовця.

Ключові слова: державний службовець, адміністративний акт про призначення, посадові повноваження, контракт.

Селезнякова Л.В. Принцип недоторканності житла в теорії та на практиці. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 185-190.

У статті був вивчен ряд теоритичних та практичних питань, які присвячені принципу недоторканності житла. Розглянули головні поняття, визначення, досліджено місце та значення цього принципу в загальній системі принципів кримінального процесу. Пропонується рекомендації, які направлені на удосконалення роботи слідчого при реалізації принципу недоторканності житла на практиці, а саме у час огляду місця події.

Ключові слова: принципи кримінального процесу, принцип недоторканності житла, огляж місця події.

Семухін І.Ю. Економіко-правові аспекти формування фінансової бази місцевих бюджетів. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 107-112.

У статті розглядаються проблемні питання міжбюджетних відносин у контексті завдань адміністративно-територіальної реформи країни. Головна увага приділена завданням формування стабільної фінансової бази місцевих бюджетів, вибору оптимального набору місцевих податків та зборів для підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів.

Ключові слова: бюджетна ситема, бюджетний кодекс України, державний бюджет, місцевий бюджет, міжбюджетні відносини, податкова система, загальнодержавні податки, місцеві податки та збори.

Скакун О.Ф. Принцип єдності логічного та історичного методів у порівняльному правознавстві // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 3-21.

Стаття присвячена методології порівняльного правознавства. Розкривається відношення метода та методологічного підходу у дослідження проблеми. Визначається місце принципу єдності логічного та історичного методів порівняльного правознавства, що дозволяє розмежовувати предмети вивчення порівняльного правознавства, історії права, теорії права.

Ключові слова: метод, єдність логічного та історичного методів, предмет вивчення, порівняльне правознавство.

Степаненко Т.В. Щодо процесуального положення осіб, які звертаються до суду з позовами про захист невизначеного кола осіб // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 146-151.

Проаналізовано особливості процесуального положення осіб, які звертаються до суду з позовами на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб та запропоновано напрямки удосконалення діючого законодавства.

Ключові слова: позов, позов на захист невизначеного кола осіб, захист інтересів суспільства, учасники цивільного процесу, позивач, суб'єкти захисту прав та інтересів інших осіб.

Тимошук О.О. Розширення автономного статусу Каталонії у складі унітарної Іспанії за новим Статутом 2006 року. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 199-205.

В статті автор проводить порівняльний аналіз повноважень Каталонського регіону Іспанії за Статутами про автономію 1979 та 2006 років. Наводяться висновки щодо автономного статусу Каталонії, його юридичних гарантій. Автор дістає висновку, що розширення автономних повноважень не загрожує цілісності Іспанської держави.

Ключові слова: автономія, держава автономій, регіоналізм, самоврядування.

Хаваджи Д.Р. Примусові виселення окремих груп населення з території Кримської АРСР в роки Другої світової війни як об'єкт історико-правового дослідження // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 39-44.

На підставі документів Державного архіву Російської Федерації, Державного архіву при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим досліджуються примусові

виселення окремих груп населення з території Кримської АРСР в роки Другої світової війни. Наголошується на тому, що примусове виселення осіб з Криму в 1944 р., що здійснювалося за національною ознакою, не мало тимчасового характеру, відбувалося в руслі ретельно спланованої політики вождістської верхівки ВКП(б), яка нормативно забезпечувалася таємними підзаконними актами силових відомств радянського державно-правового апарату.

Ключові слова: депортація, спецпереселенці, „антирадянські елементи”, спецоперації.

Худоба В.М. Рішення Конституційного Суду України як джерело цивільного процесуального права. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. - 2007. - Серія «Юридичні науки». - Т. 20 (59). – № 1. – С. 152-157.

Стаття присвячена дослідженню правової природи рішень Конституційного Суду України (далі КСУ), якими він дає офіційне тлумачення Конституції та законів України, а також рішень щодо конституційності законів України та інших нормативно-правових актів. У процесі дослідження цього питання, автор статті співвідніс компетенцію, зміст та форму діяльності органу конституційного контролю з аналогічними ознаками законодавчих актів. Даючи характеристику КСУ, розкриваючи його особливості, проводячи ретельний аналіз його рішень, а також проаналізував останні наукові джерела і публікації з цього приводу як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, судову практику та цивільне процесуальне законодавство, автор дійшов висновку, що до джерел права слід віднести тільки ті рішення, в яких Конституційний Суд України дійшов висновку, що той чи інший закон або нормативно-правовий акт (повністю або частково) не відповідає Конституції України. Таким чином, на думку автора, всі рішення Конституційного Суду України, якими він визнає ту чи іншу норму цивільного процесуального законодавства неконституційною, мають не тільки нормативний характер, але і є джерелом цивільного процесуального права.

Ключові слова: джерело, правова природа, рішення, нормативно-правовий акт.

Шиманович О. М. До питання про класифікацію ухвал суду першої інстанції в цивільному процесі України. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 93-100.

Стаття містить комплексний аналіз теоретичних і практичних питань, присвячених проблемі класифікації ухвал суду першої інстанції в цивільному процесі. Детально проаналізовані всі види судових ухвал, з'ясована сутність та значення для судової практики кожної ухвали, яку постановляє суд першої інстанції. Запропоновано класифікувати ухвали суду першої інстанції за змістом на шість груп: підготовчі ухвали; ухвали, що перешкоджають виникненню цивільного процесу; заключні ухвали; ухвали суду з приводу винесеного рішення та його виконання; окремі ухвали; ухвали суду, що постановляються за заявами про перегляд рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Ключові слова: ухвала суду першої інстанції, обов'язкові судові ухвали, підготовчі ухвали, окрема ухвала суду, заключні ухвали.

Шкляр Т.О. Вдосконалення взаємодії правової та економічної систем суспільства у сучасній Україні. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 113-117.

Стаття присвячена вдосконаленню взаємодії правової та економічної систем суспільства в Україні. Аналізуються економічні закони, які характерні для розвитку економіки. Крім того, дається аналіз впливу права на економіку, оцінюється роль права у розвитку, регулюванні та контролі за економічною системою. Авторка формулює тенденції розвитку взаємодії правової та економічної систем суспільства.

Ключові слова: економічна та правова системи, взаємодія, роль права у розвитку економіки, роль економіки у розвитку права, тенденції розвитку.

Ярема А.Г. Право особи на ефективні засоби судового захисту цивільних прав та інтересів.// Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – 2007. Серія «Юридичні науки». – Т. 20 (59). – № 1. – С. 191-198.

Автор аналізує захист цивільних прав та інтересів судами. Формулює відповідні висновки та рекомендації щодо забезпечення ефективного судового захисту цивільних прав та інтересів, удосконаленню цивільного законодавства.

Ключові слова: захист цивільних прав та інтересів, Європейський Суд по права людини.

SUMMARY

Adamchuk I.H. The Definition of the state-territorial status of Subcarpathian Ruthenia after the World War I: the aspects of global policy and international law. // Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 158-167.

The international relations in the Central Europe after the completion of the World War I and legitimacy of entering the Carpathian Ukraine the interwar Czechoslovakia are discussed in the article.

Key words: the Versailles Conference, the Carpathian Ukraine, the borders of the Ukraine, the nation right to self-determination.

Anokhin A.N. Hadisy of imam Al-Buhari about legality of the contract of sale and purchase // Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 33-38.

In article the questions of regulation by the Muslim right of trading activity are examined. In particular, the attention is given to requirements of interaction of the seller and the buyer. Permission of interdictions concerning kinds of trade, legality of subject of commercial transaction.

Key words: hadisy, imam Al-Buhari, commercial transaction, the contract of sale and purchase, interdictions of sale

Anokhina L.S. Criminology question of research is the determinant of bribery // Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 71-74.

In the article attention is spared to the idea of causal explanation of criminality, the analysis of system factors of bribery as the social phenomenon is conducted. As basic factors the economic are selected, political, organizational, ideological, legal facts. An author explores progress of this phenomenon trends in the conditions of transitional period of development of state and society.

Key words: social declination, factors of criminality, determinants of bribery, corruption.

Bekirova E.E. Legal regulation revocation, termination and invalidation of license concerning economic activity // Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 101-106.

This article is dedicated to analysis of concepts revocation, termination and invalidation of license as well as development of proposals concerning improvement of law regulation of the concepts mentioned above.

The expediency of providing a legal process in revocation of license is reasoned at the Law „About licensing of certain kinds of economic activity”.

Key words: license revocation, license termination, license invalidation.

Boyko I.I. The some aspects of the development self-government of the village union of Galichina in the structure of the Poland Kingdom. // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 45-49.

The article is devoted to the question of the development self-government of the village union at Galichina in the period when Galichina was the structure part of the Poland Kingdom. The analysis of the development self-government is important for the choice of the optimal ways for the defence the interests of the some ethnic territories and national minority in the some modern states and in Ukraine.

Key words: local self-government, Galitsko-Volynskoe State, Magdeburg law.

Denisova O.V. Criminal-law characteristic of the object of torture and the definition of the place of mentioned corpus delict in the system of the special part of Criminal Code of Ukraine // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 75-82.

The article is devoted to the problem which is not enough developed in the theory of criminal law and current criminal legislation of criminal-law description of tortures as the one of the most dangerous crimes against personality. There are the existent points of view in relation to the concept of health of man are analysed. And separate elements of corpus delict, that foreseen to the item 127 of Criminal Code of Ukraine in this article. The decision of object of the indicated composition different from other is given there.

Key words: criminal-law description of tortures, corpus delict, health of man,

Didenko T.I. The Law of the Ukraine "About the protection of surrounding natural ambience" 1991 as an important stage in the development of domestic ecological legislation. // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 177-184.

Analysis of the important position of the base law of ecological legislation of Ukraine is considering in the Law "About the protection of surrounding natural ambience", which reflects it's special place and progressive importance in the development domestic ecological legislation.

Key words: ecological legislation, surrounding natural ambience, ecological relations, ecological interests

Ignatenko V.V. The arrest of the property: the theoretical and practical questions of the application by the organs of the judicial inquiry // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 83-87.

The article highlights the theoretical and practical problems of seizure of property by the organs of the judicial inquiry of Ukraine. The ways of their decision are offered by the author of the article. Besides, propose methodical recommendations for the investigators, and also public prosecutors which carry out the supervision after the activity of organs of the judicial inquiry.

Key words: property, the way of damages, arrest of the property.

Khavadjy D.R. Forcible resettlements of the special groups of population from the Crimean territory in the year of the Second World War as the object of history-legal investigation // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 39-44.

There are documents about compulsory resettlements of the groups of population according their nationality on the strength of the documents of the State archive of the Russian Federation, State archive of the Council of the Ministers of the Autonomous Republic of Crimea about the forcible resettlements from the Crimean territory in the years of the Second World War were issued. There resettlements had not provisional character

Key words: deportation, special resettles, “anti-soviet elements”, special operations.

Kroytor V. A. Reasons and common order of considering the civil case in closed trial // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 88-92.

In the scientific article the author rethinks the content and frontiers of activity of publicity principles in civil procedure law, considers of one of the elements of publicity principles – order of proceedings in closed trial, which has fully individual sense, and can be relate to specific principles of civil proceedings.

Key words: publicity, session of the court, public justice.

Khudoba. V. N. Decisions of the Constitutional Court of Ukraine as a source of civil procedural law// *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. – Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 152-157.

The article consists of the legal nature of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, which officially are interpreted by the Constitution and the Ukrainian laws as well as the decisions that deal with the constitutionality of the Ukrainian laws and other normative legal acts. While investigating is considering the present problem, the author of the article has compared the jurisdiction, the content and the function's form of the constitutional control with the similar characteristics of legislative acts. After characterizing the Constitutional Court of Ukraine and thoroughly analyzing its decisions, taking into account the latest works of native and foreign authors, court practice and remedial legislation, the author has concluded that only those decisions of the Constitutional Court of Ukraine should be referred to on the legal source, which the Constitutional Court of Ukraine considered not coincidence (partially or fully) with the Constitution of Ukraine. Thus, all decisions of the Constitutional Court of Ukraine, with it recognizes as non-constitutional have not only a normative character, but they are the source of the procedural law.

Key words: source, the legal nature, decisions, the normative legal act.

Kurilo T.V. International-law cooperation of Ukraine with the countries of Europe in the sphere of restitution and returning of cultural values // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 134-140.

Convention of UNESKO and internation acts ratified by Ukraine in the sphere of restitution and returning of cultural values of Ukraine are analyzed in the article. Problems

which arise between Ukraine and European countries in the sphere of restitution and returning of cultural values of Ukraine are pointed out there.

Key words: cultural heritage, values of history and cultural, UNESCO Conventions

Lujanskiy A.V. The problems of the legal adjustment of qualificatory requirements for ombudsman position in Ukraine // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 61-66.

The legislative establishment of certain qualificatory requirements for ombudsman position is one of the guaranties of its effectiveness from the point of view of qualitative serving public interest in the future. At the same time these requirements must correspond to the law, which will help to increase transparency of his further estimation.

Key words: ombudsman, qualificatory requirements, assign on the position, legislative regulation.

Mel'nikov A.V. Agrarian Third Reich politic in Tavrida general commissariat // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 118-122.

In the article an author analyses introduction by German authorities of the landed law, and new agrarian law and order of German occupation on the territory of Crimea which was occupied by fascist troops. An author comes to conclusion, that the indicated normatively-legal acts were directed on partial liquidation of Soviet collectivization and on establishment of new agricultural policy in the Tavrida commissariat. However basic changes in the landed legal relationships in the period of fascist occupation did not happen because of soldiery acts and similar with Stalin's German methods of management.

Key words: Fascist occupation of Crimea, agrarian legal relationships.

Mogila D.V. Liquidation of the Crimean autonomy Soviet Socialist Republic in 1944 from the point of view of accordance of such liquidation in Constitution of USSR // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 123-125.

The given article tells about liquidation of the Crimean autonomy Soviet Socialist Republic in 1944 from point of view of the accordance of such liquidation of Constitution of USSR. Liquidation of Crimean ASSR was accomplished with violation of Constitution of USSR.

Liquidation of Crimean ASSR was the result of liquidation of main national signs of autonomy. Crimean Tatars, Greeks, Armenians and some other groups of population were evicted. Thus guidance of USSR tried to prepare the military place of arms in the strategically important region of USSR, but autonomy was the obstacle for forming of such place of arms.

Key words: Crimea ASSR, liquidation, constitution, autonomy.

Nikiforov V.Ju. Criminalological and criminal-law characteristic of the notion criminal organizational: some aspects of the theoretical problem // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 67-70.

This article is devoted to the problem of description of the phenomenon of criminal organizational in the Criminal Code of Ukraine. The article which analysis of crime-legal literature concerning this question considers phenomenon of crime organizational in institute of complicity. New definition phenomenon of crime organizational is given in the decision of Session of the Supreme Court of Ukraine from 23.12.2005 year, number 13.

Key words: crime organization, institute of complicity, stability, consolidation, hierarchy.

Orlova V.N. The law defence of the social health from the ecological harm – the scientific object of intermediatediscipline investigation. // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 168-176.

In the article the complex problems of compensation ecological harm to the health of the citizens and population are considered with use the facts of the investigation of the different branch of the knowledge: medicine, valeology, medicine geography and law.

Key words: health of the population, health of the citizens, valeology, adoption and stability of the organism, the object of the law regulation of the compensation the ecological harm.

Red'kina E.N. The Crimean regional government by S. Sul'kevitch in the international law sphere (June-November 1918) // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 28-32.

The article is considering problems, connected with the foreign politics of the Crimean regional government by S. Sul'kevitch in June-November 1918, which was beginnings among the new states and governments on the territory of former Russian Empire. The international contacts of Crimean government with German and Turkey and contacts of neighbour – Ukraine there.

Key words: The Crimean regional government by S. Sul'kevitch, foreign policy international connections.

Pogorelov E.V. The theoretical questions about the forms of the improving of legislation // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 22-27.

The general theoretic and general methodological questions of complex analysis of forms of improving of legislation of Ukraine are explored in the article. This is necessary for the best activity of the legal system determination of the most optimum ways of its perfection. Proofs of that systematization of legislation is a necessary condition at construction of the legal state and removal of blanks and collisions in a law.

Key words: legislation, law system, forms of perfection of legislation, systematization.

Romanyuk L.V Some proposals concerning the determination of the moment of employment duties commencement for state employees // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 56-60.

In this article the author attempts to resolve question exact of determination of the moment of employment duties commencement of state employees. The author considers with the problem of concluding a contract with state employees and discusses the necessity of including into the administrative act about the assignment of state employees a clause concerning the agreement of execution of duties of the state service. Special attention is spared to the oath of a state employee.

Key words: State employee, administrative act concerning assignment, employment duties, contract.

Prysyajnyuk A.Y. Some aspects of state building in the sphere of guarantee direct democracy according to the UNR Constitutions project of O. Eihelman. // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 50-55.

This article is dedicated to lawful analysis of certain aspects of legal regulation implementation of the democracy in the UNR is proposed by O.Eihelman in his draft of UNR's constitution. The author has analyzed professor O.Eihelmans opinion concerning the distribution of state authority in the UNR, building of relations between the national centre and certain territories, the procedure of adopting a constitution itself. On the basis of the conducted analysis, the author has made conclusions concerning the significance of the mentioned above provisions for the constitutional composition of UNR during the period of the Directory.

Key words: legal regulation, draft constitution, state structure.

Semukhin I.Yu. The economic-law aspects of form the financial base of the local budget. // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 107-112.

In the article the problem questions of interbudgetary relation are considered in context of the problems of the administrative-territorial reform of the counry. The main attention is spare the tasks of form stability financial base of the local budgets, choice of the optimal set of the local taxes and takings with the aim the improving of utilization the budget resources.

Key words: budget system, The Budget Codex of Ukraine, state budget, interbudget relation tax system, local taxes.

Seleznyakova L.V. The principle inviolability of the dwelling in the theory and the practice.// *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 185-190.

The row of the theoretitical and practical questions, devoting to the principle inviolability of the dwelling was studed in this article. The fundamental concepts and attributes was considered, the place and significance the present principle was examinad in the general system of the principles of the criminal process. The author proposes the recommendation of the improving the work of the investigator at the time of the realization the principle of the inviolability of the dwelling in the practice, exactly in the period of the examination of the place of the incident.

Key words: principle of the criminal process, principle inviolability of the dwelling, inspection of the place of the incident.

Shimanovich O.N. To the question about classification of the decisions of the local court in civil process of Ukraine // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 93-100.

The article contains the complex analysis of the theoretical and practical questions, it is devoted for the problem of the classification of the decisions of the local court in civil process. All the kinds of the court decisions are analyzed in this article. Moreover the essence and the significance of every decision is resolved by the court. The conclusion of the necessity of the classification of decisions of the local court into 6 groups is made. These groups are the following: preparatory decisions; decisions that impede the beginning of the civil process; concluding decisions; court decisions concerning the decreed decision and its execution; private decisions of court; the court decisions resolved on the basis of the applications, concerning the decision's review, the latter is connected with newly discovered circumstances.

Key words: decision of court of the first instance, obligatory legal decisions, preparatory decisions, private decision of court, concluding decisions.

Skakun O.F. The principle of the unity logical and historical methods in the comperativ law. // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 3-21.

The article is devoted to methodological of the comperativ law. The correlation method and methodological point of view in problem investigaton are opened in the article. The place of the principle of the unity logical and historical methods in the comperativ law are defined, what allow to demarcation the objects of the study the comperativ law, law history, law theory.

Key words: method, unity logical and historical methods, objects of the study, comperativ law

Shklyar T.A. Improving of the interaction of the law and economical systems of the society in the modern Ukraine. // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 113-117.

The article is devoted to improving of the interaction of the law and economical systems of the society in the modern Ukraine. The economical principles, which are characteristic to the economical development are analysed in this article. The author gives the analysis of the law influence on the economic and value the law role in the development, regulation and control behind the economical system. The author formulate the tendency of development of the inreraction of the law and economical systems of the society.

Key words: economical and law systems, interaction, law role in the development economic, economic role in the development law, the tendency of development.

Stepanenko T.V. To the procedural position of persons, who address in court with claims in protection of the rights and interests of a uncertain circle of persons // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 146-151.

SUMMARY

Features of the procedural position of persons, who address in court with claims in protection of the rights and interests of a uncertain circle of persons are analysed. In this article the author offers directions of improvement of the current legislation.

Key words: the action, action in protection of the rights and interests of a uncertain circle of persons, protection of public interest, participants of civil process, the claimant, subjects of protection of interests of other persons.

Timoschuk A.A. The expansion of the autonomy of Catalonia in the structure of Spain in according with new Statute of 2006 year. // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 199-205.

In the article the author compares self-government authorities of Catalonia determined by the Statute of autonomy adopted in 1979 and by the Statute of autonomy of 2006 year. He gives a great attention to the delimitation of authorities and their juridical guarantees. The author makes the conclusion that the enlargement of self-government authorities of Catalonia doesn't threaten with the wholeness of Spanish state.

Key words: autonomy, state of autonomies, self-government.

Yarema A.G. The right of the person on the effective means of the court defends the civil rights and interests. // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 191-198.

The author analyses the court defends of the civil rights and interests, formulate the conformitive conclusions and recommendations in connection with the provision the effective court defence of the civil rights and interests, and improving the civil legislation.

Key words: European Court on the rights of the man, defence of the civil rights and interests.

Yelfimov V.O. The history of learning the customary law of the muslim people of UIS (from XIX century till the our days): historiography of problem // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. - Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 126-133.

The article is devoted to the historical investigation of the problem of the customary law of muslim people of UIS. The practical meaning of the investigation is contained in the using this knowledge in the time of the carrying out the lawapplication and legislative work.

Key words: customary law, muslim people of UIS.

Zaets A.V. Development of legal phenomenon of specialized usage of the object of copyright law according to Bern Convention // *Uchenye zapiski Tavrida national V.I. Vernadsky University*. – 2007. – Series «Law sciences». – V. 20 (59). – № 1. – P. 141-145.

In the article, the author points out problems of specialized usage of the object of copyright law, shows the actual continuity of the terms of reference, analyses the canons of positive law, deduces the contemplation of the development of legal phenomenon possessing of certain determinants.

Key words: copyright law, convention, license.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Адамчук Игорь Григорьевич	Соискатель Львовского государственного университета внутренних дел.
Анохин Александр Николаевич	Зав. кафедрой конституционного и международного права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, кандидат юридических наук, доцент.
Анохина Людмила Степановна	Преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Крымского юридического института Харьковского национального университета внутренних дел, кандидат юридических наук.
Бекирова Эльвина Эскендеровна	Преподаватель кафедры хозяйственного и экологического права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, кандидат юридических наук.
Бойко Игорь Иосифович	Доцент Львовского государственного университет им. Ивана Франка, кандидат юридических наук.
Денисова Оксана Валерьевна	Соискатель кафедры уголовного права Одесского национального университета им. И.И. Мечникова.
Диденко Татьяна Илливна	Старший преподаватель кафедры гражданского права Гуманитарного университета “Запорожский институт государственного и муниципального управления”.
Елфимов Вадим Олегович	Соискатель кафедры теории и философии права юридического факультета Таврического Национального университета им.В.И. Вернадского.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Заец Александр Витальевич	Соискатель кафедры гражданского права и процесса Харьковского национального университета внутренних дел.
Игнатенко Владимир Васильевич	Преподаватель кафедры гражданского права и процесса Кировоградского юридического института Харьковского национального университета внутренних дел.
Кройтор Владимир Андреевич	Начальник кафедры гражданского права и процесса Харьковского национального университета внутренних дел, кандидат юридических наук, доцент.
Курило Татьяна Вячеславовна	Доцент кафедры гражданского права и процесса Львовского государственного университета внутренних дел Украины, кандидат юридических наук.
Лужанский Андрей Васильевич	Научный консультант Управления обеспечения деятельности Судебной палаты по гражданским делам Верховного Суда Украины.
Мельников Андрей Владимирович	Аспирант кафедры историко-правовых дисциплин и основ правоведения Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Могила Дмитрий Васильевич	Аспирант кафедры историко-правовых дисциплин и основ правоведения Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Никифоров Вениамин Юрьевич	Начальник кафедры уголовного права и криминологии Крымского юридического института Харьковского национального университета внутренних дел, кандидат юридических наук

Орлова Виктория Николаевна	Соискатель кафедры хозяйственного и экологического права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Погорелов Евгений Валентинович	Доцент кафедры теории и философии права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, кандидат юридических наук.
Присяжнюк Анатолий Иосифович	Доцент кафедры историко-правовых дисциплин и основ правоведения Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, кандидат юридических наук.
Редькина Елена Николаевна	Доцент кафедры историко-правовых дисциплин и основ правоведения Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, кандидат юридических наук.
Романюк Людмила Валериевна	Преподаватель кафедры хозяйственного и экологического права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, кандидат юридических наук.
Селезнякова Лилия Васильевна	Адъюнкт кафедры теории уголовного процесса и судоустройства Киевского национального университета внутренних дел.
Семухин Игорь Юрьевич	Зав. кафедрой хозяйственного права и процесса Крымского юридического института Харьковского национального университета внутренних дел, кандидат экономических наук.
Скакун Ольга Федоровна	Профессор кафедры теории и философии права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, доктор юридических наук, член-корр. Академии правовых наук Украины.
Степаненко Татьяна Владимировна	Адъюнкт кафедры гражданского права и процесса Харьковского национального университета внутренних дел.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Тимощук Александр Валентинович	Декан юридического факультета Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, доктор юридических наук, профессор.
Тимощук Александр Александрович	Аспирант кафедры историко-правовых дисциплин и основ правоведения Таврического национального университета им. В.И. Вернадского
Хаваджи Динара Ремзиевна	Доцент кафедры теории и истории государства и права Крымского юридического института Харьковского национального университета внутренних дел, кандидат юридических наук
Худоба Владимир Николаевич	Ассистент кафедры гражданско-правовых и хозяйственно-правовых дисциплин Крымского юридического института Национальной юридической академии Украины им. Ярослава Мудрого
Шиманович Ольга Николаевна	Доцент кафедры гражданского и трудового права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, кандидат юридических наук
Шкляр Татьяна Александровна.	Преподаватель кафедры хозяйственного и экологического права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, кандидат юридических наук
Ярема Анатолий Григорьевич	Заместитель Председателя Верховного Суда Украины

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Просим вас придерживаться правил подготовки и оформления рукописей для журнала «Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Юридические науки». Авторские рукописи должны быть оформленными в соответствии с государственными стандартами и отвечать требованиям Постановления ВАК Украины №7-05/1 от 15.01.2003 г.: «...принимать к печати... только научные статьи, которые имеют такие необходимые элементы: постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными актуальными научными или практическими заданиями; анализ последних исследований и публикаций, положивших начало исследованию данной проблемы и на которые опирается автор; выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается отмеченная статья; формулировка целей статьи (постановка задания); изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов; выводы из данного исследования и перспективы последующих разведок в данном направлении» (Бюллетень ВАК Украины, № 1, 2003).

1. Текст рукописи принимается на украинском или русском языке с указанием даты ее написания, личной подписью автора, аннотациями и ключевыми словами на русском, украинском и английском языках (300-500 зн.), сведениями об авторе (имя, отчество полностью, фамилия, ученая степень, ученое звание, должность, место работы, служебный и домашний телефоны, E-mail).

Для аспирантов, адъюнктов и соискателей необходимо представить рекомендацию научного руководителя или рецензию ученого, имеющего научную степень по специальности, отвечающей предмету исследования, и (или) выписку из протокола заседания соответствующей кафедры (отдела) с рекомендацией статьи к печати.

При направлении рецензии на издание — один экземпляр рецензируемого издания.

К тексту добавляются: дискета (диск) с рукописью (Microsoft Word), рецензия-рекомендация.

2. Требования к оформлению текста рукописи.

2.1. Бумага формата А4 (размер 210 x 297 мм); параметры страницы: верхнее и нижнее поля - 20 мм, левое - 30 мм, правое - 15 мм; шрифт – Times New Roman 14 pt; интервал между строками-1,5.

2.2. Ссылки на источники указываются в тексте в квадратных скобках с указанием номеров страниц соответствующего источника, а сами названия источников приводятся в конце текста статьи в порядке упоминания. Каждый источник с новой строки.

- Библиографические описания источников должны обязательно содержать фамилию и инициалы авторов, названия их трудов, город и год издания (издательство указывать не обязательно).

- Авторские примечания оформляются в конце страниц с использованием символа * как знака сноски.

3. Объем авторских рукописей. Объем статьи - не более 10, а рецензии - не более 3 печатных страниц до 0,5 усл. п. л. (до 20 тыс. зн. с пробелами); рецензий и тому подобное - до 0,2 усл. п. л.

Рукописи, которые не отвечают требованиям, отмеченным в п. 1-3, редакция не регистрирует и не рассматривает с целью публикации.

Рукописи не рецензируются и не возвращаются авторам.

Консультации: редактор Редькина Елена Николаевна - тел: (38-0652) 51-64-61, E-mail: ren@crimea.edu

Более подробную информацию, а также электронные версии журнала можно получить на сайте журнала <http://zapiski-dlaw-tnu.org.ua>

Редакция ж урнала

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ И ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Скакун О.Ф.	
Принцип единства логического и исторического методов в сравнительном правоведении.....	3
Погорелов Є.В.	
Загальнотеоретичні питання про форми удосконалення законодавства.....	22
Редькіна О.М.	
Кримський крайовий уряд С. Сулькевича у сфері міжнародного права (червень-листопад 1918 р.).....	28
Анохин А.Н.	
Хадисы имама Аль-Бухари о законности договора купли-продажи.....	33
Хаваджи Д.Р.	
Примусові виселення окремих груп населення з території Кримської АРСР в роки Другої світової війни як об'єкт історико-правового дослідження.....	39
Бойко І.Й.	
Деякі аспекти розвитку самоврядування у сільських громадах Галичини в складі Польського королівства (1349–1569 рр.).....	45
Присяжнюк А.Й.	
Деякі аспекти державного будівництва у сфері забезпечення безпосередньої демократії за проектом Конституції УНР О. Ейхельмана.....	50

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Романюк Л.В.	
Деякі пропозиції до питання встановлення моменту виникнення посадових повноважень у державних службовців.....	56
Лужанский А.В.	
Проблеми правового регулювання кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду омбудсмена в Україні.....	61

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ

Никифоров В.Ю.	
Криминологическая и уголовно-правовая характеристика понятия преступной организации: некоторые аспекты проблемы	67
Анохина Л.С.	
Кримінологічні питання дослідження детермінант хабарництва	71
Денисова О.В.	
Уголовно-правовая характеристика объекта пытки и определение места данного состава в системе особенной части УК Украины.....	75

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА

Ігнат енко В.В.	
Арешт майна: питання теорії та практики застосування органами досудового слідства України.....	83

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

Кройт ор В.А.	
Підстави та загальний порядок здійснення розгляду цивільної справи у закритому судовому засіданні.....	88
Шиманович О.М.	
До питання про класифікацію ухвал суду першої інстанції в цивільному процесі України.....	93

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО

Бекирова Э.Э.	
Правовое регулирование аннулирования, прекращения и признания недействительной лицензии на осуществление хозяйственной деятельности.....	101

ФИНАНСОВОЕ ПРАВО

Семухин И.Ю.	
Экономико-правовые аспекты формирования финансовой базы местных бюджетов.....	107

Трибуна Молодого Ученого

Шкляр Т.О.	
Вдосконалення взаємодії правової та економічної систем суспільства у сучасній Україні.....	113

Мельніков А.В.	
Сільськогосподарська політика Третього рейху у генеральному комісаріаті Таврія.....	118
Мог ила Д.В.	
Ліквідація Кримської АРСР у 1944. Відповідність Конституції СРСР.....	123
Елфимов В.О.	
История изучения адатного права мусульманских народов стран СНГ (с начала XIX века до наших дней): историография проблемы.....	126
Курило Т.В.	
Міжнародно-правове співробітництво України з європейськими державами у сфері реституції і повернення культурних цінностей.....	134
Заєць О.В.	
Розвиток інституту вільного використання об'єктів авторського права за Бернською конвенцією.....	141
Ст епаненко Т.В.	
Щодо процесуального положення осіб, які звертаються до суду з позовами про захист невизначеного кола осіб.....	146
Худоба В.Н.	
Решения Конституционного Суда Украины как источник гражданского процессуального права.....	152
Адамчук І.Г.	
Визначення державно-територіального статусу Підкарпатської Русі після Першої світової війни: аспекти геополітики та міжнародного права.....	158
Орлова В.Н.	
Правовая защита общественного здоровья от экологического вреда – научный объект междисциплинарного исследования.....	168
Діденко Т.І.	
Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” 1991 року як важлива віха в розвитку вітчизняного екологічного законодавства.....	177
Селезнякова Л.В.	
Принцип неприкосновенности жилища в теории и на практике.....	185
Ярема А.Г.	
Право особи на ефективні засоби судового захисту цивільних прав та інтересів.....	191
Тимошук О.О.	
Розширення автономного статусу Каталонії у складі унітарної Іспанії за новим Статутом 2006 року.....	199

РЕЦЕНЗИИ И ОТЗЫВЫ

Тимощук О.В.

Рецензія на монографію доцента Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова Б.С. Бачура «Інститут земельних відносин у цивільному звичаєвому праві України в X - середині XIX ст. (історико-правовий аспект)».....	206
Аннотации.....	209
Анотації.....	218
Summary.....	227
Сведения об авторах.....	235
К сведению авторов.....	239